

Чорноморський державний університет імені Петра Могили

На правах рукопису
УДК 930 (438.31) «18/20»

СІНКЕВИЧ ЄВГЕН ГРИГОРОВИЧ

**КРАКІВСЬКА ІСТОРИЧНА ШКОЛА
В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ
другої половини ХІХ – початку ХХІ століття**

07.00.06 – історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

Дисертація
на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук

Миколаїв – 2011

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	6
Розділ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	17
1.1. Історіографічні аспекти проблеми	17
1.2. Джерельна база дослідження	26
1.3. Методологічні засади	41
Розділ 2. НАУКОВА ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ КРАКІВСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ	69
2.1. Валеріан Калінка (1842-1886) – засновник краківської історичної школи	70
2.2. Юзеф Шуйський (1835-1883) – теоретик краківської історичної школи	86
2.3. Станіслав Смолька (1854-1924) як дослідник та організатор наукових робіт	108
2.4. Міхал Бобжинський (1849-1935) як репрезентант апогею історіографічного розвитку краківської історичної школи .	128
Розділ 3. КРАКІВСЬКА ІСТОРИЧНА ШКОЛА В КОНТЕКСТІ РОЗВОЮ ПОЛЬСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ І СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ГАЛИЧИНІ (друга половина ХІХ ст. – 1918 р.)	170
3.1. Розвиток польської історіографії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.	171
3.2. Особливості суспільно-політичної ситуації та соціально- економічного розвитку Галичини у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.	225

Розділ 4. ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФЕНОМЕНУ КРАКІВСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ В 1918-2010 РОКАХ	255
4.1. Вивчення концепцій краківської історичної школи в польській історіографії за часів Другої Речі Посполитої (1918-1939)	255
4.2. Осягнення наукового доробку краківської історичної школи польськими істориками в ПНР (1944-1989)	294
4.3. Сучасний стан дослідження краківської історичної школи (1989-2010)	321
ВИСНОВКИ	341
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	352

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ВДУ – Волинський державний університет ім. Лесі Українки (Луцьк)
- ВНУ – Волинський національний університет ім. Лесі Українки (Луцьк)
- ДДПУ – Дрогобицький державний педагогічний університет
ім. І. Я. Франка
- ДнНУ – Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара
- ЗДУ – Запорізький державний університет
- ЗНУ – Запорізький національний університет
- ЛГУ – Львовський державний університет
- ЛДУ – Львівський державний університет ім. Івана Франка
- ЛНУ – Львівський національний університет ім. І. Я. Франка
- МДГУ – Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра
Могили
- НАН України – Національна академія наук України
- НДП – Національно-демократична партія
- НТШ – Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка
- ПДП – Польська демократична партія
- ПКНВ – Польський комітет національного визволення
- РДГУ – Рівненський державний гуманітарний університет
- СДУ – Сумський державний університет
- ХДПУ – Херсонський державний педагогічний університет
- ХДУ – Харківський державний університет (до 2000 р.), Херсонський
державний університет (з 2002 р.)
- ХНПУ – Харківський національний педагогічний університет
ім. Г. С. Сковороди
- ХНУ – Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна
- ЧДУ – Чорноморський державний університет ім. Петра Могили
- AU – Akademia Umie̋tności – Академія знань
- AK – Armia Krajowa – Армія Крайова

Cz. – część – частина

Druk. C.K. UJ – Drukarnia Cisarско-Królewskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego – Друкарня цісарсько-королівського Ягеллонського університету

IWP – Instytut Wydawniczy Paх – Видавничий інститут Paх

NKN – Naczelny Komitet Narodowy – Головний національний комітет

PAN – Polska Akademia Nauk – ПАН – Польська академія наук

PAU – Polska Akademia Umiejętności – Польська академія знань

PIW – Państwowy Instytut Wydawniczy – Державний видавничий інститут

PPS – Польська соціалістична партія

PSD – Polskie Stronnictwo Demokratyczne – Польська демократична партія

PWN – Państwowe Wydawnictwo Naukowe – Державне наукове видавництво

R – Rocznik – рік видання

SPN – Stronnictwo Prawicy Narodowej – Партія національної правиці

SWP – Spółka Wydawnicza Polska – Польська видавнича спілка

UAM – Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu – Університет ім. Адама Міцкевича (Познань)

UJ – Uniwersytet Jagelloński – Ягеллонський університет (Краків)

UŁ – Uniwersytet Łódzёński – Лодзинський університет

UMCS – Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie – Університет ім. Марії Кюрі-Складовської (Люблін)

URz. – Uniwersytet Rzeszowski – Жешівський університет

UŚ – Uniwersytet Śląski – Сілезький університет (Катовіце)

UW – Uniwersytet Warszawski – Варшавський університет

UWr – Uniwersytet Wrocławski – Вроцлавський університет

WSP – Wyższa Szkoła Pedagogiczna – педагогічний інститут

ZPMР – Związek Polskiej Myśli Państwowej – Союз польської державницької думки

ВСТУП

Актуальність. Зміни, пов'язані з державотворчими процесами в Україні, що охопили практично всі сфери суспільного життя в кінці ХХ – на початку ХХІ століття, позначились на розвитку історичної науки. Ліквідація численних гласних і негласних “вето” і “табу” на вибір тематики і методологічних засад наукового дослідження дала потужний імпульс для становлення української історіографії. Однак нові реалії виявили чимало проблем, що має подолати сучасна історична наука. Зокрема, перехід на більш високий рівень узагальнень дуже часто ускладнюється великою кількістю малодосліджених сторінок національної та зарубіжної історії.

За таких обставин подолання своєрідного інформаційного вакууму стало першочерговим завданням української історіографії. На загал історія Польщі посідає поважне місце в сучасній українській історіографії, але насамперед з огляду її дотичності до історії України. Однією з маловідомих для вітчизняної історіографії сторінок є проблема встановлення місця, яке посіла в польській історіографії краківська історична школа впродовж другої половини ХІХ – початку ХХІ століття. У західноєвропейській культурі ХІХ століття звично називати “віком історії” [632, с. 52]. Про особливе значення історії в житті поляків, починаючи від втрати незалежності, нікого не потрібно переконувати [1086, с. 147]. Переломний момент у становленні польської історичної науки, на думку Г. Шмітта, наступив після поразки Листопадового повстання, наслідком якого було виділення локальних осередків історичних досліджень, діючих в еміграції, у Великопольщі, в Галичині та під російським пануванням [550; 1013].

Загальновідомо, що польська історіографія мала відчутний вплив на формування української історичної думки нової доби. Польський консерватизм, позитивізм і неоромантизм тісно переплелися з українським консерватизмом, позитивізмом і неоромантизмом. Тому, надзвичайно важливо з'ясувати, як поляки вирішували проблеми діалектики ірраціонального й раціонального, поєднання історичного та природничонаукового факторів в історичних дослідженнях, якою мірою вони впоралися з проблемою інтеграції і чи впоралися взагалі (а, якщо ні, то що саме ставало на заваді вирішенню проблем інтеграції), як вони намагалися сконструювати перспективу інтеграції власної історії у світову. Такий аналіз методом ретроспекції дасть можливість простежити певні паралелі, які виникають на перехідних, трансформаційних етапах історії народів, що стоять перед завданням поєднання діалектики власної історії зі світовою, допоможе уникнути повторення невдалого досвіду і сприятиме профілактиці помилок у стратегії інтеграції [411].

Важливу роль у дослідженні зазначеної проблематики відіграють наукові конференції, дискусії на шпальтах фахових видань, дисертації та монографічні дослідження [293]. Традиційно учасники обговорення зосереджуються на усталених формах інтелектуальних співтовариств, як-от університет, корпоративні співтовариства, професійні прошарки, соціогуманітарні корпорації, наукові школи й династії [357, с. 186].

Незаперечним є факт, що формування краківської історичної школи було тісно пов'язано із суспільно-політичними та соціально-економічними процесами, які відбувалися на теренах Галичини та Європи у другій половині XIX століття. Разом із тим, сама школа суттєво впливала на різновекторні перетворення в провінції, а її фундатори Ю. Шуйський (J. Szujski), В. Калінка (W. Kalinka), С. Смолька (S. Smolka), М. Бобжинський (M. Bobrzyński) брали активну участь у політичному житті держави та регіону. Тому цілком логічним є аналіз передумов утворення краківської історичної школи, визначення нею оцінок

минулого, причин занепаду школи та ролі її історіософського надбання у польській історіографії. Не можна вже сьогодні говорити про історичну істину так, ніби й не було боїв довкола неї, що їх вела наукова думка XIX і XX століть. Вивчення персоналій фундаторів школи необхідне для проникнення в суть історичних концепцій, всебічної оцінки ролі й місця конкретних істориків у розвитку знань, для з'ясування міри їхнього впливу на подальшу еволюцію різних напрямів і відтворення картини загального процесу розвитку історичної науки. В контексті вище зазначеного є **актуальним** дане дисертаційне дослідження, де визначено місце та роль концепцій краківської історичної школи в польській історіографії другої половини XIX – початку XXI століття.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Вибір теми та робота над дисертацією відбувалися в рамках науково-дослідної проблематики історичного факультету Херсонського державного університету “Державотворчі процеси в країнах Центральної та Східної Європи: історичний, економічний, правознавчий аспекти (№ державної реєстрації 01020U07532)” та “Історія історичної науки в особах: біоісторіографія”, а також узгоджена з планами наукової роботи Чорноморського державного університету імені Петра Могили й Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України.

Об'єктом дослідження є польська історіографія другої половини XIX – початку XXI століття.

Краківська історична школа і передумови її виникнення вже понад століття є предметом гострих дискусій у польській історіографії [554; 593; 629; 648; 696; 705; 833; 857; 918; 1051; 1059 та ін.]. Останнім часом цей сюжет зацікавив і українських дослідників [336; 410; 425; 443 та ін.]. Значна увага до школи та її чільних представників і досі не привела до визначеності в оцінках політичних поглядів фундаторів школи й осмислення впливу її світогляду на висвітлення історичного минулого

польського та інших народів. Деякі дослідники були схильні заперечувати сам факт існування школи, інші – трактували її як наукове середовище, більшість визначали як наукову школу. Репрезентанти краківської історичної школи в значній мірі були заангажованими у політичному житті Австро-Угорщини загалом і Галичини зокрема [593, с. 191]. Люди, які творять науку, займаються не тільки певною дослідницькою діяльністю, але й дотримуються певної лінії поведінки. При цьому, якщо наукова праця, характерна для вчених, проявляється у діях із певною направленістю і доцільністю, то поведінка характеризує їх як соціальних особистостей, які у своїх вчинках втілюють певні принципи суспільних відносин у тій соціальній системі, до якої вони належать [317, с. 16-17]. Тому цілком логічним є аналіз передумов утворення краківської історичної школи, визначення нею оцінок минулого, причин занепаду та ролі її історіософського надбання у польській історіографії.

Предметом дослідження виступають наукові погляди польських вчених стосовно краківської історичної школи, політичних переконань її ключових репрезентантів, методів дослідження.

Фаховий дослідник не може на аматорському рівні висловлюватись про генезу, сутність та творчу еволюцію краківської історичної школи у вивченні минувшини. Саме тому необхідною є методологічна та історіографічна рефлексія. Практика сучасної модерної історіографії, якщо поставитись до неї рефлексивно, сама собою доводить, що як образ минулого, так й ідея істини не є незмінною, оскільки є продуктом культури [305, с. 356]. Окрім того, актуальною видається рецепція В. Булгака, де дана характеристика сучасних підходів у польській історіографії щодо не такого вже давнього минулого. “Можна сказати, що польський спосіб мислення і трактування новітньої історії й по нині не може звільнитися від багатьох тривалих стереотипів та публіцистичних спрощень; зрештою найчастіше тих самих, що зродилися у вогні минулої політики” [575, с. 7].

Постійний інтерес до школи не обумовлений випадковим збігом обставин. Цьому фактору існує своє пояснення, адже концептуальні положення представників краківської історичної школи мали політичну складову, яку вони відстоювали не тільки в своїх працях, але й у практичній діяльності. Відповідно, реалії поневоленої Речі Посполитої та політична ситуація після відродження державності диктували необхідність осмислення історіографічної спадщини ключових представників школи.

При окресленні предмету дисертаційного дослідження важливо визначити співвідношення історичної та суспільно-політичної думки. Адже зближення з суспільно-політичною сферою виправдано внутрішньою природою національної історичної моделі. Відповідно спостерігався своєрідний синтез історичної та суспільно-політичної думки, які розвивалися у межах спільних теоретико-методологічних парадигм і напрямів. У такому контексті можна чіткіше побачити співвідношення історичної та політичної думки.

Найбільше колег із Польщі цікавили концептуальні положення школи, персональний внесок головних репрезентантів, значення та наслідки їх суспільно-політичної діяльності. Не секрет, що кожне покоління поляків творить власну історію своїх часів [693, с. 6]. Разом із тим, досить контроверсійним залишається питання встановлення місця, яке посіла школа в польській історіографії. Деякі польські та українські науковці достатньо довільно (без аргументації) зачисляють до краківської історичної школи істориків, що сповідували відмінні методологічні підходи. Окрім того, з поля зору дослідників випали окремі моменти біографій її чільних представників.

Хронологічні межі роботи охоплюють другу половину XIX – початок XXI століття. Нижня межа зумовлена важливістю суспільно-політичних, культурно-освітніх і організаційно-наукових процесів, які відбувалися на польських теренах. Зокрема, йдеться про зміну парадигми в польській історичній науці, яку започаткував перехід від романтичної до

позитивістської візії дослідження минувшини, поглиблення джерелознавчих студій, розширення контактів польської історичної науки з європейською. Верхня хронологічна межа продиктована необхідністю подати цілісну картину дослідження краківської історичної школи в польській історіографії.

Обрані межі є важливими як для польської, так і української історичної науки: відбулося формування та розвиток польської і української історіографії, поряд із позитивістськими історичними школами (“песимістична” краківська історична школа, “оптимістична” варшавська історична школа) [1055; 1056] появилися нові напрями та орієнтації, здійснювалося становлення і розвиток історичних інституцій. Обидві національні історіографії виконували важливу місію розвою історичної свідомості двох етносів; польські та українські історики обґрунтували історичну необхідність відродження державності власних народів.

Географічні межі дослідження охоплюють терени Галичини, де перш за все відбувалася наукова та політична діяльність представників краківської історичної школи. Іноді, для більш цілісного відображення проблеми, здійснюється характеристика ситуації на інших заселених поляками поневолених теренах.

Метою дослідження є оцінка всього комплексу публікацій, присвячених вивченню краківської історичної школи польською історичною наукою другої половини XIX – початку XXI століття. Для реалізації мети визначено наступні **завдання**:

- виявити основні тенденції й особливості становлення польської історичної науки другої половини XIX – початку XX століття;
- визначити на прикладі краківської історичної школи базові елементи позитивізму як світоглядної моделі й теоретичної основи історичної науки в другій половині XIX століття;

- реконструювати процес професіоналізації та інституалізації польської історичної науки, виявити її специфічні ознаки;
- здійснити огляд діяльності основних наукових інституцій та історичних товариств, що функціонували на польських теренах;
- виявити загальні та специфічні закономірності формування і основні етапи діяльності краківської історичної школи;
- відтворити процес зміни генерації у фаховій корпорації та його залежність від утвердження нових теоретико-пізнавальних парадигм, розкрити особливості поширення західноєвропейських історіософських і гносеологічних концепцій;
- виявити витоки формування поглядів польських істориків другої половини XIX – початку XX століття на питання занепаду Речі Посполитої, простежити конкретні прояви міфологізації історії польського народу;
- вивчити взаємовідносини краківської історичної школи з варшавською історичною школою;
- охарактеризувати підходи до визначення місця краківської історичної школи в польській історіографії на конкретних історичних етапах;
- встановити роль краківських істориків у творенні нових візій національного минулого, в удосконаленні дослідницького інструментарію польської історіографії, використанні нових методів у щораз більшій опорі на здобутки інших суспільних наук.

Вважаємо за необхідне проаналізувати внесок представників краківської історичної школи у польську історіографію; встановити в якій мірі брали участь у процесі напрацювання чи реалізації нових (на польському ґрунті) методологічних концепцій та інтерпретацій історії Польщі; коли і в яких царинах продовжили роботу, розпочату їхніми колегами зі Львова чи Варшави; коли і в яких питаннях були ініціаторами наукових ідей і напрямів.

Наукова новизна роботи визначається тим, що вона є першим узагальнюючим дослідженням, в якому розглянуто основний загал публікацій з історії зародження, функціонування і занепаду краківської історичної школи. При цьому **вперше** у вітчизняній історіографії:

- з’ясовано ступінь опрацювання проблеми і стан джерельної бази;
- досліджено місце краківської історичної школи в польській історіографії другої половини ХІХ – початку ХХІ століття;
- зосереджено увагу на консолідуючій функції краківської історичної школи, тобто простежено намагання створити загальнонаціональну історичну парадигму, яка була б сприйнята національною спільнотою як питомо своя;
- визначено основні періоди дослідження краківської історичної школи;
- простежено процес розширення кола дослідників краківської історичної школи й еволюцію їх наукової тематики;
- встановлено основні дискусійні проблеми при вивченні наукової спадщини краківської історичної школи;
- доведено, що краківська історична школа в польській історіографії є класичним взірцем, її досягнення виступають свого роду шкалою, за якою оцінюють здобутки інших наукових шкіл та співтовариств;
- встановлено вплив життєвого шляху і наукової (або політичної) кар’єри представників школи на їх бачення історичного минулого польського та інших народів Європи;
- проаналізовано відповідність регіональних особливостей історичної думки та національної ідентичності у різних складових частинах польської етнічної території, розглянуто особливості способу мислення польських істориків (краківська і варшавська історичні школи, львівське історичне середовище);

- обґрунтовано тезу щодо провідної ролі краківської історичної школи в польській історіографії другої половини XIX століття, відповідність її кращим зразкам тогочасної європейської історіографії;
- простежено взаємини польських і українських дослідників у царині організації науково-педагогічної діяльності та намагання пошуку компромісів у культурно-освітній сфері;
- доведено, що наступні покоління дослідників краківської історичної школи загалом більш зважено оцінювали її здобутки, уникаючи “навішування” ярликів;
- уточнено окремі епізоди біографій основних репрезентантів краківської історичної школи.

Практичне значення одержаних результатів. Положення та наукові результати дисертації можуть бути використані при підготовці спеціальних статей та монографічних праць з історії Польщі, історіографії, політології, історіософії, методології історії та джерелознавства; у вузівській діяльності при опрацюванні лекційних курсів, семінарів, спецкурсів, навчальних посібників і підручників. Ідеї та теоретичні положення дослідження стануть у нагоді урядовцям, парламентарям, політикам, громадським діячам.

Наукова апробація дослідження. Результати роботи у вигляді доповідей та повідомлень оприлюднені під час роботи двадцяти наукових і науково-практичних заходів, що відбулися на теренах України та Республіки Польща: II Міжнародному науковому конгресі українських істориків “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку” (Кам’янець-Подільський, вересень 2003 р.); Міжнародній науковій конференції “Українсько-польські стосунки в джерелах та історіографії” (Херсон, вересень 2004 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Місцеве самоврядування: історія та сучасність (До 140-річчя запровадження земств на Херсонщині)” (Херсон, вересень 2005 р.); Міжнародній науковій конференції “Czy istnieje Czwarta Ruś? Wokół

tożsamości kulturowej w regionie Karpackim (Чи існує Четверта Русь? Щодо культурної ідентифікації в Карпатському регіоні)” (Перемишль, Польща, травень 2006 р.); III Міжнародному науковому конгресі українських істориків “Українська історична наука на шляху творчого поступу” (Луцьк, травень 2006 р.); Міжнародній науковій конференції “Архівні джерела у формуванні історичної пам’яті” (Херсон, травень 2006 р.); Міжнародній науково-теоретичній конференції “Інтерпретації в історіографії” (IX Астаховські читання) (Харків, червень 2006 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Релігія і церква в нових політичних реаліях” (Херсон, червень 2006 р.); Міжнародному науковому конгресі “Іван Франко: дух, наука, думка, воля (до 150-річчя від дня народження)” (Львів, вересень-жовтень 2006 р.); Міжнародній науковій конференції “Наддніпряньська Україна в контексті історичного розвитку Центрально-Східної Європи” (Дніпропетровськ, жовтень 2006 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Дослідження джерел з історії українського і польського народів” (Херсон, вересень 2007 р.); I Міжнародній науковій конференції “Historia – mentalność – tożsamość: Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku (Історія – ментальність – самоідентифікація: Місце і роль історії та істориків в житті польського та українського народу в XIX – XX столітті)” (Жешув, Польща, вересень 2007 р.); I Всеукраїнських Яворницьких наукових читаннях (Дніпропетровськ, листопад 2007 р.); II Міжнародній науковій конференції “Historia – mentalność – tożsamość: Metodologiczne problemy historiografii współczesnej (Історія – ментальність – самоідентифікація: Методологічні проблеми сучасної історіографії)” (Познань, Польща, вересень 2008 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Ольвійський форум – 2008: Стратегії України в геополітичному просторі” (Ялта, червень 2008 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Україна та Польща на міжнародній арені (кінець XX – початок XXI століття)” (Миколаїв, вересень 2008 р.);

Міжнародній науково-практичній конференції “Людина в історії та культурі. Станківські читання – 2009” (Миколаїв, лютий 2009 р.); Міжнародній науковій конференції “Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризація” (Київ, вересень 2009 р.); Міжнародній науковій конференції “Наукознавство та історія історичної науки” (XI Астаховські читання) (Харків, червень 2010 р.); IV Міжнародній науковій конференції “Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття” (Львів – Брюховичі, вересень 2010 р.).

Звіти та інформація про роботу над дисертацією заслуховувалися на засіданнях вченої ради Херсонського державного університету й Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України. Рукопис дисертації обговорено на засіданні кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у тридцяти одній одноосібній науковій публікації, з яких – одна монографія, двадцять п'ять публікацій у фахових виданнях, зареєстрованих Вищою Атестаційною Комісією України, три публікації в наукових виданнях Республіки Польща, дві в матеріалах міжнародних наукових конгресів.

Структура роботи визначається покладеним в її основу проблемно-хронологічним принципом і обумовлена метою та завданням дослідження.

Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 467 сторінок (основного тексту – 351 с.). Список використаних джерел – 1195 найменувань.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографічні аспекти проблеми

Зародження, функціонування і занепад краківської історичної школи віддзеркалює складний комплекс проблем трансформації суспільства на зламі історичних епох. Досвід осмислення феномену краківської історичної школи в контексті історичного процесу другої половини ХІХ – початку ХХІ століття спирається на розвинену історіографічну традицію. Адже сталий дослідницький інтерес до школи зумовлювався її високим соціальним значенням і гносеологічним статусом, незалежно від ідеологічних пріоритетів, політичної кон'юнктури, зміни світоглядних парадигм. Водночас в історіографії краківської історичної школи повною мірою проявилися колізії методологічного протистояння різних наукових підходів, концепцій, ідей, світогляду, зрештою, політична боротьба.

Проблему місця краківської історичної школи в польській історіографії доцільно розглядати в річищі загального історіографічного осмислення теорії і практики наукових шкіл. Історіографічна база роботи виглядає доволі різноманітною. Автор зосередився в першу чергу на аналізі польськомовної літератури з відповідної тематики. Вона досить повно відображає широкий спектр проблематики, пов'язаної з дослідженням феномену краківської історичної школи в польській історіографії. Водночас, з огляду на загальні тенденції до інтернаціоналізації науки, зближення її методологічних і світоглядних традицій у різних країнах, зважаючи на відносно вільний обмін

інформацією й науковими кадрами, при необхідності залучалися публікації радянських, сучасних українських і російських науковців.

Ретельний історіографічний аналіз наукової літератури дав можливість встановити не лише стан розробки проблеми, але й виявити концептуальні основи та проблемно-тематичні пріоритети, які допомогли простежити ключові тенденції і закономірності розвитку історіографії загалом. Характерно, що польська історіографія в період зародження, функціонування і занепаду краківської історичної школи відображала не тільки специфіку історіографічного процесу в європейській науці другої половини XIX – початку XX століття, але й містила в собі особливості суспільно-політичних процесів на поневолених теренах. Демократичні реформи 60–70-х років XIX століття заклали підґрунтя для модернізації суспільства, спонукаючи науковців до глибокого осмислення тенденцій та альтернатив розвитку вітчизняного історичного процесу. В умовах зростання громадсько-політичної активності населення проблема відродження втраченої державності набувала першочергового значення. В свою чергу, розширення інституту місцевого самоврядування розглядалося консервативними колами як інструмент демократизації політичного режиму та побудови громадянського суспільства, реальний засіб на шляху до відродження країни. Теорія та практика краківських консерваторів (лібералів) стала предметом жвавих дискусій серед представників польської наукової та суспільно-політичної думки [554; 592]. У поглядах на причини занепаду Речі Посполитої повною мірою відобразилося ідейне протистояння прибічників різних течій у поляризованому інтелектуальному просторі пореформеної доби.

У цей період великі національні історії вперше та, схоже, й востаннє, піднесли історика на п'єдестал учителя нації. Цьому сприяло дві обставини. По-перше, праці творців школи з'явилися у слушний час на слушному місці: адже віра людей XIX століття у незаперечну доказовість історичної науки перетворювала її на дороговказ майбутнього. По-друге,

ці твори у свій спосіб підсумували на персональному рівні “століття великих істориків” – зазвичай, їх авторами були геніальні науковці, що виростили з фахових здобутків загальноєвропейського університетського вишколу, на “спинах” своїх наукових батьків і дідів, на понад віковій традиції впевненості у всепереможній силі знання [493, с. 180]. Культ минувшини і бажання пошуку в ній ключових цінностей для використання прийдешніми поколіннями мав у Кракові достатньо глибоке коріння. В той час, коли Варшава і Вільно возвеличувалися над Краковом знаними істориками (Й. Лелевель, Т. Нарбут); коли по тому перше місце прагнув посісти Познань (Т. Моравський, С. Морачевський); коли близько середини ХІХ століття Львів, дякуючи А. Бельовському і К. Шайносі, ставав головним вогнищем історичних знань у Польщі – в останній четверті століття Краків випередив усі інші польські міста на полі історіографії. Виникла тут знана краківська історична школа, репрезентована Ю. Шуйським, В. Калінкою, С. Смолькою, М. Бобжинським й іншими, яка ставила собі за мету говорити народів правду про його минувшину, без жодних прикрас і замовчувань [617, с. 15]. Школа привнесла до Польщі нову історичну методологію, намагаючись усюди докопатися до джерел і не керуватися існуючими легендами. Під гаслом “*historia est magistra vitae*” (“історія – вчитель життя”), розглядала вона історію польської культури, зокрема політичної і літературної, не відступаючи під жодним приводом перед розглядом слабких сторін національного розвитку. “Зараз нерідко повторюється (як, до речі, і раніше) безперечно помилкова думка про те, що історія ніби ніколи, нікого і нічому не навчила” [297, с. 127]. Тут доречно привести сентенцію Н. Яковенко: “До найпоширеніших (принаймні серед українських істориків, але не тільки) світоглядних настанов такого, сказати б, не усвідомленого на теоретичному рівні типу я відношу, серед іншого, і сформульовану в добу Просвітництва й розвинуту позитивістською історіографією ХІХ століття віру в можливість здобути

“об’єктивне” (матеріалістичне – за взірцем science) знання про минуле” [494, с. 379]. Саме, навколо питання наскільки об’єктивно відображено в дослідженнях краківської історичної школи минуле польського народу і розгорілася ключова дискусія на схилі ХІХ та на початку ХХ століття.

Публікації, присвячені концепціям краківської історичної школи, вельми чисельні. З огляду на дослідницькі завдання літературу предмету умовно поділено на п’ять груп. Першу групу склали праці, в яких подано загальну характеристику польської та інших спільнот часів формування і функціонування краківської історичної школи, висвітлено розвиток польського та українського національного руху в Галичині, охарактеризовано становище, в якому перебували поляки на інших поневолених територіях, подано характеристику польського суспільства після невдалих повстань і революцій, відмічено факт зародження політичних партій. До другої групи, увійшли праці представників краківської історичної школи, а також історіографічні публікації, в яких узагальнено стан тогочасної польської історичної науки, визначено концептуальні засади її діяльності. До третьої віднесено біографічні праці стосовно польських істориків другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття. Четверту групу становлять дослідження, безпосередньо присвячені краківській історичній школі та її репрезентантам (монографії, збірники статей, публікації в періодичних виданнях). П’ята – енциклопедичні [1118; 1152] та довідкові видання, рецензії, мемуари, персоналії [537; 603; 1085; 1106; 1195], некрологи, огляди [542; 601; 640; 726; 770; 869; 886; 891; 932; 1077] тощо.

Перші публікації стосовно краківської історичної школи були своєрідно реакцією частини науковців та громадських діячів на її синтези і з’явилися спочатку в періодичних виданнях 1870-1880-х років. Їх зміст відобразив гостроту дискусії стосовно оцінок причин занепаду Речі Посполитої, пізнавальної цінності та соціальної значимості синтетичної історії Польщі, представленої Ю. Шуйським, а згодом і М. Бобжинським.

Погляди фундаторів краківської історичної школи отримали як схвальні відгуки, так і жорстку протидію. Один із критиків школи, Стефан Бушчинський, у брошурі під промовистою назвою “Obrona spotwarzonego narodu” (“Захист оговореного народу”) звинуватив своїх опонентів у зраді національних інтересів [586]. Трибуною для критики поглядів представників краківської історичної школи стали провідні наукові та громадсько-політичні часописи “Kwartalnik Historyczny”, “Ateneum”, “Biblioteka Warszawska” та ін. Вагомим опонентом на науковому поприщі виступала варшавська історична школа (свою назву отримала, як перестала існувати), що зародилася тоді, коли краківська історична школа почала втрачати свої позиції в польській історіографії. З українських дослідників певний інтерес до школи проявили І. Франко [481] та І. Крип’якевич [366].

У науковій, методичній та публіцистичній літературі кінця XIX – початку XX століття приділялася велика увага проблемам формування теоретико-методологічних засад краківської історичної школи [1060], з’ясуванню її організаційної діяльності [1099] та наукових здобутків [813; 817; 823]. Більшість досліджень носила практичний характер (проблема викладання історії у школі, поширення історичних знань серед населення, створення різноманітних товариств і об’єднань, видавнича діяльність), зроблено наголос на методологічних питаннях, а також політичних поглядах [482; 483]. Широке використання авторами порівняльно-історичного методу дозволяло усвідомити провідні тенденції в розвитку історичних досліджень у поневолених регіонах [629; 645].

У 1918-1939 роках, в умовах незалежної польської держави, склалися нові реалії політичного існування суспільства, що вимагали перегляду політичних та історіографічних концепцій. На зміну ідеям піднесення національної боротьби за незалежність постала необхідність переосмислення свого минулого задля прогнозування майбутнього. Особливо відчутною стала необхідність відмови від ідеалізованих

історичних образів, що протягом бездержавного періоду слугували вихованню патріотизму. Їх місце повинен був зайняти прагматичний образ минулого, що з усіма своїми перевагами та недоліками мав стати відправним пунктом для формування історичного світогляду майбутніх поколінь поляків. “Неоромантичні тенденції поступилися місцем утвердженню незаангажованого погляду на минуле. Частина істориків зосереджувала увагу на державно-правових інститутах та їх ролі у змінах устрою (О. Бальцер, М. Бобжинський, Б. Дембінський, З. Войцеховський). Інші науковці зацікавились історією польської культури, трактували її з соціологічних позицій (С. Тарновський, Я. Птасьнік)” [336, с. 500]. Краківська історична школа вже не збуджувала такого спалаху емоцій, зменшилося число закидів у не патріотичності, зраді інтересів польського народу [618]. Дослідники не залишили не поміченим вихід четвертого видання праці М. Бобжинського “Dzieje Polski w zarysie”. Привертає увагу і низка некрологів, пов’язаних із кончиною С. Смольки та М. Бобжинського [625; 644; 1178]. Характерною особливістю періоду 1920–1930-х років була публікація численних статей і невеличких брошур. Дослідники здійснили чи не перші спроби неупередженого узагальнення наукового спадку представників краківської історичної школи та визначення впливу їх наукової спадщини на польську історіографію. Реалії політичної боротьби між двома ведучими політичними угрупованнями тогочасної Польщі накладалися на оцінки, які давали своїм попередникам історики 1930-х років.

У роки Другої світової війни польські історики фактично були позбавлені можливості займатися науковими дослідженнями. Яскравим і чи не єдиним епізодом стало п’яте видання праці М. Бобжинського “Dzieje Polski w zarysie”, яке вийшло в Єрусалимі [89; 90].

В умовах підконтрольності з боку східного сусіда дослідження краківської історичної школи розвивалися нерівномірно. У другій половині 1940-х – 1950-х роках інтерес до школи був порівняно

невеликим. Марксистські історики відносили школу до “не дружніх” історичному матеріалізму. Справжній розквіт відбувся після відзначення столітнього ювілею відкриття у Ягеллонському університеті кафедри історії Польщі (1969). Ця подія спонукала громадськість і науковців по новому поглянути на спадщину краківської історичної школи, привернула увагу до біографій її репрезентантів. На шпальтах наукових видань розгорнулася дискусія стосовно самого поняття “наукова школа” [564; 666; 728; 845; 957; 1001]. Вийшли друком наукові біографії В. Калінки [947], Ю. Шуйського [936], С. Смолки [539], М. Бобжинського [861].

Суттєві організаційні перетворення і зміна парадигми історичних досліджень, що розпочалися з 1980 року і прискорилися після 1989 року внесли корективи у дослідження краківської історичної школи. Відбулося перевидання окремих праць її фундаторів [92; 248], більш активно історики зайнялися вивченням маловідомих сторінок їх біографій. Якщо вести мову про польську історіографічну традицію, необхідно виокремити праці теоретичного характеру, автори яких розглядають умови розвитку історичної науки, методологічні та концептуальні засади історичного наративу на окремих етапах розвитку історіографії. В цьому контексті низка важливих напрацювань належить А. Вежбицькому. Серед них монографії: “*Wschód-Zachód w koncepcjach dziejów Polski: z dziejów polskiej myśli historycznej w dobie porozbiorowej*” (“Схід – Захід в концепціях історії Польщі: з історії польської історичної думки часів поневолення”) [1040], “*Spory o polską duszę. Z zagadnień charakterologii narodowej w historiografii polskiej XIX i XX w.*” (“Суперечки про польську душу. До питання про національний характер в польській історіографії XIX і XX ст.”) [1038], “*Historiografia polska doby romantyzmu*” (“Польська історіографія доби романтизму”) [1044]. Необхідно тут виокремити і монографію А. Сепковського “*Utopie polskiego romantyzmu. Światopoglądy a działanie*” (“Утопії польського романтизму. Світогляд та діяльність”) [1019].

Констатуючи факт значного дослідницького інтересу до надбання краківської історичної школи і її чільних представників, змушені відмітити, що і досі він не привів до ясності в оцінках політичних поглядів фундаторів школи та в осмисленні впливу її світогляду на висвітлення історичного минулого польського народу. Вимагають більш детального вивчення погляди “підвавельських” істориків стосовно українсько-польських відносин. Деякі науковці піддають сумніву приналежність творців школи до позитивістського напрямку в історіографії. “Краківська історична школа то не безсумнівно історіографія позитивістська, особливо зважаючи на її методологію, так і на концепцію науки і т.д. Виявляється тут цікавий приклад: скільки краківських істориків у сфері методології було безсумнівно позитивістами, скількох їх вартісні характеристики не дають підстави вважати позитивістами” [613, с. 202]. Істотною видається необхідність більш глибокого вивчення біографій та наукового доробку ключових представників краківської історичної школи. Відомо, що краківська школа трактувала історію Польщі, як історію польської держави, а варшавська школа навпаки – як історію польського народу. Перша концентрувала увагу на внутрішніх причинах занепаду Речі Посполитої у XVIII столітті й у зв’язку із тим суворо засуджувала давню польську державність.

Варшавська школа протиставлялася абсолютизації місця політичного занепаду Речі Посполитої у XVIII столітті. За питання досить важливе, а може навіть найважливіше, вважала пошук у минулому тих вартостей, які дозволяли польській нації подолати наслідки катастрофи втрати державності. Важливо, що головні представники варшавської школи – Т. Корзон та В. Смоленський [1047; 1048] не були апологетами і в оцінці внутрішнього стану Речі Посполитої періоду XVII – першої половини XVIII століття і в цьому не дуже відрізнялися від краківських істориків Ю. Шуйського чи М. Бобжинського.

Розглядаючи ключові відмінності між цими двома домінуючими історичними школами у польській історіографії другої половини ХІХ століття, відзначимо, що краківські історики старалися навчати поляків реалістичному мисленню, яке часто було свідомим і умілим пристосуванням до умов неволі з метою розсудливого використання тих можливостей діяльності, які надавала автономія Галичини. Варшавські – мали на думці: з одного боку необхідність зміцнення (по поразці Січневого повстання і пізніших, болісних репресій) національного самопочуття поляків, а з іншого – також необхідність перебудови історичної свідомості нації згідно з новими запитами життя, які виникали з швидких суспільно-економічних і культурних перемін, що відбувалися в той час на теренах підвладних Російській імперії.

Характерною особливістю триваючого періоду вивчення краківської історичної школи стало те, що до цього процесу активно підключилися і українські дослідники. Даний момент обумовлений цілою низкою чинників: після проголошення незалежності України і визнання її Республікою Польща, суттєво покращилися взаємини між двома народами, зросли людські та наукові контакти, виникла необхідність заповнити лакуну в наших знаннях про найближчого сусіда, а фінансове сприяння різноманітних фондаций сприяло активній роботі українських істориків у фондах бібліотек та архівів Польщі тощо. Досліджуючи впродовж десяти років феномен краківської історичної школи в польській історіографії автор теж користав із сприяння з боку фундації Ю. Мянвського, краківського відділення “Wspólnita Polska” і Міністерства освіти та спорту Республіки Польща.

Завдячуючи більш сприятливій ситуації науковці опублікували низку статей присвячених фундаторам краківської історичної школи [284; 395; 420; 430] та загальному стану польської історіографії [334; 361; 426-427; 433], українсько-польським відносинам [285; 354; 386; 387; 395; 422; 428; 487]. Така активність не могла не допровадити, в кінцевому результаті, до

захисту низки дисертацій [398; 409; 424; 434; 488 та ін.]. Важливим кроком у дослідженні проблематики стали міжнародні конференції, що відбулися завдячуючи спільним зусиллям українських і польських істориків. Розроблялися і здійснюються довготривалі дослідницькі проекти. В цьому контексті відмітимо організовані професорами Є. Матерницьким і Л. Зашкільняком “Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w” (“Багатокультурне історичне середовище Львова у XIX і XX ст.”) та “Historia-Mentalność-Tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku” (“Історія-ментальність-самоідентифікація. Місце і роль історії та істориків у житті польського і українського народу”).

Разом із тим, наші знання про минувшину сусідньої країни ще не достатні. До певної міри маємо погодитися з думкою, що в українській історіографії “...майже не досліджувалися бачення польськими істориками різних періодів і різних шкіл” [434, с. 4]. Тому, дана дисертація покликана заповнити лакуну в сучасній вітчизняній та від частини і в польській історіографії, яка утворилася внаслідок відсутності узагальнюючих праць стосовно місця та ролі краківської історичної школи в польській історіографії. Ми свідомі того, що попередники зробили певні кроки по висвітленню ключових методологічних засад і поглядів фундаторів краківської історичної школи. Це є ще одним свідченням наукової значимості та суспільної необхідності нашого дослідження.

1.2. Джерельна база дослідження

Реалізація мети та завдань дисертаційної роботи значною мірою визначається повнотою та достовірністю джерельної бази. Тому її розгорнутий аналіз дозволяє оцінити потенційні дослідницькі можливості автора при розкритті теми.

Джерельна база дослідження місця краківської історичної школи в польській історіографії другої половини XIX – початку XXI століття являє собою складний комплекс різних за походженням, зовнішньою формою, внутрішнім змістом та функціональними особливостями джерел. Тому використання методу системно-структурного аналізу сприяло осмисленню джерельної бази досліджуваної проблеми як цілісної інформаційної системи. Її складниками виступають підсистеми первинної і вторинної інформації. Нами задіяні загальнонаукові, конкретно-історичні, специфічно-історичні методи класифікації джерел, що в свою чергу поділяються на: історіографічної класифікації, історіографічної періодизації, історіографічного аналізу, історіографічного синтезу. Важливе місце відведено такому виду історичних джерел як: творчі матеріали фундаторів, біографічні першоджерела.

Для вивчення краківської історичної школи і написання роботи послужили різноманітні за походженням, змістом та характером джерела. Їх можна розділити на два значних масиви: історичні та історіографічні джерела. Всі вони становлять групу документальних матеріалів. У свою чергу, документальні матеріали доцільно розділити на дві групи (за ознакою способу їх відтворення). До першої належать неопубліковані документальні матеріали, що зберігаються у фондах архівів і рукописних відділів бібліотек. Частина їх уперше вводиться до наукового обігу. В рукописних фондах бібліотеки Ягеллонського університету зберігаються передані Яном Бобжинським особисті документи батька, його наукові праці, рукопис спогадів, джерельні матеріали (до історії Галичини, легіонів, Конституції 1919 р.), кореспонденція (листування з германістом Альбертом Зіппером (1855-1934) та ін.). В особовій справі М. Бобжинського вагоме місце посідають матеріали до історії Галичини на початку XX століття, які відносяться до шкільних та релігійних справ у провінції, висвітлюють дискусії щодо заснування у Львові українського університету, боротьбу за реформу виборчої системи до Галицького сейму

та австрійського парламенту тощо. Друга група – опубліковані документи фундаторів краківської історичної школи і тих істориків, які вплинули на розвиток польської історичної думки та формування суспільної свідомості в часи функціонування краківської історичної школи. Історіографічні джерела теж належить розділити на: опубліковані праці представників краківської історичної школи, а також праці дослідників феномену краківської історичної школи (рецензії, огляди, статті, монографії тощо). Праці дослідників школи умовно розділено ще й за хронологічним принципом.

Вагому роль у дисертації відведено джерелам вербального (словесного) типу, що представлені тут переважно писемними пам'ятками. Вони поділяються на документальний та наративний (оповідний) роди джерел. Документальні джерела, на відміну від наративних, мають офіційний характер і відзначаються незначною історичною ретроспекцією. Проте наявність у деяких груп джерел міжродових ознак схожості робить подібний розподіл досить умовним.

Важливе значення відведено встановленню рівня вірогідності й автентичності джерельної бази. Нами задіяні методи наукової критики, текстологічного і термінологічного аналізу. “Текстологічний аналіз джерел по праву вважається однією з пріоритетних проблем теоретичного джерелознавства. Впродовж останніх десятиліть вчені накопичили значні нароби у цьому науковому напрямі, досить ґрунтовно розробляючи питання сутності, особливостей текстології в загальнотеоретичній площині. У цьому контексті особливо плідно працював відомий український джерелознавець В. І. Стрельський, який чітко визначив і обґрунтував головні складники текстологічного аналізу, зокрема, виявлення часу, місця виникнення джерела, особи автора, обставин появи джерела, виділення з первісного тексту пізніших нашарувань...” [436, с. 364].

Потенційну частину джерельної бази репрезентують архівні документи та матеріали, що здебільшого слугують носіями первинної інформації. Із неопублікованих джерел нами використано фонди архіву Ягеллонського університету. Зокрема, це особові справи та службові документи професорів: Ю. Шуйського, С. Смольки, М. Бобжинського [10-12; 15]. Змушені констатувати, що не всі “течки” професорів й досі належним чином упорядковані. В особовій справі М. Бобжинського відсутня наскрізна нумерація (окремі аркуші мають власну нумерацію). Необхідно відмітити, що в наявних особових справах міститься ексклюзивна інформація, яка донедавна не була введена до наукового обігу, ані в численних статтях, біографічних оглядах, монографіях, ані колективних працях. В. Лазуга, автор монографій присвячених М. Бобжинському [858; 861] довгий час був переконаний, що репрезентант краківської історичної школи завершальний етап свого життя провів у містечку Гарби на Познаньщині. Тоді, як ознайомлення з особовою справою переконує, що М. Бобжинський тривалий час мешкав у власному маєтку, в селі Лопуховек (Гарби та Познань були лише коротким епізодом у біографії історика), що згодом і встановив В. Лазуга [856]. В рукописних фондах бібліотеки Ягеллонського університету зберігаються передані сином М. Бобжинського особисті документи батька, наукові праці, рукопис спогадів, джерельні матеріали (до історії Галичини, легіонів, Конституції 1919 р.), кореспонденція (листування з германістом Альбертом Зіппером (1855-1934) та ін.). Вагоме місце посідають в особовій справі М. Бобжинського матеріали до історії Галичини на початку ХХ століття, які відносяться до шкільних та релігійних справ у провінції, висвітлюють дискусії щодо заснування у Львові українського університету, боротьбу за реформу виборчої системи до Галицького сейму та австрійського парламенту тощо.

У фондах архіву Ягеллонського університету знаходяться різноманітні документи стосовно обрання на посади Ю. Шуйського,

С. Смольки, М. Бобжинського. Нашу увагу привернув реферат Ю. Шуйського, представлений із метою обрання на вакантне місце (після смерті А. Валевського) по кафедрі загальної історії [9]. Зберігся масив матеріалів стосовно обрання С. Смольки на посаду доцента кафедри середньовічної і нової історії [7]. Після смерті, у 1883 році, Ю. Шуйського в числі претендентів на посаду завідувача кафедри історії Польщі, подав необхідні документи і С. Смолька [8]. Значну увагу приділяв С. Смолька науковому зростанню вихованців свого семінару. В фондах архіву Ягеллонського університету зберігся його звіт з оцінкою габілітаційної праці В. Чермака [14; 610-611]. Висновки про методи дослідження, способи історіописання польських учених, уміщені в оцінках їхніх історичних праць, зокрема, стосовно дисертаційних робіт, слугують важливим джерелом для встановлення наукової цінності використаних у нашому дослідженні праць цих істориків.

Архів PAN і PAU у Кракові містить низку матеріалів стосовно Генерального секретаря Академії знань С. Смольки. Зокрема, там відклалися документи, що відображають життєвий шлях та кар'єру науковця і його листування з батьком та Юзефом Мілковським-Поморським [1]. Особливий інтерес представляє автобіографія вченого [3, арк. 2]. Важливо, що в фондах архіву збереглися фотопортрет С. Смольки і колективне фото науковців, членів римської експедиції 1886 року. Про поточну роботу Академії знань, а також діяльність її член-кореспондентів і дійсних членів: Ю. Шуйського, В. Калінки, С. Смольки і М. Бобжинського можемо довідатися із щорічників управи Академії знань у Кракові [45-64]. Цінну інформацію почерпнуто також із щорічників наукової бібліотеки PAN і PAU в Кракові [75; 78]. Зокрема, в її фондах зберігається ксерокопія рукопису (оригінал знаходиться в Польській бібліотеці в Парижі) В. Калінки, присвяченого історії польської еміграції кінця XVIII – першої половини XIX століття.

Джерельні можливості особових фондів представників краківської історичної школи виявилися дещо обмеженими через загибель їх частини під час військових і соціально-політичних катаклізмів ХХ століття. На жаль, головний масив архіву С. Смольки, що знаходився під опікою його сина Казимира, вважається втраченим під час Другої світової війни [1170, с. 324].

Серед документальних джерел у роботі використані матеріали офіційного діловодства, що зберігаються в особових справах професорів. Важливий сегмент документів, наявних в архіві Ягеллонського університету – це офіційне листування ректорів університету стосовно призначення пенсій вдовам і нащадкам Ю. Шуйського та С. Смольки, а також номінування М. Бобжинського титулярним професором Ягеллонського університету. Перш ніж скерувати відповідні клопотання очільникам регіону і держави, ректори давали доручення керівникам структурних підрозділів підготувати відповідне обґрунтування із зазначенням основних віх біографії та наукових здобутків цих вчених [10-12].

Комплексне опрацювання виявлених архівних матеріалів дозволяє розкрити маловідомі аспекти наукової та громадсько-політичної діяльності представників краківської історичної школи, ввести чимало нових документів до наукового обігу. Повноцінний аналіз джерельної бази вимагає застосування надійних критеріїв джерелознавчої структуризації. Їх розмитість логічно призводить до еkleктичності та вибіркості в процесі аналізу джерел [289, с. 78]. Цілком правомірним видається розгляд структури джерельної бази на двох рівнях – класифікації і систематизації джерел [435, с. 14]. У першому випадку здійснюється теоретичний розподіл джерел на основі певного класифікаційного критерію для виявлення їх внутрішніх зв'язків. Серед таких критеріїв головними вважаються спосіб кодування інформації, форма та зміст джерела. Систематизація джерел передбачає їх прикладний розподіл, виходячи з

мети та завдань дослідження. Тому доцільним є виділення в джерельній базі роботи наступних комплексів джерел: значну частину використаних у дослідженні джерел складають публікації у періодичних виданнях, а також розміщені в окремих документальних збірниках.

Підсистема вторинної інформації, що являє собою комплекс історичних джерел, засвоєних в археографічному та історіографічному процесах, утворює актуалізовану частину джерельної бази. Особливу джерельну цінність мають матеріали надруковані в наукових журналах. Як відомо, представники краківської історичної школи достатньо рідко публікували свої праці на шпальтах “Kwartalnika Historycznego”, що виходив у Львові. В цьому контексті неабиякий інтерес представляє висвітлення думок двох визначних істориків, які представляли дещо протилежні зрізи польської історичної науки: М. Бобжинського [101] і К. Ліске [875]. Особливістю наукового життя другої половини ХІХ – початку ХХ століття було оприлюднення вченими власних підходів стосовно найбільш контроверсійних проблем минувшини [32; 814; 831; 835].

Краще зрозуміти гостроту методологічних розбіжностей та наукових дискусій про причини занепаду Речі Посполитої дозволили матеріали, що публікувалися за результатами роботи з'їздів польських істориків [38-42; 523; 525; 812], а також з'їздів літераторів та істориків [43; 44]. На певних етапах життя В. Калінка і С. Смолька виступали в ролі кореспондентів часописів. Їхні замітки дають можливість краще сформулювати цілісну картину про світогляд цих двох непересічних особистостей [148; 149].

Різновид документації представлений стенограмами засідань зібрань Академії знань, з'їздів Польського історичного товариства, де вміщені офіційні рішення і підсумки щодо організації і функціонування польської історичної науки. Особливої цінності цим документам надає фіксація процесу обговорення найбільш контроверсійних методологічних проблем, що дозволяє простежити боротьбу ідейних позицій у середовищі

польських істориків, зіткнення підходів та оцінок історичного минулого, бачення політичних питань. Так, яскраві докази гострого протистояння краківської історичної школи і її опонентів надають опубліковані матеріали першого, другого і навіть третього з'їздів польських істориків. Водночас, чимало документів наступних зібрань несуть відбиток тенденційного редагування, прагнення пом'якшити або приховати гостроту дебатів [687].

Приналежність В. Калінки, Ю. Шуйського, С. Смольки, М. Бобжинського до Академії знань зумовила необхідність вивчення щорічних звітів про діяльність цієї установи. Так, ознайомлення з ними дає уявлення про особливості та наслідки експедицій до архівів Познаня, Риму, Ватикану, функціонування наукової станції і Польської бібліотеки в Парижі [66-68; 70]. У щорічниках публікувалися важливі фінансові документи, тексти доповідей на наукових зібраннях Академії та інша поточна інформація.

Значний інтерес громадськість проявляла до особистості науковця, що посідав керівництво кафедрою історії Польщі в Ягеллонському університеті. Це зацікавлення, до певної міри, могла задовольнити публікація вступної лекції новообраних очільників [205; 206; 274]. Протистояння консервативного і повстанського напрямків у польському суспільно-політичному русі знайшло відображення в полеміці між Ю. Шуйським і П. Попелем [258; 259]. Політичне життя Галичини відображено у стенограмах засідань сейму та у виступах керівників провінції [36; 37; 73; 260].

Першу спробу класифікації писемних джерел, що залишилися після Ю. Шуйського, в 1933 році, здійснив С. Василевський [839]. Відомості про зібрання рукописів В. Калінки, Ю. Шуйського і С. Смольки, а також окремі рукописні фрагменти містяться у спеціальному виданні, що завдячуючи зусиллям фахівців Національної бібліотеки, вийшло друком у 2003 році [764; 1185; 1186]. Своєрідним джерелом, яке дає можливість

дослідникам реконструювати духовний світ Ю. Шуйського є його приватна книгозбірня, що після смерті науковця стала надбанням громадської бібліотеки у Новому Сончі [958].

Загалом розмежування архівних та опублікованих (бібліотечних) матеріалів носить механічний, умовний характер, бо вказує лише на місце зберігання та зовнішній вигляд джерел. Глибина дослідження та якість здобуття інформації визначаються джерелознавчою культурою дослідника. Отже, документальні матеріали за умови комплексного джерелознавчого дослідження дозволяють отримати важливу інформацію про механізми зародження, функціонування і занепаду краківської історичної школи.

Вартісним доповненням документальних матеріалів у дисертації виступають наративні джерела. Вони відзначаються значним видовим розмаїттям: публіцистика, мемуаристика, щоденники, приватне листування тощо. Так, публіцистична література розглядається як джерело особливого призначення, що поєднує в собі риси історичного та історіографічного джерела. В умовах поневолення публіцистика стала важливим засобом вияву плюралізму громадської думки щодо гострих соціальних і політичних питань.

Перші спроби узагальнення та інтерпретації місця і ролі краківської історичної школи в польській історіографії набували вигляду публіцистичних статей, нарисів і заміток, поява яких, таким чином, заклала початок історіографічній традиції її дослідження. Водночас публіцистика часто містила додаткову інформацію про різні аспекти діяльності репрезентантів школи та їх опонентів, що не знаходить аналогій в інших відомих писемних джерелах. Наприклад, у передовиці невідомого автора вміщеній в “Часі” від 29 червня 1889 року за номером 147 йшлося: “В парку Д-ра Йордана на Блонях, пару днів тому, бачили поприклеювані до лавок плакати такого змісту: “Польська молодь здійснила операцію,

спалила гангрену на тілі народу! Спалила праці Шуйського, Калінки, Клочки, Тарновського, Бобжинського” [582, с. 33].

Такого роду інформація допомагає з'ясувати справжні межі поведінки опонентів краківської історичної школи. Але, використовуючи джерельну інформацію публіцистичних творів, варто пам'ятати про соціально-політичну “запрограмованість” авторської позиції. Тому, наприклад, критику С. Бушинського [576-592] необхідно сприймати не стільки як доказ фахової неспроможності представників краківської історичної школи, скільки як вияв радикалізму їх опонента.

Значний інформаційний потенціал для дослідження мають джерела особового походження, представлені мемуаристикою (спогади, записки, щоденники, автобіографії, некрологи). У них міститься своєрідна інформація соціально-психологічного рівня, деталі та подробиці, що часто відсутні в інших видах писемних джерел. Комплекс використаної у дослідженні мемуарної літератури охоплює спогади близьких і знайомих [30; 956]. Зокрема, в рік, коли не стало Ю. Шуйського, вийшли друком спогади Л. Дембіцького [623], а згодом і Я. Донбровського [618]. Інформативним джерелом про суспільно-політичну ситуацію в Галичині є опублікований С. Смолькою щоденник його батька – Ф. Смольки [65]. Можемо стверджувати, що мемуари з даної теми нечисленні (мемуари М. Бобжинського, Т. Корзона, С. Новака, Л. Білінського, С. Закшевського) [119; 553; 819; 956; 1182]. Краще зрозуміти суспільно-політичні процеси, що впливали на розвиток польської історіографії після відродження державності дозволили спогади, залишені сином М. Бобжинського – Яном Бобжинським. Його не опубліковані мемуари, що зберігаються у фондах рукописів бібліотеки Ягеллонського університету [6] є безцінним джерелом для вивчення діяльності консерваторів у період Другої Речі Посполитої. Молодший син знаного історика і політика заслужив на самостійне і вагомe місце в польській консервативній думці – не зважаючи на дошкульну для нього славу “епігона”. Я. Бобжинський підняв

господарську тематику і напрацював оригінальну концепцію “господарського об’єктивізму” (*Naukowe podstawy obiektywizmu gospodarczego*), яку згодом розширив до поняття “державного об’єктивізму”. На переконання Я. Бобжинського, демократія то конструктивістська суспільна інженерія, яка замість спостерігати і впроваджувати запозичені з природних прав, випробовує на них індукційні методи своїх апіорістичних програм (*Sprzeczności idei demokratycznej*. 1929) [6]. В бібліотеці Ягеллонського університету очікують свого дослідника і спогади дружини Яна Бобжинського – Марії з роду Пайгертів (Paugertów) [5].

Разом із тим, необхідно зазначити, що мемуари мають характер першоджерел передовсім для висвітлення історичних, а не історіографічних проблем. Їх залучено з метою вивчення впливу поточної політики на наукове співтовариство, а також оцінки повноти джерельної бази тих чи інших праць.

На особливу увагу заслуговують спогади М. Бобжинського присвячені порівняно не великому, але значимому етапові його життя, коли він обіймав посаду намісника Галичини [128-130]. У них, через призму авторського бачення, постає картина важкої повсякденної роботи намісника і та непримиренна політична боротьба, яка точилася навколо “українського питання”. За багатьма параметрами інформація подана М. Бобжинським унікальна. Доступ до матеріалів і їх публікація, згідно із заповітом автора, відбулися через багато років після його смерті. Про те, що знаний історик і політик Міхал Бобжинський написав спогади, знали віддавна. Найближчі приятелі та співпрацівники автора Станіслав Тарновський і Владислав Леопольд Яворський, читали спогади ще в період їх створення. Біографія Міхала Бобжинського пера Станіслава Естрейхера [644] наводить на думку, що при її написанні автор послуговувався спогадами. У 1936 році син Міхала, Ян Бобжинський, на шпальтах редагованого ним консервативного видання “*Nasza Przyszłość*”

(“Наше майбутнє”) опублікував невеликий, як зазначав видавець, начерк вступу, який не потрапив до остаточного видання спогадів. Уже після смерті М. Бобжинського вийшли його “Szkic do pamiętnika” (“Замальовки до мемуарів”) [119].

Доповнюють картину опубліковані тексти публічних виступів, щоденники, огляди та роз’яснення [115; 118]. Важливі дані містять виступи і замітки з нагоди вшанування “круглих” дат [520], а також промови при похованні та некрологи [184; 519; 808; 967], які доповнюють характеристику наукової і громадської діяльності вчених.

Наприкінці XIX – на початку XX століття важливим засобом передачі соціальної інформації залишалося приватне листування. Через кореспондентські зв’язки відбувався обмін думками, планами і враженнями, вирішувалися нагальні проблеми особистого та громадського життя, здійснювалася координація зусиль окремих осіб для реалізації спільних проектів. Історики-джерелознавці розглядають епістолярій як багатомірне джерело інформації, яке при вірному застосуванні методичного інструментарію спроможне, з одного боку, відкрити внутрішній світ особистого людського буття, інтегрованого через систему комунікативних зв’язків до відповідного соціокультурного простору, а з іншого боку, через призму авторських рефлексій побачити колорит історичної епохи.

У процесі проведення даного дослідження автором було опрацьовано епістолярні комплекси, що зберігаються в архівах, рукописних відділах бібліотек, а також опубліковані чи мікрофільмовані. Значна частина кореспонденції професорів Ягеллонського університету зафіксована на плівці. До числа мікрофільмованих листів потрапили й приналежні представникам краківської історичної школи [16-19]. З листування між М. Бобжинським і С. Смолькою, а також іншими респондентами почерпнуто цінну інформацію, яка до певної міри пролила світло на взаємини науковців, їх плани тощо [16-25].

Свій внесок по введенню до наукового обігу листування чільних представників краківської історичної школи здійснили українські дослідники О. Руда [420; 421; 423] та І. Чорновол [486; 614]. Змушені констатувати, що листування фундаторів краківської історичної школи залишається розпорошеним, так як зберігається в архіві Ягеллонського університету, архіві PAN і PAU в Кракові, відклалося у фондах особового походження рукописних відділів бібліотеки Ягеллонського університету, бібліотеки PAN і PAU в Кракові, бібліотеки ім. Чарторийських, Національної бібліотеки імені Оссолінських у Вроцлаві (в 1946 р. частина її фондів передана зі Львова за розпорядженням радянського керівництва) [966, с. 43]. Аналіз епістолярної спадщини дозволив отримати інформацію про окремі аспекти наукової та громадсько-політичної діяльності представників краківської історичної школи. Ми також дійшли до загального висновку, що на змісті листів польських дослідників суттєво позначився вплив політичної ситуації на поневолених польських теренах наприкінці XIX – на початку XX століття.

Окрему групу джерел дисертаційного дослідження утворюють наукові праці представників краківської історичної школи. Їх творчий доробок достатньо вагомий і різноплановий: рецензії, замітки та огляди, статті, монографії, синтетичні праці. Аналіз цих досліджень повинен враховувати їх подвійне джерельне значення – як джерел історичних та історіографічних. У контексті реалізації мети та завдань дисертації на перший план винесено вивчення концептуальних засад наукової діяльності представників краківської історичної школи, аналіз їх поглядів на соціально-економічний і культурний розвиток регіону, інших поневолених польських теренів і Європи загалом. Тому розгляд наукової продукції В. Калінки, Ю. Шуйського, С. Смольки, М. Бобжинського визначає передусім історіографічний підхід.

Окрім загальних моментів, що об'єднували їх, кожен із репрезентантів школи мав власне творче “обличчя”. Як вже зазначалося,

процес вивчення наукового доробку і політичних поглядів представників краківської історичної школи мав свої фази (періоди, етапи), що в достатній мірі різнилися між собою. Тому, видається доцільним, історіографічні джерела згрупувати зважаючи і на цю обставину.

Характеризуючи доробок істориків і публіцистів за часів формування, функціонування і занепаду краківської історичної школи відмітимо, що загалом це були статті, рецензії, окремі розділи в узагальнюючих працях. Дослідники поділялися на палких прихильників і непримиренних опонентів школи. Здебільшого, при аналізі концептуальних підходів краківської історичної школи домінував політичний підхід. Негативно налаштовані рецензенти бачили недоліки і в тому, що методологічні прийоми краківської історичної школи запозичені з німецької історіографії. В цей період ще не йшлося про комплексне вивчення наукового доробку школи, не могло бути мови про створення узагальнюючих праць чи наукових біографій В. Калінки, Ю. Шуйського, С. Смольки і М. Бобжинського.

Написання та публікація перших зважених, аргументованих творів приходить на 1920–1930-ті роки – період, коли гострота політичної дискусії вже не закривала собою наукової складової спадщини краківської історичної школи. Але і в цей період вивчення історіографічного надбання В. Калінки, Ю. Шуйського, С. Смольки, М. Бобжинського ще не йшлося про серйозні монографічні публікації. Особливий інтерес представляють рецензії на четверте видання праці М. Бобжинського “Dzieje Polski w zarysie”. Здійснювалися кроки по впорядкуванню бібліографії, більш глибокому аналізу піддавалися окремі праці, робилися заяви про необхідність визначити місце краківської історичної школи в польській історіографії.

Певний поштовх до активізації вивчення джерел пов'язаних із краківською історичною школою дала публікація наприкінці 1950-х років спогадів М. Бобжинського. Після цього спостерігається зростання

видового різноманіття досліджень (статті, узагальнюючі праці, монографії). Здійснено перевидання основних праць фундаторів школи.

Характерною особливістю сучасного періоду є розширення дослідницької проблематики (проблема Сходу і Заходу в історичній долі польського народу, історіософська спадщина краківської історичної школи, уточнення окремих сторінок біографій Ю. Шуйського, М. Бобжинського). Перевидано маловідомі праці Ю. Шуйського тощо.

Отже, виявлена і опрацьована джерельна база є достатньо репрезентативною для комплексного джерелознавчого дослідження творчої спадщини краківської наукової школи. У своїй сукупності, зазначені вище джерела дозволяють висвітлити дану проблему з належною повнотою. Разом із тим, джерелознавчий аналіз дає підстави вести мову про різний ступінь інформативності наявних джерел, що визначається їх походженням, функціональними особливостями, рівнем збереженості тощо. Використані джерела досить неоднорідні в контексті достовірності. Але результати синтетичної критики джерел доводять загалом надійність джерельної бази дослідження, що містить достатню кількість оптимальної інформації для вивчення ролі та місця краківської історичної школи в польській історіографії другої половини XIX – початку XXI століття.

Кількість та якість опрацьованих матеріалів дала автору необхідний обсяг знань стосовно об'єкту і предмету дослідження. Таким чином, усі документи, які склали основу джерельної бази роботи, допомогли вирішити головні завдання поставлені у дисертації та вивчити ключові аспекти дослідження, що дає підстави констатувати самодостатність джерельної бази даної праці.

1.3. Методологічні засади

Методологічну основу дисертації становлять загальноновизнані теоретичні положення про природу історичного пізнання, соціальні аспекти, норми й цінності історичної науки, етики вченого та його відповідальність перед суспільством. Цей процес відбувається на основі поєднання трьох дослідницьких принципів – науковості, об'єктивності й історизму. Головні положення науковості реалізуються через впровадження теоретико-методологічної реконструкції світогляду історика як можливої протипаги суто описовому методу вивчення історіографічного процесу. Принцип об'єктивності дозволив здійснити неупереджений аналіз джерел, у тому числі й історіографічних. Для нас неабияке значення мала репрезентативність джерельної бази, визначення достовірності документів і матеріалів із метою з'ясування істини, встановлення реальних подій і фактів. Принцип історизму передбачає зорієнтованість на розуміння, пізнання минулої епохи та людини в категоріях культури, матеріальних та ідейних обставин. Ми поділяємо підхід В. Масненка стосовно широкого розуміння історіографічного процесу, який включає не тільки генезу наукового знання, а і його суспільне відрефлексування на рівні масової історичної свідомості [380, с. 5]. Вважаємо за доцільне при аналізі результатів людської діяльності поєднання двох підходів: історико-ситуаційного та історико-ретроспективного.

Дисертаційна робота має комплексний міждисциплінарний характер. Її концептуальні основи базуються передусім на принципах історичної науки. В основу дослідження покладені діалектичні підходи до пізнання історичної реальності. Автор урахував сучасні досягнення гуманітарних наук, пов'язані з визнанням паралельного існування різних наукових парадигм, обумовлених конкретними соціокультурними та національними чинниками, а також суб'єктивними рисами дослідника. При цьому в

роботі тісно переплітаються теоретичні засади історії, історіографії, джерелознавства, біографістики, бібліографії. Тож, важливою складовою теоретико-методологічної бази дисертації стали багатофакторний і полідисциплінарний підходи до вивчення краківської історичної школи. Зазначені принципи реалізуються через застосування комплексу як загальнонаукових, так і спеціальних методів історичного дослідження (історико-порівняльний, історико-генетичний, історико-типологічний, конкретно-історичний, проблемний тощо).

Використання спеціально-історичної методології залежить від завдань, що висувуються в кожній конкретній історичній праці. Тому дослідження вимагало активного застосовування історико-порівняльного методу. З його допомогою були розглянуті спільні та відмінні риси в методах і підходах до вивчення краківської історичної школи, в залежності від конкретного періоду.

Одним з основних методів є історико-генетичний. Його використання дозволило розглянути об'єкт дослідження як певний мікросоціум, який привертає нашу увагу не випадково і спорадично, а має причини і передумови виникнення. Історико-генетичний метод спрямований передусім на аналіз еволюції того чи іншого історичного явища, допоміг встановити закономірності розвитку історіографічного процесу на польських теренах у другій половині XIX – на початку XXI століття.

Історико-типологічний метод використовувався при виділенні пріоритетних напрямків діяльності представників різних наукових шкіл, групуванні їх друкованої спадщини.

Не доречно також забувати, що зв'язок між локальним і загальним, змістом і формою, явищем і сутністю сучасний “традиційний” історик природно тлумачить спрощено, як, зокрема, причини та наслідки, що так і не втратили свої стійкі й непорушні позиції у структурі пізнавального процесу [367]. Це по суті призводить до своєрідного завмирання методології, зводить її присутність у конкретних наративах до відомого

переліку “джентльменського набору” принципів, способів, методів, при кон’юнктурно обов’язковій декларації відданості такою ж мірою пристосованої “під реалії” домінуючій парадигмі [297].

Тенденції сучасної світової історіографії останніх десятиліть переконливо свідчать, що “персоніфікований” підхід до вивчення історіографічної спадщини повинен поєднуватися в одне проблемне поле з дослідженням соціо-політичних та інтелектуальних умов функціонування історичної науки – “історії історіографії в людському вимірі”, за визначенням сучасної російської дослідниці Л. Рєпіної. Власне йдеться про т. зв. “зовнішні” дисциплінарні фактори розвитку науки: політичний та інтелектуальний простір, в якому відбувається соціологізація вченого, і який обумовлює його світоглядні принципи та вибір тлумачно-інтерпретаційних моделей [417]. Вони мали надзвичайне значення для історичної науки з огляду на закладені в ній легітимаційні та дидактичні функції, що породжувало свого часу тривалі дебати про “об’єктивність” та “партійність” історичного знання [416]. Водночас його продукування, зміни в напрямках, тенденціях та парадигмах історичної науки здійснювалися в межах професійного співтовариства та в інституціях, які створювали не лише комунікаційне фахове поле, але й сприяли виробленню критеріїв та стандартів науковості, етики вченого і образу науки.

Методологія історіографічного дослідження передбачає універсальність використання методів наукового аналізу літератури і джерел, а головне, дотримання базових принципів історичного пізнання – історизму, об’єктивності та системності. Принцип історизму реалізується через застосування методів аналізу і синтезу, логічного, біографічного (просопографічного), класифікації, періодизації, герменевтичного. Ключовим положенням при осмисленні методологічних принципів творчості краківської історичної школи є з’ясування міри відповідності характеру еволюції тогочасної європейської історичної науки. Для

реалізації цього завдання впроваджено метод історіографічної компаративістики з паралелями стосовно сусідніх слов'янських, насамперед, польської, української і російської історіографій та західноєвропейської історіософії і методології історії.

Використання діахронного аналізу і методу періодизації, дало можливість виділити основні етапи розвитку польської історіографії загалом, і періоди дослідження краківської історичної школи, зокрема. Специфікою даного дослідження є застосування біографічного підходу, намагання прослідкувати біографії фундаторів краківської історичної школи з метою встановлення внутрішніх зв'язків між ними і впливу їх життєвого шляху та наукової (політичної) кар'єри на наукові погляди.

Комплексний підхід із використанням різноманітних методів історичного дослідження значно розширив його змістовну сторону, дав низку нових результатів і дозволив виявити як загальні, так і специфічні закономірності дослідження місця краківської історичної школи в польській історіографії другої половини XIX – початку XX століття “Фахівці знають, що ще фундатори “нової історичної науки” – М. Блок і Л. Февр звертали увагу на комплексність процесу історії, визнавали множинність зв'язків у суспільній системі. Щоправда, від середини XX століття нелінійний підхід так і не набув поширення в масовій історіографії. Надто скромно тут повелися українські служителі Клію, про що, зокрема, йшлося на IV Міжнародній науковій конференції “Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття”, що відбулася у Брюховичах (під Львовом) 27-29 вересня 2010 року. А ще в доповіді відомої дослідниці І. Колесник було слушно зазначено, що віднедавна сучасна історіографія остаточно втрачає не лише континуальність (лінійність) підходів, а й свого, сказати б, замовника. На початку XXI століття таким уже виступає не держава, а певні групи еліт” [413, с. 28].

Основні теоретико-методологічні тенденції, що характеризують сучасну польську історіографію, репрезентовані в статтях, які друкуються у наукових часописах [302; 303; 568; 631; 1113; 1114; 1160; 1161]. Важливе значення має також доробок А. Ф. Грабського. Монографії та збірки статей його авторства пропонують широкий спектр проблем розвитку польської історичної науки від давнини до сучасності, основні тренди та теоретико-методологічні аспекти історіографії в окремі періоди [689; 701]. Численні монографічні праці та збірки статей, авторства Є. Матерницького, дозволяють зорієнтуватись у специфіці історії польської історіографії [900; 902-904; 912; 916-920; 922; 923; 926; 928; 929]. Підсумуванням розвитку досліджень з історії польської історіографії стала збірка “Metodologiczne problemy syntezy historii historiografii polskiej” (“Методологічні проблеми синтези історії польської історіографії”) [931]. Складні процеси, які відбувалися в польській історичній науці за часів ПНР та їх вплив на історіографічний дискурс, репрезентовані низкою праць Р. Стобецького [1080-1083].

Врахування особливостей сучасного історіографічного процесу і застосування різноманітних методів, що зазвичай використовуються в історичному дослідженні, дозволило нам повною мірою розкрити обрану для вивчення тему, вирішити поставлені дослідницькі завдання. Важливим у цьому контексті моментом є необхідність визначитися, що собою являло і являє поняття “історична школа” принаймні в польській, радянській, російській та вітчизняній історіографії.

* * *

У поступі історіографії наукові школи є унікальним явищем. Вони узгоджують індивідуальну і колективну працю, дозволяють працювати не лише у рідній визнаних і апробованих тенденцій, але й творити у межах нових підходів та ідей. В цьому контексті не уникнути пошуку відповіді на запитання, що являли собою наукові історичні школи (їх ознаки,

структура, склад), які функції і роль вони виконували в історіографічному процесі, які тенденції виявляли у своєму розвитку.

Однозначно можемо стверджувати, що визначення “школа” здобуло собі право на існування серед різнопланових наукових дисциплін [1078]. “Вибірково приведені приклади з галузі суспільних наук вказують – якщо узагальнити – що певним науковим напрямкам надається в різних дисциплінах назва “школа”. Не вдаючись у даний момент до пошуку причин того явища, коли виникає намагання назвати якийсь із дослідницьких напрямків “школою”, варто задуматися, як той термін був застосований на практиці дослідження історії історіографії. ... Термін “школа” використовується в розумінні як “відповідник”. Адже існують “вчитель” (“метр”), який своїх “учнів” навчає таємницям наукової праці. Те навчання відбувається на університетському рівні й провадиться шляхом лекцій, але передусім на семінарах. Власне класичним прикладом такої “історичної школи” є школа Л. Ранке, а в польських умовах – Ш. Аскеназі” [668, с. 121, 127]. У цьому контексті ще більше зростає увага до проблем біоісторіографії. В результаті треба очікувати написання інтелектуальних біографій окремих істориків, як “першого”, так і “другого” плану [282, с. 19].

Проблема наукової “школи” ще досить рідко стає предметом спеціального розгляду. Разом із тим, реалії розвитку історичної освіти та науки в незалежній Україні вимагають від дослідника пошуку нових, більш досконалих засобів вивчення творчої спадщини класиків вітчизняної і закордонної історіографії [445, с. 231]. Адже в історіографії віддавна надавалося належне місце систематизації історіографічних явищ, опертих на теорії історичних шкіл. Хоча сама дефініція “школа” стосовно об’єднань науковців застосовується в історичній науці ще з першої половини XIX століття (наприклад, “скептична школа”), а поширення в науці терміну “школа” простежується з другої половини XIX століття [444, с. 33].

В науковій літературі визначились два концептуальних підходи щодо поняття “історична школа”. Перший зосереджує увагу на вивченні структури школи як суб’єкту історичного пізнання. Другий наголошує на вивченні історіографічного процесу як об’єкту пізнання і виходить з тотожності термінів “наукова школа” та “українська історіографія”, “польська історіографія” у певних хронологічних і територіальних рамках.

Процес історичного пізнання – суб’єктивно-об’єктивний, що вимагає врахування активної ролі та особливостей суб’єкта (особистості) й об’єкта. Особистість (лідера, керівника наукової школи), окрім істориків вивчають соціологи, психологи, філософи, політологи, мистецтвознавці. Представники кожної з наук розглядають предмет дослідження з своїх позицій. Наприклад, психологи вивчають комплекс психічних властивостей особистості. Соціологи прагнуть виявити в особистості соціально-типове, з’ясувати залежність її розвитку від стану соціальних груп та спільнот; подати духовний та життєвий шлях особистості через призму життя суспільства. Необхідно враховувати, що природа соціально-наукового лідерства достатньо складна та не піддається однозначній інтерпретації. Тому, структуризація (формалізація) має виходити з аналізу певних функцій аналізованого об’єкта з урахуванням суспільної практики, тобто в тріаді структура – функції – суспільна практика (історіографічний процес), де вирішальну роль відіграє останній компонент. Таким підходам відповідає структурно-функціональний аналіз, який підсумовує переваги структурного і функціонального методів, дозволяє через суспільну практику з’ясувати активну роль наукових шкіл у творенні історичного знання. Інакше кажучи, доцільно послідовно з’ясувати наслідки структурного і функціонального підходів у вивченні історичних наукових шкіл другої половини XIX століття, що дозволить досягнути їх структуру і функції як суб’єктів поступу історичної науки.

У європейській та вітчизняній історіографії сформувалися різні підходи до трактування поняття “наукова школа” і до розуміння того, кого

можна відносити до засновників наукових шкіл та їх учнів [338; 340; 344; 381; 382; 1001]. Не зважаючи на численні публікації, термін “історична школа” і досі є досить невизначений, зрештою багатозначний. Попередні спроби конкретизації цього поняття і напрацювання якоїсь загальної теорії історичних шкіл не є остаточними.

Розглядаючи сутність концепцій представників краківської історичної школи, визначаючи місце, що посіла школа та її погляди на минувшину не уникнути і пошуку відповіді на запитання, які обставини проявили лідерські якості В. Калінки, Ю. Шуйського, С. Смольки, М. Бобжинського? Так, Е. Богардус природу лідерства пояснює видатними якостями особи, такими як розум, тверда воля, цілеспрямованість, організаторські можливості, компетентність. У свою чергу, Ф. Стенфорд дотримується теорії конститuentів, коли лідерство розглядається як наявність послідовників, активістів, осіб, що підтримують наукові результати лідера. М. Дж. Херманн виділяє чотири узагальнених образи лідера: прапороносця, служителя, менеджера та пожежника. Лідер-прапороносець характеризується власним баченням дійсності, спроможністю захопити і повести за собою маси. Лідер-служитель є виразником та послідовником власних наукових ідей. Лідер-менеджер характеризується умінням привабливо донести свою програму. Лідер-пожежник відрізняється спроможністю швидко вирішувати виникаючі складні проблеми.

У Польщі жвава дискусія на тему лідерства і ролі наукових шкіл була започаткована під час відзначення в 1969 році сторічного ювілею відкриття в Ягеллонському університеті кафедри історії Польщі [1064], а згодом розгорнулася і набула широкого розголосу в 1983-1984 роках на шпальтах “Historyki” [666; 728; 845; 957; 1024; 1066]. Частина дослідників термін “історична школа” ідентифікувала з групою істориків, які сповідували загальні погляди на минувшину (загалом чи на якийсь конкретне, але важливе історичне питання); їх опоненти в “історичній

школі” вбачали угруповання науковців, які обстоювали (або відстоюють) певне, відмінне методологічне становище; для інших – це коло істориків, що займаються відповідною історичною субдисципліною; а ще для інших – група істориків, які посідають певне ідеологічне, радше політичне становище, послуговуються окресленим підходом історичного бачення, проживають і працюють в окресленому науковому осередку чи навіть регіоні [693, с. 16]. Очевидно в цьому контексті категорія “школа” займає особливе місце, оскільки, з одного боку, це поняття відтворює реально існуючі осередки історичної освіти та науки, з іншого боку – “школа” є інструментом пізнання науково-дослідницької та педагогічної діяльності істориків у межах певного наукового соціуму [384, с. 2].

“Єдиним поняттям історичної спадщини, що має в нас обігову вартість є “історичні школи”: поняття однаково вузьке і в своєму застосуванні цілком неясне. Маємо два порівняння “історичних шкіл в Польщі”. На переконання М. Сокольницького, автор одного з них, В. Смоленський у своєму традиційному баченні трьох історичних шкіл: Нарушевича, Лелевеля і краківської ... обмежив власний предмет до вивчення питання “республіканізму” чи “монархізму” в польській історіографії, чи до одного із проявів політичних поглядів...” [1061, с. 190]. Багатогранність у підходах і трактуванні поняття “історична школа” обумовлює багатовекторне сприйняття історичного процесу й умов розвитку історіографії різних країн [632; 986]. Так, польський історик Є. Серчик у своїх теоретичних роздумах термін “школа” згадує тільки тричі, стосовно “французької соціологічної школи” (Комте та ін.), “прусської” і “оксфордської” [1021-1022]. Ще один знаний польський дослідник А. Вежбицький зазначив, що проблема наукових шкіл не отримала належного висвітлення, – “...щораз відновлюються у нас суперечки на тему історичних шкіл у польській історіографії, в першу чергу стосовно виокремлення краківської і варшавської шкіл. У тих суперечках використовується щораз більше експлуатований набір

аргументів “за” і “проти”, після чого ... все залишається по-старому. Не вдається, нажаль, виокремити ключові умови сенсу тих суперечок, зокрема визначити і чітко констатувати поняття “історична школа”. І принагідно відзначимо, що то не є виключно польською болячкою” [1039, с. 95]. Інший відомий польський науковець, Є. Матерницький, звернув увагу на ту обставину, що термін “історична школа” має багато значень і ним часто зловживають. “Маємо справу з справжньою інфляцією “історичних шкіл”. На переломі XIX і XX ст. у Польщі йдеться про декілька “історичних шкіл”, в міжвоєнне двадцятиріччя вже про кілька десятків, по Другій світовій війні, зокрема в останні тридцять років їх кількість виросла близько сорока. ... Спеціальний аналіз попередніх історіографічних викладок провадить нас до висновку, що термін “історична школа” використовується в Польщі достатньо не професійно” [898, с. 128].

Безперечним фактом є те, що наукові школи в сучасному їх розумінні виникли в XIX столітті, коли набули поширення семінари провідних вчених, почали створюватися наукові товариства, проводилися з'їзди істориків, з'явилися спеціалізовані наукові видання тощо. Товариства і об'єднання створювалися, як правило, після проведення відповідних національних конгресів істориків-професіоналів, які усвідомлювали необхідність координації наукових досліджень в умовах поглиблення спеціалізації історичної науки. Так, в США Американська асоціація істориків була заснована у вересні 1884 року членами існуючої з 1865 року Американської асоціації соціальних наук. Головним завданням цього професійного об'єднання проголошувалося сприяння не стільки вивченню американської історії, скільки вивченню історії в Америці. В Німеччині на третьому з'їзді німецьких істориків у квітні 1895 року, що відбувся у Франкфурті-на-Майні був створений Союз німецьких істориків, який став організатором і координатором проведення загальнонімецьких з'їздів. У Англії поштовхом для створення в 1906 році Історичної

асоціації, заснованої на Першій національній конференції істориків, стали інституційні зміни в історичній науці: наприкінці XIX – на початку XX століття до традиційних центрів історичних досліджень (Оксфорд і Кембридж) додалися університети в Манчестері, де була створена школа економічної історії, та Лондоні, в якому в 1895-1898 роках виникла школа економіки та політики, яка зосередила свою увагу на проблемах соціальної історії. В Російській імперії подібної асоціації не було створено. Відповідно, зміни в організації наукових досліджень привели до того, що форма колективної творчості виявилася домінуючою й необхідною умовою для подальшого прогресу науки.

Активне формування української історичної науки приходить на кінець XVIII – першу половину XIX ст. [325], а перша наукова школа виникла в другій половині XIX століття – школа київських істориків-документалістів (школа В. Б. Антоновича) [351; 352], і невдовзі, наприкінці XIX – початку XX століття – “львівська школа” М. С. Грушевського [300; 392; 414; 415]. Трохи раніше, а також на аналогічний період приходить утворення наукових шкіл (як виразника колективних зусиль дослідників) і в польській історіографії – школи А. Нарушевича [834; 837; 1027], школи Й. Лелевеля [1028], краківської історичної школи (тут за ознаку школи загалом взято географічну дислокацію провідних її представників), та її антипода – варшавської. “Знаменним є те, що варшавська школа набувала своїх ознак в ході гострої полеміки з краківською школою, тому мовлячи про першу не можна уникнути розмови і про другу” [1139, с. 95]. В середині 1960-х років погляди варшавських позитивістів як суспільно-культурної течії стали предметом дискусій дослідників літератури і частково істориків. “...Не мало уваги присвячено Корзонові і Смоленському, але не займалися ґрунтовним аналізом історичних концепцій тих відомих знавців польського Відродження” [1032, с. 140].

Змушені також констатувати, що використання декількох чи навіть кільканадцяти критеріїв при визначенні “історичних шкіл” спричиняло до того, що це поняття втрачало своє наукове значення, переставало бути визначальною категорією при аналізі, а власне при синтезі історіографічних явищ. “Про Аннали стараються говорити як про “групу”, “напрямок”, “формацію”, “тенденцію”, “середовище”, “велике братерство думки”, “орієнтацію”, однак все те дозволило загалом витворити визначення “історична школа”, яке в міру плину часу щораз частіше появляється в літературі предмету” [1146, с. 93]. Цей же автор далі розвиває свою думку: “Незалежно від того, чи приймаємо ту чи іншу дефініцію, краківська історична школа була і є в нашій культурній свідомості. ... Феномен “Анналів”, який наперекір програмним засадам, між іншими таких знаменитостей, як Фернандо Бродель, був визнаний багатьма істориками науки за “школу” [1146, с. 65; 304]. На переконання Є. Матерницького: “Непорозумінням є застосування терміну “історична школа” стосовно до спеціальних напрямків історичних досліджень, таких як господарська історія, історія права чи військова історія. ... Немає жодної особливої підстави, аби термін “історична школа” характеризував усіх істориків пов’язаних із тим чи іншим науковим осередком (наприклад Краків, Варшава чи Познань), а також певною державою (наприклад Німеччина, Франція чи Польща). Краще в таких випадках мовити про відповідне історичне середовище (чи історіографічне), наприклад краківське, варшавське, познанське, німецьке, французьке чи польське. ... Вбачаємо також можливість і доцільність відмови від терміну “історична школа” щодо окреслених методологічних орієнтацій чи спрямувань історичного письменства. Поняття “історична школа” в тому випадку може бути успішно замінене за допомогою термінів нурт, напрямок чи орієнтація. Можемо навіть мовити про нурт компіляційний, інтелектуальний чи критичний; орієнтації відродження, позитивістську чи модерністську; напрямки описовий чи аналітичний. ...

На наше переконання, поняття “історична школа” може бути і повинно бути застосоване до польської історіографії XIX і XX ст. лиш у двох випадках: 1) коли хочемо виокремити головні напрямки думки про національне минуле, і 2) коли маємо справу з визначними науковими індивідуальностями, які зуміли об’єднати навколо себе значні загони послідовників Клію і справити суттєвий вплив на їх подальшу творчу працю. В першому випадку історична школа то окремий, опертий на багато прихильників спосіб мислення про рідну історію, їх характерна історіографічна концепція, яка виросла на ґрунті різних культурних, суспільних і політичних умов, що детермінували ідеологічний клімат епохи і даного середовища. У другому випадку, історична школа то спільність зацікавлень, положень і переконань, стосовно способу провадження історичних досліджень, а також поглядів на минуле, сформованих під впливом певного вчителя, найчастіше під час навчання чи в ході подальших, безпосередніх із ним контактів” [1146, с. 26].

Історики зараховані до однієї “історіософської” школи можуть мати різні філософські чи методологічні орієнтації, чого найкращим прикладом хіба є краківська історична школа [693, с. 309]. Тому, шукаючи відповідь, чи дійсно існувала краківська історична школа, все ж не уникнути спроби визначення категорій “наукова школа” і “наукове середовище”. Як відомо, історики історіографії надають велике значення систематизації історіографічних явищ, опертій на теорії історичних шкіл. Відбувається це і в Україні [344; 345; 352; 357; 358; 362; 383; 399], Польщі та у багатьох інших державах, між іншим у Росії [290; 299; 310; 313; 314; 327; 338; 339; 376-377; 389; 400-403; 405; 417; 437]. Важливо при цьому не забувати і про напрацювання радянських дослідників [286; 301; 309; 317; 322; 340; 341; 467; 484; 485; 490].

Незаперечним є те, що краківська історична школа сформувалася в другій половині 60-х років, а варшавська на початку 80-х років XIX століття [928, с. 16]. Обидві школи опрацювали власні, достатньо відмінні

картини минулого Польщі [922-925; 698-699; 705-706; 1042-1043]. Погляди Ю. Шуйського на минувшину Речі Посполитої розглянуто у дисертаційному дослідженні Г. Слочинського [1044]. На думку А.Ф. Грабського [693, с. 301] та Ю. Бушко [593, с. 192] термін “краківська історична школа” утвердився в польській історіографії завдяки двом її антагоністам – Владиславові Смоленському [1051] і Тадеушу Корзону [812-813], тоді як самі репрезентанти школи називали її “теперішня”, “нова”, “критична” тощо. Краківська школа наближалася головним чином до історіографії доби просвітництва, а передовсім, як на те звертали увагу Т. Корзон і В. Смоленський, до А. Нарушевича [818, с. 115; 1050]. “Всі історики, від Нарушевича починаючи, закінчуючи на цинічному Валевському, причини занепаду Польщі приписували анархії. Згода в констатації того факту панує повна, різниці знаходяться в представленні причин безвладдя. Нарушевич з епігонами, джерело анархії знаходив у слабкості уряду, будучи наслідком значного обмеження королівської влади. Лелевель із послідовниками, приписував безвладдя королю, магнатам і шляхті” [1051, с. 42]. В. Смоленський констатував: “На думку проф. Корзона історики деяких шкіл у своїх дослідженнях замість визначення характеру епохи, факту чи історичного діяча, вип’ячували свою прихильність до католицизму, свою лояльність в оцінці династій (школа краківська), оборону певної форми правління, ... симпатію або антипатію до певних народів, наукових чи філософських напрямків тощо” [1051, с. 11].

Обидві сторони по своєму розуміли саме поняття “школа” в історіографії. На переконання варшавських дослідників її становили науковці, що сповідували схожий погляд на історичне минуле народу (таку позицію частково поділяв і представник краківської школи В. Калінка). Ю. Шуйський та С. Смолька поняття “школа” співвідносили з тими вченими, які у своїй роботі послуговувалися “новими дослідницькими методами” [1051, с. 48]. В. Смоленський стверджував, що

“напрямки чи історичні школи з цілим багатством і різноманітністю суб’єктивних забарвлень не є нашим винаходом: існували вони всюди, всюди мали свої виключні заслуги і помилки...” [1051, с. 12].

Ще в часи існування краківської історичної школи велася розлога полеміка стосовно її концептуальних засад. В останнє десятиріччя XIX століття найбільшої актуальності набула дискусія: чи існує взагалі краківська історична школа. До того ж додав “олії у вогонь” Освальд Бальцер, який у полеміці з Тадеушом Корзоном твердив, що не має жодної краківської історичної школи, й опирався в своїх висновках на найширше тлумачення поняття “школа”. На його думку, для її формування повинні бути виконані три умови: 1) існувати творець, тобто керівник; 2) колектив вчених; 3) певний одностайний напрямок досліджень і розуміння історії [518].

Згодом не менш напружена дискусія велася стосовно визначення хронологічних меж краківської історичної школи та критеріїв виокремлення її представників. Тому цілком логічним є аналіз передумов утворення краківської історичної школи, а також її відмінностей від опонентів, визначення нею оцінок минулого, причин занепаду та ролі історіософського надбання у польській історіографії. Під час дискусії на шпальтах “Historyki” М. Франціць звернув увагу на ту обставину, що в польській науковій літературі вже віддавна існує й загальне визначення “історичної школи” (безвідносно до “краківської” чи “варшавської”), яке поширив В. Смоленський [666, с. 122], котрий характеризував її як “окреслений напрямок у науці, філософії, мистецтві, літературі, вихованні, спорті, представників якого поєднували певні спільні фундаментальні погляди в творчій праці та навчанні...” [1051, с. 17]. На переконання М. Франціця трактування “школи” відноситься до групи науковців із схожими чи ідентичними поглядами на визначену, важливу історичну проблему.

В тому розумінні термін “школа” був застосований також стосовно до так званої “пруської школи”, як і “краківської” чи “варшавської”. Ті школи не вирости із жодного семінару, а інтелектуальний розвиток всіх їх учасників мав різні дороги. Для прикладу він наводив “краківську школу”, якій певну загальну концепцію історії Польщі визначив кс. Валеріан Калінка. Наступило то однак в загальних рисах і не в однаковому ступені було сприйнято всіма вченими “школи”; не визначено також всіх головних методологічних проблем піднятих ними. Так, С. Смолька в найбільш системний спосіб пройшов підготовку під керівництвом К. Ліске у Львові та у Вайтца в Гьотингу. Менш систематичне навчання отримав М. Бобжинський, “вчителями” якого були А. Гельцель і Р. Сохм. Найменш системну освіту отримав Ю. Шуйський. Не зрозумілим є, які спільні чинники спричинили, що під терміном “школа” зараховано різних за поглядами на багато важливих питань дослідників, котрих поєднувало досить загальне бачення на причини занепаду Польщі, теж зрештою по різному формульоване Ю. Шуйським і М. Бобжинським. При тому “ідеологічному” чи “політичному” критерії виокремлення “школи” виникає тут певна аналогія до так званої “пруської школи” [666, с. 127].

Зазначені вище характеристики і приклади підводять нас до розгляду питання: чи існувала у другій половині XIX століття “львівська історична школа”? “Все вказує на те, що термін “львівська історична школа” є головним підсумком аналогії, яка напрошується щодо шкіл: краківської і варшавської. Відомо, що в добу позитивізму існували три значні польські осередки історичних досліджень: Краків, Львів і Варшава. ... Найперше почали говорити про краківську школу, пізніше про варшавську, а з часом також про львівську, мало задумуючись про те, чи дійсно в цьому випадку має те якесь нериторичне значення. Чи львівські історики запропонували якусь нову, цілісну інтерпретацію національної історії, чи створили оригінальну і узагальнену внутрішню картину розвитку історії Польщі?” [916, с. 33].

Характерно, що К. Ліске (1838-1891) [875; 876] вважається засновником львівської дидактичної історичної школи, до якої відносять О. Бальцера, В. Чермака, А. Чоловського, Л. Фінкеля, Ф. Папе, А. Прохаску і навіть С. Смольку [1070, с. 95]. Львівських істориків об'єднувало те, що займалися час від часу виключно конкретними питаннями, зацікавленнями того чи іншого історика були певні події чи явища, навіть періоди, але ніколи – цілісність історії Польщі. “Досить фрагментарними є також наші знання про те, як згадані вище історики відносилися до давно існуючої у Львові традиції лелевелівської школи і яким було їх ставлення до краківської та варшавської школи” [898, с. 139].

На цю сентенцію вказують і українські дослідники, які подають стислий аналіз поглядів представників краківської і варшавської шкіл та звертають увагу на ту обставину, що “у Львові розгорнулася наукова діяльність вихідця з Познаньщини історика К. Ліске, який у своєму науковому семінарі в стінах Львівського університету виховав плеяду польських істориків, що отримала назву “львівської школи” в польській історіографії” [336, с. 379-380]. У Львові, подібно як у Кракові, ведучу роль у житті місцевого історичного середовища після 1870 року відігравала професура університету. До тогочасної еліти львівського польського історичного середовища можна зарахувати вище згаданого професора загальної історії Ксаверія Ліске, його наступника на тій кафедрі Броніслава Дембінського (1858-1939) [628]; надзвичайного професора загальної історії Олександра Семковича (1850-1923); першого викладача історії Польщі у Львівському університеті – титулярного професора Олександра Хесххорського (1847-1907); засновника кафедри історії Польщі – Тадеуша Войцеховського (1838-1919); професора історії Австрії – Ісидора Шараневича (1829-1901); його наступника на кафедрі – Людвіка Фінкля (1858-1930); вже згадуваного професора історії польського права – Освальда Бальцера (1858-1933) [1154]; професора канонічного права – Владислава Абрагама (1860-1941) [848]. До цієї когорти віднесемо також

істориків, перші наукові кроки яких прийшлися на останні роки ХІХ століття, – Яна Фіялка і Шимона Аскеназі. Поза університетом працювали такі відомі вчені як Антоній Малецький (1821-1913), а також Войцех Кентжинський (1838-1918) і Антоній Прохаска (1852-1930) [664-665].

На переконання Є. Матерницького: “Більшість провідних львівських істориків, репрезентували нову, позитивістську формацію, тримаючись далеко від суперечки варшавських і краківських істориків. Переважала – як видається – нейтральна позиція” [916, с. 37]. Цей же автор у 1980-х роках підняв загальне питання, зокрема про методологічний статус поняття “історичне середовище”. Адже воно, як відомо, може мати багато значень. Чи кожний колектив істориків становить історичне середовище? Чи становлять історики окрему суспільну групу, а якщо так, то яку саме? [915, с. 171]

Ще сучасники усвідомлювали значні відмінності львівського історичного середовища другої половини ХІХ століття, обумовлені відмінною методологічно-дидактичною орієнтацією місцевих істориків. Львівська професура приділяла особливу вагу ознайомленню студентів із таємницями історичного інструментарію і теоретичних досліджень. “Львів’яни були типовими аналітиками. Займалися конкретними, часто досить вузькими проблемами, дбаючи про вдосконалення інструментарію і проявляли належну обережність у формулюванні висновків. Тут теж, у Львові, ідея об’єктивізму була трактована істориками значно вагомніше ніж у Кракові, чи навіть у Варшаві. Допомогала тому відразу до політики і до перенесення ідеологічних суперечок на терени історичної науки. Вказані вище чесноти можна приписати не тільки еліті львівського історичного середовища, але також багатьом іншим історикам, власне вихованцям сполонізованого Львівського університету” [916, с. 39]. Львівські історики, очевидно свідомо, залишилися на узбіччі великої полеміки провадженої ключовими істориками Варшави і Кракова – полеміки, яка

була обрамлена “науковими шатами”, але по-суті стосувалася політичних програм й історичних поглядів [963, с. 53].

У свою чергу, історіографічне середовище Львова “...розвивалося особливо динамічно, не в останню чергу внаслідок активізації національних рухів у багатонаціональній Габсбурзькій імперії, а також завдячуючи інтенсивним зв’язкам із провідними центрами західної історичної думки, зокрема в Німеччині й Франції. ... Львів став притягальним культурним центром для багатьох представників тогочасної науки і освіти. Не випадково у Львові в різний час жили і працювали відомі діячі української, польської, німецької, чеської, хорватської, словенської, грецької, вірменської науки і культури. Проте, у ХІХ ст. першість у формуванні культурного обличчя Львова поступово перейшла до поляків та українців, національні рухи яких виступили конкурентами в перетворенні цього міста на відповідний “національний П’ємонт” [330, с. 7-8]. Скоріше за все така позиція львівської професури була обумовлена різким загостренням політичного та національного протистояння між українською і польською громадами. Період другої половини ХІХ – початку ХХ століття – час бурхливого розвитку української історіографії, її остаточного виокремлення від російської та польської [399, с. 144].

“Не маючи міцних традицій історіописання, галицькі українські історики з кінця ХІХ століття посилено творили, опановуючи наукові напрацювання польських колег. Коли йшлося про окремі події спільного минулого, українські історики позитивно оцінювали пізнавальні здобутки польських колег. Українській історіографії більше імпонувала “песимістична” візія історії Польщі, пропагована передусім краківською історичною школою, в якій критично оцінювався спадок Речі Посполитої. Як тільки в польській історіографії з’явилися тенденції романтизації минулого Польщі, українські історики виступали з критичними голосами” [336, с. 343]. Схожу позицію займала і російська історіографія в

особі професора царського Варшавського університету Ніколая Карєєва [1130].

Наведені вище твердження переконують, що теза про існування львівської історичної школи, як це йдеться у випадку із краківською та варшавською школами другої половини ХІХ століття, є дещо перебільшена і тому стосовно Львова мова дійсно може йти про багатонаціональне і багатокультурне середовище львівських істориків [452; 1148].

Поняття “наукова школа” в його сучасному тлумаченні пов’язане з процесом зростання ролі особистості керівників наукових колективів. Цей процес все більш чітко проявився на початку ХХ століття, коли почали створюватися наукові колективи, які об’єднували в одній лабораторії декількох вчених. У цих колективах, поряд із функціями збору і систематизації інформації, розподілу сфер праці й управління, виникла нова – педагогічна функція керівника, який у цих умовах виступав вже не тільки як науковець, але і як ментор – творець нового наукового напрямку. Ю. О. Храмов розробив модель сучасної наукової школи. Згідно цій моделі, остання визначається як “неформальне творче співтовариство дослідників різних поколінь певного наукового напрямку, об’єднаних єдністю підходів до вирішення проблем, стилем праці та мислення, оригінальністю і новизною ідей і методів реалізації своєї дослідницької програми, яка отримала значні наукові результати, завоювала авторитет і суспільне визнання в даній галузі знань”, – зазначено у дисертації О. А. Копил [362]. Саме до кінця ХІХ століття на польських теренах чітко виділилися значимі, чисельні, представлені багатьма відомими репрезентантами, визначеними програмами “школи”, то після 1900 року маємо справу із використанням терміну “школа” у пов’язанні з іменем одного визначного історика і його учнями (Ш. Аскеназі, М. Гандельсман, В. Токаж, В. Буяк, Я. Рутковський та ін.) [635, с. 85].

Не менше дискусійних питань при аналізі поняття “наукова школа” виникає і в українських та російських дослідників. Так, Д. Д. Зербіно звернув увагу на ту обставину, що про наукові школи часто говорять, але не розкривають ці поняття і їх сутність. Плутають з іншим близькими, але по суті не аналогічними визначеннями – “авторська школа”, з професійними школами – “школа геологів”, “школа терапевтів”, іноді додаючи – київська, московська. На його думку, наукова школа – це співдружність людей, що сформувалася під егідою особистості – вченого-лідера, що має ідеї, теми для розробки. Нема лідера – нема школи. Кращі школи ті, де послідовники лідера займаються активною дослідницькою працею в актуальних напрямках і об’єднані ідеями, методиками, науковими традиціями, розгалуженою співпрацею, пошуком нових фактів. У науковій школі висовують гіпотези, концепції, теорії. В ній не бояться дискусій, опонентів. Тут є (повинна бути !) все для свободи творчості.

У науковій школі переважають нові ідеї, ініціатива, самостійний пошук. У звичайному науковому колективі працюють по завданню – “від” і “до”. У науковій школі – постійний, багаторічний пошук із введенням нових методик, підходів, адекватних завданням. У науковому колективі пошук, дослідницька праця окремої особистості нерідко завершується захистом дисертації. В науковій школі між членами неформального об’єднання постійно продовжуються “мозкові атаки”. В науковій школі працюють люди не за примусом, а по бажанню. Все це, звичайно, в ідеалі [337].

Серед визначень наукової історичної школи у вітчизняній та російській історіографії нашу увагу привернули насамперед найбільш розповсюджені та ті, що дозволяють застосувати їх до періоду другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Зокрема, Л. Винар, аналізуючи особливості наукової школи М. С. Грушевського, подає якісні ознаки наукової школи у певній субординації і виділяє наступну структуру “ідеальної” школи: засновник, учні та співробітники, організаційна основа

з науково-дослідними й науково-педагогічними установами, спільність історіософських та історіографічних концепцій, видавнича база, тематика, середовище і наявність “емоційного фактору” [475; 476].

Своє бачення поняття “школа” запропонував сучасний російський дослідник С. І. Михальченко, аналізуючи витoki школи В. Б. Антоновича. “Всі теми, пропоновані Антоновичем, стосувалися сюжетів української (південно-руської) історії, переважно раннього середньовіччя, і присвячувалися вивченню окремих земель Давньоруської держави до XIV ст., коли ці території входили до складу Великого князівства Литовського. Численні автори продовжували працювати над “обласною” тематикою і по завершенні навчання в університеті, захистивши магістерські та докторські дисертації. Це обумовило появу в 1881-1903 роках одинадцяти книг, об’єднаних спільною дослідницькою програмою, що і дозволило висунути тезу про школу Антоновича” [390, с. 150]. С. І. Михальченко, проаналізувавши численні думки науковців та історіографів, вважає доречним попри “розмитість і неясність критеріїв виокремлення наукових шкіл” виділити дві складові історичної наукової школи – науково-педагогічна основа появи школи (у подальшому вона втрачає домінантне значення) і спільність методів праці й близькість тематики як методологічне підґрунтя [388, с. 62].

Таким чином, підводячи підсумки “вузького варіанту” структурного підходу до визначення наукових історичних шкіл, позитивним вважаємо виділення комплексу формальних ознак внутрішньої структури (лідер – засновник, колектив учнів і співробітників із рисами еліти, науково-організаційна основа – дослідні, педагогічні й просвітницькі структури, матеріально-фінансове підґрунтя, спільність теоретичних, методичних і тематичних уподобань, видавнича база з періодичним органом, наукове середовище, певне місце в історіографічному процесі).

У свою чергу, формально-структурний підхід націлений на аналіз феномену “вузький”, і “широкий” варіанти структурного

(позитивістського у своїй основі) аналізу сутності наукових історичних шкіл мають право на існування і дають у сукупності уявлення про їх ознаки й особливості структури. Вони з'ясовують домінуючі особливості історіографічного процесу – його перехідний характер, протистояння національної та імперської історичної науки, детермінованість існування шкіл і осередків формуванням національно-державницької течії. В таких умовах існування декількох шкіл виглядає цілком логічним. Разом із тим, структурний аналіз підкреслює формальні ознаки наукових шкіл і не дозволяє в повній мірі проаналізувати їх функції та роль у поступі історичної науки другої половини XIX – початку XX століття. До того ж позитивістське уявлення про школи дещо спотворює об'єктивну реальність.

Зрозуміло, що за такими, дещо абстрактним визначеннями, важко проаналізувати специфіку краківської та варшавської історичних шкіл та львівського історичного середовища. Натомість П. С. Сохань, В. І. Ульяновський і С. М. Кіржаєв обґрунтовують вкрай граничну структуру школи. Наприклад, школу М. С. Грушевського вони обмежують колом молодих науковців, які пройшли науковий вишкіл біля лідера, успадкували його методи, поглибили і розвили його ідеї [469].

Виникнення і діяльність академічних та корпоративних органів, засобів внутрішньої наукової комунікації, міжнародна кооперація представників фаху наприкінці XIX – на початку XX століття, розглянув у докторській дисертації С. П. Стельмах. Він прийшов до висновку, що домінуючою філософсько-історичною системою був німецький ідеалізм, а теоретико-методологічні засади історичної науки визначалися німецькою “історичною школою”, яка заклала підвалини критичного методу опрацювання джерел та подієвої, політично орієнтованої історіографії [471]. Заслуговує на увагу підхід до комплексного вирішення проблеми наукових шкіл та наукового середовища, запропонований І. І. Колесник на шпальтах видання “Ейдос” та інших поважних наукових часописів [357].

Однією зі змістовних спроб дати лад цій контрверсійній проблемі здійснено у навчальному посібнику під редакцією С. І. Посохова, що вийшов друком у Харкові [391]. У літературі оптимальним для природної реалізації потенціалу школи вважається період творчості принаймні двох поколінь дослідників. Важливою якісною ознакою наукових шкіл були історіографічні студії. Адже вони є проявом саморефлексії щодо власної ролі в історіографічному процесі, а їх аналіз дозволяє уточнити наші уявлення про рівень професійної культури авторів і відповідних шкіл.

Доречними є думки Я. Грицака про неможливість визначити формальні критерії шкіл через абстрактність методологічних ознак, що дозволяє відрізнити школи і ненадійність науково-педагогічного критерію через природність переходу учнів на інші історіософські позиції порівняно з учителями (ця особливість чітко проявилася на прикладі краківської історичної школи). Вчений пов'язує дану проблему з необхідністю відмови від позитивізму: “Треба раз і назавжди відмовитися від термінологічних суперечок у плані визначення формальних критеріїв”, оскільки “завжди будуть явища, які не підходять під наперед означені критерії” [311, с. 152].

Очевидно тому, дослідники в методологічному аспекті намагаються заперечити як звужене (зведення наукової школи до певного методу дослідження), так і розширене (зарахування до школи всіх прихильників схеми лідера) тлумачення школи, не виходячи при цьому за межі структурного аналізу [469, с. 157-158]. У принциповому плані з таким підходом можна погодитися при врахуванні певних обставин. По-перше, такий аналіз призводить до деякого розчинення специфіки і “визначальних” рис школи, ускладнює чітке визначення її ролі в історіографічному процесі. Визнання наявності у школі М. С. Грушевського декількох генерацій дослідників, методолого-методичного розмаїття їх творчості й відсутності монолітності приводить до логічного висновку про її елітарний характер [469, с. 159]. Інакше

кажучи, вона об'єднала найширше коло найкращих прихильників вченого попри відмінності в поглядах на зміст історичного процесу, історіософських переконаннях, приналежності в минулому до різних шкіл і навіть різні суспільно-політичні переконання – заради збереження і розвитку традицій національної історіографії в нових суспільно-політичних умовах.

У концептуальному плані найбільш широке визначення школи шляхом порівняння категорій “науковий напрямок” і “наукова школа” запропонував О. Ясь. На його думку, школа охоплює певний регіон і зусиллями декількох поколінь вчених забезпечує тривалість наукових традицій та визначає провідну проблематику в межах концепції школи. Концепція школи, вважає дослідник, включає провідну ідею, систему аргументації, простір і час функціонування висунутих положень, провідну соціальну верству [496, с. 120]. Якщо послуговуватися запропонованим підходом, то у руслі однієї концепції може існувати декілька наукових історичних шкіл, що різняться проблематикою, методологією (принципами побудови концепції) і умовами дослідницької праці. Такий підхід націлює на використання структурно-функціональних підходів, дозволяє розглядати школи як частину системи історичної науки, спрямовує зусилля не стільки на безпосереднє визначення структури наукових історичних шкіл, скільки на з'ясування їх функцій в історіографічному процесі.

Краківська історична школа змогла реалізуватися у взаємодії (під взаємодією розуміється взаємообумовленість існування різних наукових історичних шкіл) з варшавською історичною школою. Йдеться не тільки і не стільки про жорстку і безпосередню, однозначно детерміністську взаємодію, що було характерним для двох цих шкіл, а про всю сукупність зв'язків: внутрішніх і зовнішніх, суттєвих і поверхових, необхідних і випадкових, колективних та особистих тощо. Таке розуміння взаємодії враховує суперечливу і перехідну, не завжди чітко визначену сутність як

власне шкіл, так й історіографічного процесу загалом. Наголосимо, що всі школи в польській історіографії XIX – початку XX століття об'єктивно були приречені на взаємодію (і наукове суперництво) як логікою протистояння науці панівних націй, так і закономірностям поступу європейської, та і власної національної історіографії.

На взаємодію та співробітництво шкіл впливали дві групи протилежних за наслідками чинників. Корисними для співробітництва були переважно об'єктивні фактори (протистояння режиму, координування досліджень, необхідність формування національно-державницької течії), хоча й роль суб'єктивних (особисті симпатії чи антипатії, земляцтво, родинні зв'язки, близькість проблематики, спільність суспільних позицій) від цього не стала другорядною. Перешкоджали співпраці переважно суб'єктивні причини (амбіції, свідома дія влади, колишні образи, традиції протистояння). Суттєвим бар'єром були й об'єктивні причини – природна конкуренція шкіл і окремих науковців, відмінності у ставленні до режиму Габсбургів і в політичних позиціях, індивідуальний характер творчої праці, природні протиріччя між істориками за лініями Краків-Варшава, Краків-Львів, центр-провінція, різні історіософські традиції тощо. Тому, взаємодія наукових шкіл визначалась сумарним вектором дії цих двох груп чинників. Співробітництво шкіл набувало у кожному конкретному випадку своєрідних форм і відбувалось на макро- (школи загалом) і мікро- (окремі вчені чи їх групи) рівнях. Разом із тим, немає підстав забувати, що протистояння наукових шкіл зачасти вберігало від застою і спонукало до нових наукових пошуків.

Наявність у другій половині XIX століття у польській історіографії наукових шкіл (різних і конкуруючих) свідчить про достатньо високий рівень розвитку науки. Вони постали на базі творчого засвоєння традицій національної історіографії, ввібрали в себе здобутки європейського соціального знання. Наукові школи забезпечили континуїтет польської

історіографії в специфічних умовах поневолення, стали осередками декількох альтернативних напрямів розвитку історичного знання, які загалом успішно долали методологічну кризу кінця XIX – початку XX століття і на шляхах взаємодії творили національно-державницьку візію. Школи готували нову генерацію дослідників, створили свою науково-педагогічну, науково-дослідну і видавничу базу, виробили оригінальну методiku і тематику досліджень, взаємодіяли між собою заради науки, очолювали місцевий суспільно-політичний рух.

Підсумовуючи ще раз зазначимо, що серед наукових історичних шкіл в польській історіографії другої половини XIX – початку XX століття доцільно виділити два типи – широкі, комплексні, і вузькі, звичайні. У цій класифікації визначальною є постать лідера (лідерів). Комплексні краківська і варшавська історичні школи були найбільш дієвими суб'єктами історіографічного процесу, найефективніше виконували свої функції, творили провідні тенденції поступу науки. Ця класифікація відповідає існуючим підходам до визначення шкіл, дозволяє врахувати особливості історіографічного процесу. Природно, що така класифікація має свої переваги та недоліки і не претендує на абсолютну істину.

Висновки до розділу

Ключові моменти, викладені у розділі, підводять до висновку, що реальністю є інтерес до краківської історичної школи, який був сталим упродовж другої половини XIX століття залишається таким і на початку XXI століття, до того ж у сучасних умовах екстраполювався й на дослідницькі проекти, що здійснюються стосовно польської історіографії українськими науковцями. Погляди фундаторів школи, викладені в їх працях і політичних заявах, знайшли щирих прихильників і непримиренних опонентів. Ця обставина не давала можливості гідно оцінити внесок школи в польську та європейську історіографію. Разом із

тим, критичні зауваження зачасти містили емоційну складову, що ускладнювало отримання об'єктивної оцінки позитивних і негативних сторін концепцій краківської історичної школи. Дещо зваженішими стали підходи до наукового доробку школи за часів Другої Речі Посполитої. Дослідники здійснили перші спроби визначити персональний внесок кожного з репрезентантів школи у польську історичну науку. Значних досягнень у вивченні краківської історичної школи досягла польська історіографія часів ПНР. Особливо плідним видався період 1970-1980-х років. Вийшла серія монографій присвячена життєвому та науковому шляху В. Калінки, Ю. Шуйського, С. Смольки, М. Бобжинського. Сучасний стан польської історіографії характеризується намаганням позбутися ідеологічних догм. Польські історики більш пильно придивилися до окремих (маловідомих) сторінок життя репрезентантів школи. Разом із тим, змушені констатувати, що в польській (не ведучи вже мову про українську) історіографії немає узагальнюючих робіт, які визначали би періоди дослідження, роль та місце краківської історичної школи в історичній науці. В свою чергу, комплексне дослідження масиву джерел по проблемі переконує в тому, що вони достатньо репрезентативні, тому забезпечують умови для розв'язання поставлених у дисертації завдань.

Різноманітні джерела, залучені до опрацювання теми, дали змогу скласти докладне і цілісне уявлення про погляди представників краківської історичної школи, а також визначити місце, яке вона посіла в польській історіографії на різних етапах впродовж другої половини ХІХ – початку ХХІ століття, проаналізувати витoki формування їх оцінок, впливи конкретної політичної ситуації та нових методологічних підходів. Нами уточнено окремі епізоди біографій репрезентантів краківської історичної школи.

РОЗДІЛ 2

НАУКОВА ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ КРАКІВСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ

На початку ХІХ століття в умовах радикальних суспільних змін та нових підходів у ставленні до минулого відбувається формування історії як фахової і наукової дисципліни. На польських і українських теренах, як загалом у Європі, цей процес відбувався паралельно із виникненням університетів, у стінах яких органічно поєднувалося навчання і дослідження історії, як необхідний елемент створення фахової корпорації істориків. Безумовно, історичні дослідження проводилися і до початку ХІХ століття, зосереджуючись переважно в академіях, нечисленних наукових товариствах, на рівні окремих професійних істориків та аматорів. Проте лише з початку ХІХ століття відбувається інституціоналізація історії як фахової дисципліни з відповідною інфраструктурою (кафедри історії в університетах, наукові товариства, професійні періодичні видання тощо) і виробленням власної наукової культури [324, с. 417].

Полонізація Ягеллонського університету (з 1869 р.) створила ґрунт для появи власної польської наукової школи істориків, характерною ознакою якої була розробка теоретичних проблем історії. Представниками такої професійної генерації польських істориків були фундатори краківської історичної школи. Краще осягнути їх науковий доробок, політичну, громадську діяльність дає вивчення кар'єри та біографій. Адже, “історія науки іманентно включає ретроспективне дослідження життя істориків (як індивідів із характерним саме для них пізнавальним процесом, тобто своєю “творчою лабораторією”) і досягнутих наукових

результатів у конкретній соціальній дійсності. Це обумовлює багатство і багатогранність джерельного матеріалу історіографічного дослідження” [327, с. 41]. Безперечним є факт, що краківська історична школа і життєвий шлях її провідних представників В. Калінки, Ю. Шуйського, С. Смольки, М. Бобжинського впродовж багатьох десятиліть продовжують бути предметом гострих суперечок науковців [1145].

2.1. Валеріан Калінка (1842-1886) – засновник краківської історичної школи

Складні перипетії біографії та неординарні наукові розвідки виділяють із поміж інших Валеріана Калінку [947; 1051]. Ще й досі не всі моменти його життя вдалося прояснити. Тривають дискусії і здійснюються розвідки науковців щодо його діяльності як представника ордену Змертвихвстанців (Вознесіння) [393] тощо.

Калінка Валеріан Клемент (псевдо Броніслав Каменецький, Пенцлавський) – син Анджея, судді Найвищого суду Краківської Республіки, усунутого з управи у 1842 році за незалежницькі переконання [779, с. 449], народився 23 листопада 1826 року в населеному пункті Болеховіце, розташованому 16 кілометрів від Кракова. Навчався Валеріан у престижному Краківському ліцеї Святої Анни (іноді цей навчальний заклад називають гімназією Новодворського, так як він був заснований у 1588 році Бартоломієм Новодворським) [947, с. 37; 759]. У 1840-1845 роках В. Калінка опановував упродовж двох років філософію і впродовж трьох років право в Ягеллонському університеті. До числа духовних наставників, що формували світогляд Валеріана, відносять М. Вішневського [890, с. 14]. Ще під час навчання В. Калінка під псевдонімом опублікував у “*Ogródowniku Naukowym*” (“Науковому

захиснику”) коротку рецензію на “Pamiętki z Krakowa” (“Спогади з Кракова”) Юзефа Манчинського, продемонструвавши демократичні та антиклерикальні погляди. В. Калінка сильно ідеалізував минуле, жалів пригноблений панами простий народ. У студентські роки він цікавився історією Польщі та краківською старовиною. Належав до гона краківської молоді, яка сповідувала патріотичні настрої та була налаштована на відродження незалежності Батьківщини. Тому, цілком природним є те, що у 1846 році, під час Краківського повстання, Валеріан був директором урядової канцелярії при диктаторі Я. Туссовському і редактором “Dziennika Rządowego Rzeczypospolitej Polskiej” (“Урядової газети Польської Республіки”) [947, с. 23].

Після поразки повстання, втечі й вимушеної еміграції 1846-1848 років, подався до Брюсселя. Характерно, що в Бельгії ще від часів Листопадового повстання існувала досить значна польська еміграція. Там, він попервах, співпрацював із Йоахимом Лелевелем (1796-1861), який пробудив його інтерес до історії. Їх знайомство відбулося в травні 1847 року. Початкуючому адептові науки про минуле імпонували ці стосунки, які давали перепустку в наукові кола Бельгії і Голландії. Саме Й. Лелевель допоміг юнаку отримати доступ до архівів і запропонував дослідницьку проблему “Життя Кшиштофа Арцішевського”. Очевидно, що Й. Лелевель мав на думці, за допомогою В. Калінки, здійснити пошук у брюссельських архівах матеріалів із вітчизняної історії. Наслідки, напевно, були не великі, чи жодних. Тому, невдовзі, майбутній автор “Чотирирічного сейму”, перестав викликати у Й. Лелевеля симпатії чи ентузіазм. Очевидно, не сподобався йому В. Калінка і через надмірне вип’ячування свого католицизму, безмежну самовпевненість, саморекламу й інші негативні риси характеру. Не однократні відгуки Й. Лелевеля були завжди негативні й дошкульні: змійка, пліткар. “Старий майстер” історії навіть склав злобний віршик про В. Калінку:

O Ryczywole

Za milczeń wołę

Mówić o Kalince

Dam pokój mej ślince [545, с. 55].

Невдовзі Валеріан зблизився з колишнім командувачем польської армії у ході російсько-польської війни 1831 року генералом Яном Скшинецьким [336, с. 293] і в брюссельському “Ogóle” (“Загалі”) протиставився Й. Лелевелеві, який згодом характеризував В. Калінку “маленькою змією, здатною на все” та іншими, ще більш образливішими епітетами [779].

Революція 1848 року обумовила його повернення до Кракова. Але, появився тут В. Калінка вже по придушенню революційних виступів. Свої перші враження від ситуації в місті виклав у замітці “Korespondencja z Krakowa” (“Кореспонденція з Кракова”) [148]. Під впливом Лукіана Семенського він схилився до засудження революції, співпрацював із “Часом” і був одним з організаторів Товариства взаємної допомоги наукам при Ягеллонському університеті. Саме в цей час він анонімно опублікував брошуру “Jaka była dawniej Polska?” (“Якою була колись Польща?”) [146]. Емоційний стан В. Калінки характеризують опубліковані листи про Краків: “Запитуєш мене чому так швидко поїхав від вас. Ще не пройшов тиждень як покинув Краків та щиро жалкую, що туди приїздив. Моя подорож мала би зміцнити серце і голову наповнити благими сподіваннями та радісною втіхою, наповнити новими силами, новим життям? ... Що би сказав, якби приїхавши до Єрусалиму замість храму Св. Гробу, замість тієї кармазинової крипти, замість мармурових стін, покритих блакитним шовком, замість золотих навечно запалених ламп, – побачив – брудний хлів, а замість поважних капеланів, що стережуть гріб Спасителя, побачив у ній сплячу худобу? ... Такою є історія моєї мандрівки замість того задоволення, замість світлого відродження якого шукав, наповнив легені гнилим повітрям. Раніше вас і вашого міста не

знав, мислив, що люди, які стоять біля воріт нашого майбутнього, визначені народом як хранителі давньої його слави, одним словом, люди, що проживають у таємничому колі трьох могил, із тих гробів, що промовляють століттями, здатні запропонувати думку, яка прах під їх ногами подивує. ... Летаргічний сон огорнув всі голови, немислимо аби сплячі люди могли ще пити, ходити і живих поважати. ... Мертве місто, – якби не костели – дзвонячи вам постійно, не димарі, що димлять від ранку до вечора, не болото вулиць, подумав би, що то цвинтар у Константинополі. ... Спочатку мислив, що молодь із того нещасного закутка, є якимось винятком. Та університетська молодь, зміст життя народу, той *майбутній народ*. Де там! Та ж сама апатія, сонливість, важкість і лінь. Жодного товариського життя, братерства, жодної думки, жодного запалу і польоту. Все холодне, ще, без серця і без голови. Старі діти! – поки поважно навчилися ходити, скакати перестали. ... Засмутився моїм листом, називаєш мене запальним мрійником? Шаленцем, – був ним, але вже не є: рік мого перебування між вами остудив мене остаточно. Як тут горіти серед брил льоду?” [149, с. 3-7]. Від недавнього демократизму автора залишилося не багато – вчорашній революціонер активно виступив проти революції та по суті став апологетом шляхетської Речі Посполитої [858, с. 16]. В одній із своїх праць цього періоду дослідник повчав селян, що знать завжди дбала про них і бажала їм як найкраще. В. Токаж ведучи мову про В. Калінку відзначав, що 1846 рік позбавив його віри в “суспільну боротьбу”, а 1848 рік у “братерство народів” [1109, с. 429].

Беззастережно маємо підстави стверджувати, що В. Калінка почувався не зовсім затишно в рідному Кракові. Із вченого-історика він часто перетворювався в мораліста-проповідника. В оприлюднених замітках вилив невдоволення містом, пасивністю молоді, неуцтвом професури, невіглаством міщан, самозакоханістю аристократії [149]. Ці полемічні закиди розбудили хвилю докорів, щодо авторського твердження

про безлад у царині історії і малу кількість талановитих викладачів [545, с. 92]. У цьому контексті доречно процитувати низку контроверсій Кшиштофа Дашика. Наш сучасник, професор Ягеллонського університету, характеризує післяреволюційний Краків зазначив: “Краків став центром польськості. Відбувалося відновлення давньої столиці польських королів часів могутності держави, а помітна політична свобода ... призвела до того, що могла тут розвиватися без перешкод польська культура. Місто стало свого роду “духовною столицею Польщі”. Стало метою відвідин багатьох поляків, перш за все з Королівства і теренів поневолених Пруссією. ... Перша зустріч із Краковом була для поляків із закордону зазвичай немалим шоком – бачили не звичну для інших поневолених земель політичну свободу, з гордістю роздивлялися надбання польської минувшини і культури. Але також не все могли второпати і те їх нервувало” [621, с. 75].

У 1851 році в якості кореспондента “Часу” Валеріан був направлений у Лондон на міжнародну виставку [593, с. 193]. Спокійне розмірене життя було не для нього. Згодом перебрався до Парижа. Приязні стосунки з Владиславом Замойським сприяли більш тісному його входженню в середовище польської еміграції. Напевно, особисто В. Замойський спонукав В. Калінку до дослідження історії польської еміграції. “На В. Калінку вплинув В. Замойський в двох (очевидно найголовніших) напрямках. Найперше виховав його політично. А, по-друге, вплив, який В. Замойський здійснив на В. Калінку, був релігійний” [1098, с. 37-38]. Як вже зазначали, в Польській бібліотеці в Парижі знаходиться чернетка праці В. Калінки присвяченої історії польської еміграції, з якої виготовлено ксерокопію, що зберігається в фондах бібліотеки Польської академії наук (у Кракові). Завершити і надрукувати книгу В. Калінці так і не судилося.

У 1852 році за фінансової підтримки В. Замойського, знову ж таки анонімно, В. Калінка опублікував контроверсійну книжку “Galicja i

Kraków pod panowaniem austriackim” (“Галичина і Краків під австрійським пануванням”). Він ідеалізував патріархальні відносини в польському селі в період панування панської фільваркової системи, а перехід наприкінці XVIII століття селянських господарств із продуктової на грошову ренту вважав передчасною мірою. “Почуваючи себе досить вільно з прикладами та фактами, дав Калінка негативний образ господарських та суспільних відносин за австрійського поневолення і поклав на уряд поневолювачів всю вину за відсталість регіону та загострені суспільні стосунки, шляхту представив як патріотичну, незаплямовану і пригнічену” [779, с. 450]. Своєрідним продовженням сюжетів пов’язаних із австрійським пануванням стала праця “Polityka dworu awstrzackiego w sprawie Konstytucji 3 Maja: odpowiadanie historyczne z czasów Sejmu Czteroletniego” (“Політика австрійського двору в справі конституції з травня”) [160].

У Парижі почалося становлення історіографічних поглядів В. Калінки. Під впливом еміграційних монархічних істориків він дійшов переконання про святість монархії і беззастережність підпорядкування їй спільноти. Окрім культу монаршої влади велику роль відводив В. Калінка моральному чиннику, опертому на систему віри католицького костелу [440].

На переконання В. Смоленського, ті хто прагнув на еміграції відігравати істотну роль, чи хотів щось значити, мусив зблизитися з А. Чарторийським, якого вважали в еміграційному середовищі за майбутнього польського короля [1050, с. 7]. Співпраця В. Калінки з Готелем Лямбер прийшлася на 1852-1868 роки (був секретарем князя Адама Чарторийського). В цей період В. Калінка поділяв історіографічні погляди діячів Готелю Лямбер. Кароль Гофман, родинний історик князя А. Чарторийського, стверджував, що причина занепаду Речі Посполитої була у відсутності сильного уряду та в надмірній суспільній децентралізації [683, с. 11-18]. Однак В. Калінка впровадив поправку в тому сенсі, що причина занепаду була перш за все обумовлена моральним

занепадом польського народу. Елементи “песимізму” виразно проявилися в середовищі, пов’язаному із Готелем Лямбер, в еміграційних “Wiadomości Polskich” (“Польських відомостях”), одним із редакторів яких був В. Калінка, котрого часто називали “батьком” краківської історичної школи. Краківські історики вважали, що всі негаразди, які наприкінці XVIII століття звалилися на Річ Посполиту, перш за все були викликані внутрішніми причинами. В минулому країни вони вбачали урок, який має засвоїти нація.

Кримська війна 1853-1856 років зародила в польських емігрантів надію, що поразка Росії дасть шанс на відродження втраченої держави. В. Калінка декілька раз виїздив із спеціальними дорученнями на Схід [1105]. Зокрема, з січня 1854 року перебував у Стамбулі, де видав листуванням генерала В. Замойського з Брюсселем. У зв’язку із підозрою його в інтригах та певною відсутністю такту, що спричинило погіршення стосунків шефа з Міхалом Чайковським (Sadykiem) і Юзефом Висоцьким, а також антипатією до нього дружини генерала, влітку 1855 року Валеріан повернувся до Парижа. По несподіваній смерті Адама Міцкевича, на невдоволення родини поета, В. Калінка настоював на похованні праху національного героя на підпорядкованих Туреччині теренах, в Адамполю. У 1856 році В. Калінка був задіяний у редакції “Wiadomości Polskich” (“Польських відомостей”), що видавалися Готелем Лямбер для польських вояків на Сході.

По завершенні війни В. Калінка разом з Юліаном Клачкою (Джуліаном Клекзко) був ключовим публіцистом у “Польських відомостях” (1857-1861), що видавалися в Познані. У своїх статтях В. Калінка досліджував правові відносини, управління, історію, статистику і загальнопитання, які стосувалися національного життя поляків на поневолених теренах. Після припинення виходу видання він, у Польській бібліотеці в Парижі, посів посаду хранителя (кустоша). Тиха і

розмірена праця в бібліотеці наскучила. У листопаді 1862 року Валеріан виїхав до Риму.

Коли вибухнуло Січневе повстання В. Калінка повернувся до Парижа, звідки був направлений на допомогу Костянтину Чарторийському до Швеції. Зі Швеції у листах до П. Попеля вимагав, щоб аристократія відкрито підтримала повстання. Там же нав'язав стосунки із Михайлом Бакуніним [779, с. 450]. Поразка Січневого повстання глибоко вразила В. Калінку і обумовила ще більш критичне його ставлення до намагань відродити державність збройним шляхом. Він вважав, що опираючись на віденський уряд поляки здатні поновити втрачену колись країну. Розраду віднайшов у наукових розвідках.

Історіографічні погляди В. Калінки, які по Січневому повстанню набули песимістичних барв, у ще більшій мірі віднайшли відображення в одній із його ключових праць “Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta” (“Останні роки панування Станіслава Августа”) [155-156]. Робота була написана завдяки багатому писемному матеріалу почерпнутому в паризьких архівах. На ці документи В. Калінка наткнувся під час пошуку матеріалів для біографії Адама Чарторийського. Недавній учасник та прихильник революції остаточно перейшов на консервативні позиції, на засади оборони суспільного устрою часів шляхетської Речі Посполитої. Із короля та магнатів він переносив вину на вади польського народу, був апологетом “розсудливої” монаршої політики, закидав провину втрати державності опозиції. Автор здійснив глибокий аналіз чинників занепаду Польщі та причин її поділу. На його переконання поляки самі стали винуватцями своїх нещасть, тому окупація є своєрідною карою [155, с. 5-6]. Цю тезу він розвивав упродовж наступних п'ятнадцяти років. У роботі В. Калінка привернув увагу до суспільно значимої місії історика. Його ідеї заклали підвалини краківської історичної школи та політичної течії “станьчиків”. Фактично він був духовним батьком краківської історичної школи [890, с. 14].

В. Смоленський зауважив, що В. Калінка “політичну програму включив у рамки минувшини” [1049, с. 350]. Також закидав йому реакційні тенденції і песимізм, стверджував, що В. Калінка шукав правди, але не знайшов її; те, що вважав за основні свої здобутки, не довів. Ставив йому в провину й те, що був у фарватері поглядів тогочасної німецької історіографії [1051]. “Калінка у песимізмі переважив всіх інших, піддав критиці не інституції чи уклад Речі Посполитої, не її матеріальне підґрунтя, не напрямки реформ, розпочатих у XVIII столітті, але цінності народу, його моральні вартості” [1050, с. 10]. Окрім В. Смоленського найбільш послідовними опонентами історичних поглядів В. Калінки виступили й інші представники варшавської історичної школи Т. Корзон (Tadeusz Korzon) (1839-1918), А. Рембовський (A. Rembowski) (1847-1906) і А. Павінський (Adalf Pawinski) (1840-1896) [1032, с. 143]. Адольф Павінський був співпрацівником редакovanого Н. Карєєвим часопису “Историческое обозрение”. Деякі історики до варшавської школи відносять також А. Асника і частково О. Бальцера [538, с. 105]. Фактом є те, що одним із найбільш характерних явищ приналежних до польської історіографії періоду позитивізму є боротьба двох історичних шкіл: краківської (названої ще песимістичною) і варшавської (названої оптимістичною) [730]. На противагу цьому твердженню професор К. Среньовська зазначила: “Позитивістська школа то перш за все методологія. Натомість погляди на історію Польщі, а зокрема на причини її занепаду, набули диференціювання, кажучи більш оптимістично у Варшаві, менше оптимізму проявили історики Галичини. Важко тут однак мовити про “песимістичні” чи “оптимістичні” школи – як то утвердилося в нашій історіографії – тому докладний аналіз тих “шкіл” показує неадекватність тих назв стосовно до поглядів вчених Галичини і Королівства” [1066, с. 129-130].

Песимістичні настрої, власне бачення історичної ролі постаті А. Чарторийського не добавляло В. Калінці прихильників. Оточення

Владислава Чарторийського досить стримано поставилося до контроверсійних суджень В. Калінки, що спричинило його намагання віднайти собі новий притулок і джерело фінансування. Пошуки привели його до Риму. У 1868 році, в Римі, В. Калінка вступив до Resurrection Fathers Order – ордену Змертвихвстанців (Вознесіння) та у 1870 році прийняв постриг. Справа в тому, що В. Калінка впродовж багатьох років співпрацював з орденом і підтримував його політичну лінію в Готелі Лямбер. Тому, постриг став закономірним результатом довготривалих роздумів та життєвого шляху дослідника. З цього часу всі праці, які виходили під його прізвищем на титулі несли й інформацію про приналежність автора до ордену Змертвихвстанців [443, с. 136]. Клерикальні позиції, консерватизм у політиці та поглядах на історичне минуле стали ще більш помітними його рисами. Так, розробляючи у 1869 році тематику нового історичного конкурсу [690], який мало оголосити Історико-літературне товариство в Парижі В. Калінка визнав проблематику Люблінської унії за небажану і, навіть, небезпечну [903, с. 79].

У 1873 році вийшла лише невеличка праця В. Калінки “Polityka dworu austriackiego w sprawie konstytucji 3-ego maja” (“Політика австрійського двору стосовно Конституції 3-го травня”). В 1877 році після католицької месіанської подорожі до Болгарії В. Калінка став священником жіночого монастиря в місті Ярославі. Тільки в 1879 році він повернувся до наукової праці, виступивши із доповіддю про біскупа святого Станіслава в Akademii Umiejętności (Академії знань). В. Калінка починаючи з 1873 року перебував член-кореспондентом, та з 1878 року дійсним членом Академії [762]. Валеріан Калінка гаряче підтримав ідею створення Польського історичного товариства [817, с. 482; 1009, с. 9]. При підготовці статуту Товариства він активно співпрацював та допомагав Ксаверію Ліске написати текст промови при його презентації, яка відбулася 14 жовтня 1886 року [791, с. 80]. Характерно, що ідея заснування у Кракові

Товариства, яке би об'єднало польських істориків і стало своєю науковою лабораторією існувала ще до створення в 1873 році при Академії знань історичної комісії. Ю. Шуйський хотів сформувати щось на зразок історичних товариств, які вже діяли в інших містах Європи (наприклад із 1859 року в Любляні) [999, с. 153; 1074, с. 153].

По інавгурації Товариства у Львові було засновано друкований орган “Kwartalnik Historyczny” (“Історичний кварталник”), назву якому як вважають дав В. Калінка [672, с. 86]. Польські дослідники “Історичного кварталника” відзначали, що від самих початків часопис був теоретично зорієнтований на відстоювання прав поляків у межах давньої Речі Посполитої [1076]. Часопис був виданням не тільки для всіх польських земель, але діяв як інформаційний та критичний центр польської історіографії – у середньому на рік тут друкувалося близько 20 рецензій. Аналогічні функції для поневолених українських теренів відіграла “Киевская старина” (1882-1906), яка за характером, змістом опублікованих матеріалів та категорією читачів теж належала до типу загальних “українознавчих” культурологічних видань, а серед її авторів переважали професійні науковці, які публікували на сторінках журналу кваліфіковані наукові статті з української історії, етнографії, археології, історії мови та літератури, яка вирішувала, не стільки фахові, скільки культурно-національні завдання.

Зрозуміло, що в ситуації активного становлення двох конкуруючих між собою націй найбільш напруженою лінією теоретичної дискусії були спірні питання українсько-польської історіографії. На цю обставину звернув увагу вітчизняний науковець В. Тельвак [474-476]. Проведення з'їздів польських істориків, заснування Історичного товариства у Львові [671; 962], запровадження друкованого видання істориків “Історичного кварталника”, заснування НТШ – стали свідченням активізації інтересу до історичного минулого регіону. Історичне товариство як регіональна організація істориків серед своїх пріоритетних завдань, відображених у

статуті, ставило пробудження та сприяння розвитку історичних наук з особливою увагою до минулого Червоної Русі. Тому і друкований орган Історичного товариства був, передусім, зорієнтований на минуле Галичини [446, с. 455].

Інтенсивна наукова праця не відривала В. Калінку від політичної та місіонерської діяльності. У 1880 році на кошти виділені сеймом він заснував Товариство опіки над руським (українським) інтернатом з осередками в Кракові та Львові. 1 лютого 1881 року інтернат розпочав своє функціонування у Львові. Офіційною метою цього закладу було сприяти усуненню протистояння між поляками та українцями Галичини. Інтернат був одним з елементів політики Змертвихвстанців та Ватикану щодо християнського Сходу. Заснування у Львові навчального закладу для греко-католицької молоді викликало значне невдоволення та протести з боку представників української інтелігенції Галичини, які вбачали в цих зусиллях В. Калінки намагання полонізувати українську молодь [816, с. 1; 593, с. 194].

Під кінець вересня 1882 року побудовано хрест на каплиці інтернату, а під хрестом, на вершині будинку, поміщено напис: “Року Божого 1881-1882 той будинок побудовано й символ Хрестовий піднесено Змертвихвстанцями на Божу хвалу для закріплення згоди між Польщею і Руссю, щоб за цією згодою Свята Католицька Віра в тому краю зміцнилася і далі на Схід розповсюджена була завдяки Найсвятішій Панні і Св. Йосафату”. У цих словах викладена істинна програма змертвихвстанців: згода поміж Польщею і Руссю у католицькій релігії й місія католицизму на Сході. Очевидно, не бралася під увагу згода з православною Руссю. Православ'я спостерігалось як зло, й воно мало залишитися предметом місійних акцій [393, с. 36].

Головним опонентом В. Калінки став посол до Галицького крайового сейму і Віденського парламенту, член-засновник товариства “Просвіта”, греко-католицький священник, пропагандист історії України,

уродженець села Липівка на Рогатинщині Степан Качала (1815-1888). Його “Коротка історія Руси” була написана спеціально для поляків [349] і мала на меті нагадати їм про автохтонність українського населення Галичини. Польські дослідники вбачили в науковій творчості та громадській діяльності С. Качали неабияку небезпеку. На їх переконання, найвагоміша шкода багатьох його творів та публічних виступів полягала в пробудженні антипольських настроїв та їх значній поширеності серед широких верств народу, інтелігенції й духовенства [397].

Таким чином, навколо діяльності інтернату зіткнулися два діаметрально протилежних підходи. У статті “Stowaryszenie Opieki nad Internatem ruskim Zmartwychwstańcow we Lwowe” (“Товариство опіки над українським інтернатом Змертвихвстанців у Львові”) В. Калінка настоював на тезі, що виховання греко-католицької молоді в інтернаті сприятиме зменшенню антагонізму між русинами та поляками, а С. Качала вбачав у замірах опонента намагання полонізувати українську молодь та окатоличити її. В. Калінка апелював до С. Качали і його однодумців: “Ми не спольщили Русь протягом довгих віків польського панування, чи можемо вважати, що спольщимо її сьогодні, коли ми набагато слабші...” [142, с. 49].

Дискусія між С. Качалою та В. Калінкою стала прямим віддзеркаленням складних релігійних і національних стосунків, що склалися в Галичині другої половини ХІХ століття. Шанс, який дала двом народам “весна народів”, посилив конкуренцію між цими спільнотами у справі розбудови національної культури і відродження національної свідомості. Австрійський уряд намагався використовувати протиріччя на свою користь, що переносило дискусії й протистояння на рівень конфліктів у Галицькому сеймі та в парламенті у Відні [373-375; 1097].

Приналежність до ордену змертвихвстанців обумовила ще один (очевидно останній) поворот у світогляді В. Калінки. Служінню костелу він надав перевагу над служінням науці, а теологію ставив вище над

науковими знаннями. Разом із тим, як не парадоксально, але у період 1880-1886 років В. Калінка підготував до друку свою найбільш знану працю “Sejm czteroletni” (“Чотирирічний сейм”), завершенню якої перешкодила смерть автора [161-162]. В передмові праці автор зауважив, що історія вимагає перш за все правди, разом із тим правда не може зашкодити патріотизму. Особливу увагу в роботі приділено дослідженню політичної та дипломатичної проблематики. Свою неприязнь автор спрямував на сейм і сеймики, висвітлюючи їх діяльність у несприятливому руслі. Власне діячам, які становили опозицію до короля, недвозначно закидав доведення до занепаду польської державності. Зображував їх щораз у несприятливому світлі, характеризував із морального пункту бачення негативно, “...адже люди так мало морально варті для держави нічого доброго зробити не могли” [161, с. 359]. У цій праці В. Калінка став на боці двох інституцій – королівської влади та Костелу.

Найбільш вагомим рецензентом даної публікації виступив П. Попель, який виклав свої враження від двох томів роботи. У вступі він недвозначно вказав, написання рецензії обумовив той факт, що з таким проханням звернувся до нього сам автор “Чотирирічного сейму”. П. Попель аналізуючи працю В. Калінки привернув увагу до особливостей досліджуваної епохи і двох основних згубних для Речі Посполитої явищ – старі шляхетські вольності та ново-принесені з Франції [989, с. 19]. Здійснений В. Калінкою загальний аналіз чинників занепаду польської державності знайшов підтримку П. Попеля. На переконання В. Смоленського “Чотирилітній сейм” грішив конструктивними вадами, притаманними працям великих розмірів, опублікованих частинами. Окрім того всього клерикальні переконання, наперекір науковій методології, доправили автора до багатьох неправильних суджень і висновків [1050, с. 29, 42].

Тільки раз виступив В. Калінка і направив цілу потугу свого авторитету проти введення в позитивізм новацій. Вчинив те у своїй критиці М. Бобжинського. Перш за все розкритикував історіософські концепції автора, але підтримав і оцінив його методологічні підходи. Закинув йому політичну упередженість, надмірне теоретизування при малому досвіді, нехтування релігії, возвеличення держави (“бісмарківський культ”), зрештою – розкритикував позитивістське бачення методології історії, яке дав М. Бобжинський у вступі до своєї праці “Dzieje Polski w zarysie” [142, с. 355]. Розгортання істориками вивчення п’ястівських часів В. Калінка вважав за передчасне; тому не визнавав значимості їх результатів [1050, с. 4].

Можемо зазначити, що В. Калінка розпочавши свій шлях у політиці та історіографії під впливом князя А. Чарторийського і визвольних устремлінь Готелю Лямбер, згодом еволюціонував до позицій, котрі поділяло крило польської інтелігенції, яку уособлював у тому числі представник шляхти Галичини П. Попель. Очевидно, саме тому В. Калінка посів вагоме місце серед львівських і краківських консерваторів.

Науковий доробок В. Калінки знайшов високу оцінку колег, представників краківської історичної школи. Зокрема, йому в заслугу ставилося і те, що ввів до наукового обігу велику кількість раніше не знаних джерел [85, с. 253]. “Якщо запитаємо, що становило головну сутність наукової діяльності Калінки, то знайдемо на це питання одну відповідь: правда” [519, с. 145].

Разом із тим, непримиренні опоненти в особах Т. Корзона та В. Смоленського закидали йому обмеження дослідницького інтересу тільки політичною історією. Виходячи із цього, на їх переконання, образ польського суспільства не був відображений правдиво і багатогранно [822, с. 133]. Іншим серйозним зауваженням було те, що він довільно використовував джерела, тенденційно добираючи їх для ілюстрації своїх суджень [1000, с. 2; 1049, с. 374]. Т. Корзон у рецензії на головну працю

В. Калінки “Чотирирічний сейм” зазначав: “Пересіклися ми в дослідженнях на одній епосі, але ми дивилися на спільноту з двох достатньо різних позицій, ми із низу, ксьондз Калінка з верху, з канцелярії дипломатів, з трону Станіслава Августа. Звідти різниця результатів і здобутків” [818, с. 304-305]. Привертає увагу факт, що повний текст рецензії був опублікований через декілька десятків років після її написання. Справа в тому, що редакційна рада “Історичного квартальника” на чолі з К. Ліске відхилила рецензію Т. Корзона. Очевидно, що в цьому випадку далися в знаки дружні зв’язки В. Калінки і К. Ліске. Знаний редактор часопису не бажав псувати відносини з колегою.

Історики варшавської школи закидали В. Калінці надмірне оперування моральними критеріями, що на їх погляд, межувало з моралізаторством автора. Разом із тим, вони віддавали йому належне як кваліфікованому історичному і громадянину. Так, на завершення своєї характеристики Т. Корзон стверджував, що В. Калінка “...був людиною доброї віри і ніхто, окрім різниці в переконаннях, не ухилиться від визнання в ньому величчя помыслив, любові до народу, широти знань і щирих устремлінь” [816, с. 2].

Після важкої хвороби Валеріан Калінка помер у Львові (в деяких Інтернет виданнях місцем смерті В. Калінки вказано м. Ярослав, значиться й інша дата смерті) в ніч із 15 на 16 грудня 1886 року. Похований на Личаківському цвинтарі у Львові.

“В релігійному, політичному, науковому житті свого народу він значив і робив так багато, що потомки поставлять його колись у перших рядах найвідоміших людей, яких останні покоління у нас видали. В костелі звичайний монах, у політичному житті ледь знаний публіцист, прихована і безмірна сила його найрозлогішої думки і політичний смисл один із найвлучніших, не займав жодної посади в уряді, діяв тільки словом, впливом, порадою. Але цим зрушував і піднімав так багато, так

вмів свою силу передати іншим. ... Наука була єдиним полем, на якому то безсмертя сховати, навіть скромне становище Калінки стримати не дало. ... Аби визначити значення його історичних досліджень потрібна окрема і розлога праця” – йшлося в замітці, опублікованій у щорічнику Академії знань [56, с. 79, 81].

Втрату науковця, релігійного і громадського діяча важко переживала еліта Галичини [622]. В промові О. Бальцера від імені Історичного товариства, у низці некрологів було здійснено перші спроби осягнути значення Валеріана Калінки для регіону та справи відродження колись втраченої державності [519].

Залишений В. Калінкою нащадкам науковий спадок і сьогодні представляє значний інтерес для польської та європейської історіографії. Очевидно, саме ця обставина обумовила ще у 1894 році видання вибраних моментів із його епістолярної спадщини [154]. В п’ятнадцяту річницю від смерті В. Калінки один із найбільших критиків краківської історичної школи В. Смоленський надрукував статтю, де високо оцінив людські якості свого колишнього опонента та здійснив одну із перших у польській історіографії спроб визначити місце В. Калінки в історіографії другої половини XIX століття [1049].

Активна політична діяльність, намагання досягти злагоди на міжконфесійному ґрунті, непересічні наукові праці – саме цією обставиною обумовлюється факт, що в тому числі й українські історики все більше уваги приділяють науковій спадщині В. Калінки. Валеріан Калінка фактично став засновником краківської історичної школи в польській історіографії в другій половині XIX століття. Він сформулював ключові оцінки минувшини польського народу, які згодом розвинули у своїх працях Ю. Шуйський, С. Смолька, М. Бобжинський.

2.2. Юзеф Шуйський (1835-1883) – теоретик краківської історичної школи

Постать Юзефа Шуйського здатна значною мірою зацікавити дослідника. Драматург, по якому залишилися цілі томи драм, зрідка поставлених на сцені [1101, с. 18], а згодом цілком забутих, історик-самоук [666, с. 127], який однак заледве наближаючись до тридцятиріччя зумів видати друком розлогу, чотирьохтомну, самостійно опрацьовану контроверсійну працю “Dzieje Polski” (“Історія Польщі”) (1862-1866) [215-218]. Врешті він людина, яка зробила неймовірну кар’єру. Подібно творчості багатьох тогочасних істориків – А. Бельовського, Ю. Лукашевича, Г. Шмідта, К. Шайнохи, діяльність Ю. Шуйського розвивалася одночасно в двох напрямках: художня література [1101] й історіографія [545, с. 60]. “Ю. Шуйський має право залишитися в нашій пам’яті не тільки як здібний історик, але і як літератор. ... Його тексти появлялися в періодичних виданнях, таких як: “Dzwonek” (“Дзвінок”), “Czas” (“Час”), “Dziennik Literacki” (“Літературна газета”), “Niwa” (“Нива”), “Kraj” (“Край”), “Nowiny” (“Новини”), “Opiekun domowy” (“Родинний опікун”), “Przegląd Lwowski” (“Львівський огляд”), “Wiek” (“Вік”), “Przewodnik Naukowy i Literacki” (“Науковий і літературний огляд”), “Przyjaciel Domowy” (“Родинний приятель”), “Wydawnictwo Dziel Tanich i Pozytecznych” (“Видавництво дешевих і корисних праць”)” [955, с. 6]. Свої літературні твори часто друкував під псевдонімами Jerzy Prawdzic, Michał Skiba [231, с. 963]. Для народу, позбавленого незалежності, література була і надалі залишалася своєрідною моральною серцевиною, але власне в літературі наступили найважливіші переміни. Занепав романтизм і гору взяла течія, що свідомо відкидала почуття та апелювала до розуму – позитивізм [874, с. 111].

Юзеф Єжи Кароль Шуйський народився 16 червня 1835 року в місті Тарнов. До метричних актів кафедрального костелу його вписано як

позашлюбну дитину Кароліни Шуйської, на той момент юридично дружини Генріха Міхаловського, власника Зебжидовіц, що поблизу Кракова. З документів справи про розлучення, яка точилася між подружжям багато років, можна дізнатися, що батьком немовляти очевидно був Едвард Ланге, відомий як учасник виступів під проводом Юзефа Залеського, ад'ютанта Людвіка Мерославського, згодом генерала на службі Італійського королівства [936, с. 7]. Рід Шуйських – відповідно гербовнику – виводиться з “Рюрикової гілки” і становив “відгалуження суздальських князів”, прибравши прізвище найвірогідніше від міста Шуя [938, с. 5].

По переїзді родини до маєтку в Курдванові (*на даний момент один із районів Кракова – Є.С.*) майбутній історик навчався у краківській гімназії Святої Анни разом з одним із майбутніх ідеологів краківського консерватизму графом Станіславом Тарновським [1076, с. 10]. Він був людиною на переломі, черпав енергію минулого, споглядаючи мури колишньої столиці, та із поезії великих майстрів романтизму й історичних розвідок Й. Лелевеля. Його молодість у 1848 році овіяв дух революції – “весни народів”. У 1855-1859 роках здобував освіту в університетах Кракова та Відня. В 1857 році померла його мама. Це стало важким випробуванням для юнака [955, с. 7]. “Завдання дати в Кракові імпульс науці виконали два провідника нового напрямку станьчиків – Ю. Шуйський на полі історичних наук і С. Тарновський щодо другої важливої кафедри історії польської літератури. Ю. Шуйський планував ще в 1860 році захистити докторську дисертацію, коли політично неблагонадійний і відданий під нагляд поліції не мав шансу отримати посади в гімназії” [545, с. 96]. В 1861 році Ю. Шуйський одружився. З того часу більше уваги приділяв праці історичній, а літературна творчість відійшла на другий план [955, с. 7]. У 1863 році в родині Юзефа Шуйського та Йоанни з Йеловіцьких народилася донька Ядвіга [11, арк. 13].

Юзеф Шуйський – знавець античної літератури, вправний перекладач на польську мову трагедій Есхіла – і автор суспільних репортажів [465]. “...В юні роки був прихильником романтичного світогляду, брав участь у Січевому повстанні й співпрацював із табором “червоних” [420, с. 111]. На перших порах зближувався зі шляхетськими демократами і в 1863 році разом із Й. Баумом, А. Бене, Ц. Геллером, Л. Скорупкою, Л. Семенським, М. Пешковським видавав конспіративні “Naprzód” (“Вперед”). У 1866 році співзасновник (із С. Козьмяном, С. Тарновським, Л. Водзіцьким) популярного видання “Przegląd Polski” (“Польський огляд”) [642], головний ідеолог консерваторів (станьчиків) [231, с. 962]. Ю. Шуйський був автором програмного тексту “Przeglądu Polskiego” [1076, с. 12]. Погляди молодих краківських консерваторів на внутрішні справи Галичини Ю. Шуйський чітко виклав вже в замітках “Z wycieczki do Lwowa” (“З подорожі до Львова”) [280], розміщених у “Часі”, в лютому 1866 року. Бути консерватором у часи національного поневолення то є позиція незавидна з самого початку [1076, с. 5]. В цей період він проявляв інтерес до проблеми матеріалізму та ідеалізму з точки зору філософської критики та християнського віровчення [268].

Ю. Шуйський як філософ мав достатньо сильні амбіції, тому не пропускав жодної нагоди подискутувати про проблеми історіографії і на загальні питання історичної науки, та науки загалом. Провіденціаліст – схожий до В. Калінки – Ю. Шуйський будував власну історичну концепцію, в якій позитивістській теорії розвитку в історії протиставляв концепцію чотирьох чинників, діючих у них, серед яких перше місце відводив “спостережливості” [255, с. 164]. Ю. Шуйський підкреслював своерідну “самостійність” історичної науки, вважаючи, що коли б вона оперлася на якусь філософську доктрину (за винятком існуючої), була би втрачена, раз і назавжди перекручена. Історія не повинна запозичувати ані методики, ані проблематики від наук, з якими перебуває у зв’язку. Вчений

також вважав історію за єдину в його часи захисницю “гуманітарного” світогляду [239, с. 202].

Ще перед входженням до Галицького сейму (1867) в програмній статті “*Kilka prawd z dziejów naszych ku rozważeniu w chwili obecnej*” (“Декілька істин з нашої історії до роздумів у даний момент”) Ю. Шуйський виступив як ідеолог нового напрямку і національний історіософ. “Маємо абсолютну тепер слухність, повторюємо, є дорога нормального органічного національного розвитку, дорога суспільної гармонії по владарюванню і впорядкуванню. ... Сейм, публічні інституції, товариства, то легальні й відомі наші органи, поза якими не повинно існувати те, що поза межі цієї діяльності виходить” [279, с. 28].

Неабияке похвалення викликала полемічна замітка Ю. Шуйського “*O fałszywej historii jako mistrzyni fałszywej polityki*” (“Про фальшиву історію як провідника фальшивої політики”), яка вийшла друком у 1877 році. Вістря критики автора було спрямоване проти статті Л. Вольського під назвою “*Diagnoza*” (“Діагноз”). “...Чуюся зобов’язаним відхилити погляди пана і виступити проти нього, і навіть назвати його “фальшивим пророком” – завершив свої полемічні роздуми Ю. Шуйський [279, с. 29]. Натомість, почувся ображеним П. Попель: “Різниця поміж мною і п. Шуйським у тому, що розуміє або хоче зрозуміти, що наслідки 1863 р., ним визнані трагічними, були невідворотними, що відповідальність за них нікого не стосується або стосується тих, які їх хотіли ухилитися, а я тверджу, що були приготовлені з гори, обмислені людьми легкодумними, фанатиками, що віддавали все для свого ідеалу, які виступали знаряддям європейської революції” [783, с. 187]. Політичні суперечки краківського грона з львівськими демократами не були тільки наслідком ідеологічних відмінностей. Лінія поділу проходила на площині різних політичних тактик і відмінного бачення діяльності в публічному житті [642, с. 211].

Не підлягає при тому сумніву, що корифеї краківської школи послуговувалися не тільки перевагами історичних аргументів у поточних

політичних суперечках (зазначена полеміка Ю. Шуйського з Л. Вольським) [246], але приділяли також велику увагу поширенню своїх поглядів на історію, зокрема у шкільництві [1086, с. 153]. У 1864 році представник краківської історичної школи Ю. Шуйський писав і про деструктивну культуротворчу роль єзуїтської освіти, розглядаючи це шкільництво крізь призму його недоліків. Дослідник вважав, що члени ордену свідомо давали учням стереотипні, непрактичні, низькі за своїм рівнем знання, оскільки не бажали виховувати людей із самостійним мисленням і широким світоглядом [276, с. 246]. На переконання Ю. Шуйського, негативний вплив навчальних закладів ордену на соціально-політичний розвиток Речі Посполитої зумовила пасивна громадянська позиція, яку виробляли в учнів єзуїтські школи. Йдеться про спрямованість виховного процесу на збереження чинного в суспільстві *status quo*, а не на боротьбу з властивими йому недоліками та на пропагування прогресивних цінностей і стандартів поведінки. Такий стан речей, на думку Ю. Шуйського, призвів до морального занепаду Речі Посполитої, який і спричинив її суспільно-політичний регрес [276, с. 245-247].

На політичному полі Ю. Шуйський проявив себе як посол до Галицького крайового сейму, куди був обраний у 1866 році, де перебував аж до смерті. Майже одночасно з обранням до сейму опублікував у “Часі” “П’ять листів”, у яких виклав власний погляд на найважливіші питання тогочасних засідань сейму, а особливо на українське і єврейське питання, гміни, мову викладання та аграрні відносини [593, с. 195]. У 1867-1869 роках він був послом до Ради держави. У 1881 році став пожиттєвим членом Палати вельмож Ради держави. Зазначене поле його діяльності потребує окремого висвітлення. “Мало також знаємо про політичні погляди самого Шуйського, власне під кінець його життя, а більше тоді, коли він остаточно формулював свою синтезу історії Польщі. В цій ситуації всякі відповіді стосовно суспільних і політичних аспектів

поглядів Шуйського на унію Польщі з Литвою не можуть допровадити далі, як до менш чи більш правдоподібних гіпотез” [902, с. 105].

Фактом є те, що після поразки Січневого повстання Ю. Шуйський дещо змінив свої погляди на польсько-литовську унію та її наслідки. Свідченням цього є його виклад про Казимира Великого, виголошений у Львові в 1875 році, де містилося багато критичних висловлювань щодо політичних наслідків унії [464, с. 117]. Він був одним із тих, кому легко давалася політична діяльність, і хто своїм творчим пером подавав приклад та закладав підвалини нових наукових підходів. Жваво цікавився творчими здобутками колег і при нагоді відгукувався на їх праці рецензіями у наукових виданнях [245].

24 вересня 1869 року його обрано звичайним професором і завідувачем кафедри польської історії Ягеллонського університету [176, с. 10]. Кандидатами на керівництво кафедрою були Генрик Шмітт, Юліан Бартошевич і Людвіг Кубаля [1191, с. 161]. Новообраний завідувач кафедри прочитав студентам вступну лекцію, що розпочинала курс історії Польщі [274]. У 1878 році він отримав диплом почесного доктора філософії Ягеллонського університету. У період 1876-1878 років був деканом філософського відділення, а в 1878-1879 роках – ректором Ягеллонського університету. На цей час встановлюються його тісні стосунки із знаменитим художником, що мешкав по вулиці Флореанській у Кракові, – Яном Матейкою, який написав загальновідомий портрет ректора Ю. Шуйського.

Коли за цісарської згоди у 1873 році в Кракові було створено Академію знань, то Ю. Шуйського обрано в число перших дванадцяти її членів. Президентом Академії став Юзеф Майєр, а першим Генеральним секретарем обраний Ю. Шуйський (1873-1883) [890, с. 14]. У 1875 році він ініціював створення в Академії історичної комісії, яку й очолив. Комісія займалася збиранням і виданням найважливіших матеріалів, що висвітлювали історію Польщі. Ю. Шуйський виступив організатором

першого з'їзду польських істориків, що відбувся 18-21 травня 1880 року в Кракові та був приурочений 400-річчю від смерті фундатора польської історичної думки Яна Длугоша, прах якого саме в дні роботи з'їзду перенесено до крипти костелу Паулінів на Скалці (у Кракові) [860, с. 61].

Своєрідною кузнею кадрів із другої половини ХІХ століття стали семінари провідних професорів. За їх допомогою маститі науковці в безпосередніх дискусіях відточували майстерність своїх учнів. “Така система, зорганізована насамперед у Німеччині, ... що обумовило її першість в тогочасній європейській історіографії. До німецьких університетів вдавалися як до Мекки адепти історії з різних країн. ... Окрім живих контактів поміж істориками різних держав, безпосередніх і опосередкованих, міжнародна співпраця не набула ще інституціональних форм; перший міжнародний конгрес істориків відбувся тільки в 1900 році, це досить пізно ніж те як це відбувалося в інших дисциплінах” [1029, с. 13, 15]. Значний перелом у розвиток історичних семінарів внесла діяльність Юзефа Шуйського, Вінсента Закшевського і Станіслава Смольки. Перший із них, Ю. Шуйський, був дуже вимогливим до студентів, оцінював їх критично, дбав про розмаїття лектур та на семінарських заняттях, у тематиці письмових праць добивався передовсім розкриття ініціативи семінаристів [736]. Серед найбільш здібних учнів Юзефа Шуйського виділимо Міхала Бобжинського та Станіслава Кшижановського. Цікавою є характеристика краківських семінарів, проваджених Ю. Шуйським і Вінцентом Закшевським. На думку М. Бобжинського “не чинили (вони) технічної методики історичного дослідження так знаним і домінуючим предметом своїх зусиль, як то робили львівські семінари. Порушували, натомість, значно важливіші проблеми і питання, з яких складається наша історія, і також у своїх лекціях, як і в семінарах, більше в колі внутрішніх стосунків обертаючись” [100, с. 482-483]. Завдяки цій обставині, на думку М. Бобжинського, краківська школа запобігала замиканню молоді в досить тісне коло,

уможливлювала здобуття ширшого погляду на минувшину. На теренах Російської імперії історичний семінар не став головною інституційною формою організації історичної науки в університетах, нею так і залишилася кафедра.

Ю. Шуйський велику увагу приділяв виданню фундаментальних праць. У передмові до першого тому “*Dziejów Polski podług ostatnich badań spisane*” підкреслював, що старався відповідати загальним вимогам до підручника, подаючи багатогранну історію Польщі в прецизійному і стислому науковому викладі, опертому на досягнення історичних досліджень, а не тільки “...побіжного і тенденційного оповідання історії” [275, с. 3-11]. Вказав він на динамізм і багатогранність, як специфічну особливість сучасної йому історіографії. Історіографія має не тільки дослідити минуле народу, представити його так, як воно дійсно було, але, черпаючи інформацію з народної душі й народних почуттів, “згрупувати події національного минулого навколо великих рушіїв прихильних помислів, накреслених Божою рукою” [275, с. 2]. Відмітив також сталі тенденції розвитку історіографії, точніше паралельне існування двох напрямів: критичного й аналітичного, започаткованих працями Й. Лелевеля, а також синтетичного, який репрезентував А. Міцкевич. Останній, прагнучи відтворити історичне минуле, послуговувався джерелами духовної культури і при їх допомозі оживив образ минулого. На переконання Ю. Шуйського той романтичний спосіб відчуття і трактування минулих часів, презентований А. Міцкевичем, позитивно вплинув на істориків, прикладом чого могли бути історичні розвідки К. Шайнохи [1089].

Ю. Шуйський, а слідом за ним інші представники краківської історичної школи, в загальних рисах підтримали періодизацію історії Польщі, запропоновану Т. Войцеховським. У 70–80-х роках XIX століття Ю. Шуйський у трактуванні української проблематики та польсько-українських відносин спирався на запозичену з російської історіографії

“теорію простору” [1079, с. 158]. Згідно з нею, польська держава пересувала свої кордони на литовські та західні руські (українські) землі й, прикладаючи зусиль до їх економічного й культурного розвитку, занедбала свої власні. Це в свою чергу сповільнило економічний розвиток і послабило монархічну владу (теорія “цивілізаційної молодості” польського суспільства). “Наскільки істотним внеском історіописання ХІХ ст. була ідея месіанського покликання власної “нації”, бачимо з того, що ця ідея зберегла свій “мобілізаційний зміст” і в другій половині ХІХ ст. – у працях істориків, які скептично ставилися до романтичного народолюбства” [493, с. 121-122]. Так, Ю. Шуйський у своїй синтезі поєднав елементи польської романтичної історіософії з ідеями німецького історика Л. Ранке, спадкоємця німецької романтичної історіографії [292, с. ХХІІІ]. Ю. Шуйський вмів служити історичній науці, збирав, видавав джерела, критично досліджував документи, тяжко працював, аби методологічно обґрунтувати підвалини минулого, але мислив – згідно з великим німецьким істориком Л. Ранке – що історична конструкція “граничить на межі мистецького відтворення предмету” [624, с. 198].

Ю. Шуйський вбачав у культурному конфлікті Сходу і Заходу, одну з основних аксіом історії [214]. На його переконання, Російська імперія знаходилася поза “християнсько-католицькою” цивілізацією і за своєю сутністю була орієнтальною ієрархічною деспотією [661]. Характерно, що він не диференціював російських політиків і царів від часу поділів Речі Посполитої і всіх оцінював однаково негативно. На переконання Ю. Шуйського: “Польща мала подвійну місію, очевидно, призначену їй Богом, мала боронити християнство від навали зі Сходу та апостолувати Схід, розвивати слов’янські народи, матір’ю яких вона була, ставити їх на службу християнській цивілізації, зберігаючи їх національні прикмети перед загарбницькою ідеєю пангерманізму. ... Польща служила християнству, як жертва, як мучениця, яка кидалася в ноги навалі зі Сходу, щоб у її крові він наситив свою дику жадобу” [275, с. 293]. Один із

представників Варшавської історичної школи, В. Смоленський, також бачив виразну антиномію Сходу і Заходу. Російська імперія, для нього, символізувала східну цивілізацію, тоді як Польща входила до “західного світу”. Між цими двома типами культури не могло бути порозуміння, лиш постійна боротьба. В. Смоленський підкреслював польську цивілізаційну місію на Сході, а також засуджував методи російського панування на польських землях [694, с. 328-329].

Романтичні стереотипи представляє й надає їм нового змісту наступна сентенція Ю. Шуйського: “Видно, було написано Провидінням, щоб наш народ розвивався не на користь держави, щоб практикував ідеї свободи раніше ніж деінде, а під впливом її життєдайного ферменту в нескінченність розвивав у собі індивідуальні сили. Такий безпрецедентний образ чеснот і сил дають нам віки Ягеллонів і наступні на фоні занепадої королівської влади” [275, с. 294]. Дана рефлексія засвідчила певний злам у польській історіографії. Невинна жертва, що терпіла за гріхи світу, якою була Польща в ідеології романтиків і містиків, вперше подана в дещо іншому світлі. “У час, коли у Франції, в Іспанії і в Англії закоренився абсолютизм, у Польщі народ відняв від своїх королів усе, що було змістом його свобод; за панування Олександра закінчено будову пишної й витонченої будівлі польської свободи” [276, с. 162]. Автор констатує: “Польща ввела у християнський світ багатство думок, які випереджали свій вік (XVI ст.), і які спричинили шкоду її державному організмові” [276, с. 339]. І наступне: “Скільки вже то раз, коли приходилося нам розважати над вітчизняною історією, зверталися до проявів польської відмінності, оригінальності, не типовості. Теза про відмінність історичних доріг розвитку Польщі та Європи стала одним із головних канонів польської історичної думки часів Просвітництва [692]. Намагаючись віднайти відповідь на запитання про причини кризи, а згодом занепаду потужної колись держави, власне в цьому роздвоєнні доріг розвитку Польщі та Заходу вбачали найістотніший чинник” [1142, с. 3, 5]. В

численних працях Ю. Шуйського “...провадилася думка про “анархізм” і “свавільність” польської національної традиції, відсутність сильної монархічної влади, що у підсумку зумовило історичне відставання Польщі від інших країн Європи” [336, с. 379]. Він шукав прояви всесвітньої історії і знайшов їх в боротьбі двох сил: земної і надземної, знаменуючи власне три великі історичні хвилі, – занепад стародавнього світу, епоха відродження і сучасна доба [627, с. 18].

Негативна оцінка впливів Заходу на польський історичний процес щораз частіше поєднувалася елементом слов'янофільських концепцій, широко розповсюджених на теренах Російської імперії. “Лелевелівська концепція стала головним елементом положень історії Польщі, зокрема: 1) теза про приналежність Польщі до західноєвропейського типу; 2) теорія молодості й запізнення у порівнянні із Заходом, 3) концепція аномалії наряду розвитку. Польща до XVI ст. йшла “крок за кроком” за Заходом. ... Її запізнення чи також цивілізаційна молодість не було якоюсь аномалією. Та остання розпочалася з того моменту, коли історія Речі Посполитої почала “плинути відмінним щодо Заходу напрямком”, де шляхта обмежила монаршу владу і відтіснила від влади інші прошарки. Ту думку підтримали і розвинули представники краківської історичної школи: Валеріан Калінка, Юзеф Шуйський, Міхал Бобжинський, Станіслав Смолька та інші” [1142, с. 14].

Якщо у двох перших томах праці Ю. Шуйський звинувачує старе польське суспільство в тому, що воно довело до падіння держави, але рівночасно є гордий за нього, що воно, мовляв, випередило Захід у політичних свободах, то в третьому томі, який вийшов друком через два роки після придушення Січневого повстання, в якому автор також брав участь, і з якого повернувся, треба думати, вже без ілюзій [292, с. XXVI]. До інституцій, що найбільше спричинилися до занепаду Речі Посполитої, на першому місці зараховував Ю. Шуйський виборність короля. Він висловив симпатію до абсолютизму на західний манер, абсолютизму,

підпорядкованому праву, і бачив головні причини падіння Речі Посполитої у щораз більшій суперечності, в яку потрапили її інституції з інституціями Європи, у відсутності сильної, централізованої влади [277, с. 237]. У цих обставинах Річ Посполита змушена була або перетворитися “на образ і закордонну подобу чи, щораз більше підупадаючи, стати жертвою нової європейської системи” [278, с. 3].

Важливою віхою в розгортанні поглядів Ю. Шуйського на історичну минувшину стала праця “*Historji polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście*” (“Польської історії змістовна розповідь книг дванадцять”) [231-234], що вийшла друком 1880 року. “Тон Шуйського в цій роботі став більш рішучий, можна сказати, аподиктичний. ... Тогочасній польській історіографії, переважно самоназвані представники якої так гостро його атакували за його першу історичну синтезу, він закидає дешеву апологію польського історичного суспільства та пошук причин провалу Польщі виключно в лихих сусідах” [292, с. XXVI]. Ю. Шуйський вважав, що приймаючи Ягеллонів, Польща втратила свою стару династичну й монархічну традицію П’ястів, а нової створити не зуміла [232, с. 142]. На його переконання, колонізаційний рух на Схід спричинився до того, що аграрні інтереси взяли верх над усіма іншими; олігархія стала всевладною, “колонізаційна лихоманка” під проводом магнатських колонізаторів набрала всіх прикмет анархічного руху, бо кожний із них, перетворюючись на засновника власної державки, не дбав про державу над собою; окрім того, економічний інтерес колонізаторів вимагав знищення козаччини [232, с. 270].

Суспільне обличчя своєї концепції цивілізаційної місії Польщі на Сході Ю. Шуйський відобразив у політичних листах [1132; 1137]. Проводячи одне із засідань Галицького сейму, він піддав полеміці аргументи українських послів, які виступали зі скаргами на польський елемент щодо утисків Русі. Ю. Шуйський писав: “Історія розповість нам багато про русинів. Показала вона нам заслуги на противагу історичним

вибрикам кс. Петрушевича і кс. Качали, так як ми Русь Червону вирвали з лона занепаду і нищення, що ми широкі простори по Дніпро цивілізували словом Божим і плугом. Віддає вона нам хвалу, що ми дали початок костельній унії і політичній, добровільній а ще добродійній...” [280, с. 14]. Підносячи цивілізаційні заслуги Польщі в Україні, Ю. Шуйський виступав на захист польського земляцтва. Нове бачення Ю. Шуйського на унію Польщі і Литви було, ясна річ, у великій мірі результатом його власних історичних досліджень, зокрема історіософської рефлексії, якій краківський історик приділив у 1870-х роках багато уваги.

Ю. Шуйський вважав, що утримання польського перебування над Двіною і Дніпром могло бути реальним тільки при умові визнання русинського (українського) народу і відповідного полагодження з ним стосунків [260, с. 268]. Оскільки дослідник належав до ліберального крила консерваторів, то й українську проблему він також пропонував розв’язати ліберальним шляхом [599, с. 58-59]. “Тільки той народ стоїть на шляху до видужання, котрий шукає зло і засоби проти нього передусім у собі самому, котрий пристосовує свої кроки до найдокладнішого розрахунку з самим собою. ... Чим раз виразніша свідомість того, чим він був, свідомість вад, які призвели його до політичного падіння ... зуміє також зберегти його при Божій допомозі від політичних помилок” [230, с. 383-384].

Виступаючи прихильником польсько-українського порозуміння, Ю. Шуйський зазначав, що, якщо поляки хочуть жити з українцями в злагоді, вони повинні усвідомити, що Галичина є спільним краєм для обох народів. Він наполягав, що невирішеність української проблеми шкодила політичним інтересам поляків [211, с. 5].

У політиці Ю. Шуйський дотримувався принципів теорії органічної праці, відмови від різноманітних сподівань і поривів серця, визнаючи, що завдячуючи цій теорії всі суспільні проблеми будуть остаточно вирішеними. Запропонував національній історіографії концепцію власної

вини поляків у занепаді державності внаслідок гріхів, допущених предками, таких, наприклад, провин, як “зневага до уряду, некерованість і не повага до ближнього, поневолення народу, відмова від віри батьків, відхід від Бога і Костелу”, це ті власні провини, які “покликали ту шалену дисгармонію в суспільстві, закінчившись поділом Польщі” [237, с. 275]. Саме ці твердження викликали в польській спільноті звинувачення Ю. Шуйського, в кращому випадку в “історичному песимізмі”, в гіршому – “в національній зраді”.

У численних працях вченого “...провадилася думка про “анархізм” і “свавільність” польської національної традиції, відсутність сильної монархічної влади, що у підсумку зумовило історичне відставання Польщі від інших країн Європи” [902, с. 379]. Відзначимо, що неодноразово зверталася увага на різницю і навіть розбіжності в трактуванні та в поглядах між основними корифеями краківської історичної школи [465]. Ю. Шуйський твердив, що не інституції держави, а цивілізаційний зміст відіграє визначальну роль в історії.

На його переконання, М. Бобжинський належно не відмітив переломний момент в історії Польщі, яким була польсько-литовська унія, і перемістив на другий план найважливіше цивілізаційне завдання польської нації – її колонізаційний рух на Схід [238]. “Жвавий інтерес, який книга п. Бобжинського викликала, рецензії, що як з рогу достатку відразу по публікації посипалися, поступали за нею, за рамками її науковості, певний вид суспільної затребуваності, надали їй актуальний характер. Впродовж кільканадцяти років панує в лоні нашої історіографії певна багатогранність поглядів, викликана кількістю піднятого матеріалу, багатогранність, яку загал скоріше відриває, ніж притягує до історії, що замикає її в чотирьох стінах будівлі науковця. Пан Бобжинський перервав той піст, на який історики вказали публічно: фактам дав спокій, або ж принаймні, їх тільки торкався: запропонував натомість цілу жменю поглядів, від яких відвикли, які стали в безпосередньому зв’язку з нашим

буттям і нашим історичним завтра. То напевно головна таємниця багатогранності, яку викликала в умах його книга. ... Новий поділ, теорія про державу і суспільство, не нова насправді, але проваджена як би для пояснення єгипетської темноти у нас під тим поглядом пануючим, задана зверху, що закінчилася одна, починається друга історична школа” [238, с. 1]. Далі в тексті рецензії Ю. Шуйський робить “убивчий” висновок: “Чи мала книжка Бобжинського представити загальну позицію нової школи. ... Думаємо, що ні. Теорію про людські особистості, державу та суспільство, яку п. Бобжинський обнародував, важко було би прийняти теперішній нашій історіографії” [238, с. 13].

Синтези Ю. Шуйського інтерпретувалися опонентами доволі часто в досить спрощений спосіб. Його достатньо вартісні постулати неоднократно при аналізі історіографічного надбання зводилися до спрощеної тези про відсутність сильного уряду як головної, чи навіть єдиної причини занепаду Польщі в XVIII столітті. Однобічна інтерпретація творчого надбання Ю. Шуйського щодо краху Речі Посполитої збіднює осягнення ним історичного минулого, унеможлиблює розуміння понять й історичних концепцій цього визначного історика та мислителя, знаного історіософа краківської історичної школи [730]. Сильний уряд і впорядковане політичне життя держави не були єдиним ідеалом для історика. В його теоретичному надбанні містяться ідеї вартості цивілізації. Влада і цивілізація – на ці два поняття спираються синтези Ю. Шуйського, якого слідом за Я. Адамусом визнають за головного теоретика краківської школи, зазначав Станіслав Смолька [177]. На наш погляд, попри спільні підходи до деяких концептуальних засад двох визначних польських істориків, Я. Адамуса помилково віднесено до представників школи.

Не підлягає сумніву, що історики краківської школи в значно більшій мірі ніж історики позитивістської доби інших держав окрім “онауковлювання” історії вважали, що її завдання, державне покликання –

це школа виховання. Синтези Ю. Шуйського були двовекторними. Згідно з цим відбувалося сприйняття і оцінка історичних фактів. Так, характеризуючи однин із найбільш драматичних моментів історії Польщі, він керувався тезою – сильна державна влада веде за собою цивілізаційний поступ, або коли цивілізація приводить до зміцнення (чи зміни) держави. До речі, під цим кутом розглядав Ю. Шуйський польсько-литовську унію. Зазначені вище синтези в розумінні Ю. Шуйського мали виконати різні суспільні функції. Перша – вчила політичного мислення і була пристосована до умов неволі, друга – вказала на цивілізаційні заслуги поляків і зміцнювала національне почуття. Перша з них провадила до песимізму, а друга – мала оптимістичні обриси. Про Ю. Шуйського можна з рівною долею стверджувати, що був у погляді на історичну минувшину і прийдешнє Польщі як песимістом, так і оптимістом. Як свого часу Й. Лелевель та багато інших тогочасних істориків, Ю. Шуйський вбачав в історіографії глобальний сенс і значення. Досить важливою справою було ставлення одного з ключових представників краківської історичної школи С. Смольки до концепцій Ю. Шуйського. Автор “Roku 1386” (“Року 1386”) [192] ніколи не навчався під керівництвом Ю. Шуйського, але власне його визнавав за одного зі своїх духовних наставників [626, с. 124].

Ю. Шуйський полемізував із тими, хто вважав, що нехтування внутрішніх причин політичного занепаду Польщі може згубно позначитися на вірі нації, стверджував, що ті забобони перекреслювали історію польської цивілізації, заслуги народу на полі цивілізаційної праці полягали перш за все в поширенні західної культури на Сході. З огляду на зазначене видно, як глибоко зайшов Ю. Шуйський у романтичних поняттях, у наданні польській історіографії романтичного забарвлення та погодженні цього романтизму з приземленістю позитивістської концепції. Варто відмітити, що Ю. Шуйський розумів певну однобічність синтез “нової історичної школи”. Адже, в даному випадку синтези краківської

історичної школи були настільки однобокими, що не екстраполювали значення минулого стосовно розвитку цивілізації загалом [730, с. 97].

Виникнення і розквіт краківської історичної школи відповідали зовнішній і внутрішній політичній стабілізації, а також формуванню позитивістської концепції історичної науки. Ю. Шуйський твердо стояв на реальному історичному ґрунті, поєднуючи в собі небувалий критичний підхід із творчими здібностями дослідника та мислителя. Відстоював та боронив досить часто змінювану і розмиту межу між конкретними знаннями й історією. Виходячи з його бачення, духовний світ не підпадав під абсолютні фізичні закони; а мікрокосмос людського життя, індивідуального і суспільного, не міг потонути і загинути в макрокосмосі всесвіту. Історія людства в його розумінні була самодостатнім явищем [627, с. 6].

Суспільним явищем і подією в польській історіографії кінця XIX – початку XX століття стала дискусія стосовно поглядів на історичне минуле Речі Посполитої між представниками варшавської і краківської позитивістських історичних шкіл [456, с. 403]. На думку Я. Мокляка, Ю. Шуйський разом зі С. Смолькою розвинули, запропоноване К. Шайнохою, ідеалістичне бачення Люблінської унії, що долучила до Корони, включені ще з середини XIV століття через Литву, українські землі [944, с. 5]. Ягеллонська ідея несла в собі важливу суспільну функцію. У важкі хвилини після придушення Січневого повстання вона була своєрідною реакцією на гнобительську політику царизму [954]. У польській історіографії утвердилася думка, що в політичних листах Ю. Шуйського [280, с. 252] проявилася суспільно-політична сутність його концепції цивілізаційної місії Польщі на Сході.

Разом із тим, його погляди на Унію не були сталими. На схилі життя він став вбачати в ній одну із передумов подальшого занепаду Польщі. “Історичний ревізіонізм Юзефа Шуйського дійсно піддав сумніву деякі елементи ягеллонського міфу, але загалом все ж його не відкинув. Міф

той, близький серцю багатьох поляків, функціонував надалі” [902, с. 124]. Історичний ревізіонізм Юзефа Шуйського насправду мав деякі елементи ягеллонського міфу. Утвердившись в 1875-1885 роках в історіографії, тим міцніше закріпився в царині поза-наукового письменництва, а більше в популярній літературі, дидактиці, а також історичній публіцистиці тощо.

“Ставлення краківських істориків до так званої ягеллонської ідеї не дочекалося ще монографічного опрацювання. ... Різниці поглядів стосувалися між іншим унії Польщі з Литвою, яку С. Смолька відверто вихваляв, а Ю. Шуйський займав щодо неї позицію одночасно апологетичну і критичну. Найдалше в критиці так званої ягеллонської ідеї пішов М. Бобжинський” [910, с. 132]. Необхідно мати на увазі, що погляди М. Бобжинського на унію пізніше теж зазнали певних змін, глибших ніж те зазвичай вважається. Адже вони були тісно пов'язані з його загальним баченням минулого Польщі, з його історичними синтезами. Між синтезами М. Бобжинського та синтезами Ю. Шуйського бачимо досить істотні відмінності. М. Бобжинський перейняв від В. Калінки і Ю. Шуйського думку про відсутність сильного уряду, як причину політичного занепаду Речі Посполитої в XVIII столітті, але по-іншому бачив генезу того явища. Виникало то з дещо іншого трактування ним історичного процесу. Для Ю. Шуйського характерним був певний дуалізм у розумінні історії, розщеплення її на дві, досить незалежних одна від одної, хоч і вирості з одного “пня”, верхівки: політична історія та історія цивілізації. Для першої визначальне значення мала проблема влади, проблема держави; для другої – прогрес у питаннях внутрішнього життя народу, його цивілізаційного доробку.

Один із найзаповзятіших критиків краківської історичної школи С. Бушчинський, мовлячи про Ю. Шуйського, зазначав, що він як історик був обдарований великими здібностями, колосальними силами до праці, великою витривалістю; але мало вмів; знав минуле народу, лиш не знав його духу; кохав би Польщу, коли б Польща була такою, яку він собі

придумав; а всі свої здібності перевершив нечуваною зарозумілістю [576, с. 20]. Нападки критиків достатньо дошкуляли хворому професору. Однак він охоче дискутував із опонентами, які не заходили за межу дозволеного тогочасним етикетом. “Пишу з приємним відчуттям спільності, походження тих приятельських уз. Із професором і членом Академії можна хоч би про політику порозмовляти з певним спокоєм і методологією, з аргументами та доводами. Дуже то мені пасує, така спокійна розмова: на противагу скандальній полеміці, яку зрештою часом приходиться вести, запротестувало б моє слабке здоров`я” – написав він у відкритому листі до Леона Білінського [242, с. 3].

Перед лицем смерті, мовив Юзеф Шуйський: “все маю хворе, тільки одна голова здорова”. Рвалися струни життя, а живий і неспрацьований погляд прагнув на вершину великих, найбільших помислів, аби напередодні порогу вічності виділити таємниці буття народу і всього людства. Науковець завше прагнув до самого джерела правди, намагався кожную справу довести до кінця, кожен момент пов`язати з минувиною. “Ю. Шуйський вболівав, що “від Отче наш” нічого у нас не робилося в філософії історії, що “в концепції європейської науки бракує польського голосу”. Відчував також необхідність, аби взяти голос, який би засвідчив самостійне трактування проявів життя, про існування і суть польської науки, про духовну сутність польської індивідуальності. Плекав думки нових праць. Ю. Шуйський збирався писати нарис “Системи філософії історії” і залишив лише фрагмент, вказуючи сам, що було то скоріше “філософсько-релігійне трактування ніж методологічне, копітка контroversія і полеміка вміщена в праці” – зазначав Б. Дембінський на публічному засіданні з нагоди 25-річчя від смерті Ю. Шуйського, що відбулося в Академії знань [627, с. 3-4].

Життя Ю. Шуйського складалося з двох великих частин. У перший період ліберал, у другий – “станьчик”. Межею є період останнього національного виступу в 1863 році, а точкою відліку тої переміни

публікація 1865 році під назвою “O broszurze p. Pawła Popela” (“Про брошуру п. Павла Попеля”) [783].

Ю. Шуйський зайняв почесне місце в історії польської історіографії, як один із найвідоміших її репрезентантів у ХІХ столітті, постать, яка переросла свій час, вчений, який справив великий вплив на подальший розвиток польської історіографії. “При ньому наука історії зосередилася на дослідженні джерел, а якщо навіть не був він вільним від вад свого напрямку, заслуга та залишається, адже він один із перших доклав скальпель критики до лелевелівської доктрини, яка завела історичні дослідження в замкнене коло” [783, с. 188]. Залишив він помітний слід і на суспільно-політичному ґрунті [212-213, 269, 271] та в історії культури [241, 243, 251, 253, 254, 261, 262, 264-267, 270, 272, 281].

У некролозі-посвяті, адресованому громаді міста Кракова, йшлося про жалобну службу в академічному костелі Святої Анни, намічену на 10 годину 10 лютого, за померлого 7 лютого 1883 року доктора філософії, професора кафедри історії Польщі, колишнього декана відділення філософії та ректора цісарського Ягеллонського університету, а також Генерального секретаря Академії знань, члена Вищої палати Ради держави, посла на сейм Юзефа Шуйського. Вказувалося, що небіжчика буде поховано за кошт Корони та Академії знань [11]. У прощальному казанні за душу покійного Ю. Шуйського перед похованням, було відзначено його внесок у розвиток польської історичної науки [967]. Жалобна панахида за душу померлого професора відбулася й на його малій батьківщині – в Тарнові [808].

Згодом, у найавторитетніших наукових виданнях, вийшли друком некрологи, присвячені Ю. Шуйському [623; 830; 878; 965; 987].

Найкращим свідченням його незрівняної важливої наукової та літературної роботи є видання по його смерті збірки праць у двадцяти томах, поділених на три серії, з яких сім обіймає літературні праці (поезії і драми), десять – історичні дослідження, три – політичне листування.

Згодом додався ще й двадцять перший том, присвячений польсько-українським стосункам. Інтелектуальна спадщина Ю. Шуйського невдовзі частково була впорядкована Фредеріком Золльом [1192].

Розпочалося дослідження маловідомих фактів біографії історика [1100-1104], а також спроби нового прочитання його наукового [624] та творчого надбання [602]. Започатковано друк вибраних (маловідомих) праць фундатора і теоретика краківської історичної школи [263].

У традиції університетів європейських країн заведено, що після смерті визначних професорів, фонди приватних зібрань передавалися родиною до бібліотек навчальних закладів із якими небіжчиків пов'язала доля. У випадку з розкішним приватним зібранням різнопланової літератури Ю. Шуйського маємо дещо інше продовження. Вона стала надбанням міської бібліотеки в містечку Новий Сонч. Першу спробу охарактеризувати це зібрання вже на початку ХХ століття здійснив Ярослав Опарни [958].

Передчасна смерть Юзефа Шуйського та скромні статки його родини, що проживала у Львові, обумовили через багато років після того необхідність клопотання вдови Йоанни та незаміжньої доньки Ядвіги (страждала на важку нервову хворобу) про збільшення їм пенсії. На момент звернення за допомогою ще одна донька професора померла в Кракові. Члени сім'ї жодними маєтностями не володіли. Не мав, очевидно, значних фінансових можливостей (втратив все, що мав) і син Владислав, який був приватним урядником [15, арк. 8]. Пенсія доньці була призначена лише через півтора року після звернення. Згодом, у незалежній відродженій Другій Речі Посполитій, завдяки допомозі доктора Юзефа Закшевського 86-річна вдова і 60-річна донька Ядвіга отримали пенсію. На той момент, син Ю. Шуйського, Владислав, офіцер "legji polskiej" (польського легіону), загинув у Франції під час Першої світової війни [11, арк. 63].

Одностороння інтерпретація синтез Ю. Шуйського збіднює його історичну думку, унеможлиблює осягнення і розуміння понять та історичних концепцій цього великого історика і мислителя, найзначнішого неповторного історіософа і теоретика краківської історичної школи, першого керівника кафедри історії Польщі в Ягеллонському університеті.

2.3. Станіслав Смолька (1854-1924) як дослідник та організатор наукових робіт

Однією з ключових фігур у середовищі представників краківської історичної школи другої половини XIX століття був Станіслав Смолька – відомий історик і публіцист, професор, завідувач кафедри та ректор Ягеллонського університету, Генеральний секретар Академії знань, директор Краківського регіонального архіву господарських і земських актів, професор Католицького університету в Любліні. Наукові здобутки вченого достатньо повно досліджені польськими істориками. Зачасти вони розглядалися самі по собі, у відриві від його біографії. На наш погляд, є необхідність більш пильно прослідкувати вплив перипетій життєвого шляху вченого на його наукову творчість та кар'єру [463, с. 21].

Народився Станіслав Смолька у Львові 29 червня 1854 року, й був наймолодшою дитиною адвоката та відомого політика Францішка Смольки і Леокадії з родини Бекерів (Bekierów) [12, арк. 46]. “Його походження не до кінця вияснене. Одна з версій, що походив із германізованої польської родини, яка осіла в гірській Сілезії. За другою версією, з родини чесько-німецької” [541, с. 11]. Батько в 1841 році був заарештований та засуджений до смертної кари, проте 1845-го його помилували, хоча й відібрали ступінь доктора і право займатися адвокатською практикою. Вся друга половина XIX століття в історії польського народу перебуває в тіні цього, без перебільшення, найбільш легендарного галицького політика. Під час “весни народів” звільнений із

тюрми, проявив себе як активний учасник революції. Багаторічний посол до австрійської Палати вельмож [64, с. 3] та “один час президент Віденського парламенту” [290, с. XXXI]. Разом із тим, Ф. Смолька не схвалював Січневе повстання 1863 року, вважаючи його “безумством” [27, арк. 56-57]. Після проголошення автономії Галичини його знову захопив вихор політики. Очолював польських лібералів у Галицькому сеймі, в якому засідав від 1861 року. Відігравав помітну роль у парламенті імперії, а реалізовані ним великі бізнесові проекти принесли лише борги (один час він був власником Моршина). Ф. Смолька помер 4 грудня 1899-го на 89 році життя. Могила Ф. Смольки та його дружини у формі скромного неоготичного обеліска знаходиться на Личаківському цвинтарі поряд із похованням В. Івасюка. У 1913-му році львівська громада поставила пам’ятник Ф. Смольці на майдані його імені, навпроти будинку, де мешкав.

Патріотична атмосфера рідного дому, вплив батька, школи, ознайомлення з минулим із праць Кароля Шайнохи (1818-1868) відклали незрівняний сильний вплив на молодого Станіслава. Саме із праць цього львівського історика він на перших порах черпав знання про минуле [541, с. 14]. Хороший рівень середньої освіти Станіслав отримав у третій гімназії ім. Франца Йосипа (так звана “побернардинська” – від садиби, яка розміщувалася в монастирі Бернардинів) у Львові. Завдячуючи домашньому вихованню, сформувався як полум’яний патріот, закоханий в історію. Коли йому виповнилося сім років померла мати. Окрім батька значний вплив на майбутнього науковця справили старші діти родини. С. Смолька досить швидко сформувався як інтелектуал. Достроково (студент надзвичайний) вступив на відділення філософії Львівського університету, де впродовж двох семестрів (1870-1871) відвідував заняття Ксаверія Ліске, Антонія Малецького та Кароля Зигмунта Бараха-Раппапорта. Процес навчання в університеті співпав із дегерманізацією “alma mater”. Тому Станіслав принципово не ходив на заняття

австрійських професорів історії: Г. Зейсберга і Е. Р. Роеслера [541, с. 16]. Початки творчої діяльності С. Смольки прийшлися на перші роки Галицької автономії, яка створювала значно кращі умови для розвитку польської культури і науки. У 1871 році в “Tygodniku Wielkopolskim” (“Великопольському тижневику”) (під криптонімом S.A.S.) опублікував декілька “Кореспонденцій зі Львова”, присвячених проблемам культури та боротьби “з тліючим германістичним багаттям в столиці Галичини”, критикував німецьку систему освіти і театр [180]. У тому ж році, у Львові, екстерном склав екзамен на атестат зрілості, й восени (*очевидно щоб краще вивчити “ворога” з середини*) подався до славного університетського осередку, до ліберального Гьотингену (Німеччина). Перебував там неповних три роки. Відвідував семінари істориків Г. Вайца та Р. Пауле, а також історика права Ф. Френдсдорффа. Своїм вчителем вважав Георга Вайца (1813-1886), метра, до якого тягнулися підкорювачі історичної науки зі всіх європейських країн. Під його керівництвом, у віці дев’ятнадцяти років (1873), С. Смолька захистив докторську дисертацію на тему “Polnische Annalen bis zum Anfange des vierzehnten Jahrhunderts” [3, арк. 2]. “Гьотингенська історіографія орієнтувалася на феномен так званої *allgemeine Geschichte* (загальної, або світової історії), яка фактично мала за мету презентувати “європейську політичну систему” (*europäisches Staatensystem*) з концепцією “політичної рівноваги”. Очевидно, що основними заслугами істориків Гьотингена була розробка нової методики в критиці джерел та увага до економічної (торгівельної) історії у світовому масштабі” [292, с. XXVI].

Європейська історіографія XIX століття впровадила глибоко закореніле у свідомості істориків бачення про спеціальний епістемологічний статус історичного джерела. Джерела трактовано як депозитарій правди. “Вважалося, що існує пропорційність між сформульованими судженнями про минувшину та чисельністю використаних істориком джерел. Чим більше вивчених джерел, тим

ближче до істини” [1114, с. 335-348]. С. Смолька “давав собі відповідь у тому, що історичне джерело не є чимось даним раз на завжди, сталим і незмінним. Його вартість (значимість) оцінював залежно від відповідного дослідження” [788, с. 19]. Разом із критичною історичною методикою, на якій позначився вплив німецького позитивізму, С. Смолька перебрав від своїх німецьких учителів схильність до теоретичних роздумів над проблематикою історіографії, залишаючись одночасно, як і Ю. Шуйський, вірним замилюванням до літератури. “Історик у його розумінні є ремісником, коли він при допомозі джерельної критики й методології виготовляє матеріал до історичної конструкції, митцем-архітектором, коли він, на наступному етапі своєї праці, творить із цих фактів певні узагальнення” [292, с. XXXI].

Захоплення медієвістикою і зокрема епохою П’ястів невдовзі увінчалось публікацією. Так, у період його відпустки у Львові вийшла друком праця “Henryk Brodaty. Ustęp z dziejów epoki piastowskiej” (“Генрик Бородатий. Фрагмент з історії епохи П’ястів”) [541, с. 30]. Розпочав її написання в перший рік свого перебування в Гьотингені, а закінчив у липні 1872 року. Невдовзі в “Przeglądzie Polskim” вийшла перша рецензія на його працю, за авторства тогочасного редактора видання Людвіга Повідая. Не маючи постійного місця праці, по літніх вакаціях 1873 року, С. Смолька повернувся до Гьотингену, де як приватний вчений протягом семестру поглиблював вивчення польської історіографії [22, арк. 1-2].

Ще в березні 1874 року С. Смолька став членом історичної комісії Академії знань і за її доручення відправився в кількомісячну наукову подорож до архівів Познані, Гнезні, Торуня, Гданська і Кролевця. Досить докладний звіт про ту подорож було подано до “Праць Академії знань. Історично-філософський відділ” (1875, т. 4) [45, с. 182]. По завершенні подорожі він зайняв посаду секретаря Наукового відділу в Народному домі ім. Оссолінських у Львові із завданням підготувати до друку

джерела. В підсумку, в 1875 році, у Львові було видано “Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego” (“Дипломатичний кодекс тинецького монастиря”) в двох частинах (друга частина була одноосібно впорядкована С. Смолькою) [179]. Прискіпливу увагу молодого науковця привернула організація архівної справи на теренах Великого Познанського князівства та Пруссії, які він досліджував упродовж кількох років [67, с. 170-464]. У 1875 році С. Смолька на засіданні Академії знань виступив із промовою “Rzecz o Archiwach w Ks. Poznańskiem i Prusich zachodnich i wschodnich” (“Доповідь про архіви в Познанському князівстві та Західній і Східній Пруссії”) [68, с. 118].

6 травня 1875 року С. Смолька звернувся з клопотанням до відділення філософії Ягеллонського університету про початок процедури габілітації за напрямком загальна середньовічна і нова історія. В поданому життєписі вказав вісім публікацій у тому числі працю “Początki feudalizmu, studium historyczne” (“Початки феодалізму, історичні студії”) [186]. Рецензентами було призначено Юзефа Шуйського та Вінцента Закшевського. Габілітаційний колоквиум відбувся 28 червня 1875 року. Рада відділу одностайно допустила габілітанта до захисту на тему “Przegląd stosunków domu habsburskiego da Węgier aż do ustalenia dynastii habsburskiej na tronie węgierskim z Ferdynandem I” (“Перегляд стосунків дому габсбурзького та Угорщини аж до воцаріння на угорському троні габсбурзької династії з Фердинандом I”). С. Смолька у листі до Юзефа Ігнація Крашевського писав: “...відкривається мені тут дуже гарне і благодатне поле діяльності...” [23].

З 1876 року він професор надзвичайний, а з 1880 року – професор звичайний по кафедрі австрійської історії Ягеллонського університету [12, арк. 46]. Загальні історичні погляди молодого С. Смольки полягали в обороні творчого спадку Й. Лелевеля. “Часто в працях Лелевеля можна зустріти помилки, інколи досить суттєві, в черговий раз у них дедалі відчутний брак певної методологічної чіткості, але в кожному разі

належить визнати, що він власне розпочав у нас справжні дослідження історії” [178, с. 41]. На переконання С. Смольки необхідно бачити різницю між історичним процесом і його викладом у наукових працях – не ототожнювати їх, історичний процес більш багатогранний ніж наші судження про нього [185, с. 218]. Особливу увагу, на думку дослідника, необхідно відводити виявленню, науковій критиці та введенню до наукового обігу джерел [192].

“Станіслав Смолька належав до плеяди істориків останньої чверті XIX і початку XX століття, які забезпечили краківській історичній науці та краківській університетській освіті першорядний ранг, незрівняний блиск та домінуюче становище в польській історіографії. Безперечно й інші осередки посідали важливе значення, але тоді в Кракові дійшло до виняткової концентрації талантів, найбільшого насичення завдяки ним науковими працями ... і джерельними виданнями. В тому чудовому почті – від А. Гельця, Ю. Шуйського, М. Бобжинського, через Т. Войцеховського, Ф. П'єкосінського, В. Закшевського, до наймолодших, – Б. Уляновського і К. Потканського [882] – С. Смолька займає високу позицію” [540, с. 5-6; 1180, с. 266].

На відмінну від Ю. Шуйського, В. Калінки і М. Бобжинського він не був раніше пов'язаним із Краковом та Ягеллонським університетом. Прийшов на кафедру із зовні, як вже сформована індивідуальність, яка свою багатогранну діяльність поєднала з інтелектуальним та науковим рухом Кракова. Прекрасний дослідник і конструктор минулого, відомий професор-практик, засновник університетської школи медієвістів і організатор одного з перших у Польщі історичного семінару, запам'ятався сучасникам далекосяжністю вчинків, небувалою енергією, широтою зацікавлень, щасливим поєднанням стислого аналізу і синтетичним талантом, зрештою белетристом, драматургом, публіцистом, письменником і практичним політиком, організатором науки. Така багатогранність і багатоспрямованість характеризувала С. Смольку. У

молодості проявив себе як активний кореспондент, перекладач і театральний критик, знавець пластичного мистецтва. “З широтою занять і зацікавлень сполучав швидко зрілість, яка поруч з іншими чинниками стала підвалиною для блискучої, небувалої в польській історіографії наукової і університетської кар’єри” [540, с. 9].

Активна праця С. Смольки співпала з процесом набуття історією рис науки та професійного заняття, що наступив у Європі по бурхливому періоді революцій і воєн. Не менш істотною зміною було впровадження в історичних студіях у 1870-1880-х роках системи семінарів. Семінари з історії як інституції планового і систематичного наукового навчання в університетах появилися в другій половині XIX століття в Німеччині. На польських теренах Антоній Валевський (Antoni Walewski) (1861-1871) і Антоній Ваххолза (Antoni Wachcholza) (1861-1873), поклали початок семінарів з історії [736, с. 47]. Значний перелом на теренах Галичини у розвиток історичних семінарів внесла діяльність Ю. Шуйського, В. Закшевського та С. Смольки. Творче сприйняття закордонного досвіду, особиста практика, спонукали польських істориків до створення ефективної системи навчання, спрямованої на розвиток інтелектуальної творчості студентів. Такі прагнення стали підґрунтям для утвердження поряд із лекціями самостійної форми роботи студентів із джерелами – семінарів. Вони започатковувалися зусиллями професорів, які пройшли школу семінарів у німецьких університетах під керівництвом Л. Ранке, Т. Моммзена, Г. Вуттке, Г. Вайца та ін. Традиційно засновником історичних семінарів вважають Леопольда фон Ранке (1795-1886).

Як надзвичайний професор, С. Смолька починав працю в історичному семінарі Ягеллонського університету в 1876 році, керуючи після Ю. Шуйського на перших порах невеличкою групою студентів [540, с. 131-132]. Саме завдячуючи семінарам він згодом підготував значне число відомих істориків: Яна Ленєка, Станіслава Віндакевича, Вітольда Рубчинського, Казімежа Кротоцького, Адама Хмеля, Людвіга

Боратинського, Фелікса Копера, Станіслава Кенжинського, Яна Кохановського, Фелікса Конечного, Станіслава Кшижановського, Станіслава Кутшебу, Вацлава Собеського, Вацлава Токажа, Болеслава Уляновського, Юзефа Куровського, Владислава Кіселевського, Людвіга Дроба, Станіслава Жачека (правника) та інших. Особливо уважно ставився професор до вихідців із простого народу: Валенти Мікрота, Францішка Буяка, Яна Птасьніка, Станіслава Закшевського, Францішка Попьочека [541, с. 101, 150; 1029, с. 36].

“Красномовною ілюстрацією постійної опіки по влаштуванню побуту і сприятливих умов для наукової праці може бути Юзеф Коженьовський, якого вся діяльність на початку праці опиралася на незриму підтримку Смольки в найрізноманітніших установах і наукових інституціях. ... До чергової заслуги вчителя належить віднести факт, що з його семінару вийшов великий співець ідеї незалежності – Станіслав Виспянський. ... Але ці досить обдаровані учні розірвали без жалю свої відносини з учителем, почав вимальовуватися між ними якийсь розлад. Відомо, що В. Собеський і В. Токаж, перейшли до семінару В. Закшевського; Ф. Буяк потоваришував із Уляновським...” [540, с. 129, 141]. Ілюстрацією опіки і незримої підтримки з боку С. Смольки є наукова кар’єра Юзефа Коженьовського. Учасник римської експедиції (1886-1888), секретар видавничого комітету Комісії з історії літератури і освіти Академії знань (1888-1892), одночасно асистент історичного семінару в Ягеллонському університеті (1890-1891), завдяки старанням С. Смольки – стипендіат для пошукової праці в царській публічній бібліотеці в Санкт-Петербурзі (1891-1892) та керівник наукового відділу в Парижі (1893-1896) [540, с. 134].

“Станіслава треба вважати представником молодшої, “ліберальнішої” від попередньої краківської генерації, чи власне – критичної школи” [292, с. XXXI]. Польська історіографія розвивалася в тісній взаємодії із прогресом суспільства. В свою чергу, значний вплив на

політичну думку другої половини XIX століття здійснила сама історіографія. Зародилися в ній різні напрямки та школи, які черпали свої синтези з часів Речі Посполитої. Так, вслід за К. Шайнохою та Ю. Шуйським ідеалістичне бачення Люблінської унії розвинув і С. Смолька.

Як критерій історичності подій С. Смолька впровадив поняття “місця в історичному процесі людської помилки”, вимагаючи від історика не тільки опису і не тільки біографій, але виявлення “загального природного зв'язку” звершених фактів із контекстом загальної історії [679, с. 97]. На переконання деяких польських істориків, значення С. Смольки належить оцінювати не тільки в міру його відомої історіографічної спадщини, але і як другого після К. Ліске творця критичної історичної школи [539]. У нас немає ніяких підстав аби пов'язувати особистість К. Ліске із критичною (краківською) школою, а тим більше відносити його до її фундаторів.

Судячи із наявних фактів, С. Смолька був неупередженою людиною. Так, не дивлячись на особистий конфлікт із Людвігом Кубалею (вони були знайомі з 1869 року ще по Львівській гімназії, коли Л. Кубаля працював помічником вчителя), він допоміг останньому в працевлаштуванні до Львівського університету. “Досить нерівно натомість складалися стосунки Смольки з розквітаючою зіркою на історичному небосхилі – М. Бобжинським. Зав'язалися вони перед приїздом до Кракова і були багатообіцяючими. Видно те з приятельських листів. Перші протиріччя і розбіжності поглядів проявилися з початку восьмидесятих років. На тлі відмінного підходу до мети, проблематики і змісту історії” [540, с. 54-55].

На 21 липня 1877 року приходиться одруження С. Смольки на доньці Юзефа Кремера – Марії. Щасливе родинне життя сприяло його активній науковій та організаторській діяльності. Народження двох доньок: Марії (1878) і Ядвіги (1880) (остання згодом залишила спогади про батька, що зберігаються в бібліотеці університету м. Вроцлава) [540,

с. 294], не завадило його кар'єрі. У 1880 році С. Смолька став професором звичайним Ягеллонського університету. 21-28 серпня 1881 року С. Смолька, на запрошення угорського історичного товариства, здійснив подорож до Пряшова, з метою участі у з'їзді угорських істориків [207]. Своїм завданням він бачив встановлення контактів з угорськими колегами, та збір архівних матеріалів стосовно польської історії. Подорож супроводжувалася різноманітними непередбачуваними колізіями. Після повернення з відрядження склав докладний звіт про свої мандри та участь у роботі з'їзду [51, с. 8].

14 листопада 1881 року його обрано членом-кореспондентом Академії знань [51, с. 3]. Її надалі продовжилася традиція виступів С. Смольки на засіданнях Академії із доповідями. Зокрема, присутнім було запропоновано роздуми на тему “Spór o biskupstwo krakowskie za czasów Kazimierza Jagiellończyka” (“Дискусія щодо краківського єпископства за часів Казимира Ягеллончика”) [51, с. 87-111]. 15 листопада 1884 року С. Смолька обраний дійсним членом Академії знань [54, с. 1] і секретарем історико-філософського відділення, а з 1890 року він Генеральний секретар Академії знань (до 1902 р.). Разом із Міхалом Бобжинським, Едвардом Янчевським, Юзефом Ростафінським, Мар'яном Соколовським і Вінцентом Закшевським звернувся з поданням до правління Академії щодо вдосконалення діяльності (друк бюлетенів, покращення роботи бібліотеки, більш активна участь членів Академії в науковому житті тощо). С. Смолька як секретар відділу за сприяння В. Закшевського та М. Бобжинського у 1886 році організував Римську експедицію Академії (до Риму з ним відправилося ще 6 учнів), з метою збору джерел з історії Польщі в недавно відкритому (з 1881 р.) для дослідників Ватиканському архіві [70]. Результати експедиції були настільки позитивними, що було прийнято рішення внести до сейму подання про фінансування трирічної програми таких досліджень. Внаслідок цих щорічних експедицій зібрано близько 20 течок

матеріалів [56, с. 109]. У 1896 році наступила кардинальна зміна в організаційному профілі та в праці експедиції. Визначено двоосібне керівництво (С. Смолька для часів новітніх, В. Абрагам для середньовіччя). Третій приїзд С. Смолки до Риму в 1898 році мав на меті допровадити до створення наукової станції, як бази для діяльності експедиції [540, с. 122-123]. Нестача коштів, надмірна завантаженість С. Смолки іншими справами так і не дозволили йому створити наукову станцію на теренах Риму. Належить відзначити, що від самого початку (від другої експедиції в 1887/1888) С. Смолька включив також до праці в римських архівах молодь, яка відносилася до інших семінарів: з Кракова – В. Закшевського, зі Львова – К. Ліске [184, с. X], Т. Войцеховського також О. Бальцера. Серед наступних учнів С. Смолки (до 1900 р.) хто брав участь в експедиції: Ф. Конечний (1889/1890), Л. Боратинський (1891/1892–1893/1894), А. Чучинський (1892/1893), Ю. Щепанський (1894/1895), Г. Каден (1896/1897–1897/1898), С. Кутшеба (1897/1898–1898/1899) [540, с. 124; 1126].

Те, що не вдалося С. Смольці в Римі, було успішно реалізоване в Парижі [194]. Було полагоджено питання стосовно прийняття Академією знань покровительства над Польською бібліотекою. Паризький осередок став своєрідним вікном у світ для польської науки. Найбільшим успіхом С. Смолки на переломі віків було влаштування в 1900 році на міжнародному рівні ювілею 500-річчя відновлення Ягеллонського університету. Автором концепції урочистостей і головою Ювілейного комітету власне був С. Смолька.

Як дослідник історії Австрії він опублікував праці “Polska i Austria w latach 1526-1527” (“Польща і Австрія у 1526-1527 роках”) (1877), “Ferdinand des I” (“Фердинад I”) (1878). Ані масштабом, ані аналітичною глибиною вони не дорівнювали працям, присвяченим минулому Польщі. Тут, у першу чергу необхідно виділити його дослідження “Mieszko Stary i jego wiek” (“Мешко Старий і його доба”) (Відень, 1881), що витримало

декілька перевидань [183]. Постать великого прихильника монархічної ідеї автор зобразив на широкому тлі географічних умов, суспільно-господарчих стосунків і цивілізаційних здобутків. Паця про Мешка Старого, як писав по її закінченні сам автор, “є камінцем, що зрушив лавину досліджень панів Бобжинського і П’єкосінського”. Обидва ці історики швидко відгукнулися на актуальну тему. Так, ще в 1881 році М. Бобжинський опублікував свою працю “Geneza społeczeństwa polskiego na podstawie kroniki Galla i dyplomatów XII wieku” (“Генеза польського суспільства на підставі хроніки Галла і дипломатії XII століття”) [94], а Ф. П’єкосінський розвідку “Ludność wieśniacza w Polsce w dobie Piastowskiej” (“Сільське населення в Польщі в П’ястовській період”) [971].

Відповідь С. Смольки не забарилася в роботі під назвою “Uwagi o pierwotnym ustroju społecznym Polski piastowskiej” (“Зауваження про початковий суспільний устрій Польщі п’ястовської”), що стало важливою подією для тогочасної польської історіографії. С. Смолька закинув М. Бобжинському обмеження джерельної бази дослідження виключно писемними матеріалами, а Ф. П’єкосінському цілковиту прихильність до “нової теорії наїзду” [201]. В рецензії на працю М. Бобжинського “O rojęciu, zadaniu i stanowisku historyi” (“Про розуміння, завдання і становище історії”) С. Смолька дорікав автору, що він даючи відповідь своїм критикам не зосередився на конкретних зауваженнях на його адресу [185, с. 200]. Позитивним вважав, що він ввів до наукового обігу джерела і факти, “про існування яких ще недавно ніхто не здогадувався” [185, с. 202].

Серед інших важливих праць цього періоду виділимо перш за все дві серії “Szkiców historycznych” (“Історичних нарисів”) (Відень, 1882, 1883). Містилася в них проблематика досить різнопланова, від Польщі перед християнської по часи битви Вітольда під Грюнвальдом і після. Період ягеллонської епохи посів тут важливе місце. Досить активно С. Смолька

полемізував із М. Бобжинським стосовно методів історичного пізнання. Зокрема, в праці “Słowo o historii” (“Слово про історію”), де процес написання історичних праць він поділяв на дві стадії: перша – історик, як ремісник, завдячуючи методології і критиці джерел, виявляє матеріал для реконструкції минулого; друга – він, як будівничий-архітектор завдячуючи відповідному добору фактів формує певну цілісність сприйняття історичного минулого [193]. Інтерес членів Академії знань привернув процес підготовки до видання С. Смолькою праці “Sprawa projektów reformy wojskowej i skarbowej za Zygmunta I” (“Справа проектів військової і фінансової реформи за Зигмунта I”) [195, с. 76].

“Значний вплив на широкий загал та бачення особистості гетьмана Б. Хмельницького польськими істориками справив твір Г. Сенкевича “Огнем і мечем”. Цей феномен не раз ставав предметом окремих досліджень у польській історіографії” [458, с. 63]. Варто тут пригадати приязнь, яка поєднувала С. Смольку з Генріком Сенкевичем. Знайомство сягало ще 1874 року, але тісна співпраця між ними розпочалася вже від 1881 року, коли С. Смолька очолив літературний відділ “Часу”. В свою чергу Г. Сенкевич став на чолі редакції варшавського “Слова”. Додамо, що дружба історика з письменником обумовила прем’єрний друк на шпальтах “Часу” “Трилогії” (1883-1888) Г. Сенкевича, а також інших його творів. Двоє зустрічалися часто в Кракові та Закопаному, а також у 1886 році в Римі, де Смолька залагодив письменникові побут [789, с. 8]. Ділові контакти поєднували С. Смольку з письменниками Юзефом Ігнацієм Крашевським та Елізою Ожешко. Поціновува поради історика і відомий краківський художник Ян Матейко [892].

Коли ще в лютому 1883 року помер Юзеф Шуйський, кафедра польської історії потребувала нового знаного науковця. Ним став С. Смолька, який сформулював своє бачення історії Польщі в опублікованих “Wstępny wykład przy objęciu katedry historii polskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim” (“Публічній лекції при зайнятті кафедри

польської історії Ягеллонського університету”) [205; 206], “Józef Szujski, jego stanowisko w literaturze i społeczeństwie” (“Юзеф Шуйський, його місце в літературі і суспільстві”) [178]. На цей же час приходиться особиста трагедія, яка завдала йому значної душевної рани – у 1883 році померла дружина.

Долучився науковець і до підготовки другого з'їзду польських істориків. Але бути присутнім під час його роботи так і не довелося. Тому він надіслав із Закопаного учасникам з'їзду вітальну телеграму: “Шкодную, що сам прибути не можу, направляю найгарячіші побажання, щоби з'їзд розробив подальші шляхи на майбутні роки та десятиліття, щоби ми років через десять на порозі нового століття зібралися знову чисельним ліком і могли з гордістю твердити, що ретельна праця над минувиною є працею для майбутнього” [38, с. 11].

У період досить інтенсивної організаторської праці С. Смолька не занедбав наукову роботу. Він захоплювався ягеллонською епохою, а також новою історією. Процес концептуалізації ягеллонської ідеї у науці розпочався у працях В. Абрагама, Я. Фіялка, С. Смольки, А. Левицького, С. Кутшеби, О. Бальцера [522], присвячених різним, головню правничо-адміністративним аспектам та проблемам польсько-литовської унії [370, с. 100]. “Відновлення ягеллонського міфу в польській історіографії тісно пов'язане з ім'ям знаного медієвіста, професора Ягеллонського університету Станіслава Смольки, який у своїх наукових зацікавленнях у 80-х роках ХІХ ст. перейшов від Польщі п'ястовської до ягеллонської. ... Перші біографи С. Смольки робили наголос на схожості його суджень із поглядами Ю. Шуйського. Ст. Закшевський вважав, що в поглядах на унію С. Смолька чітко стояв на позиціях Ю. Шуйського. Нам не видається, що та думка є вірною” – зазначав Є. Матерницький [902, с. 135]. В 1886 році вийшла вище згадувана праця С. Смольки “Rok 1386, w pięćsetną rocznicę” (“1386 рік, в п'ятівікову річницю”) [193]. Вона відкрила цикл досліджень, присвячених польсько-литовській унії та історії

Литви [901, с. 135; 995]. Згодом було опубліковано збіку виступів С. Смольки під промовистою назвою “Unia Litwy z Korona” [200].

Заслугове уваги публікація “Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa rusko-litewskiego. Rozbiór krytyczny” (“Найдавніші пам’ятки русько-литовської історіографії. Критичний огляд”) [950], а також обширне дослідження, присвячене аналізу литовського зводу “Letopis velkich kniaziej litovskich” (“Літопис великих князів литовських”). На переконання деяких дослідників, між іншим С. Закшевського і О. Галецького, обидві монографії стали апогеєм наукової творчості С. Смольки. До такої ж думки прийшов згодом і К. Тименецький [1115; 1119]. С. Смолька старався довести, що програма опанування Східних земель Польщею була справою останнього з П’ястів. Заняття земель було, на думку С. Смольки, корисне не тільки для Польщі, але також для Русі й Литви. Подібно до Ю. Шуйського велику історичну заслугу Польщі бачив С. Смолька в поширенні західної цивілізації на Схід Європи. Він здійснив одну з перших у польській історіографії спроб аналізу феномену російського самодержавства. “В інтерпретації цього дослідника, у зіткненні з самодержавством і бюрократією навіть цар був заручником пануючої в Російській імперії системи” [408, с. 83].

Ті погляди, відповідали політичним осягненням “станьчиків”, мали перш за все гостру антиросійську спрямованість. Досить плідним виявилось також перенесення на литовське XV століття методики і досвіду дослідження використаного стосовно XI і XII століть у Польщі. Вчений тримав у полі зору публікації колег із цієї проблематики. Зокрема, автор так званої рунічної теорії походження гербових зображень, які виводив зі скандинавських рун Ф. П’єкосинський: “Виступаючи з теорією про експансивне походження шляхти ... та аналізом впливу зовнішніх чинників на виникнення держави і творення польського суспільства, наштовхнувся на гостру критику колег по цеху С. Смольки, С. Лагуни та А. Малецького. На їхню думку, праці Ф. П’єкосинського, хоча й містили

розлогий та цінний матеріал, проте його синтези вражали своєю фрагментарністю” [370, с. 101-102]. С. Смолька першим із польських істориків критично звернувся до Литовського літопису. Він розклав текст літопису на складові й докладно їх проаналізував [994, с. 574-577]. Згодом власне дослідження цієї проблеми запропонував ще один відомий історик А. Прохачка [991; 992]. Необхідно мати на увазі, що польські історики наприкінці ХІХ століття зазначали, що через більші можливості доступу російських дослідників до архівних матеріалів з історії Литви, які зберігалися в Москві, саме вони вели першість у вивченні литуаніки.

21 листопада 1887 року Станіслав Смолька одружився із Вандою Ордувною. У другому шлюбі народилися чотири сини: Казимир (1889), який став інженером-агрономом, у роки Першої світової війни потрапив у полон, провівши декілька років на Сибіру, згодом проживав у м. Сопоті; Станіслав (1891) вивчився на юриста, загинув як воїн австрійської армії в роки Першої світової війни; та близнюки Кароль і Вітольд (1893), з яких перший теж загинув у роки Першої світової війни, а другий помер (1909) після чергової хірургічної операції [12, арк. 74].

Представники краківської історичної школи не тільки вели між собою дискусії про різноманітні проблеми історії Польщі, але й час від часу спільно напрацьовували ті чи інші сюжети. До сторіччя ухвали Конституції 3 травня вийшла у світ велика кількість різноаспектних досліджень цієї проблеми [196]. У 1893 році опублікована праця С. Смольки, що була виконана у співавторстві з М. Бобжинським “Jan Długosz, jego życie i stanowisko w piśmiennictwie” (“Ян Длугош, його життя і місце в літературі”) [133]. Високо оцінили оглядачі й дослідження С. Смольки, присвячене монархічним шлюбом часів короля Ягайла (XV ст.) [873; 993].

Як Генеральний секретар Академії знань, С. Смолька все таки добився внесення змін до статуту та регламенту, що покращило її діяльність. У 1893 році на базі історично-літературного товариства у

Парижі він організував наукове відділення Академії знань із правом власності на Польську бібліотеку [996, с. 37; 998, с. 75]. В 1894 році редагував ювілейне видання “Akademia Umiejętności w Krakowie (1873-1893)” (“Академія знань у Кракові. 1873-1893”) з поясненнями до таблиць. С. Смолька займався опрацюванням проблеми “Polska w obec wojen hussyckich” (“Польща в період гуситських війн”) [191] і надрукував свою розвідку про гуситів у Варшавських “Ateneum” [61, с. 166-167].

У період із 1896 по 1898 роки С. Смолька обіймав посаду ректора Ягеллонського університету. С. Смолька вже давно віддалився від демократичних переконань, привитих його батьком. Був значущою особистістю в тогочасному середовищі краківських “станьчиків”, добре знаним у сферах консервативного міщанства і духовенства, з прекрасно налагодженими стосунками з урядом столичного Відня. В 1896 році він ініціював встановлення на стіні однієї з аудиторій пам’ятної таблиці Ю. Шуйському [520]. Для надання урочистостям більшого значення запрошено на них представників Кола історичного в особах голови В. Собеського і віце-голови С. Закшевського. І тоді дійшло до відкритого бунту. Запрошені не тільки відмовилися від участі й виголошення від імені молоді промови, але – використовуючи наближення 35-річчя від смерті історика Й. Лелевеля – провели контрзахід [538, с. 75-76]. На своє зібрання молоді історики запросили Т. Корзона, який однак не приїхав, а прислав свою статтю, що була опублікована в 1897 році у “Історичному кварталнику” [973, с. 159].

Очевидно, ще в 1901 році С. Смолька приступив до праці в архівах, яка згодом матеріалізувалася у двотомній роботі “Polityka Lubeckiego przed powstaniem listopadowym” (“Політика Любецького перед Листопадним повстанням”). Вийшла друком низка інших важливих розвідок науковця [173; 199].

Різкий поворот у житті та творчості вченого відбувся у 1901-1903 роках. Був він викликаний важкою хворобою, що обумовила неможливість

виконувати професійні обов'язки в університеті та Академії знань. Потерпав він від артриту, а передусім від важкого нервового захворювання. Вийшов на пенсію за станом здоров'я, будучи членом угорської Академії наук (1891), чеської Академії наук (1898), південнослов'янської Академії знань у Загребі (1898), почесним членом Товариства приятелів наук у Познані (1891), також членом Товариств істориків у Петербурзі та Ризі (1891-1892), членом-кореспондентом Центру історії дипломатії в Парижі (1891) та цісарсько-королівської Архівної ради у Відні (1895), врешті – членом царського Археологічного товариства в Москві (1901). Він був кавалером Ордену залізної корони III класу (1898) і командором Ордену корона де Італія (1901). Отримав статус радника двору (1900) і прижиттєвого члена Палати держави в австрійській Раді держави (1901) [463, с. 25].

Невдовзі, поборовши сильні прояви хвороби, С. Смолька поволі став повертатися до активної участі в науковому житті краківського середовища. Історик ще від 1905 року почав публікувати невеличкі статті й очолив комітет Академії знань по підготовці до видання “*Źródła do Dziejow Polski Porozbiorowej*” (“Джерел з історії Польщі по занепаді”). В 1906 році за направленням Академії знань побував у Львові з метою утворення там державного архіву та на пропозицію Б. Уляновського, на загальному засіданні Академії знань виголосив промову “Молодість Любецького”. В тому ж році, опублікував на шпальтах варшавських передруків дві солідні статті про Ф. Л. Руцького-Любецького. 1907 рік приніс завершення праці: побачили світ два солідних томи “*Polityka Lubeckiego przed powstaniem listopadowym*” (“Політика Любецького перед листопадним повстанням”) [187-188], за які в наступному році вчений отримав нагороду з фонду ім. Барчевського, визначену Академією знань за найкраще польське дослідження з історії [789, с 16]. В дослідженні автор вів мову про “першочергове значення економічних чинників в історії Польщі по втраті державності”. Будучи апологетом політики

Ф. К. Любецького, С. Смолька з похвалою відзивався про свого героя, який як єдиний представник першого покоління в часи загарбання “зумів організувати перманентний опір в боротьбі з повсякденністю”. Історик доводив, що Ф. К. Любецький підготував моральні засади повстання 1831 року. Без них по перших виступах прийшлося би відмовитися від боротьби. Проголошуючи примат внутрішньої, органічної праці, С. Смолька за допомогою історичних аргументів обґрунтовував тезу краківських консерваторів про шкідливість передчасних виступів і повстань.

Схожі погляди виголошували публіцисти, що співпрацювали з народними демократами. “Не всі – ясна річ – у середовищі краківських істориків стали апологетами краківської школи. Важко до її грона віднести Вінцента Закшевського, Кароля Потканьського, Болеслава Уляновського, однак погляди більшості краківських дослідників історії були тоді під сильним впливом гасел станьчиків [554]. На початку ХХ ст. щораз частіше і відважніше історики молодого покоління відходили від головних засад краківської школи, творячи підвалини так званої “нової краківської історичної школи” (Вацлав Собеський, Вацлав Токаж, Оскар Галецький, Станіслав Кутшеба)” [890, с. 15-16].

У 1908 році, за рекомендацією Академії знань, С. Смолька став директором Регіонального архіву міських та земських актів у Кракові (на цій посаді перебував до 1919 р.). В 1909 році йому довірено керівництво виданням Академії знань “Encyklopedia Polski” (“Енциклопедії Польщі”). У 1912 році став керівником музею Чарторийських (очолював його близько п`яти років). Під час Першої світової війни, в Кракові та Відні виголошував публічні лекції про польські легіони. На початку 1915 року здійснив поїздку до Італії з повноваженнями від “Naczelnego Komitetu Narodowego” (NKN). Його завданням була пропаганда здобуття незалежності Польщі при допомозі Австро-Угорщини. Ця місія не мала успіху, так як Італія оголосила війну останній.

Як львів'янина, його цікавило руське (українське) питання, якому присвятив книги “Die russische Welt”, “Les Ruthenes” [173-174]. У них він виступив як гарячий прихильник польсько-руського порозуміння. Повернувшись до Кракова, поновив викладацьку роботу в Ягеллонському університеті на новоствореній кафедрі історії Русі. Але конфлікт з університетським керівництвом змусив його досить швидко відмовитися від посади. З березня 1917 року він віце-директор одного з департаментів при тимчасовій Раді держави у Варшаві. В березні 1919 року обраний професором звичайним кафедри історії Польщі в Католицькому університеті м. Любліна. Був емоційно пов'язаний із даним навчальним закладом, тому саме цьому університету він передав свою книгозбірню і частково особистий архів (1907-1917 рр.) [1168, с. 324].

Помер Станіслав Смолька 27 серпня 1924 року в маєтку Ордув, де під кінець життя опікалася ним його донька Марія. Посмертно його відзначено (очевидно в 1936 р.) Командорським хрестом “Polonia Restituta”. Головна частина архіву С. Смольки знаходилася під опікою його сина Казимира і вважається втраченою під час Другої світової війни [1168, с. 324].

Науковець, як і його колеги по цеху, не залишив своїм близьким якихось значних матеріальних статків. Так, у вересні 1946 року, його 81-річна вдова Ванда, що мешкала у м. Сопоті, звернулася до ректора Ягеллонського університету з проханням про матеріальну допомогу. Вона зазначила, що на ці кошти розраховує також син С. Смольки і його дружина. Син після повернення з чотирирічного перебування у російському таборі для військовополонених працював у банку. Коштів на життя не вистачало. Раніше про матеріальну допомогу для них клопотав учень професора Ф. Буяк. Ректор звернувся до декана гуманістичного відділу зробити обґрунтування заслуг С. Смольки з метою отримати від Міністерства для вдови постійну пенсію. У справі є лист-подяка ректору від вдови за призначення їй із січня 1947 року пенсії [12, арк. 46 зв.].

Погляди, праці та громадська діяльність Станіслава Смольки відіграли важливу роль у пошуку поляками на зламі XIX – XX століть свого місця на мапі Європи. Сурова дійсність буття іноді різко розходилася з оцінками, висновками та прогнозами вченого, але його праця не була марною. Підготовлені ним нові покоління істориків творчо опрацювали теоретичні здобутки вчителя і пішли далі, вказавши напрями поступу нації, дозволили їй відшукати в історичному минулому уроки та натхнення для подальшої боротьби. Започаткована ним опіка над Польською бібліотекою в Парижі дозволила зберегти для прийдешніх поколінь цей важливий осередок культури і науки, що функціонує й до нині.

2.4. Міхал Бобжинський (1849-1935) як репрезентант апогею історіографічного розвитку краківської історичної школи

Однією з найбільш колоритних особистостей у середовищі представників краківської історичної школи другої половини XIX століття був Міхал Бобжинський. На переконання його прихильників він уособлював глибокий політичний розум і повагу, а на думку противників – був запроданцем Габсбургів, ренегатом і завстріченим поляком [549, с. 4]. На відміну від Ю. Шуйського та В. Калінки він не стояв біля витоків краківської школи, не був безпосереднім учасником революційних подій та визвольних змагань, не було в нього і такої кількості визначних вихованців-істориків, як у С. Смольки. Однак, саме його визнано в польській історіографії за найбільш значиму фігуру, яка репрезентувала краківську історичну школу. Як і колеги, М. Бобжинський, окрім активної наукової праці, значне місце відводив суспільно-політичній діяльності. Разом із тим, і тепер точаться дискусії навколо цієї непересічної людини і науковця. Контroversійна постать М. Бобжинського привертає увагу не тільки польських [644; 646-647; 651; 858; 910-911 та ін.], але й українських

істориків [284; 318; 372; 454-455; 481; 486]. У чому витoki такої популярності історика – є головною інтригою переважної більшості праць, присвячених різним відтинкам життєвого та наукового шляху М. Бобжинського.

Міхал Херонім Блажей Бобжинський народився у Кракові (є версія про народження М. Бобжинського в Zatorze) в міщанській родині 30 вересня 1849 року, в той час коли в Угорщині, яка, як і Галичина, входила до складу Австрійської імперії “догорало” повстання. Батько Міхала, – Блажей Ян, був доктором медицини (в 1837 р. видав працю “De asphyxia in genere”) в краківському шпиталі Святого Лазаря [646, с. 4]. Мати – Софія, походила із збіднілої краківської міщанської родини (Cypser). У 1867 році закінчив гімназію Святої Анни. “У гімназії отримав добрі знання з латини і давньогрецької, а любов до класичної літератури залишилася у нього на все життя” [646, с. 19]. Міхал записався на відділ права, який власне по поверненні втраченої автономії разом з Ягеллонським університетом переживав свій ренесанс [533, с. 145]. Розквіт Ягеллонського університету співпав із процесом заснування Академії знань. У зазначений період збільшилася кількість кафедр (в цьому контексті виділено кафедру історії Польщі), на зразок німецьких університетів започатковано семінари, керівництво якими знаходилося в компетентних руках професури (із 1872 року В. Закшевський – загальної історії, із 1877 року – С. Смолька з історії Польщі). Звичайно, лекції не втратили свого значення, лише семінари визначних професорів стали справжніми історичними майстер-класами.

Характерно, що інтерес до історії пробудився в М. Бобжинського під впливом праць Г. Шмітта та захопленням монографіями Й. Лелевеля. Ознайомлення із доробком Ю. Шуйського та В. Калінки змінило напрямок його мислення. Безпосереднє навчання в семінарі професора Ю. Шуйського заклало світоглядні підвалини юнака, що робив перші кроки в науці. “На запитання, чийм учнем був Бобжинський, важко однак

однозначно відповісти. Відомо, що відвідував семінари Бушчинського і Шуйського, але в своїх працях найбільше поцінував Гельця і вважав його за найбільш авторитетного” [1039, с. 645]. На думку О. Рудої, вченим, якому М. Бобжинський завдячував своїм зацікавленням історико-правничими проблемами, критичним підходом до аналізу історичних джерел, був професор Ягеллонського університету А. Гельцель [429, с. 106].

“Атмосфера тогочасного Кракова була надзвичайно бурхливою – то була головна школа, при якій конкурували два напрямки думки, один повстанського спрямування ... і другий – то школа краківська в широкому політичному значенні. ... Істориків краківської школи очолював Ю. Шуйський, а поруч із ним належить виділити кс. В. Калінку, С. Тарновського, С. Козьмяна і може пару інших; що були вчителями М. Бобжинського” [1178, с. 516]. М. Бобжинський належав до першого покоління сучасно підготовлених польських істориків. Із негативної реакції до великих синтезів, до узагальнень без достатньої опори на джерела і факти, до виведення всього з однієї тези (наприклад із гміновладної чи монархічної), що характеризувало полелевелівську школу, виросла повага до чітко визначених документів і фактів. Дидактична праця, аналіз джерел і напрацювань, конкретність і надмірна спеціалізація, з докладним окресленням проблематики і предмету дослідження, нехтування, відразу до нових часів, занурення в середньовіччя, зацікавлення хіба що XVI століттям – така була діяльність “теперішньої школи”. М. Бобжинський належав до неї, але відразу посів у ній власне місце, відмінне і достатньо незалежне [714, с. 341].

По закінченні Ягеллонського університету наукова кар’єра М. Бобжинського швидко пішла вгору: в 1872 році став доктором права (працював тоді в цісарсько-королівській прокуратурі казни), а в 1873 році габілітувався з історії польського права працею “O ustawodawstwie nieszawskim Kazimierza Jagiellończyka” (“Про нешавське законодавство

Казимира Ягеллончика”). Маловідомим є факт габілітації у 1875 році по історії німецького права “Über die Sammlungen von deutschen Schöffensprüche im Gebiete des alten polnischen Rechtes” [940, с. 92]. Свої напрацювання в царині польського і німецького права він виклав у 1876 році в одній із публікацій [95]. “Близько 1875 року в краківському університеті появилось гроно молодих викладачів, вихованих переважно в закордонних університетах, де здобули знання і опанували новою науковою методологією; те гроно швидко увійшло в курс справ і надало всьому університетському життю широкого розмаху” [646, с. 20]. Польські історики, як правило, володіючи декількома іноземними мовами: французькою, російською, німецькою, а також латиною охоче запозичували методологічні підходи та нові наукові засади від сусідів. М. Бобжинський констатував: “У половині нашого віку головна заслуга французів і німців полягала в тому, що було сформульовано підвалини збирання і використання історичних джерел, виникла окрема наука про джерела, всім доступна, яка з кожним роком робить значні успіхи” [122, с. 4]. Ще в 1875 році він почав докладати зусилля для отримання роботи на одній із кафедр в Ягеллонському або у Львівському університеті [21]. Починаючи з 12 квітня 1877 року М. Бобжинський – надзвичайний професор, а з 28 листопада 1879 року – звичайний професор Ягеллонського університету.

У 1882 році в Кракові народився старший син Міхала Бобжинського та Софії Цегельської (онуки Іполита, званого “органічника” з Познаня), Ян Бобжинський, а в 1885 році народився Владислав (помер від хвороби у 1905 р.).

У 1876-1887 роках М. Бобжинський опублікував одні з найбільш контроверсійних розвідок: “Sejmy polskie za Olbrachta i Alexandra” [117] (“Польські сейми за Ольбрехта і Олександра”) та “Ostrorog. Studia z literatury politycznej XV-go stulecia” (“Остророг. Дослідження політичної літератури XV століття”) [114], а також виклав власне бачення завдань

польської історичної науки у замітці “*Kilka słów o najnowszym ruchu na polu naszego dzijopisarstwa*” (“Декілька слів про новітній рух на полі нашої історіографії”) [100]. Його новаторські підходи зустріли критичні оцінки колег по цеху, що в кінцевому результаті змусило відстоювати власну позицію [104].

Рупором польської наукової молоді в 1875-1877 роках був “*Przegląd krytyczny*”, де публікувалися рецензії найважливіших тогочасних наукових праць, виконаних під керівництвом С. Закшевського і М. Бобжинського [646, с. 20]. Активно використовувалася і можливість публікуватися в інших виданнях. М. Бобжинський виголосив постулат створення спеціалізованого історичного видання, метою якого була би популяризація доробку польської історіографії в Європі через будування образу вітчизняної історії на тлі слов'янському і європейському. Варто додати, що таку функцію виконували аж від часу створення, редаговані К. Ліске “*Kwartalnik Historyczny*” та “*Przewodnik Naukowy i Literacki*”. Науковця-початківця турбувала проблема опанування історії Польщі молодим поколінням поляків. “Молодь наша вітчизняної історії повинна вчитися не з окремих лекцій і занять, але з історії загальної належно викладеної. Якщо вже минулим нашим має займатися сама, то наука її повинна повертатися навколо внутрішніх стосунків давнього суспільства і держави” [100, с. 481]. Вище вказані слова можна трактувати як наріжний камінь його власної синтези “*Dzieje Polski w zarysie*”, яка вийшла двома роками пізніше, в 1879 році.

У 1879 році М. Бобжинському, як обраному професором історії польського і німецького права, доручено кураторство над історією мистецтва. Починаючи з 1883 року, він очолював правничий факультет. У цей час у нього погіршилися особисті стосунки зі С. Смолькою [862, с. 60]. Очевидно, це пов'язано з тим, що М. Бобжинський надто активно і стрімко утверджувався в оточуючому його науковому середовищі та послідовно відстоював власні погляди. Так, він був у числі тих, хто не

допустив до обрання на кафедру в Ягеллонському університеті Л. Кубалею, поки той не посів відповідну посаду на одній із кафедр Львівського університету [1064, с. 342]. “Міхала Бобжинського дратувало не сприйняття Кубалею наукових дискусій та історичних гіпотез. ... Смоленський і Бобжинський констатували те, що оцінки функціонування сімнадцяти столітньої Речі Посполитої подані Людвіком Кубалею були достатньо непереконливими, а причину того вбачали в низькій науковій вартості його праць” [973, с. 170].

Організаційний потенціал М. Бобжинського достатньо яскраво проявлявся підчас проведення з'їздів польських істориків. “Коли Комітет, організаторів теперішнього з'їзду, запропонував мені вступний виступ, і коли у відповідь на цю пропозицію не мав права відмовити, мимоволі прийшло мені на думку, що років десять тому на першому з'їзді істориків у Кракові власне мені випало підведення його підсумків довшою кінцевою промовою. А тоді відчув я різницю між тим, чим з'їзд це починається і тим, чим той закінчився, різницю викликала безумовно наполеглива і сумлінна праця наших істориків впродовж десяти минулих років. ... Свого часу науковий рух на полі історіографії був у нас такий ще несміливий і невпевнений у своїх можливостях і наслідках, що історики які з'їхалися до Кракова, – а були поміж ними світлої пам'яті Калінка, Шуйський, Яворський, – сконцентрувалися виключно на огляді історичних джерел, професійного їх опрацювання і видання” [106, с. 11].

Наукова діяльність М. Бобжинського відбувалася у трьох напрямках: видавничому, монографічному і синтетичному. “Діяльність Міхала Бобжинського в царині організації науки і видавання історичних і правничих джерел була й раніше згадувана в опрацюваннях на дану тематику. Вирішення цієї справи може принести – як нам видається – більш повний образ автора “Dziejów Polski w zarysie” [1039, с. 643]. Разом із А. Гельцлем, Ю. Шуйським та іншими, він стояв біля колиски нових видань польських джерел. Звернув увагу на методологію видання

дипломатариушу, а також представив низку цікавих побажань у справі видання судових записок. Як видавець, він продовжив працю А. Гельця [725], прекрасним випуском у 1874-1882 роках чотирьох чергових томів “Starodawnych prawa polskiego pomników” (“Пам’яток стародавнього польського права”). В 1874-1877 роках, разом із В. Закшевським, редагував “Przegląd Krytyczny” (“Критичний огляд”), видання присвячене бібліографії, критиці та науковій інформації [860, с. 56]. Найважливіші суспільно-політичні праці Ю. Шуйського були опубліковані завдяки Міхалу Бобжинському в третьому виданні “Dzieł...” Юзефа Шуйського [1076, с. 262].

У монографічних виданнях М. Бобжинського пріоритетним був принцип “*historia est magistra vitae*”, який на II з’їзді польських істориків прагнув піддати сумніву Т. Корзон за пристосування для використання в політиці [812]. Окреме питання, на скільки М. Бобжинський був вірним цьому проголошеному гаслу? Він міг помилятися в практичній реалізації, але це не применшує значення самого гасла і його провідника. М. Бобжинський вважав, що праця історика є ні чим іншим, як “збиранням історичних фактів і застосуванням до них здобутків суспільних і політичних наук” [123, с. 3]. Адже, ці науки є не апіорістичною філософією, а точними науками, які стверджують поодинокі правила й закони шляхом досвіду та індукції. Як історик, що стояв на позитивістських позиціях, М. Бобжинський особливу увагу надавав виявленню та введенню до наукового обігу історичних джерел. “Праця історика є нічим іншим як збиранням історичних фактів і застосування до них досягнень суспільних і політичних наук. ... Має історія два окремих завдання, одне наукове, а друге суспільне. Кожен народ у своєму житті й розвитку може користати і повинен перш за все з досягнень суспільних і політичних наук, які йому вказують дорогу, права і засоби діяльності” [123, с. 12-16].

Інакше, ніж Ю. Шуйський, М. Бобжинський формулював періодизацію історії польського народу. Історичний процес він поділяв на три головні періоди. Перший, що тривав до середини XIII століття, характеризувався патріархальною, автократичною монархією. Другий тривав до кінця XV століття, держава й суспільство творили два рівні взаємопов'язані сегменти, а завданням монарха було втримати рівновагу між суспільними станами. Третій період тривав від кінця XVI століття та характеризувався боротьбою за існування. М. Бобжинський розкритикував погляди школи Й. Лелевеля, яка на його переконання однобічно трактувала свободу й зовсім нехтувала силою й пружністю державної влади і цим ідеалізувала нищівний вплив анархії, що привела країну до катастрофи, замість того, щоб показати суспільству дорогу до видужання [123, с. 14].

Синтези М. Бобжинського є монолітними. Проблема держави домінує в дієвий спосіб і підпорядковує всі інші сторони минулого. Незначну роль відігравала в концепціях М. Бобжинського теорія “цивілізаційної молодості” Ю. Шуйського. Вона була в синтетичній концепції М. Бобжинського мало значущим додатком. Натомість, від Ю. Шуйського він перейняв ключові елементи так званої “теорії простору”, з тією різницею, що пов'язав її з теорією “боротьби з повсякденністю” і теорією “недоліків характеру”, в результаті чого помисли М. Бобжинського набрали багатьох рис, відмінних від синтезів Ю. Шуйського.

Одним із визначальних елементів синтетичної концепції М. Бобжинського є теорія “недоліків характеру”. Імпульсом для неї були публіцистичні зауваження Ю. Шуйського в сімдесятих і на початку восьмидесятих років про анархічний національний характер поляків. “Унія з Литвою була для Бобжинського необхідністю, адже без неї Польща підпорядковувалася хрестоносцям” [910, с. 136].

Навіть у виділенні однієї і тої самої верстви, верстви владної, синтези М. Бобжинського відходять значно далше від синтезу Ю. Шуйського. Не приймав М. Бобжинський теорії “згубної форми” запропонованої Ю. Шуйським і, згідно з якою занепад Речі Посполитої обумовив її демократичний і “вільний” політичний устрій. М. Бобжинський багатократно підкреслював, що форма управління не є для щоденного життя держави найважливішою. Обравши за вісь історію держави та відмовившись від моралізаторських і провіденціальних аспектів інтерпретації він здійснив переоцінку своїх попередників на минуле польського народу.

Погляди М. Бобжинського протягом довгих десятиліть визначали досягнення польської історіографії. В свою чергу публіцистика краківської школи значною мірою за посередництва М. Бобжинського змогла справити безумовний вплив на науку, яку довго характеризував суб’єктивізм. Концепції М. Бобжинського і краківської школи справляли значний вплив на тогочасну історіографію, зокрема через свій так званий песимізм. Не була самохвальством думка М. Бобжинського, коли варшавські позитивісти відверталися від історичної і костельної традиції народу, тільки іноді могли отримувати перемоги; краківські політики шукали порятунку в кращому розумінні історії народу і в глибшому сприйнятті науки католицького костелу і для того в польському суспільстві остаточно виграли [1183]. Він резонно зазначав: “Був час, коли історію кожного народу старалися як можливо ретельніше відділити і відмежувати від історії інших народів, коли здавалося, що розвиток кожного з них безперечно йшов відмінним шляхом, і тільки сам собі про себе здатен витлумачити і зрозуміти. Глибші дослідження над власною історією, а особливо над історією права переконливо показали, що є певні прояви, які в історії кожного народу в той самий спосіб відбуваються” [117, с. 1].

Працею всього життя М. Бобжинського стали “*Dzieje Polski w zarysie*” (“Історія Польщі в нарисах”), перше видання якої вийшло у 1879 році. Цей том був тричі перевиданий впродовж послідуєчих восьми років та перекладений російською мовою з передмовою Ніколая Карєєва [821, с. 427]. В проміжку 1879-1884 років російський історик займався дослідженням польської історії XVI – XVIII століть [660]. “Професор Карєєв наголосив на тезі про “недоліки управління, як головній причині занепаду Польщі” [948, с. 688]. Згодом Н. Карєєв, під враженням від новаторської праці, виконаної М. Бобжинським, здійснив розгорнутий аналіз становища новітньої польської історіографії [346-347]. Оцінки Н. Карєєва поділяв у рецензії на “*Dzieje Polski w zarysie*” Август Соколовський [1063].

М. Бобжинський зосередив увагу на політичній історії Речі Посполитої [124], детально висвітлюючи станові та суспільні проблеми. Основними питаннями, які його цікавили були проблеми уряду і держави. Вчений не був послідовним прихильником абсолютизму, тому вважав, що держава не повинна протиставлятися суспільству [429, с. 107].

Жодна публікація з проблематики польської історії не викликала такого сильного відлуння в суспільстві, як “*Dzieje Polski w zarysie*” М. Бобжинського. По виданню праці розпочалася гаряча полеміка між польськими істориками з того приводу, що для “*Dziejów Polski w zarysie*” була властива перша самостійна і оригінальна наукова синтеза, яку підняв польський науковець, доходючи у висновках до зовсім нових поглядів. Зацікавлення працею зміцнила ще й та обставина, що автор не обмежився самим поданням історичних фактів, а зайняв щодо них власну позицію, оперту на власні погляди стосовно розвитку нації [975, с. 227]. Виклад матеріалу доведений в першому виданні до 1773 року (аби легше отримати дозвіл цензури до друку на теренах, підпорядкованих Росії) [549, с. 29].

“Завдячуючи “Dzieje Polski w zarysie”, Бобжинський отримав значну популярність серед польської спільноти всіх поневолених земель, хоча часом та популярність була з від’ємним знаком” [1039, с. 643]. Лише з часом до праці М. Бобжинського почали звертатися як до об’єктивного джерела висвітлення минулого, яке мало на меті мобілізувати польський народ у боротьбі за власну державність [618; 637, с. 176-177].

Із відомих істориків у дискусії стосовно праці М. Бобжинського взяли участь К. Ліске, В. Калінка, Ю. Шуйський, В. Смоленський, Ю. Плебанський, А. Соколовський та інші. Вона точилася навколо ключових проблем, таких як: питання невідвортної політизації праці історика і підпорядкування її актуальним цілям політичних угруповань; інтерпретація і оцінка причин занепаду польської держави та відповідальність історика, його роль у підтримці почуття національної самоідентичності польської спільноти в часи поневолення. Можна стверджувати, що в ході обговорення виразніше, ніж коли не будь раніше, наступила багаторівнева поляризація позицій у стосунку до історіографії, що давала критичну оцінку шляхетській традиції. Деякі непримиренно налаштовані автори бажаючи зберегти своє “incognito” друкувалися під псевдонімом або криптонімом [1171, с. 301].

“Dzieje Polski w zarysie” хутко зникали з полиць книгарень у всіх трьох поневолених теренах, формуючи історичну свідомість кількох поколінь поляків [240, с. 145]. Ось як ділився своїми спостереженнями один із сучасників: “У літнє півріччя 1879 року, слухав лекції професора Бобжинського в Кракові в давньому Колегіумі юрідікум по вулиці Гродській. Промовляв, як правило, в повній аудиторії чітко, спокійно, з повагою і зрілістю вченого та лаконічністю правника, одночасно переконуючи слухачів у значенні своїх досліджень і роздумів над історією Польщі. Мовив про поділ історії на епохи на підґрунті державного устрою як головного чинника. Було то напередодні в зв’язку з публікацією “Dziejów Polski w zarysie”, які власне активно обговорювалися,

викликавши суперечливі оцінки і судження, визнання і заперечення, критику і протести, що виходили поза наукові рамки. Автор “Dziejów...” сміливо став супроти популярних суджень, із полемічним темпераментом обрушив списи “в ім’я історичної правди”, став і стояв у своєму баченні, підкріплюючи його новими аргументами, аби зміцнити і відстояти свою концепцію” [625, с. 333].

У чому була суть історичного песимізму М. Бобжинського і краківської школи? Песимістичні погляди полягали у визнанні власної вини польського народу за втрату державності. Натомість, оптимістичний погляд перекладав тягар вини на поневолювачів. Така постановка песимістичної проблеми стала від тоді, як краківська школа протиставилася месіанству, “обожнюванню” Польщі, яка на переконання месіаністів була, як Христос, вільна від всякої вини. Краківська школа, що завжди акцентувала увагу на власній вині поляків стосовно втрати державності, сприяла поверненню і перемозі “монархічної традиції”.

М. Бобжинський у “Dzieje Polski w zarysie” не прийняв “теорії згубної форми” Ю. Шуйського (згідно її постулатів причини занепаду Речі Посполитої необхідно шукати в хибній організації державного управління), у нього виступала цілком виразно наука про вадливий національний характер. На переконання М. Бобжинського, слов’яни не виробили у собі пошани до права. Найшвидше організувалися поодинокі слов’янські племена й народи в державу там, де в наслідок завоювання долучилися до слов’янської крові домішки чужої, здібнішої до політичного життя, до якого слов’яни через свої традиційні незгоди і перебільшене замилювання до свободи не дозріли. Так було у випадку Русі, так мало бути з Польщею, тільки події в її випадку, через недостачу джерел, не є так ясні. На кінець XIII століття патріархальна монархія довела свою справу, сформувала з вільних чинників народ і державу [84, с. 216].

У розвідці “О dawnym prawie polskim, jego pauce i umiejetnym badaniu” (“Про давнє польське право, його науку і вмiле вивчення”), що була опублікована в 1874 році в “Ниві” М. Бобжинський зосередив головну увагу на правових відносинах [105]. За часів, коли “всім середньовічним народам потрібна була тверда школа абсолютної влади”, польський парламентаризм був передчасний і значно прискорив падіння Польщі [85, с. 22-23]. Анархія, довершена “політичною теорією” необмеженої свободи і громадянської рівності, була помислом, що не вдалося здійснити, а в кінцевому результаті витворила форму конфедерації. Урятувати Польщу від падіння могла тільки “нова сильна династія” [85, с. 191]. Всі спроби реформувати Річ Посполиту, як, наприклад, спроба канцлера Юрія Оссолінського, який прагнув опертися на “солідарність аристократії, згуртованої навколо короля” й напрацював підтриманий королем проект політичної реорганізації, не вдалися в дезорганізованому польському суспільстві [85, с. 217]. Тому, твердив М. Бобжинський “не кордони і не сусіди, а внутрішній розлад довів нас до втрати політичного існування ... в недоліках управління крилася єдина причина падіння” [85, с. 248].

Праці М. Бобжинського покликали виникнення численної полемічної літератури, яка обумовила появу феномену, який можна назвати “проблемою Бобжинського” – проблемою значення і місця М. Бобжинського в польській науці. В полемічній літературі не однократно можна зустріти цікаві й значимі зауваження, але переважно в досить специфічній формі, що породжували низку інсинуацій, непорозумінь і т.п. (особливо багато зауважень адресовано першому виданню праці). Воно й насправді писалося гарячково і поспішно, мало по суті значні вади, які йому закидали. Автор тяжів до окреслення великих ліній розвитку, часто схематизував, мало уваги звертав на людей, більше на угруповання, – а передовсім не всі періоди історії знав однаково. Середньовіччя знав краще, бо сам опрацьовував раніше джерела. Часи

пізніші, а власне XVII – XVIII століття були йому відомі найменше [549, с. 34]. Значну частину тих закидів М. Бобжинський адресував наборщику, але погодився з М. Сокольницьким [1062, с. 13-19], що не всі дрібні помилки можна віднести до недоліків набору тексту. Часто М. Бобжинському закидали недостатню послідовність.

Постать М. Бобжинського була на першому плані, як найвідомішого політика і визначного історика серед грона краківських консерваторів. У тій ситуації особливо цікава і несподівана була критична реакція корифеїв краківської школи. Той здавна добрий звичай наукових дискусій у власному “товаристві” набув у момент видання “Dziejów Polski w zarysie” характер своєрідної бурі. Тільки елегантність тогочасної мови і спільна політична ідеологія в певному ступені гамували закиди, які сипалися на голову автора з боку В. Калінки [137, с. 345-390] та Ю. Шуйського [238]. Ю. Шуйський не пробачив своєму політичному соратнику прорахунків [1163]. Відмову від фідеїстичної концепції історії Польщі визнали за справу небезпечну, а наперекір світській візії історії за підхід надто однобічний. То власне справа розуміння історії заважила на критичній оцінці праці М. Бобжинського. Ю. Шуйський, пропагував необхідність перенесення на ґрунт історії історичних прав, та підпорядкування інтерпретації історії правничо-державній доктрині, пригадував про моральні права, що виникали з людської природи. Не сприйняття тих прав стало в розумінні Ю. Шуйського визначальним закидом, а одночасно нагодою для викладення власних поглядів на зміст історії. На тому відмінному підході інтерпретації історії з одного боку в Ю. Шуйського і В. Калінки, а з другого у М. Бобжинського, звернуто увагу в полемічній статті С. Смольки [185].

Аналіз дискусії дає підстави стверджувати, що критичні оцінки Ю. Шуйського сконцентрувалися на проблемі трактування змісту історії та способу її написання. Розумінням, яке обумовило початок полеміки з його боку, було твердження М. Бобжинського що, “праця історика не є

нічим іншим, як зібранням історичних фактів і застосуванням до них результатів суспільних та політичних наук. Предмет історії і суспільних та політичних наук є один і той же; суспільне життя людини, й весь зміст історії, виявлені ними прояви і права розвитку людства в суспільних та політичних науках безумовно є відповідним” [120, с. 8, 15].

Критика Ю. Шуйського атакувала найслабше місце праці: “Автор не пам’ятав, що надання форми сильного внутрішнього змісту якогось народу є зрештою турбота про тривалість його політичного існування – то виходячи з того не є воно такою далекою його метою, аби для нього коли-небудь присвятити зміст, а тим змістом є чинники національної цивілізації, хід і напрямок, який цивілізація набирає” [229, с. 154-210]. Проголосив Ю. Шуйський примат духовної культури над формою уряду, тоді як М. Бобжинський обстоював постулат сильної влади (надто спрощено) як першочергову умову розвитку народу. Були й інші зауваження.

Другим головним пунктом полеміки, піднятим В. Калінкою, був закид, що “всякий Костел є за ним (М. Бобжинським) політичною інституцією настільки доброю, наскільки служить державі та докладається до зміцнення сили правління” [140, с. 62]. В тому зауваженні крився глибокий зміст, що на переконання В. Калінки виражався, у намаганні М. Бобжинського відкинути роль Бога в історії і спровадити його до “форми стилістичної”, як то чинили німецькі науковці [140, с. 35]. Дійсно М. Бобжинський істотно відійшов від провіденціалізму, що суперечив його номотетичному і позитивістському розумінню історії, і був очевидно під сильним впливом німецьких вчених, звідки власне багато запозичив щодо поняття правової держави. Загальновідомо і те, що В. Калінка відстоював костельну політику в історії Польщі, не однократно розкритиковану М. Бобжинським.

М. Бобжинський відзначав велич двох майстрів: А. Нарушевичу ставив у заслугу творення нового напрямку досліджень опертих

безпосередньо на джерела, а Й. Лелевелєві – поглиблену критику джерел, дослідження внутрішніх стосунків та пов'язання фактів із причинними зв'язками. Досить критично оцінив М. Бобжинський лелевелівську ідею гміновладства, окреслюючи її визначенням помилкового погляду на минуле, що був наслідком політичних поглядів історика. “Працям послідовників А. Нарушевича, а особливо Чацького, Немцовича, Альбертранді, Голембійовського, Сярчинського відмовив у конструкційному таланті, відсутності самостійних історичних суджень, а в багатьох випадках також ретельного джерельного підтвердження, що в ефекті свідчило про регрес на полі історіографії. На його думку, послідовники і учні Й. Лелевеля, до яких він зарахував Мацейовського, Шайноху, Вишневського, Бельовського, Морашевського і Шмітта, посилили помилки і головні вади історіографії Й. Лелевеля. “Навчилися ми певні історичні постаті кохати; інші проклинати, одними наслідками тішитися, над другими плакати; але розуміти, судити, підсумовувати, з минулого свого користати – того ми не могли навчитися. ... Школа Лелевеля коло нашого історіописання великі заслуги має, видобула багато забутих джерел і фактів, підняла багато історичних питань, але жодного з них добре не змогла розв'язати, не подала народові нової опори, якої найбільше потребував і прагнув” [123, с. 12].

На думку М. Бобжинського, справжній поворот в історичних дослідженнях відбувся завдяки новій методології підвалини якої закладено в німецьких університетах. Її провідником на польському ґрунті був К. Ліске, творець у Львівському університеті історичного семінару. Інший напрямок дослідження здійснили краківські семінари проваджені Ю. Шуйським, В. Закшевським, пізніше С. Смолькою, які учили студентів самостійного формування поглядів на внутрішню історію. Той почин, в особі університетських семінарів, спричинив до утворення нової історичної школи та динамічного розвитку історичних досліджень у львівському осередку. Поява “Dzieje Polski w zagysie” М. Бобжинського,

які викликали згадувані полемічні баталії старших його колег, продемонструвала основні й очевидні світоглядно-історіософські відмінності, що існували в самому консервативному середовищі. Я. Адамус, прихильник концепції Ю. Шуйського, закидав М. Бобжинському, що не зрозумів він зовсім тої останньої синтези, яка полягала в “Історії Польщі” [500, с. 125]. З окремими критичними зауваженнями долучився і С. Козьмян [831].

Головна частина критики опонентів стосувалася істотного питання, що М. Бобжинський – з огляду на цензуру – завершив видання своєї книжки 1773 роком, а не зміг завершити прекрасним “образом органічної праці”, епохи Станіслава Августа, ані діяльністю чотирирічного сейму, ані Третім травня, повстанням Т. Костюшки і появою легіонів. Що стосується запропонованого поділу на періоди, проти якого виступили Ю. Шуйський і В. Калінка, то М. Бобжинський визнавав, що будуючи періоди польського розвитку як правник, загально опер їх на правно-політичні й економічні підвалини, та відкинув всі раніше відомі історичній науці схеми розвитку. Зустрічалися критики, які пророкували швидке забуття “Dzieje Polski w zarysie”, але в часі, в якому ще проводилася дискусія, бібліотечний пил вже покрив у забутті навіть прізвища тих пророків. Разом із тим, дослідники продовжували задаватися важливим питанням: “Чи не діяв Бобжинський на руку тим закордонним історикам чи політикам, які виправдовували нашим занепадом вчинене загарбання? Здійснювались такі закиди власне в публіцистиці, і навіть зараз вони є в середовищі деяких кіл. Слабкість і занепад Польщі в останні два віки відзначали однак – і то як найвміліше – всі великі сини народу і перед ним і разом із ним: Скарга, Конарський, Сташиць, Коллонтай” [646, с. 33].

Стефан Жеромський у своїй “Syzyfowe prace” не був для М. Бобжинського достатньо прихильним і представив його як найкращого союзника закоренілого русифікатора, інспектора Забельського. Варто згадати Адама Асника, з під пера якого вийшла гостра сатира на

краківську історичну школу і перш за все на М. Бобжинського, в поезії під назвою “Historyczna nowa szkoła”, опублікованій у 1890 році в університетській щоденній газеті “Dla głodnego ludu”:

Historyczna nowa szkoła
 Swą metodą badań ścisłą
 Sprowadzoną hurtem z Niemiec
 Rozpowszechnia ponad Wisłą
 I nabywszy pogląd świeży
 Nowym łokciem dzieje mierzy
 By zgiąć bytu żądzę dziką
 Przed dziejowych praw logika
 Nie spostrzegła, że część siły
 Za daleka ją zawiodła
 I że z rąk jej rozbiór Polski
 Wziął chrzest misji apostołskiej
 W pełnym blasku jej dochodzeń
 Jasną gwiazdą lśni despotyzm
 I wywodzi czysto na wierch
 Targowicy patriotyzm
 Gdyż Kościuszko to był wariat
 Co buntował proletariat [538, с. 76]

Наукова і громадська позиція М. Бобжинського та її послідовне відстоювання привертала до нього увагу прихильників й опонентів. Праця М. Бобжинського належить до вагомих і знаних у польській історичній літературі всіх часів. М. Бобжинський впровадив численні інновації в методології [102-103; 122-123]. “Текст “Dzieje Polski w zarysie” був написаний одним духом, ясно, хорошим стилем, із молодечим розмахом, справив значний вплив, це сприяло переконанню, що по “Тесе Стаńczyка” маємо справу з новим маніфестом краківської школи, який надавав “Тесе...” обґрунтування з боку історичної науки. Разом із тим, ... всі ці

історики краківської школи: Калінка, Шуйський і Бобжинський, критично оцінювали історію давньої Речі Посполитої. ... Жодна з монографій М. Бобжинського й по нині не вважається застарілою. Як би високо ми не оцінювали монографії і видання джерел, але вони не становили головних підвалин небувалої слави і великого значення М. Бобжинського. Становлять її й дотепер праці стосовно методології й теорії історії, а передовсім синтези польської історії” [680, с. 520]. Характерно, що М. Бобжинський проводив рівність між синтезами й історичною “школою” – “... рух прямуючий до нової синтези польської історії і до утворення нової історичної школи” [93, с. 3].

М. Бобжинський не був типом людини, яка може знайти певне заспокоєння в праці обмеженій стінами робочого кабінету чи наукової бібліотеки. Початком його політичної діяльності стало обрання до міської ради Кракова, яке відбулося в 1881 році; а до владної політики увійшов у 1885 році, коли його було обрано одночасно послом до Галицького крайового сейму і послом до Ради держави (австрійського парламенту). Він, як і його соратники по краківській історичній школі, досить швидко перейшов до політики, по-скільки на його переконання вона була тісно пов’язана з історією. “Поставлена на порядок денний недавньої сесії сейму справа викупу і відміни існуючого в Галичині права пропінації, обумовила ґрунтовне дослідження проф. Бобжинського написане перш за все з практичною метою, для подання парламентаріям інформації про історичний розвиток того права в Польщі, від цього не менш значиме для науки, так як попередні на ту тематику дослідження не використовували достатньої кількості матеріалів, не представили цілісності й тяглості розвитку цієї інституції, не вивчили всебічно її сутність, а ще гірше, не однократно пропагували помилкові та не обґрунтовані погляди” [517, с. 299]. Таким чином його наукова праця транслювалася на політичну діяльність і навпаки [502, с. 9].

Політика була другим життєвим кредо М. Бобжинського. Хоч не шляхтич і не землевласник належав до середовища “станьчиків”, яке старалося притягувати до себе й не землевласницьку інтелігенцію. Завжди був прихильником тогочасної програми краківських консерваторів, з якими поєднували його узи з молодих літ (Юзеф Шуйський, Станіслав Тарновський, Юліан Дунаєвський, Станіслав Козьмян) [566, с. 166].

Опоненти час від часу закидали представникам краківської історичної школи нехтування проблемами навчання історії Польщі в школі. Період кінця XIX – початку XX століття в історії розвитку суспільства часто називають епохою великих зрушень у педагогічній теорії і практиці, а також “ерою шкільних реформ” [477, с. 266]. Створення Шкільної регіональної ради Галичини було одним із дуже бажаних і високо оцінених здобутків пам’ятного сейму 1865/1866 року [943, с. 79-89]. Із “...цього часу галицьке шкільництво перейшло з-під нагляду духовних кіл під безпосередній нагляд польської шляхти, яка маючи більшість як у сеймі, так і у виконавчих структурах, проводила антиукраїнську політику” [363, с. 108].

Саме в часи відродження суспільних рухів й ідеології національного виховання активізувалися дискусії навколо нових дидактичних завдань, що постали перед середньою школою. Відкрила полеміку праця Т. Корзона “O nauczaniu historii. Z powodu zamierzonej reformy szkół średnich w Galicji” (“Про навчання історії. З приводу намірів реформи середніх шкіл в Галичині”) (1882) [820]. Подібний характер мала й робота Л. Фінкля “O tak zwanej metodzie regresywnej w nauczaniu historii” (“Про так званий регресивний метод у вивченні історії”) (1894). Обидві праці доповнювало дослідження В. Смоленського “Nauczanie historii polskiej” (“Навчання польської історії”) (1899).

В обговорення проблеми вніс свою лепту і М. Бобжинський. На другому з’їзді польських істориків у Львові він зазначав: “Диктувати з гори, які маємо писати праці, вважаю марною справою, і то було власне

однією з причин, чому в попередній дискусії по виступу Корзона не виступав. Різниця між тими поглядами буде відчутною, коли хтось із того нового напрямку напише працю, доведе на практиці, що попередні праці були гірші. Пан Корзон мусив би сам від своєї праці відмовитися і написати нову. Так само має бути із підручником. Нав'язати згори, яким має бути підручник, то легше самому той підручник написати” [38, с. 169]. Тому сам автор цих запальних фраз вважав за потрібне дати приклад служіння народу на противагу гарячим та безрезультатним дискусіям. У тому контексті не видається дивним, що М. Бобжинський покинув науку і політичну діяльність, щоб зайняти посаду віцепрезидента Шкільної регіональної ради Галичини. “Поміж приятелями М. Бобжинського оцінки були протилежними. Що краще? Чи добре, що посів пропоноване місце, чи краще би залишився в Раді держави? Він сам пішов за першим із тих бачень. Найбільші й найкращі політичні впливи у Відні не багато варті, якщо їх теоретичні здобутки не будуть застосовані на практиці, виявлені, впроваджені в життя тут на місці” [1099, с. 13].

Відомо, що посилена цензура на підросійських та пруських теренах паралізувала розвиток науки, зміцнився також нагляд над шкільництвом, що мав на меті видалення змісту прищеплених у школі засад польської національної і політичної традиції [883]. Тим починанням слугувало призначення вчителями іноземців: росіян – у Польському королівстві, німців – на теренах, поневолених Пруссією. Дещо краще була ситуація в Галичині, але і там тиск адміністративних чинників на наукове життя й викладання в університетах і школах був дошкульним. Дії влади поневолювачів покликали і зміцнили в польському суспільстві реакцію самозахисту, проявом якої було зростання зацікавлень минувшиною власного народу [1140, с. 22]. Велике значення польська еліта відводила шкільній справі. “Польські позитивісти розробляли основи соціальної (національної за формою) педагогіки, публічно пропагували рівні умови виховання та освіти для всіх...” [296, с. 201]. Йшлося про те, щоб

суспільне виховання забрати з німецьких неприязних рук, в яких воно перебувало з дев'яностих років попереднього століття, а віддати під вплив і нагляд самого регіону, під польське і громадське управління. Згодом виникло відчуття, що Шкільна рада не всього спромоглася, чого собі регіон завдячуючи їй домагався, що її діяльності не видно, що вона згасає [1099, с. 5-7].

Таке становище відповідало реаліям, оскільки традиційні методи навчання і виховання вже не відповідали новим суспільно-економічним відносинам, що було зумовлено інтенсивним розвитком виробництва та значним прогресом науки і техніки. Належить собі усвідомити, що галицьке шкільництво близько 1890 року виглядало неважно. Бракувало польських підручників, а самі шкільні програми були укладені в австрійських традиціях.

Тим часом темпи розвитку шкільництва були значними, низи рвалися до освіти, виникали тисячі народних шкіл, створювалися нові середні школи [1015; 1016]. “На додачу руська школа внаслідок виникнення українізму ще більше додавала проблем організаторам шкільництва, на цьому фоні належало навіть творити нову національну мову” [1178, с. 530]. У порівнянні з польськими, українські школи були в ще гіршому становищі [489, с. 283-285].

Посідаючи посаду віце-президента (1890-1901 рр.), М. Бобжинський спромігся досягти небувалого успіху для галицької освіти, заклавши фундамент її новітньої освітньої політики. Краківський і Львівський університети користали з його беззастережної підтримки. Саме утворення у Львівському університеті лікарського факультету значною мірою відбулося завдяки М. Бобжинському [1178, с. 531]. Особливу увагу він звертав на підручники призначені для народних і середніх шкіл.

Разом із тим, згідно з пропозицією А. Сапеги (A. Sapięha) висловився проти української гімназії в Перемишлю. “Замість нової гімназії пропонував утворити українські класи при перемишльській

гімназії, додаючи: в міру потреби, натомість резолюцію про визначення умов відкриття паралельних українських класів у гімназіях інших міст” [944, с. 184-185].

О. Руда звертає увагу на високу оцінку, яку дав О. Барвінський діяльності М. Бобжинського. “...Перебуваючи на керівних посадах у Галичині, польський історик долучився до збільшення кількості українських народних шкіл, гімназій, учительських семінарій, кафедр у Львівському університеті, сприяв піднесенню наукового рівня україномовних підручників, поширив вживання української мови не лише у школах, а й в урядових колах” [429, с. 41]. Зазначимо, що О. Барвінський познайомився з шефом Крайової шкільної ради, М. Бобжинським, у 1890 році та знайшов у ньому нового союзника для ідеї угоди українсько-польського порозуміння [488, с. 124].

Факти свідчать, що стосовно розвитку українського шкільництва М. Бобжинський посідав особливу позицію. Адже саме це питання було одним із найбільш дратівливих в українсько-польських стосунках у сеймі та за його стінами. Дійсно, каменем спотикання стало питання відкриття української гімназії у Перемишлі. Тому, А. Сапега запропонував, аби з відповідним поданням виступив посол, якого важко було би звинуватити в неприязні до русинів. Вибір впав на Міхала Бобжинського. Він висловився, проти української гімназії в Перемишлі. Найперше порушив питання про вивчення проблеми, в яких гімназіях східної частини регіону є необхідність створення класів з українською мовою викладання, а також заявив, що аналіз попереднього подання, зробленого у 1884 році докладно збігається з статистичними даними, а ті – на його переконання – свідчили проти створення паралельних класів, за винятком перемишльської. Тому М. Бобжинський вважав, що статистика не вказувала на необхідність створення в Перемишлі ще одного навчального закладу. Переконував сейм, що чисельність 212 учнів греко-католицького обряду є невеликою. Так як М. Бобжинський формально виступив проти С. Тарновського, який

готував висновки комісії, дійшло до дезорієнтації преси і громадської думки. Протистояння політиків, що належали до одного і того ж табору, викликало різноманітні домисли, а М. Бобжинський спробував тлумачити в “Przeglądzie Polskim”, що обидва підходи (його і комісії) не були принципово відмінними, адже вели до тієї самої мети: “Чи мають ті класи провадити до створення окремої гімназії, чи бути частиною гімназії, то є питання адміністративно-шкільне, а не міжнаціональне” [115, с. 576]. Професор Я. Мокляк завернув увагу на ту обставину, що в матеріалах М. Бобжинського, які зберігаються в бібліотеці Ягеллонського університету [20] є нотатки з порівнянням чисельності вихованців руського інтернату і учнів львівських гімназій, що є свідченням про його зацікавлення доступністю для української молоді середньої освіти [944, с. 185]. На переконання С. Бушчинського: “Великим тягарем лежить на сумлінні істориків краківської школи, а власне тих, які уклали елементарні книги для молоді, так зване руське питання, точніше кажучи русинське” [591, с. 57].

Поміж іншого, політика М. Бобжинський полягала в підтримці в шкільництві вчителів-дослідників, внаслідок чого вдалося зосередити значні наукові кадри, настільки значні, що у відродженій польській державі три нові університети не змогли всіх їх задіяти [1155], а в значній мірі тільки дякуючи їм галицькі наукові кафедри могли відродитися на достойному рівні в роки Другої Речі Посполитої [549, с. 45]. Тому, нам видається суперечливим твердження Є. Матерницького, що краківська історична школа стосовно середніх шкіл нічого конкретного не зробила [894, с. 10]. В цьому контексті наведемо ще одну аргументацію. “Не підлягає при тому сумніву, що корифеї краківської школи послуговувалися не тільки перевагами історичних аргументів у поточних політичних суперечках (наприклад полеміка Шуйського з Вольським) [249], але також докладали великої уваги для поширення своїх поглядів на історію, зокрема в шкільництві” [1086, с. 153]. Для потреб

молоді “Dzieje Polski w zarysie” М. Бобжинського, пристосував учитель гімназії Міхал Хилітський [734, с. 212]. Першу спробу дати оцінку діяльності М. Бобжинського на високій посаді в Крайовій шкільній раді здійснив С. Тарновський [1099].

У період 1902-1907 років М. Бобжинський повернувся до перерваної в університеті праці, коли очолив кафедру політичного права [561, с. 167]. Попутно брав участь у з'їздах польських істориків. Мав щораз сильніший вплив у консервативному середовищі та підтримку в урядових колах Відня (наприклад, у 1903 р. Коритовський писав до Бобжинського про чутки, що той ніби то хоче Коло Польське як зв'язаного барана віддати до послуг прем'єра Кербера) [25]. М. Бобжинський, хоч за походженням був міщанином, вважався одним із найвагоміших політиків середовища, яке налічувало у своєму складі представників поміщицтва, верхів інтелігенції, бюрократії і великої буржуазії, що дотримувалися виключно шляхетської ідеології. Першим виступом М. Бобжинського проти популярних тоді загально-польських гасел було видання разом із В. Яворським і Ю. Мілевським праці під назвою “Z dziejów odrodzenia politycznego Galicji” (“З історії політичного відродження Галичини”) [132]. Публікація пропагувала програму органічної праці. Автори фактично виступили проти боротьби за незалежність на три фронти. Згладжувалися в ній дві принципово різні орієнтації, два діаметрально різні погляди на минуле польського народу, на його взаємини з сусідами, на Схід і Захід, на методи політичної діяльності та служіння своєму народові. Необхідно визнати, що проблема Сходу і Заходу не була і не є суто польською, навколо цих векторів цивілізаційного розвитку точилися і точаться дискусії в Росії та Україні.

У перше десятиліття ХХ століття ситуація на сході Галичини, зокрема у Львівському університеті, стала загрозливою: в лекційних залах, озброєні палицями, українські та польські студенти вели справжні бої, були організовані масові демонстрації [394; 396]. Напруженою склалася

ситуація і в середовищі інших суспільних верств [645; 792]. “У 1907 р. на підставі нового закону в Австрії були проведені вибори до парламенту. ... В період виборів міжнаціональні суперечності в краї досягли небезпечної межі” [386, с. 126, 128].

Під час виборів до Галицького сейму 1908 року, коли польська адміністрація шляхом фальшування голосів намагалася отримати бажану перемогу, протест українців проти цієї затії закінчився смертю селянина Марка Каганця з села Коропець. У відплату за це Мирослав Січинський убив достатньо лояльного до українців намісника Галичини графа Анджея Потоцького. Фатальні постріли у Львові переконливо показали, що ситуація в Галичині надто тривожна і, що нею не можна легковажити. Заметушилися, перш за все, віденські міністри, які до того вірили запевненням польської шляхти, що в Галичині все в порядку. Смерть цісарського намісника примусила їх глибше призадуматися над становищем у провінції та над кандидатурою наступного намісника [594].

“Символом влади в Галичині був намісник. Ставлення до нього можна вважати досить показовим індикатором суспільно-політичних, зокрема, національних відносин у провінції. Посада намісника була покликана узгоджувати численні суперечності галицького суспільства, яке в розглядуваний період перебувало в постійному протиборстві між не узаконеним новим і морально вмираючим старим, тому вона вимагала чималої сили, енергії та навіть громадянської сміливості. Намісник помітно впливав на ритм політичного життя Галичини. Ставлення суспільства до нього нерідко поєднувало страх із повагою, обурення і протест із вірою в законність і справедливість” [395, с. 91].

У цій не простій ситуації намісником став М. Бобжинський (1908-1913 рр.), який проявив себе як рішучий і мужній політик [594-595]. Мета, яку ставив перед ним у 1908 році клас, який він репрезентував, була різноплановою. Одним із головних напрямків цього середовища з Галичини була орієнтація на австрійського цісаря і віденський уряд [655].

Разом із тим, слідом за українцями невдоволеними політикою Відня були і поляки. У 1908 році, дивлячись на ту політику, Станіслав Віткевич зазначав: “У Галичині є повна свобода, можна грати і співати “Jeszcze Polska nie zginęła!” (Ще не вмерла Польща!) можна говорити про її відбудову, можна ходити в кунтушах із кривими шаблями на боці. Свобода та тим і закінчується, бо ніхто не вірить, що вона загинула, ніхто не прагне до її відбудови, а кунтуші і криві шаблі стали етнографічними ознаками, за якими впізнають поляків серед численних лояльних підданих” [1149, с. 40].

Навіть найближчий соратник М. Бобжинського В. Яворський, у 1912 році в Раді держави мовив: “Не робимо різниці між польською політикою і династичною політикою держави” [512, с. 60]. На шпальтах “Критики” Вільгельм Фельдман визнавав: “У поточному році минає 140 років від часу приєднання Галичини до Австрії. Сумна подія – тим сумніша, що у переддень тої “річниці” чути слова про “моральну підтримку” надану нам Австрією і що кожен день приносить тої підтримки реальні свідчення. Мислимо категоріями Галичини і Лодомерії, категоріями австрійської провінції, втратили ми очевидно перспективи і духовні зв’язки з всією Польщею. Ніхто з нас, на жаль, не є не винним” [512, с. 1]. Вже й саме гасло автономії було “пустим звуком без жодного змісту” [657, с. 199]. Якби дезавуюючи критичні й упадницькі настрої, час від часу, видавалися нагоди нагадати полякам, хто вони є і чого варті. “В 1910 р. в 500-річчя перемоги над орденом хрестоносців відкрито в Кракові пам’ятник присвячений Грюнвальдській битві. Дозвіл на це, не консультуючись із Віднем, видав Бобжинський “за власним підписом” [861, с. 121].

На тій посаді він провадив політику українсько-польського замирення [560]. Характерною в цьому контексті є інавгураційна промова намісника, виголошена польською і українською мовами. “Високий сейм! Номінований ласкою найяснішого Пана намісником Галичини, приймаю владу з сильним бажанням збереження в регіоні громадського спокою,

дотримання законів і поваги до влади. Є вдячним суспільству, яке зрозумівши і відчувши загрозу становища, зумовленого трагічною загибеллю мого попередника, ... зобов'язує мене в цій ситуації зберегти спокій. ... Не потребую використовувати крайніх заходів. Де є загроза порядку, достатньо направлення урядника намісництва, розгляд скарг. ... Налаштований утримати публічний порядок, не можу однак кожного гірко, знаного прояву публічного життя в нашому суспільстві, кожного зібрання під відкритим небом, кожного походу чи знання, впорядкованих хоч би через радикальне угруповання чи об'єднання, були в межах приписів, брати за загрозу того порядку і проти нього апарат влади мобілізувати. ... Чим більше маємо публічної свободи, тим далі від мене є думка їх обмежувати, тим більше мушу дбати про те, тим більше повинно дбати саме суспільство, аби кожен орган публічної влади, сповнював своє тяжке завдання, знайшов у них розуміння. ... Зважуючись однак до репресивних засобів на випадок крайньої необхідності, віддаю собі відповідь справі, щодо дотримання громадського спокою інших засобів не було. ... Йдеться тут перш за все про існування адміністративного апарату, який в нашому краї чисельно, а частково і якісно не відповідає великим, давно бажаним теперішнім помислам діючої адміністрації. Приймаючи владу, отримав запевнення, що центральний уряд в тому напрямку не пожаліє ані допомоги, ані коштів. ... Часи і стосунки, в яких намісник сам міг всіма справами і всіма урядниками особисто керувати, минули. ... В міру як адміністративний апарат буде покращуватися, краще також буде усувати з нього формалізм і бюрократизм, надихати його тою ініціативою в піднятті і вирішенні справ, чого йому ще бракує. Кроки започатковані мною в тому напрямку переконали мене, що на добру волю і краще бажання урядників можу розраховувати. *(Далі йде частина промови українською мовою – Є.С.)* ... Нещастя є таке велике, що всякі сили правительства, краю і цілої суспільності повинні злучитися в цілі його поборювання. Здаючи собі з того справу, запросиваєм всі тоті

чинники, котрі би могли допомогти до діла і утворилем Комітет ратунковий начальний, до котрого ввійшли побіч представителі правительства, також репрезентанти Відділу крайового і головних Товариств рільничих польських і русинських...” [36, с. 515-522].

Намісник розраховував замирити дві найбільші національні громади Галичини. Він зблизився з краківськими демократами, особливо з Ю. Лео. Крім ПДС, намісник за допомогою віденського уряду схилив на свій бік людовців. “Демократи і людовці стали союзниками станьчиків у ставленні до українського питання. ... До грудня 1912 р. М. Бобжинському та голові Кола Польського демократу Ю. Лео вдалося переконати польську опозицію погодитися на проект виборчої реформи, який передбачав для українців 26,5 % місць від загального представництва. Проти цього проекту 26 березня виступив римо-католицький єпископат” [386, с. 128, 130]. Тому не дивно, що М. Бобжинський здобув серед українців найприхильніший відгук, за намагання утвердити засади гідності кожного громадянина, відновити віру суспільства в силу права. Згодом, один із лідерів української націонал-демократії Кость Левицький писав: “Недавно померлий д-р Михайло Бобжинський заслужив собі у нас, українців, щоби його згадати незлим словом” [372].

Попри солідарність у ключових питаннях національного розвитку, польські політичні сили по-різному уявляли спроби їх реалізації. Конкретні завдання, які ставили перед намісниками краківські консерватори, гнучко змінювалися відповідно до потреб часу. Якщо в 1860-1870-х роках першочерговим вважалось узгодження польських національних з австрійськими державними інтересами, то у 1880-х роках – збереження в Галичині соціальної та міжнаціональної стабільності.

На зламі XIX – XX століть, коли Галичина переживала нелегкий період “трансформації понять і громадського устрою”, станьчики оцінювали дії намісників за їх ставленням до ідеї реформи адміністративної системи. В умовах зміцнення демократичних рухів

краківські консерватори прагнули – через впровадження принципів легальності в галицьку адміністрацію – подолати кризу політичної довіри, розширити власну соціальну базу, відкрити друге дихання галицької автономії. Станьчики вдалися також до переосмислення взаємин між польською владою в Галичині та центральним австрійським урядом, відводячи при цьому намісникові роль реалізатора нової концепції. Вони закидали Відню не бажання брати дієву участь у розв'язанні нагальних проблем провінції та домагалися, аби уряд був співтворцем “добробуту та культури” в Галичині [77; 1194].

На відмінну від краківських консерваторів, подоляки відстоювали концепцію намісника – пасивного чинника, який би підпорядковувався інтересам східно-галицької шляхти. Здобуті до 1870-х років автономічні свободи, на їхню думку, були достатніми для збереження шляхтою соціально-економічної (щодо селянства) і національної (щодо українців) переваги. Здобувши міцні позиції в сеймовому і парламентському представництвах, польські діячі зі Східної Галичини вперто відстоювали *status quo*, наголошуючи, що наміснику нічого не залишається, як цілковито усуватися від здобуття будь-якого впливу в політичних питаннях на делегацію у Відні, так і на сеймову репрезентацію [395, с. 97].

Докладного аналізу зазнала позиція намісника М. Бобжинського стосовно українців Галичини. “Якщо представники правих сил вбачали в політиці М. Бобжинського щодо українців здачу інтересів польської спільноти, то значно пізніше йшлося про те аби використати зовнішні відмінності, що поділяли той рух і опираючись на одну з течій, та з її допомогою подолати протилежну. Йшлося про вибір партнера, а точніше, визначитися яка з українських течій представляла найменшу загрозу для панування польської шляхти. Українські націоналісти з метою отримання більшого впливу на селян мали рахуватися з їх інтересами і виступали проти поміщиків, висуваючи гасло парцеляції маєтків. Царськофільський (русофільський) напрямок вабив шляхту своїм консерватизмом. З іншого

боку, інтереси австрійської держави схилили Відень до здійснення тиску на Галичину, аби подолати царофілів, взаємодіяти виключно з націоналістичним напрямком. Конкретно за правління Бобжинського австрійська політика мала на меті наближення до себе українців і встановлення польсько-української угоди напередодні все більшої перспективи війни з Росією. Серед польської буржуазії ці концепції мали своїх прихильників. ... Позиція щодо українців була одним із головних питань, яке поділяло польські буржуазні партії на два табори.

Було то одним із найважчих політичних питань, які мав розв'язати Бобжинський. У цьому сенсі політика намісника Бобжинського зазнала значних труднощів і зустрічала сильний опір. ... Не підлягає найменшому сумніву, що сам Бобжинський не був налаштований якимось прихильно до українців. Особисто, наприклад, був неприхильно налаштований до творення українського університету, вважаючи, що українська наука не доросла ще до створення власного вищого навчального закладу. Найближчий співпрацівник Бобжинського, Яворський, писав, що “то є спільною політикою” [754, с. 125]. Протягом останньої третини ХІХ століття відбувалася модернізація польського й українського національних рухів. На основі засвоєння європейських емансипаційних ідеологій створювалися власні доктрини національного і соціального визволення. Якщо загальний розвиток польських модерних течій характеризувався лівим спрямуванням, то українських – правим. В результаті національно-політична думка обох народів розвивалася в зустрічному напрямку, створюючи, таким чином, ґрунт для порозуміння.

Передусім необхідно тут підкреслити різні підходи до українського питання в східній частині регіону в порівнянні із Західною Галичиною, де з огляду на відмінну національну структуру часто проблему не розуміли, а коли її піднімали, то з певним відчуттям дистанції. Адже “станьчики” переважали над іншими політичними силами (не тільки консервативними) розсудливим і далекоглядним підходом до українського питання [827,

с. 166]. Намісник пов'язаний найтісніше класовими інтересами із шляхтою, не мислив про зміну існуючого стану речей.

Тим не менше, М. Бобжинського не можна вважати за типового націоналіста, бракувало йому тенденцій до розпалювання національного антагонізму. Подібно як більшість консерваторів вважав за найбільшу небезпеку розгортання революційного руху. Для мешканців Західної Галичини зв'язок між класовою і національною свідомістю українців був значно менше істотним ніж для подоляків. На політику станьчиків і М. Бобжинського впливали також інтереси Австро-Угорської монархії, з якими був пов'язаний як з інтересами польської шляхти.

На межі XIX – XX століть перед лицем розвитку масових демократичних течій та стрімкого зростання українського руху, східно-галицькі консерватори змушені були визнати необхідність змін. “Якщо представники краківської консервативної школи (М. Бобжинський, В. Коритовський) бачили розв’язання проблеми на шляху компромісів з українськими народовцями, то вихідці зі Східної Галичини чи ті, що перебували під впливом східно-галицької шляхти (А. Голуховський, Л. Півінський, Альфред Потоцький, Анджей Потоцький), намагалися стримати національний розвиток українців, представляли останніх у Відні антидержавним москвофільським чинником, а на практиці нерідко толерували русофілів” [395, с. 99].

Відкриваючи першу сесію дев'ятого скликання Галицького сейму, на той момент спікер Станіслав Бадені відзначав: “З жалем приходиться визнати, що стосунки між обома народами до останньої сесії не тільки не змінилися на краще, скоріше загострилися. – *(далі йде виступ українською мовою – Є.С.)* – ...відносини теперішні ослабляють оба народи, а шкоду приносять з кожним днем більшу цілому краю” [37, с. 523]. “Окрім різних суперечок, колотнечі, а навіть збройного протистояння між поляками і українцями виявилось, що вони приречені на спільне життя, а їх історію в жоден спосіб не дається розірвати і трактувати окремо. Культура польська

без України стала би убога і провінційна, подібно як українська без Польщі” [1024, с. 6].

Яскравим показником авторитету (чи його відсутності) намісника був ступінь дієвості його рішень. “Тісний зв'язок намісника з цісарем, урядом, сеймом відкривав широкі владні можливості, але водночас робив його посаду хиткою, нездатною забезпечити повний контроль над урядовою вертикаллю управління провінцією” [395, с. 99]. М. Бобжинський, що обійняв посаду намісника опинився перед нелегкою дилемою: прислухатися до закликів подоляків і ендеків та запровадити у Східній Галичині надзвичайний стан або ж здійснити спробу нормалізувати українсько-польські взаємини не вдаючись до силових методів.

М. Бобжинський – чи не єдиний, що обійняв посаду намісника зі сформованою програмою дій [858, с. 136]. П'ятирічне керівництво намісника М. Бобжинського оберталось навколо двох ключових проблем: 1) питання руського (українського) шкільництва, що мало знайти своє вирішення у створенні кількох нових руських гімназій, а в подальшому можливості створення руського університету; 2) реформи виборчої системи до галицького Сейму, досить застарілої і складної у відповідності до суспільних змін [561, с. 167]. Цей підхід дратував католицьке духовенство та викликав шалене невдоволення польських радикалів [978]. У “Przeglądzie Narodowem” (“Національному огляді”) регулярно виходили публікації Антонія Садзевича та Станіслава Козицького, де піддавалася критиці його політика “замирень” українців і поляків. Захист від завідомо згубної для поляків проукраїнської політики намісника, а також зростаючих вимог русинів, публіцисти “Przeglądu Narodowego” вбачали в польському представництві у Відні (Коло польське в парламенті) і в особі його неформального лідера Станіслава Глобінського (1862-1943). На шпальтах видання читаємо: “Він не був прихильником злагоди між поляками і русинами, інакше розумів підстави, на яких те порозуміння

могло опиратися, а ніж як то розумів Казімеж Бадені, а ніж то міг розуміти тепер намісник Галичини та керівник держави. Без участі польського представництва у Відні неможливе проведення якихось змін, а тим більше укладання якоїсь польсько-української угоди” [1008]. По оголошенні єпископами декларації направленої проти реформ М. Бобжинський 17 квітня 1913 року подав у відставку з посади намісника. Не прийняв запропонованої посади міністра фінансів.

Після відставки розпався також блок намісника. Невдовзі по тому був розпущений сейм [1189, с. 81]. М. Бобжинський „часто бував у Франца Йосипа як урядник, намісник Галичини, згодом приватна особа, як таємний радник, на запит монарха у різних справах” [1094, с. 104]. Відхід М. Бобжинського від справ на шпальтах часопису “Przegląd Narodowy” не був прокоментований. Жоден із публіцистів не спробував підсумувати його діяльність в якості намісника чи провадженої ним політики на примирення поляків і українців. “Несподівана для багатьох відставка додала М. Бобжинському ореол незалежної особи. Його відхід уможливив схвалення досягнутої ним же українсько-польської угоди, яка забезпечувала українцям сталу квоту представництва в сеймі – 27 %. Таким чином позиції українців у провінції вперше отримали цифрове визначення” [395, с. 96].

Тим часом М. Бобжинський виїхав до Італії, де застав його початок війни. “Там приступив до написання спогадів. Взявся до того як справжній історик, який розпочинає написання монографії. В добровільну і короткотривалу еміграцію автор взяв із собою виписки з урядових актів і всю кореспонденцію. ... Матеріали зібрані Бобжинським і для нього були досить розлогі, адже документи намісника займали 13 течок за такими напрямками: виборча реформа, виборча публіцистика, протоколи засідань Кола польського у Відні, політичні питання, український університет, костельні питання і професійні школи, нафта, рільництво, еміграція і інше” [128, с. XXXI].

Сам М. Бобжинський наступним чином прокоментував необхідність написання спогадів: “Після жодного з намісників Галичини, наскільки знаю, не залишилося спогадів із часів його урядування, жоден не написав їх і не оприлюднив безпосередньо після відставки. Мене до того стимулювала не жилка історика, лише необхідність. Недоброзичливці, з якими як наміснику мені довелося мати справу, були передовсім наклепниками. Поширене в нашому публічному житті, вдосконалене аж до цинізму охоплювало воно кожного разу все більші кола і добиралося навіть до сфер, які внаслідок своєї позиції і вищої культури повинні були боронитися та захищатися” [128, с. II].

Спогади М. Бобжинського творилися в досить специфічній атмосфері. Однією з особливостей є факт, що писав їх політик глибоко заангажований у житті Галичини. В період написання спогадів М. Бобжинський був досить далеким від наукової праці. Коли ще у серпні 1911 року Вацлав Залеський зустрів М. Бобжинського в Остенді, то писав до батька, Пилипа: “Окрім політики нема з ним розмови, а що політики маю вище вух і власне від неї втік, тому з приводу його від’їзду не плакав” [26]. І хоч для автора історія завжди тісно пов’язувалася з його політичним кредо, коли взявся за перо для написання спогадів, М. Бобжинський-історик, залишився на досить далекому плані. Спогади писав політик, який за їх допомогою хотів досягнути конкретної політичної мети. Впадає в очі, що спогади торкаються періоду в декілька років. Охоплюють вони 1908-1913 роки, час намісництва автора. Були то роки, які можна визначити як пік політичної кар’єри М. Бобжинського. Образ політичних стосунків у Галичині, який подав М. Бобжинський у своїх спогадах, є далеким від реального, але є історичним документом, що характеризував суспільну групу, яку він репрезентував.

Під час Першої світової війни М. Бобжинський був прихильником австрійського престолу і одним із учасників групи, яка взялася за організацію маріонеткової польської держави. У відповідності до

проголошених 5 листопада 1916 року актів він став міністром Галичини. “Віденська політична сцена на завершальному етапі монархії була надто поляризована, навіть якщо тільки пригадати національне представництво” [1034, с. 554]. Своє ставлення до польських справ окреслив на 67 році життя, в епоху найстрашніших воєнних вихорів, у такий спосіб: “Є людиною старою і не знаю, чи мені Бог дозволить дочекатися сповнення надій, які впродовж багатьох років видавалися мені мрією. Пережив повстання 1863 року і всі важкі зусилля. ... Всій моїй генерації та найвідомішим моральним і політичним її лідерам приходила в тій тяжкій праці думка, що колись скинемо ті кайдани, якими скувало нас російсько-пруське столітнє гноблення. Не припускав, що того дочекаюся і дякувати Богу, що дожив до того моменту...” [549, с. 90].

По відродженні незалежності Польщі М. Бобжинський увійшов до організованої І. Падеревським комісії, метою якої було опрацювання проекту Конституції. Він упорядкував анкету, маючи на меті підготувати проект Конституції (так званий проект Бобжинського, не запропонований однак сейму) [455, с. 62]. 24 і 25 липня 1919 року на шпальтах “Часу” появилася розлога стаття М. Бобжинського “O zespoleniu dzielnic Rzeczypospolitej” (“Про згуртування частин Речі Посполитої”). В ній йшлося про форму управління в незалежній Польщі й можливі альтернативи: централізм чи децентралізм – все в аспекті вибору дороги, по якій найшвидше і найкраще йти. Автор усвідомлював, що не є то легке завдання: “Мусимо стверджувати, що три польські частини зшиті між собою тільки грубими стіжками”. На його переконання без залагодження українського питання відроджена Польща приречена на потрясіння. У 1920 році покинув Краків і перебрався в село Лопуховек поблизу Познані [10]. За версією В. Лазуги “10 лютого 1920 р. Бобжинський із родиною виїхав на проживання в Познанське воєводство в містечко Гарби” [861, с. 166]. “Безпосередній свідок падіння монархії, з якою була пов’язана доля Галичини, вітав відроджену польську державу з радістю

щирого польського патріота. ... Що змусило Міхала Бобжинського покинути Краків де народився і багато років працював, з яким пов'язував добрі й багаті спогади, де мав ще віддані душі своїх молодих прихильників?" [625, с. 334]. Очевидно, що відроджена Польща потребувала нових лідерів, і місця посеред них М. Бобжинському не знайшлося.

Ухвалену в 1921 році Конституцію і парламентарний устрій держави він сприйняв негативно і гостро критикував. І надалі залишався прихильником сильного уряду і концентрації влади в руках президента. В 1924 році входив до комісії, яка опрацьовувала проект адміністративної реформи. У відродженій Польщі М. Бобжинський не займав жодної політичної посади і невдовзі повернувся до науки. "Бобжинський нагадує легендарні римські постаті. Видавався більшим і навіть більш достойним у сільському закутку ніж тоді, коли входив до урядів і обіймав великі посади. В останньому періоді його життя, що зайняв понад 15 років, проявилася істотна і духовна людська велич. У спокої і зосередженості виводив підсумок своїх думок із минулого. Ще раз переорав розлогі ниви історії Польщі на основі виконаних досліджень і досягнутих висновків. Готуючи четверте видання "Dzieje Polski w zarysie", він порушив ще раз важке, суперечливе питання відповідальності за занепад Речі Посполитої. Посеред вогню світової війни і кривавих битв, що точилися між виконавцями розподілу, серед сутінок їх потуг та світла відродження Польщі, пошук причинного зв'язку між внутрішньою слабкістю держави та зовнішнім насиллям знову набирало значення" [625, с. 335]. Нічого дивного, що четвертого видання "Dzieje Polski w zarysie" на відмінну від трьох попередніх видань довелося чекати достатньо довго. "Причина того лежала не у відсутності зацікавлення до праці науковця, скільки в тому, що він сам покинув працю історика задля політичного життя Галичини. ... Назва праці вказує, що маємо тут справу не з кардинальним опрацюванням давніх видань, лише тільки з їх уточненням" [975, с. 229].

На схилі літ М. Бобжинський таки здійснив IV видання “Dzieje Polski w zarysie” (1927). Чотири роки поспіль доповнив працю третім томом, довівши історію Польщі до 1923 року. Той “останній станьчик, останній великий представник так званої органічної праці”, був живою постаттю, серце його дійсно билосся в тон життю народу, історію якого любив, хоча не приховував у тій великій і багатій книзі негативних сторінок [625, с. 340].

Гірше натомість вийшло подання політичної історії. Окрім змін і опрацювання цілої низки параграфів, книга містить ще достатньо недомовок і упущень, які затрудняли читачеві, нефахівцеві вивчення вітчизняної історії. Панування трьох перших Ягеллонів, представлено в останніх розділах першого тому, становить бодай найціннішу частину “Dzieje Polski w zarysie”. В тій епосі, такій важливій для розвитку внутрішніх стосунків, як не менше і зовнішньої політики, досить ясно описав історичний розвиток народу.

У передмові автор вказав, що протягом багатьох років, присвячених громадській діяльності, не випускав із поля зору розвиток історичної науки, готуючись до нового видання своєї роботи. Це застереження має особливу вагу стосовно другого тому, присвяченого новій епосі. Однією з найбільш знаменних характеристик праці М. Бобжинського є кардинальна різниця в оцінках середньовіччя і нової епохи. Всі творчі, позитивні моменти історії Польщі він переніс у глиб середньовіччя; три останні віки Речі Посполитої є натомість у його очах є прикладом поступового розпаду і поступового занепаду, низкою тяжких провин і помилок [86]. С. Закшевський констатував: “У восьмидесяту річницю від народження автора, який виступає як живий пам’ятник досягнень думок попередніх поколінь, належить мені, звернутися з подякою за провадження спільноти до пізнання правди, хай болісної, але здатної лікувати” [1183, с. 15].

Похилий вік та проблеми зі здоров’ям, матеріальні нестатки, відхід від активної участі в політичному та науковому житті – такими були

останні роки життя на теренах Великопольщі того, хто уособлював покоління краківської історичної школи. 26 березня 1931 року до Сенату академічного Ягеллонського університету в Кракові надійшло подання від декана відділу права з клопотанням про порушення питання перед Міністерством щодо надання доктору “*gonoris kausa*” М. Бобжинському статусу “професора гонорового” (почесного). 19 лютого 1932 року на ім'я ректора університету був скерований із Міністерства лист про номінування М. Бобжинського почесним професором. До листа додавалася грамота, в якій йшлося про те, що Президент Речі Посполитої постановив 4 лютого 1932 року номінувати пана професора гоноровим професором на відділі права і адміністрації Ягеллонського університету в Кракові [10].

Звістка про кончину 3 червня 1935 року М. Бобжинського з жалем була сприйнята інтелектуальним загалом Кракова. В Познані в костелі святого Мартіна відбулася урочиста меса на якій над труною покійного схилили голови С. Естрейхер, ректор Познанського університету С. Рунге, і кавалер Мальтійського ордену Гуттен Чапський. Про фактор цілковитого відриву історика від наукової установи, з якою були пов'язані роки плідної праці, свідчить один із виявлених нами в архіві документів. Зважаючи на заслуги перед містом, університетом та Академією знань було прийнято рішення про поховання небіжчика за громадські кошти та фінансового сприяння Ягеллонського університету. Разом із тим, листування ректора та уповноваженої особи щодо відрядження з метою організації цих скорботних заходів, засвідчило, що спочатку відрядження було виписано не до Познані, а до Львова [10]. Похований Міхал Бобжинський 8 червня 1935 року на Раковицькому цвинтарі в Кракові. В секторі 45, недалеко від центральної алеї і поховання Яна Матейки знаходяться три простих кам'яних надгробки. На розташованому по-центру написано:

“Міхал Бобжинський

історик

професор Ягеллонського університету

1849-1935

Софія Бобжинська

з Цегельських

1859-1926”

Кореспонденція, політичні документи М. Бобжинського були передані по його смерті в бібліотеку Ягеллонського університету, із застереженням на певний час доступу до них [561, с. 168]. Опрацьованим ним спогади у двох редакціях заповів С. Естрейхеру, який використав їх при написанні біографії М. Бобжинського, а по тому переказав їх бібліотеці Ягеллонського університету. “Окрім всіх тих моментів спогади ще змушені були залишитися неопублікованими протягом 25 років по смерті їх автора аж до 1960 р. Але глибокі перетворення, що здійснилися тим часом у ... державі, зробили всі застереження автора не актуальними. Описуваний час став таким далеким, а згадані суперечки неактуальні, що вже ніщо не стоїть на заваді аби прискорити доступ до спогадів, які мали велике значення для Галичини” [128, с. IV]. Бобжинський мав потребу і дар конструювання, і то було знаменною рисою його характеру і сприйняття. Вчений і людина, історик і політик становив єдину індивідуальність, цілісну й гармонійну. Розум переважав над відчуттями і вразливістю. Був людиною праці й обов’язку, мав високе почуття відповідальності щодо народу і прийдешнього. Мав власне багате внутрішнє життя, з якого черпав надію і натхнення в періоди невідворотних розчарувань і випробувань серед зміни зовнішніх умов життя і діяльності” [625, с. 340].

Служіння народу, ерудиція і професіоналізм, порядність та великодушність Міхала Бобжинського дають підстави і сьогодні вважати його одним із духовних авторитетів польського народу. Намагання віднайти ключ до порозуміння між українцями та поляками у складних реаліях формування модерних націй, принесло йому славу неупередженої

особистості та зваженого політика. Його праці посіли чільне місце в польській історіографії і слугують мірилом вартості доробку сучасників.

Висновки до розділу

Фундатори-репрезентанти краківської історичної школи В. Калінка, Ю. Шуйський, С. Смолька, М. Бобжинський були цілісними особистостями з оригінальним світобаченням, харизмою, власною долею. Різні за походженням, місцем народження і навчання та праці, але на різних етапах життя їх поєднав Краків, Ягеллонський університет і спільні методологічні підходи до вивчення минувшини, в загальних рисах, схожа оцінка причин занепаду Речі Посполитої і, як результат, втрати державності. В роки юності полум'яні патріоти і активні учасники повстанського руху, “скуштувавши” гіркоти поразок, вони поринули у пошук інших оптимальних шляхів відновлення втраченої поляками державності. Їх лібералізм і консерватизм аж ніяк не був відмовою від боротьби, а радше намаганням вміло скористатися з переваг легальної діяльності, які склалися у пореформеній Габсбургській імперії. Спільним їх кредо було намагання застосувати свої теоретичні напрацювання, знання та здібності на політичному поприщі та у громадській діяльності. Такі різні, та водночас схожі – вони сформували в польській історіографії другої половини ХІХ століття феномен, що отримав визначення “краківська історична школа”.

В. Калінка проявив себе на еміграції як дієва особистість, а запропонований ним критичний погляд на причини занепаду Речі Посполитої ліг в основу ключової синтези краківської історичної школи. Його бажання примирити поляків та українців поклало початок пошуку компромісу в складних реаліях соціально-економічної та культурно-освітньої дійсності другої половини ХІХ – початку ХХ століття [1128].

Не менш заангажованим у політичну боротьбу був і один із авторів “Теки станьчика” Ю. Шуйський. Керівник кафедри, ректор Ягеллонського

університету, Генеральний секретар Академії знань, парламентарій – він заклав теоретичні підвалини краківської історичної школи. Очевидно, є підстави погодитися з сучасними польськими дослідниками, що наукова спадщина Ю. Шуйського ще очікує на серйозне опрацювання. Про той факт, наскільки важливе місце вчений відводив українському народу і його історичному минулому, свідчить опублікований спеціальний том його праць із даної проблематики.

Особливе місце у гроні фундаторів краківської історичної школи посів С. Смолька. Відомий медієвіст, організатор експедицій до архівів Риму, Парижу та Великопольщі, видавець, керівник кафедри, ректор університету, Генеральний секретар Академії знань і громадський діяч – він був найбільш плідним вихователем наукової молоді. У його семінарі підготовлено відомих польських істориків. Не всі з них поділяли політичні погляди та методологічні підвалини вчителя, але саме вони формували нову парадигму польської історіографії першої половини ХХ століття.

Найбільших висот на політичному ґрунті досягнув М. Бобжинський – парламентарій, віцепрезидент Крайової шкільної ради, намісник Галичини і Лодомерії. Рішучість і вміння брати на себе прийняття не простих рішень, усвідомлення власної відповідальності та самопожертва, характеризували його як цілісну особистість. Період праці в університеті посідає не такий вже великий проміжок у його біографії, але зроблено було чимало. Як і С. Смолька, він активно займався систематизацією і виданням джерел. Виступав із доповідями в Академії знань. Був у числі тих, хто організовував проведення з'їздів польських істориків. Славу маститого науковця йому принесло видання головної праці його життя "Dzije Polski w zagysie". У ній він виклав власне бачення історичного минулого польського народу і його державності. Дослідження витримало декілька видань і не залишило нікого байдужим. Воно відповідало тогочасному рівню європейської історичної науки.

РОЗДІЛ 3

ІСТОРИЧНА НАУКА І СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ГАЛИЧИНІ

(друга половина ХІХ ст. – 1918 р.)

Історичний процес має певну тяглість. Тому цілком закономірним є те, що ціла низка соціальних збурень, потрясінь, революцій вели свої витoki із подій десятилітньої чи, навіть, столітньої давнини. Зміни в способах господарювання, технічний прогрес, руйнування старих класово-станових порядків під впливом ліберально-демократичних ідей обумовили у ХІХ столітті активну життєву позицію все ширших верств населення. Очевидно під впливом цих перемін Адам Нарушевич стверджував, що “історик розповідає народу про народ” [731, с. 37]. Ідеї романтизму з його безмежною вірою в творчі сили нації, в духовні цінності оперті на історичні знання, породжували інтерес до величного минулого Речі Посполитої та месіанську віру поляків у неминучість відродження нації і держави. Ця обставина обумовила те, що за часів романтизму в центрі уваги опинилася історія та її осмислення. На теренах, що посідали поляки, найбільшого впливу і поширення набули історичні праці Йоахима Лелевеля [866-868]. “Не є випадковим, що витoki історіографічних досліджень у Польщі пов’язані з прізвищем Й. Лелевеля, який здійснив критичний аналіз польської історіографічної традиції (власне праць Адама Нарушевича і Тадеуша Чацького)” [693, с. 9].

Для історика складною проблемою є відсутність історичної дистанції стосовно до подій, про які випадає йому писати. “Що вже мовити про ситуацію, коли йдеться не тільки про достатньо недавнє минуле, але на додаток про минуле власного наукового середовища” [981,

с. 237]. З огляду на це застереження можемо твердити, що історичні дослідження рідко коли бувають безпосередньо заглибленими самі в себе: тому найчастіше, завдячуючи історикам, вони в більшій чи меншій мірі відповідають суспільним потребам. З іншого боку "...історичне пізнання це не тільки діалог із минулим, але також своєрідне самовираження науковця, та діалог із самим собою й сучасними йому людьми. Шукаючи порозуміння з сучасністю, історик мусить завжди відслідковувати не тільки стан національної, класової, політичної чи релігійної свідомості, але також досягнути через них і рівень історичної культури, яка у великій мірі обумовлює хід історичного процесу, впливає на розвиток різноманітних умов та інфраструктури наукових досліджень. Висока культура сприяє розвитку історіографії, низька культура створює поважні на тій дорозі перешкоди" [902, с. 7].

3.1. Розвиток польської історіографії у другій половині XIX – на початку XX ст.

Епоха романтизму, яка намагалася подолати абстрактний раціоналізм і космополітизм просвітників, кардинально змінила європейський культурний простір і підвищила суспільний та академічний статус історіографії. Такі надбання Романтизму, як захоплення минулим, його поетизація і одночасно критичне прочитання джерел та орієнтація на "національні" історії, трактовані в дусі органічного розвитку, стали основними властивостями історіописання майже цілого XIX століття (включно з "раціональною" і "науковою" позитивістською історіографією) [292, с. 25-26]. У XIX столітті спостерігається "зачарування історією". "Історик, окрім функції наставника, щораз частіше прагнув ставати національним героєм, співцем давніх чудес" [1086, с. 149].

У Центрально-Східній Європі історики-позитивісти відігравали значиму роль, виступаючи віщунами і політиками одночасно [613, с. 218]. “Як наслідок, для одних і для інших проблема одиничне/соціальне вирішується на користь компетенції науки про людину, за зразком *lettere* або *science* (гуманітарні науки, наука). Історіографію XIX та XX ст. можна розглядати крізь призму дискусії про статус історичної науки. Одна сторона в цій дискусії відстоює методологічні зразки, запозичені з природознавства (натуралістичні, а також позитивістські чи неопозитивістські), інша – захищає антинатуралістичний ідеал (антипозитивістський, герменевтичний)” [305, с. 350].

“Історична наука, озброєна, як тоді здавалося, методами абсолютно достовірного пізнання минулого “*wie es eigentlich gewesen war*” (як воно було насправді), викликала не просто довіру, але й ентузіазм читачів. Це був той зоряний для історичної науки час, коли й самі історики, і їхні шанувальники щиро вірили у здатність науковця-гуманітарія розшукати й описати ті “правдиві” факти, котрі відкриють сенс буття нації й послужать дороговказом до її майбутнього. Саме на цій хвилі віри в очищувальну й напрямну силу “правди історії” у другій половині XIX – на початку XX ст. постають грандіозні за обсягом “великі національні історії” – синтетичний виклад минулого тих чи тих країн і народів” [493, с. 24]. Історичні знання, створені фаховими істориками, у XIX і на початку XX століття не без успіху претендували на статус об’єктивних “істинних” знань, відмінних від “профанних”, дилетантських. Авторитет, престиж і практична значущість природничих наукових знань своєю “благодатну” тінь поширювала й на історичну науку.

Видається слушним і зауваження Є. Матерницького: “Історики доби позитивізму проголошували гасло чистоти науки, насправді однак не відмовлялися від впливу на суспільство і були в його житті не менш заангажованими ніж попередні з епохи просвітництва чи романтизму” [894, с. 89]. У попередні два століття історичні знання знайшли практичне

застосування, якого, напевно, не прагнули здобути фахові історики: їх використовували (часом й досі продовжують) у побудові великих ідеологічних систем і політичних доктрин, цілеспрямованому маніпулюванні суспільною свідомістю, боротьбі за владу [335, с. 3].

Як засвідчує досвід світового історіописання, основні зміни в створенні історичних знань відбувалися раніше й проходять сьогодні під впливом найбільш поширених у світовій науці історичних парадигм. Кожна з них раніше чи пізніше (залежно від епохи і стану суспільства) здобувала собі перевагу, витісняючи інші, попередні (історіографія античного світу, середніх віків, нового часу, просвітництва, романтизму, позитивізму, марксизму, соціологізму, антропологізму тощо). Таким чином, можна стверджувати, що зміна парадигми історіописання демонструє взаємопроникнення, поширення і застосування провідних моделей історіографії відповідного часу в усіх куточках світу, включених до сучасних інформаційних потоків [335, с. 10].

Інтелектуальний клімат, що сформувався на поневолених польських теренах у середині XIX століття поєднував у собі відголоски романтичних поезій із національними пріоритетами та політичними орієнтирами. В таких умовах сформувалася краківська історична школа, яка майже впродовж пів століття утримувала провідну позицію в польській історіографії. Заснована В. Калінкою та Ю. Шуйським вона, як вважають деякі дослідники, офіційно існувала в 1863-1895 роках [890, с. 15]. Саме на цей час приходиться оприлюднення концептуальних засад її чільних представників та набуття щирих прихильників і найзапекліших опонентів. Реалії поневолених польських теренів, гіркота поразок численних повстань, формування нової парадигми історії з метою дати собі й нації відповідь на запитання: “Як і в який спосіб необхідно рухатися вперед?” – переплелися в тісний клубок у практичній діяльності та наукових пошуках фундаторів краківської історичної школи [459, с. 134].

Ще в п'ятдесятих роках ХІХ століття в польській історичній думці відбулося зародження так званої “песимістичної” візії історичного минулого Речі Посполитої автором якої вважають Г. Шмітта [697, с. 12-13]. Свою концепцію національної історії він виклав у роботі “Pogląd na rozwój ducha i kierunek dziejopisarstwa polskiego w wieku ХІХ” (“Погляд на розвиток духу і напрямок написання польської історії в ХІХ століття”), опублікованій частинами в двадцяти одному номері “Dziennika Literackiego” (“Літературної газети”). Ця незаслужено забута праця без сумніву займає визначне місце в історії польської рефлексії і історіографічних досліджень. У ній автор дослідив розвиток польської історіографії в тісному зв'язку з історією народу, розуміння поляками власної історії від часів станіславовських до сучасних йому, і прагнув виділити ключові їх напрямки, які загалом вдало охарактеризував [1013]. “Він то впровадив ... поняття “історичної школи” і виділив “історичну школу часів Станіслава Августа”, пов'язану з особистістю Адама Нарушевича. ... Мовлячи про Й. Лелевеля (Брюссельського вигнанця) Г. Шмітт вважав його за творця “теперішньої історіографічної школи”. Той термін, у тому ж самому значенні, зустрічаємо ще пізніше у В. Калінки, натомість від часів Ю. Шуйського будуть ним послуговуватися “підвавельські” історики для назви власного історіографічного напрямку” [697, с. 12].

Разом із тим, дослідження історіографії не може обмежитися аналізом доробку окремих істориків, їх наукового інструментарію, методологічних концепцій чи поглядів на минуле, мусимо також поставити ширші завдання, стосовно історичного середовища, між іншим його місця і ролі в історіографії тих націй, які брали активну участь у науковому житті. Адже, проблематика розвитку науки належить до найбільш важливих, але і найбільш суперечливих сторін сучасної наукознавчої рефлексії. Висловлюються на цю тематику як історики науки, так і методологи. “По сьогоднішній день триває дискусія, чи

історичні школи є сприятливими для розвитку науки, чи ні? Відповідь – безперечно так! Адже інтелектуальний розвиток, який покликала через сам факт свого існування, наростаюча полеміка навколо проблеми наукових шкіл обумовив народження нових концепцій” [1024, с. 133]. У тих перемінах і переоцінках активно задіяна давня історіографічна традиція. На наш погляд, вона становить істотний елемент генези кожної проблематики в історіографії. “Нові течії стають в опозицію до найближчих надбань минувшини, до того, що їм безпосередньо передувало. Є то досить зрозумілим – якби було інакше, не було би жодних нових напрямків, мали би в розпорядженні єдині оцінки” [907, с. 57].

Соціально-економічні та суспільно-політичні процеси, що характеризували ситуацію ХІХ століття в Європі, обумовили формування концептуальних засад польської історичної науки. “В 60–70-х роках польська історіографія ввійшла в новий період свого розвитку, позначений значною фаховою спеціалізацією. Важливі теоретико-методологічні зміни, формування перших історичних шкіл, ... розбудова організаційного кістяка науки (заснування кафедр польської історії у Краківському та Львівському університетах, Історичної комісії Краківської академії)” слугували загальному підйому та зацікавленню минулим [474, с. 319]. Ідеологія позитивізму і запити технічного прогресу створювали сприятливі умови для розвитку наукової думки. Найшвидше сформувалася “краківська школа” в історіографії, представлена ідеологами та політиками краківського консерватизму [336, с. 378-379]. Від свого зародження і до остаточного занепаду краківська історична школа набула як палких прихильників [831], так і непримиренних опонентів [1045].

Історія як наука переживає революцію і досягає раз за разом значних успіхів, коли виникає нова історична школа, оживлена свіжим духом, яка ставить щодо минулого нові запитання [728, с. 99]. Провідні дослідники,

формуючи власні історичні школи, сприяли розвитку сучасної їм науки. Очевидно, що не була виключенням у цьому контексті й краківська історична школа.

Репрезентанти краківської історичної школи: В. Калінка, Ю. Шуйський, С. Смолька, М. Бобжинський приймали активну участь у політичному та громадському житті регіону і держави. Деякі тогочасні та сучасні польські й українські історики до adeptів школи відносять С. Козьмяна, Л. Водзіцького і С. Тарновського та К. Пуласького [288], Ф. П'єкосінського [971], Я. Горжицького [287], А. Малецького і навіть А. Павінського. Принагідно зазначимо, що тільки С. Козьмян [830-832] із вище названих публічно засвідчували свою відданість поглядам школи. В. Яворський на другий день по смерті С. Тарновського занотував “Мої стосунки з Ст. Тарновським не були ніколи близькими, не мав до нього симпатій, нічим мені не імпонував. У добрих руках знаходився добре, сам не мав жодного творчого помислу. Був однак рідкої чистоти і шляхетності, згідно етики католицького костелу. ... Ідейно наближався до Шуйського, політично Дунаєвського, Бобжинського. Сам не запропонував жодної ідеї. ... Дав лоск цілому рухові станьчиків і був одним із його виконавців, співпрацівником” [цит. за: 746, с. 61-62].

Історіографічні дослідження переконливо показали, що історична наука розвивається не в ізоляції, а знаходиться в тісному зв'язку з суспільним життям і всіма детермінуючими його чинниками [1032, с. 1]. Питання про причини гірких невдач та пошук нових політичних підходів до майбутнього неминуче пошавлювали історичну рефлексію, спонукали до переоцінки історичних суджень, пошуку компромісів. Такі переміни в суспільній свідомості поляків були історично обумовленими, що посилювало ідеологічні суперечки навколо минувшини і майбутнього, становило зміст польського політичного життя. “Не тільки поразка Січневого повстання оживила примиренські настрої, у всіх трьох поневоленних частинах у різний спосіб чулися голоси із закликами до

примирення з існуючою ситуацією і необхідністю відмови від попередньої політики, що мала на меті шляхом збройної боротьби добитися незалежності” [1027, с. 251]. Проявом тієї еволюції є виникнення в Кракові “салонів”. “Прикладом такого салону були “czwartki” П. Попеля, що існували впродовж кільканадцяти років, де жваво обговорювалися (в поміркованому дусі) політичні, релігійні, а також наукові й суспільні справи” [648, с. 15].

В умовах наростаючого зацікавлення історією вчені Кракова почали використовувати наукові методики, опрацьовані ще віддавна на Заході, але до тих часів не знані в Польщі. “Їх провідниками виступали історики, що здобули освіту в німецьких університетах (С. Смолька учень Г. Вайтца, М. Бобжинський учень Р. Сохма). Ніхто не може заперечити, що на розвиток науки у Кракові справила досить сильний вплив (протягом певного часу домінуючий) німецька наука” [648, с. 41].

Відомо, що родовід краківської історичної школи можна розпочати від першої реакції, здійсненої публіцистами ягеллонського спрямування на повстання 1863 року. Елементом, який би свідчив про існування “краківської історичної школи”, зазвичай вважають наявність у грона краківських дослідників, згуртованих переважно навколо Ягеллонського університету, спільного погляду на історичне минуле, так званої “песимістичної” концепції історії Польщі. Загальновідомою є думка, що занепад Польщі розпочався від запровадження засад виборності й, очевидно, з впровадження обрання королів. Того погляду дотримувалися також історики краківської школи. Суть його зводилася до тези згідно з якою, відсутність сильної монархічної влади полегшила загарбання колишньої Речі Посполитої сусідами. Монархія понад усе – таким було кредо краківських істориків. Врешті, необхідно мати на увазі, що в республіках, де обирають президентів, із впевненістю панує вищий порядок, ніж у деяких династичних монархіях. Тому не є настільки переконливою теза згідно з якою, впровадження виборності королів

спричинило всі нещастя, які звалилися на голови поляків. Скоріше всього “песимізм” у поглядах на минувшину Польщі був також наслідком розчарування в тогочасній політичній ситуації, в якій опинився польський народ після поразок повстань 1830 і 1863 років, та усвідомлення неможливості здобуття збройним шляхом незалежності. З цієї причини більшість краківських істориків спільно з частиною ліберальної інтелігенції, пропагували відхід від збройної боротьби, підтримували угодовську політику проурядової партії консерваторів. Один із найбільш гострих критиків краківської історичної школи С. Буцинський дорікав: “Дотримуючись постійно тих засад історики краківської школи не переставали докоряти Січевому повстанню, яке було ключовим мотивом їх історіографії. Не згадували про знані всім звірства з боку Москви, пам’ятаємо, що подібно вели себе дивлячись на ту боротьбу Муравйов, Катков та інші” [590, с. 82].

Політичну програму краківської історичної школи критикували польські демократи, а також із ними полемізували члени Народної партії (людовці) [336, с. 397] та соціалісти і націонал-демократи [880, с. 172]. Завданням краківських консерваторів було пристосувати польське суспільство до життя та цивілізаційного розвитку в умовах відсутності власної держави [919, с. 49].

Фундатори краківської історичної школи були людьми, що залишили помітний слід в історіографії та історії польської суспільно-політичної думки. Вони негативно ставилися до радикальних суспільних рухів, які, на їх переконання, руйнували державний порядок та послаблювали владу. “Існує безпосередній зв’язок між краківською історичною школою та діяльністю консервативної течії в особах хоч би Шуйського чи Бобжинського. Погляди краківських консерваторів на історію загалом зосереджені на двох ключових підходах. Перший із них – то загальне бачення історії як науки разом з її методологією і суспільною функцією, також баченням історичного процесу в рамках яких можна

розглянути більш чи менш помітний історіософський внесок. Другий підхід – то перенесення загальних висновків на тло історичних умов Польщі з черговим розглядом причин занепаду Речі Посполитої й історичних передумов розподілу. Взаємне перетинання і накладання тих підходів є очевидним, схоже як і власне факт зміни деяких із них із погляду на зміни політичних реалій Польщі після 1918 року” [746, с. 17, 25].

Представники краківської історичної школи були яскравими особистостями, тому кожен із них не спішив сліпо копіювати теоретичні напрацювання один одного. Наприклад, провіденціаліст Ю. Шуйський був за поглядами схожий до В. Калінки, однак будував власну історичну концепцію, в якій позитивістській теорії розвитку історії протиставляв теорії чотирьох діючих у ній чинників, серед яких перше місце відводив “спостережливості” [228, с. 164]. Він підкреслював своєрідну “самостійність” історичної науки, вважаючи, що коли б вона оперлася на якусь філософську доктрину (за винятком існуючої) була би втрачена, чи раз і назавжди перекручена. Трактував історію за єдину в його часи захисницю “гуманітарного” світогляду. “Історія не повинна запозичувати ані методики, ані проблематики від наук, з якими перебуває у зв’язку” – констатував він [238, с. 202].

На думку Ю. Шуйського: “Знання нашої історії, історії великої європейської держави, повинно бути одним із головних засобів повернення до політичних традицій, до пошуку політичного сенсу, не тільки шляхом аналізу занепаду, але вияснення причин давньої нашої слави і сили” [274, с. 437].

Значущою і цікавою для дослідників постаттю краківської школи був Ю. Шуйський [503; 706; 928; 936; 1045]. На початках наукової діяльності він дотримувався романтичних поглядів, а згодом виступив із критикою романтизму й став співзасновником лояльної проурядової партії консерваторів – “станьчиків” – до такого висновку прийшов Г. Міхаляк

[937]. Його оцінки підтримав А. Дзядзьо [641]. “Треба також зауважити, що Ю. Шуйський був співтворцем інтерпретації польської історії підпорядкованого консервативному світогляду і програмі політичного напрямку, якої був співтворцем й ідеологом” [697, с. 295] – продовжував попередню думку А. Ф. Грабський. Ю. Шуйський зайняв почесне місце в історії польської історіографії, як один із найвідоміших у ХІХ столітті її репрезентантів, постать, що переросла свій час, вчений, який справив великий вплив на подальший розвиток польської історіографії. Йому ж належала першість у формуванні поміркованого проукраїнського політичного та історіографічного підходу, який до часів Другої Речі Посполитої залишався провідним у колі краківських консерваторів [748, с. 91]. У власних дослідженнях Ю. Шуйський розвинув теорію “самозвинувачувального” занепаду Польщі, головною причиною якого стало зволікання із запровадженням необхідних у певний період політичних і суспільних реформ.

Ще перед входженням до Галицького сейму (1867) в програмній статті “*Kilka prawd z dziejów naszych ku rozważeniu w chwili obecnej*” Ю. Шуйський виступив як ідеолог напрямку і національний історіософ. Він стверджував: “Маємо тепер абсолютну слухність, коли повторюємо, що є дорога нормального органічного національного розвитку, дорога суспільного владарювання і впорядкування. На політичному, суспільному, економічному полі, дорога зрозуміла і публічна, повинні ми взятися до застосування всіх наявних сил, до приготування з себе, відданих прихильністю народу. Сейм, публічні інституції, товариства, то легальні й відомі наші органи, поза якими не повинно існувати і виникати, те що поза межами цієї діяльності буде виходити” [237, с. 282]. В політичній сфері у своїй програмі він дотримувався принципів органічної праці, відмови від різноманітних сподівань і “поривів серця”, визнаючи, що всі суспільні проблеми вже залишилися остаточно вирішеними. Догматом його концепції була теза власної вини в занепаді Польщі, внаслідок гріхів

допущених предками, таких, наприклад, провин, як “нехтування управлінням, некерованість і зневага до ближнього, поневолення народу”, як “відмова від віри батьків, від Бога і Костелу”, тих власних провин, які “покликали ту шалену дисгармонію в суспільстві, закінчившись поділом Польщі” [237, с. 275]. Тими засадами відзначалося чергове бажання донести читачеві, що необмежена влада монарха є найбільшим добром для народу і могла зберегти цілісність Польщі.

На науковому полі найбільш послідовну і подекуди справедливу критику поглядів Ю. Шуйського та його прихильників здійснили В. Смоленський, Т. Корзон, А. Рембовський – ідеологи школи, що згодом була названа варшавською історичною. “Всі вчені варшавської школи безсумнівно репрезентували відмінні ніж Калінка і Шуйський теоретичні й методологічні погляди, які чіткіше акцентували позитивістську історичну модель, співпадіння відбувалися лише з теоретичними і методологічними концепціями Бобжинського і Смольки, хоч і тут важко мовити про однотайність” [697, с. 298].

У свою чергу, М. Бобжинський одним із перших оцінив фундаментальну роль наукової критики для розвитку історіографії. За її дискусійний майданчик визнавав шпальта часописів, що виходили у Варшаві (“Ateneum”, “Biblioteka Warszawska”), у Львові (“Przewodnik Naukowy i Literacki”) та Кракові (“Przegląd Krytyczny”). Він стверджував, що критика сприяла обміну думками, розв’язанню спірних питань, заохочувала до співпраці та інтегрувала наукове середовище, одночасно контролювала діяльність вчених, оберігаючи також від помилок. Критика вказувала на слабку аргументацію, виявляла прогалини, суттєві недоліки в методології історичних досліджень [756, с. 181].

Контroversійні підходи представників школи зустрічали неоднозначну оцінку сучасників, чи навіть прохолодне ставлення старших колег по цеху. “Історики до такого ступеню зацікавлені методологічними і теоретичними проблемами власної дисципліни, як Ю. Плебанський чи

Ю. Шуйський, належали в нашій державі до меншості, тому не дивуймося, що епігон лелевелівського напрямку Г. Шмітт [1012] не буде їм присвячувати багато уваги” [696, с. 227].

Краківські дослідники не були консолідованими й у трактуванні національного минулого. Існували старше й молодше покоління істориків, які різнилися ідеологічними та методологічними позиціями. Зазначимо, що попри ці відмінності, представники двох поколінь відстоювали аналогічну політичну позицію та подібну “песимістичну” візію історичного процесу [700, с. 51]. Вони репрезентували новий погляд на історіографію як науку, а також нове бачення історії народу, схилилися до переоцінки надбань попередньої польської історіографії.

У 1881 році вийшла друком книжка ксьондза В. Калінки “Sejm czteroletni” [161-162]. Автор не пристав до думки М. Бобжинського, що “належить сліпо підкорятися кожному існуючому урядові”, а пішов ще далі; стверджуючи, що від народу належить кожному урядові не тільки “попора”, але навіть “приниження”. Стверджував, що навіть тоді, коли предки уклали Конституцію 3 травня, поляки прагнули волі “без бога” і тому, на його думку, то “далека дорога” до відродження державності. “Професор Тарновський, за ним професор Моравський та інші відзначали розум і “глибокі погляди” того історика, який у всьому докоряв народу і боронив найгіршого з королів” [590, с. 155].

До когорти краківської історичної школи належав С. Смолька, синтези якого викликали і викликають неабиякий інтерес дослідників [12; 539-541; 679; 1046]. Серед інших краківських істориків його вирізняло зосередження уваги в історичних дослідженнях на соціальних проблемах, використання порівняльного методу, прагнення до узагальнень [328, с. 31]. С. Смолька досягнув визначних результатів як у медієвістичних дослідженнях, так і в студіях, присвячених історії XIX століття. Він був прихильником консервативних настроїв у середовищі краківської історичної школи [635, с. 106]. У своїй найважливішій праці – “Mieszko

Stary i jego wiek” (“Мешко Старий та його доба”) (1881) – учений не лише проаналізував князівське правління, а й охарактеризував стан тогочасного польського суспільства, вплив географічного фактору та суспільно-економічні умови [182, с. 321]. Цінними були його спостереження державної та церковної організації. Заслужують на увагу й такі праці, як “Історичні нариси” (1881-1882), “Кейстут і Ягайло” (1889). Результатом дослідження XIX століття були праці “Позиція держав щодо Конституції 3 травня” (1891), “Політика Любецького попереднього Листопадового повстання” (т. 1-2, 1907) тощо. С. Смолька подібно як і Ю. Шуйський головну заслугу Польщі бачив у поширенні західної цивілізації на Схід [941, с. 78].

Якщо не рахувати розвідок В. Калінки, Ю. Шуйського чи С. Смольки, то переоцінку здобутків польської історіографії продовжив, перш за все, М. Бобжинський. Зокрема, це чітко простежується у вступному розділі “*Dziejow Polski w zarysie*” (1879), так і в програмній статті “*Kilka slow o najnowszym ruchu na polu naszego dziejopisarstwa*” (“Декілька слів про найновіший рух на полі нашої історіографії”) (1877).

У них автор виклав синтетичний погляд на історію польської історіографії в нові часи, подав оцінки епігонів “школи Нарушевича”, що на його переконання виродилися в чисельних компіляторів, а також “школи Лелевеля”, яка хоч виявила “для підняття ... історіографії багато невідомих джерел і фактів, порушила багато історичних питань, але жодного з них добре не розвинула, не подала народові позитивних прикладів, яких найбільше потребував і прагнув” [1027, с. 152]. Тому справедливим є твердження: “Із позитивістським напрямком у польській історіографії можна в стислий спосіб пов’язати діяльність двох репрезентантів молодого покоління так званої краківської історичної школи, зокрема С. Смольки, також М. Бобжинського” [693, с. 239]. Адже, вони не сторонилися загальних проблем методології і теорії історії, хоча їх підходи в тих царинах були зовсім відмінними. С. Смолька, досить

поміркуваний у своїх поглядах, загалом, дотримувався позитивістської мінімалістської концепції науки і пристосовував її до історії. Він був прихильником історичних обмежень, а також формування історичної науки опираючись на модель природничих наук.

Полемізуючи з концепцією історичних прав розвинуто М. Бобжинським історик представив таке бачення: навіть якщо припустимо, що історичні права існують і діють, то в кожному разі ніхто їх із повною впевненістю в науці не підтвердив, а тому – не можна їх в історії доказати ані коригувати, так як того прагнув його опонент, поскільки вся концепція про їх існування та діяльність то лиш непідтверджена гіпотеза [693, с. 240].

На переконання багатьох польських і українських дослідників М. Бобжинський був найбільш яскравим репрезентантом молодшого покоління краківської школи [283, с. 172; 701, с. 92-94; 771; 854; 1162]. Основною його працею визнано “Dzieji Polski w zarysie” (“Історію Польщі в нарисі”) (1-е вид. – 1879; 2-ге вид. – 1880-1881; 3-тє вид. – 1887-1890; 4-те вид. – 1927-1931) [718, с. 50]. Разом із тим, деякі дослідники не вважали її науковою в повному розумінні слова. На їх переконання, вона є швидше політичною [830, с. 109], що було наслідком приналежності історика до консервативного табору. Ще перші три видання “Історії Польщі в нарисі” викликали жваві дискусії на шпальтах часописів та в листуванні з автором. С. Смолька, А. Рембовський, Я. Карлович, М. Добжанський у кореспонденції до автора наголошували на певних перевагах і недоліках його роботи. Зокрема, акцентувалася увага на належному викладі подій, але не достатній обґрунтованості висновків, песимістичному висвітленні польського минулого тощо [16-18].

У виданнях цієї праці, де за стрижень синтези взято історію держави, М. Бобжинський відкинув провіденціальні й моралізаторські моменти інтерпретації та здійснив переоцінку попередніх поглядів на минуле польського народу [701, с. 132-133]. Основною причиною

занепаду Речі Посполитої історик вважав відсутність правової держави, та як наслідок поширення анархії [863, с. 190]. Його твердження про визначальну роль держави в організації та формуванні суспільного життя були близькими до концепцій пруської школи в німецькій історіографії та державницької школи в російській науці другої половини XIX століття [1020, с. 391].

Окрім локальних проблем та дискусій праця “Історія Польщі в нарисі” підважила самі підвалини польської історіографії. Започаткувала широкомасштабну полеміку про роль та місце історіографії у формуванні модерної нації та відродженні держави. Дискусія точилася на шпальтах багатьох видань, ангажуючи істориків, літературних критиків і публіцистів у всіх поневолених польських землях, які своїм тоном не однократно виходили поза рамки наукових рецензій, простуючи в бік гострої політично забарвленої дискусії. Тільки протягом першого року по виданні праці вийшла низка публікацій істориків і публіцистів, що репрезентували різне наукове бачення і політичні орієнтації [838]. М. Бобжинський пильно відслідковував перебіг дискусії, відповідав на поставлені закиди в передмовах до чергових видань праці (1880 і 1890), а також у окремій роботі “W imię prawdy dziejowej” (“В ім'я історичної правди”) (1879) [123]. Дещо в тіні головної проблематики дискусії залишилося питання застосування М. Бобжинським теоретичного обґрунтування його синтези, наближене до схеми історичної відповідальності Р. Мохла.

Широким контекстом, а також висловлювань учасників дискусії, була польська історіографія XIX століття. Можна стверджувати, що в її ході виразніше ніж будь коли раніше наступила багаторівнева поляризація позицій у стосунку до історіографії, що давала критичну оцінку шляхетській традиції і пропагувала тезу про власну вину в занепаді держави внаслідок відсутності сильного уряду. За провідників такої історіографії сучасники вважали Ю. Шуйського і В. Калінку, а

висловлювання М. Бобжинського були трактовані як новий маніфест станьчиків. У тій ситуації особливо цікава і несподівана була критична реакція корифеїв краківської школи на книжку М. Бобжинського. Ю. Шуйський і В. Калінка, погоджуючись із частиною тез праці стосовно критичної оцінки функціонування держави, закидали М. Бобжинському нехтування ролі духовних чинників у минулому, приписування костелові істотної ролі тільки тоді, коли підтримував він своїми ідеалами державу [153; 237; 249].

Ю. Шуйський і В. Калінка відмову від фідеїстичної концепції історії Польщі визнали за справу небезпечну, а на перекір світській візії історії за підхід надто однобічний. Власне справа трактування історії заважила на критичній оцінці праці М. Бобжинського. Ю. Шуйський пропагував необхідність перенесення на ґрунт історії історичних прав, також підпорядкування інтерпретації історії правничо-державній доктрині, пригадував про моральні права, виникаючі з людської природи. Не сприйняття тих прав стало в розумінні Ю. Шуйського визначальним закидом, а одночасно нагодою для викладення власних поглядів на зміст історії. Ю. Шуйський, критикуючи позитивістське бачення методології історії, яке дав М. Бобжинський у вступі до своєї праці, загалом прихильно зустрів доробок автора. Хоча відомо, що “знаний історик мав філософські амбіції, не пропускав жодної нагоди, щоби не подискутувати про проблеми історіографії, загальні питання історичної науки і науки загалом” [693, с. 223-224].

На тому відмінному підході інтерпретації історії з одного боку в Ю. Шуйського і В. Калінки, а з другого в М. Бобжинського, зосереджено увагу в полемічній статті С. Смольки [190]. Належить підкреслити, що в дискусії протилежні погляди висловлювали репрезентанти істориків і публіцистів, вихідці з того ж середовища, прикладом чого була Варшава. У гроні варшавських істориків до М. Бобжинського знайшлося два критичні закиди. Особливо гостро висловлювався В. Смоленський,

називаючи книжку політичним памфлетом, повним фальші, наклепів, тенденційно дібраних історичних фактів. Другий з істориків – Юзеф Плебанський – окреслив політичну тенденцію в праці М. Бобжинського як “полосування минулого різками політикоманії”.

З певним жвавим зацікавленням і прихильною оцінкою зустрівся М. Бобжинський у публіцистів, пов’язаних із варшавською пресою, – Артура Грушецького і Александра Свентоховського (1848-1938). Книжку історика визнано за очікуваного союзника в боротьбі за нове обличчя польського суспільства, а її критичний щодо історії Польщі характер за мотивацію до праці й виправлення, до безумовної відмови від шляхетських ідеалів. Така реакція з боку двох знаних варшав’ян була цілком очікуваною. Адже, наприклад, А. Свентоховський, учений і публіцист, був “піонером” варшавського позитивізму, ще у 1871 році опублікував статтю-маніфест “Ми і ви”. У ній він опирався на ідеї позитивізму, які прийшли із Заходу, визнавав пріоритет наукових знань і прогресу, критикував шляхетські традиції, відсталість, підносили підприємництво, активну життєву позицію. Він доводив, що “спокійна і тривала праця” вимагає не меншого героїзму, ніж “гра у воєнну лотерею” [336, с. 367].

У середовищі львівських істориків узяв голос К. Ліске, який визнавав дослідження М. Бобжинського за приклад праці однобокої, а також не ретельної і часто з помилковими оцінками історії Польщі. “К. Ліске був типовим аналітиком, про загальні проблеми історії Польщі висловлювався достатньо рідко і то як правило виключно на маргінесі критичних оцінок, присвячених історичним подіям, написаних іншими авторами. Так було і у випадку полеміки з М. Бобжинським, опублікованій в 1879 році на шпальтах консервативного “Przeglądu Polskiego” [895, с. 319]. Запротестував досить гостро щодо песимістичної оцінки історії, а в підсумку і тези про власну вину народу в занепаді Польщі, яка на його думку, ставила під знаком запитання можливості польської спільноти до

самостійної відбудови незалежної держави. Закидав М. Бобжинському, між іншим, зведення історії Польщі до “історії урядів”, дорікав йому на нехтування або недостатню увагу питаннями з проблематики історії Костелу, господарства і культури. Ще один, не менш важливий закид, стосувався ідейного змісту праці М. Бобжинського, перебільшеного подання негативних явищ в історії Польщі, зокрема недооцінки ним “великого поступу”, який відбувся в багатьох питаннях внутрішнього життя Польщі у XVIII столітті. К. Ліске вказував на чисельні прояви відродження Речі Посполитої в часах Станіслава Августа Понятовського. Високо оцінив Конституцію 3 травня, що створила умови для майбутнього розвитку народу.

У подібному, негативному тоні висловлювалися історики зв’язані з лелевелівською традицією: Г. Шмітт і Томаш Теодор Єжи Шмітт, що перебував на міграції, характеризували М. Бобжинського іменем зрадника народу і народних інтересів, закидаючи йому ставлення з безпардонністю до спадщини польської історичної науки. Називали працю М. Бобжинського інквізиторським і прокурорським внеском. На думку А.Ф. Грабського: “Г. Шмітт спровокував полеміку навколо краківської історичної школи, коли писав про епігонів нарушевичівського напрямку, пригнічених поразками й занепадом держави” [693, с. 12]. В аналогічному ключі висловлювався і послідовний та непримиренний критик М. Бобжинського С. Буцинський, який зазначав: “Г. Шмітт – відомий історик, показав пункт за пунктом, з цитатами, що проф. Бобжинський немає поняття про історію Польщі; схоже довели йому теж В. Смоленський, А. Соколовський та інші. Так звана інтелігенція вибрала Бобжинського до Ради держави на зло критикам” [583, с. 26].

М. Бобжинський принагідно висвітлив свої підходи стосовно теоретичних засад історії і побудови історичних суджень, вказуючи, що ключем до інтерпретації історії є суспільні та політичні науки. Зберіг також свою критичну оцінку історії Польщі. Таким чином

М. Бобжинський захищав бачення історії оперте на критичних і об'єктивних засадах, на нових елементах почерпнутих із теорії історико-правничих наук, запроваджених свого часу німецькими істориками [756].

Еволюцію поглядів М. Бобжинського на ягеллонську унію добре можна побачити на прикладі розгляду його трьох видань “Dzieje Polski w zarysie”. Так, в третьому виданні цієї синтези він вже не писав, що люблінська унія “була ключовою помилкою”, але тільки, що “містила в собі помилку”. На переконання Є. Матерницького подальша еволюція поглядів М. Бобжинського на ягеллонську унію була обумовлена двома причинами. З одного боку, впливав на те зміцнюваний із кожним роком український сепаратистський рух, який щораз відкидав “цивілізаційні заслуги” Польщі на Сході. На погляди М. Бобжинського і цілої краківської школи вплинув також факт підняття критики ягеллонської ідеї лівою течією польської історичної думки. На теренах Галичини її провадив Болеслав Вислоух [910, с. 141].

Подальша еволюція суспільного життя в Галичині спричинила, що незабаром (близько 1886 р.) наступив черговий поворот в поглядах польської історіографії на унію Польщі і Литви. Відкинуто критичну рефлексію Ю. Шуйського і повернено до міфу, який знову охопив свідомість багатьох істориків. Спричинили те різні причини. Певне, хоч не найважливіше, значення мав факт підняття російською урядовою історіографією гострої, часом досить тенденційної критики польсько-литовської унії. Спільне минуле Польщі і Литви неодноразово подавалося як одне велике пасмо польського насильства, а також визиску литовсько-українських земель Короною [371]. Російська урядова історіографія в такий спосіб виправдовувала панування Росії на теренах, які раніше належали до Речі Посполитої. Вступаючи у полеміку з іноземною історіографією, польські історики не завжди мали міру, а часом попадали в націоналістичне русло. Прикладом того може бути на науковому і

публіцистичному полі творчість історика Ф. Равіти-Гавронського [429, с. 15; 673].

Висвітлення історичного минулого кожного народу до певної міри є міфологізованим [див. 871]. Свій внесок у цю справу зробили політики, письменники, історики й пересічні громадяни [439]. Очевидно, що дослідники всіх часів і народів на догоду конкретній ситуації приносили (і продовжують приносити) в жертву принципи пошуку об'єктивної істини на користь певних консолідуючих націю чинників. Досить задіяними і водночас суперечливим для значної частини європейської історіографії є поділ на “Схід” і “Захід” (“західники” та “слов'янофіли” у російській історіографії тощо) [460, с. 112]. Однак, М. Бобжинський, як тверезий реаліст, мав відвагу висловити думку, що Річ Посполита несла на Схід скоріше не вольність, а “неволю сільського люду” [87, с. 158].

Необхідно також відзначити певні розбіжності в середовищі польських істориків, а також у поглядах української та польської історіографії на проблему наслідків Берестейської унії та козацьких виступів першої половини XVII століття [669]. В. Закшевський причиною козацьких “бунтів” вважав урядову політику. Він звернув увагу на ту обставину, що хоч виступи козаків регулярно придушувалися, вони не закінчувалися тривалим миром, так як урядові розпорядження не виконувалися. На відмінну від Ю. Шуйського і М. Бобжинського, він не визнавав релігійний конфлікт причиною козацької боротьби, відзначаючи, що запорожці не відзначалися побожністю й під час виправ грабували синагоги, мечеті, костели і церкви. На переконання В. Закшевського, тільки православне духовенство, переслідуючи власні інтереси, переплітало козацьке питання з релігійною проблемою [1184, с. 157]. На відмінну від М. Бобжинського він підкреслював, що Берестейська унія була наслідком зусиль руського духовенства, яке шляхом об'єднання з Римом намагалось врятувати православну церкву від занепаду та надати їй більшого статусу в Речі Посполитій [1184, с. 116]. В. Смолій і

В. Степанков вважають, що ще в 1595-1596 роках з'явилися перші ознаки поєднання козаками соціальної боротьби із захистом православної Церкви [468, с. 55].

Яскравим виступом М. Бобжинського проти загально польських лозунгів було видання разом із В. Яворським і Ю. Мілевським праці під назвою “Z dziejów odrodzenia politycznego Galicji” (“З історії політичного відродження Галичини”) [132]. Книжка пропагувала програму органічної праці й фактично її автори виступили проти боротьби за незалежність на три фронти. У ній згладжувалися дві принципово різні орієнтації, два діаметрально відмінні погляди на минуле польського народу, на його взаємини з сусідами, на Схід і Захід, на методи політичної діяльності та служіння своєму народові. Пропагувалася ідея національного примирення в Східній Галичині шляхом компромісів між поляками і русинами. “Реалізація мети щодо примирення двох ключових етносів виявилася важчою, ніж вважав Бобжинський” [549, с. 48]. Він залишив слід в історії як прихильник “визнання прав розвитку культури русинів у кордонах Польщі” [561, с. 167].

Краківська історична школа за час свого існування вплинула не тільки на розвиток польської історіографії (запровадивши критичний підхід до аналізу на всіх стадіях історичного дослідження), але, насамперед, упродовж років формувала політичну свідомість польського суспільства. “Ніхто не заперечить, що народна освіта, зокрема в Галичині, де є автономія, впливає, як з головного джерела, з університетів у Кракові й у Львові, а навіть сміливо можна сказати, з історичної краківської школи. Її погляди розійшлися по всьому регіону, а що найстрашніше, змінили, занастали провінційну молодь під московським і пруським пануванням” [587, с. 47-48].

Характерно, що двох антагоністів – М. Бобжинського та В. Смоленського – поєднувало намагання поширювати історичні знання серед школярів. На адміністративному поприщі М. Бобжинський доклав

чималих зусиль для поширення серед школярів знань з історії Польщі. А, загальне визнання і відомість В. Смоленському приніс підручник “Dzieje narodu polskiego” [1139, с. 22].

Загально відомо, що суспільна свідомість, та зрештою й теоретичні дискусії мають певну інерцію. Тому, по завершенні ХІХ століття, ще не повних два десятиріччя ХХ століття постулати краківської історичної школи й надалі були в центрі уваги науковців та громадськості, а самі, живі її репрезентанти, час від часу вступали в полеміку з опонентами і протистояли реаліям навколишнього буття. Не піддається сумніву, що корифеї краківської школи послуговувалися не тільки історичними аргументами в повсякденних політичних дискусіях [249], але також докладали великих зусиль для розповсюдження своїх поглядів на історію [1086, с. 153].

Краківські консерватори вбачали в Галичині територію майбутнього відродження польської нації та державності. У своїх планах вони передбачали здобуття, шляхом поступок та угодовства перед тогочасним австрійським урядом, повної територіальної автономії Галичини та перетворення її на центр, навколо якого в майбутньому мали об'єднатися всі землі колишньої Речі Посполитої. Українсько-польське минуле краківські історики досліджували крізь призму державних інтересів. Загалом вони критично оцінювали польську експансію на південно-східні терени, пов'язуючи з нею падіння давньої Речі Посполитої та українсько-польський конфлікт. Для краківських консерваторів критика польської політики на Сході була завданням не науковим, а політичним. У такий спосіб вони змагалися зі своїми конкурентами, “подоляками” (східно-галицька, львівська, школа), які, керуючись матеріальними інтересами, не допускали політичних та адміністративних змін у Галичині. Натомість “станьчики” своїми працями намагалися досягнути порозуміння з українським населенням [429, с. 39-40].

Характерно, що концепції представників краківської історичної школи були своєрідною теоретичною програмою, яка формувалася завдяки детальному аналізу історичного минулого. Твердо переконані у власній правоті, намагаючись уникнути тенденційності, поверховості, методично, а не кон'юнктурно, аналізуючи події, історики виступали “в ім'я історичної справедливості”. Турботу про “історичну справедливість” вони трактували як мету, корисну не тільки для науки, а й для народу. З цього погляду їх концепції були зразком не “об'єктивізму”, а заангажованості, однак це аж ніяк не девальвує наукову цінність їхніх праць [659, с. 20-22].

Поділяли або займали близьку до поглядів краківської школи позицію в оцінці польської історії позицію Віктор Чермак (Wiktor Czermak) (1863-1913), Станіслав Кшижановський (Stanisław Krzyżanowski) (1865-1917), Ян Фіялек (Jan Fijałek) (1864-1936) та інші. З Краковом також був пов'язаний, хоча й не зараховувався до дослідників краківської історичної школи (через зацікавлення історією Реформації, що не було предметом дослідження цієї школи), знавець XVI ст. в історії Польщі Вінцентій Закшевський (1844-1918) [429, с. 41-42]. “Не всі – ясна річ – в середовищі краківських істориків стали апологетами краківської школи. Важко до її грона віднести Вінцента Закшевського, Кароля Потканьського, Болеслава Уляновського, однак погляди більшості краківських дослідників історії були тоді під сильним впливом гасел станьчиків” [890, с. 16]. Професор Ягеллонського університету В. Чермак, відомий як дослідник історії Речі Посполитої XVII століття [513; 607]. Роботи В. Чермака відрізнялися систематичністю, докладністю, сумлінним накопиченням і використанням зібраного матеріалу. По при багатство джерельного матеріалу, а також вдалу літературну форму викладу, його працям бракувало ширшої перспективи [928, с. 20]. Під кінець XIX століття В. Чермак відійшов від історичного критицизму краківської

школи і, йдучи за тогочасною суспільною думкою, став апологетом національних героїв [607, с. 337].

“Кінцевий рубіж в *популярності* краківської школи нерозривно пов’язаний зі смертю знаних її діячів (1883 р. – Ю. Шуйського, 1886 р. – В. Калінки), переходом М. Бобжинського до політичної діяльності (1890 р.) та загостренням хвороби в С. Смольки (1901 р.). Як колись, поза полемічними голосами старої постромантичної історіографії, що опікувалася проблематикою національного минулого, в новій історіографії появились окремі критичні голоси стосовно ідеології і методології краківської школи (А. Асник, Т. Корзон, В. Смоленський, частково О. Бальцер). Тепер, із різким протестом виступила сама молодь, не одноосібно, але як організована група, об’єднана одним помислом і волею. Що не менш знаменно, були то вихованці тієї школи, які в яскравій формі, з виразним змістом із діаметрально протилежним суспільно-політичним підґрунтям рішуче протиставилися і посіли протилежну позицію стосовно гасел, поглядів і наукових концепцій власних учителів” [538, с. 105].

Іншим середовищем, яке окрім варшавської історичної школи конкурувало з краківськими істориками та вплинуло на розвиток польської історіографії зламу XIX – XX століття, був львівський історичний осередок. Його представники упродовж років не витворили польської національної історіософії, натомість вдало розвинули критичні історичні дослідження та підготували до видання джерельні матеріали. Характерною рисою львівських істориків у дослідженні польського історичного минулого була спроба уникати впливів будь-якої тогочасної політичної течії. Це різнило їх від краківських колег, які представляли виключно інтереси польського консерватизму. В написанні історичних праць львівські історики намагалися дотримуватися підходів у тогочасній німецькій та австрійській історіографії [903, с. 408-411], здійснюючи наголос на критиці джерел і зацікавленні спеціальними історичними

дисциплінами. У своїх дослідженнях вони надавали перевагу аналітичним студіям, що унеможливило створення ними синтетичних праць.

* * *

“У 1900-1918 рр., порівняно з другою половиною ХІХ ст., у польській історіографії не відбулося помітних змін в інфраструктурі досліджень, популяризації та вивченні історії, вони сталися лише після проголошення незалежності” [429, с. 27]. Польська історична наука на зламі століть була інструментом формування як масової польської національної свідомості, так і професійної – історичної. Вона характеризувалася подальшим вкоріненням історико-політичних міфів: ідеї цивілізаційної місії давньої Речі Посполитої на Сході, “форпосту” християнства у боротьбі супроти варварських орд; загальнокультурної вищості польського народу над українським тощо [316, с. 84-85].

Історію історіографії можна в певній мірі вважати як історію багатовічного творення міфів і боротьби за визволення від них. Справедливість тих слів, висловлених свого часу Вітольдом Куля в “Rozważania o historii”, (“Роздумах про історію”) (1958), підтверджується цілком існуванням так званої ягеллонської ідеї, що мала на меті відбудову держави у кордонах 1772 року. “Сам термін “ягеллонська ідея” появився достатньо пізно, наприкінці ХІХ століття. Найперше послуговувалися ним публіцисти (Войцех Дзедушицький), пізніше, починаючи від початку ХХ століття, деякі, скоріше окремі історики (Станіслав Кшемінський). Довго однак те поняття не мало конкретного значення, його досить часто використовували довільно, відносячи до різних історичних проявів. Так було, між іншим, в роки Першої світової війни, а також в період війни 1920 року і пізніше, коли вирішувалася доля східних земель давньої Речі Посполитої” [902, с. 56]. Багатозначність поняття була вигідною для публіцистів. Дозволяла використовувати його суть до різних програмних потреб. Однак, із часом, той термін попав також на тло поважних історичних подій, [840, с. 321-331] став предметом більш-менш

поглибленого наукового аналізу [765]. В. Конопчинський [1004] зазначав, що про щось таке, як “ягеллонська ідея”, самі Ягеллони не відали [796, с. 405].

Історичні концепції, з початку ХІХ століття зв'язані з поняттям ягеллонської ідеї не зродилися, ясна річ, разом із появою того терміну. Їх метрика є старшою, але теж – як видається – не сягає глибше ніж до половини ХІХ століття. Хоча і раніше також писалося про Ягеллонів і ягеллонську Польщу з великою прихильністю, але в добу просвітництва, і навіть романтизму, рідко коли чинилося те в апологетичний спосіб.

Історична наука, відповідаючи на виклики, що ставить перед нею конкретна політична ситуація, часто активно екстраполює уявлення спільноти про минувшину, втілюючи їх у відповідні схеми, концепції, узагальнення. На наш погляд, у поляків та українців це застереження передовсім стосується тяглості підходів до “ягеллонського міфу” (“ягеллонської ідеї”) та зображення козацтва як єдиного і послідовного захисника народних мас, чи не єдиного носія української національної ідеї у ХV – ХVІІ століттях [447, с. 240]. “Ягеллонська ідея” – польський історичний міф, історіософська конструкція, яка полягала в ідеалізації монархії нащадків Ягайла як польсько-литовсько-української федерації, Люблінської унії та попередніх унійних спроб через акцентування на добровільності об'єднання Королівства Польського, Великого Князівства Литовського й Русі, багатоетнічності Речі Посполитої та рівноправності її народів. Міф давав світоглядні підстави водночас і для підтримки українського національного руху, і для апології польського імперіалізму. В епоху позитивізму його денонсацію започаткувала краківська історична школа, в українській історіографії – О. Барвінський; М. Грушевський і литовські історики остаточно відмежували історію України та Литви від Польщі.

Фактом є те, що “ягеллонською ідеєю” достатньо довго послуговувалися польські історики і політики. Саме поняття “історичний

міф” донині залишається нечітко окресленим, існують різні його тлумачення. Українська дослідниця О. Руда наводить визначення терміну “історичний міф”, запропоновані польськими вченими. Так, Є. Топольський вважає: “Міф є твердженням, групою тверджень, нараційною цілісністю, загальним переконанням, яке набуло виняткового статусу як щось тривале та свідомо чи несвідомо заакцептоване” [1112, с. 245].

Польські науковці А. Барщевська-Крупа та А. Грабський зазначали, що немає історичних праць, вільних від міфів, є лише різний ступінь їхньої присутності в них і місце, яке вони там займають [532, с. 4]. Г. Маркевич переконаний, що історичним міфом є окреслена інтерпретація не лише минулого, а й сучасності та майбутнього, якщо вона хоч якось впливає на сьогодення та майбутнє [888, с. 26]. Історичні міфи достатньо часто покликаються на правдиві, документально підтверджені факти, запроваджуючи їх в окреслені архетипічні схеми. “Об’єктивно історичний міф є фальшивим, однак суб’єктивно – завжди правдивим, таким, що не викликає жодних сумнівів. Міф як ірраціональне явище не потребує доведення. ... Попри те, що історичні міфи виконують багато позитивних функцій у житті суспільств: інтеграційну, дидактичну та інші, – вони, якщо придивитися уважніше, як деструктивні чинники приносять більше шкоди, ніж добра: спотворюють минуле, унеможливають об’єктивне сприйняття історичного процесу; ускладнюють реалістичну оцінку актуальних політичних ситуацій, тим самим породжуючи політичні міфи; творять певні ілюзії; зіштовхують між собою інтереси різних народів тощо” [429, с. 56-57].

В цих умовах набуло конкурентності українсько-польське питання в Галичині. Відбувалося культурне й економічне відродження українського народу, поживлення політичних дискусій, полеміка українських учених із польськими стосовно місця українців на політичній арені, що викликало спротив польських панівних кіл, які висунули концепцію польського

панування в регіоні [368, с. 99]. Поряд із партіями політичний вплив зберігала й течія польських консерваторів, які, відповідно до своїх програмних вимог, ділились на краківських “станьчиків”, що виступали проти повстанських методів боротьби за відновлення державності та висловлювалися за врегулювання українсько-польського конфлікту, а також “подоляків”, що культивували ідею зверхності польської нації, заперечували права українців на власний національний розвиток, трактували українську інтелігенцію як штучне та незріле явище [285, с. 194, 196, 202].

Ще Т. Корзон зауважив, що “станьчики” намагалися стосовно українців виходити із загально-польських позицій, натомість “подоляки” розглядали українське питання як свою вотчину, як східно-галицьке, а не загально-польське питання [819, с. 177]. Аналогічної думки дотримується і сучасний український дослідник І. Чорновол [614, с. 163-169]. Один із критиків докоряв: “Великим тягарем лежить на сумлінні істориків краківської школи, а власне тих, які уклали елементарні книги для молоді, так зване руське питання, точніше кажучи русинське” [590, с. 57]. Новостворені польські партії, загалом, негативно ставилися до прагнення українців відстоювати свої національні інтереси. Вони намагалися науково обґрунтувати своє володарювання в Галичині та здійснювали спроби призупинити розвиток українського суспільства, що ще більше поглибило польсько-український конфлікт [378, с. 86].

За оцінкою Є. Матерницького наукові погляди тогочасних учених використовувалися як аргументи в політичній боротьбі проти українців і стали важливими чинниками політичної пропаганди [917, с. 219]. Характерно, що консерватори більшою мірою, ніж інші політичні напрями, використовували історію як виразник своїх політичних візій [745, с. 53]. М. Бобжинський акцентував увагу на тому, що політична література виконувала важливі завдання – поширювала політичні засади, спростовувала помилки та неточності [127, с. 23]. Домінуючою

філософсько-історичною системою був німецький ідеалізм, а теоретико-методологічні підвалини історичної науки визначалися німецькою “історичною школою”, яка заклала основи критичного методу опрацювання джерел та подієвої, політично орієнтованої історіографії.

Необхідно також взяти до уваги, що перед польською історіографією на початку ХХ століття більш чітко проявилися нові суспільні функції. В цей період, з одного боку, посилювалися визвольні процеси; а, з другого – загострилася класова та політична боротьба. Втягнули вони істориків до ідеологічного та політичного протистояння значно більше ніж було то раніше. Тому, польська історіографія зазначеного періоду представляла собою розмаїту мозаїку. Можна в ній виокремити національно-демократичне і консервативне середовище, а також поміркованих демократів. Ідеологічні кліше політичних партій та угруповань зачасти проникали до наукових праць. Разом із тим, звернення до минулого, поширення “ягеллонської ідеї”, ідеалізація шляхетської Речі Посполитої прислужилися поширенню патріотизму в польському суспільстві.

“На сторінках різноманітних наукових (видань університетів і наукових товариств) та науково-популярних часописів розгорнулася гостра полеміка між прихильниками та противниками позитивізму. Публіцисти та науковці демонстрували широкий діапазон оцінок позитивістської доктрини – від повної та огульної критики до надмірного вихваляння” [296, с. 203]. Давні історичні школи переставали існувати, поступово зароджувалися нові, що гуртували перш за все істориків із близькими суспільно-політичними поглядами. “На початку ХХ ст. перехід від наративу “старої” історії до інтерпретаційної парадигми історичного дослідження вже розцінювався як “коперніковський” переворот в історіографії” [405, с. 87]. Нестабільний процес політичної боротьби обумовлював часті зміни в ідеології та політичній орієнтації, і навіть, партійній приналежності. Зрозуміло, що така ситуація не сприяла

загальній стабілізації історичної думки, яка знаходилася в русі, в фазі постійних переоцінок. Однак, окрім тієї плинності, що була наслідком змін у становищі народу і підвалинах його життя, можна вести мову про певні глибинні константи, що характеризували деякі угруповання істориків. Перш за все, стосується це істориків приналежних до національної демократії, які щораз виразніше прямували до “оптимістичного” напрямку. Відхід від постулатів краківської історичної школи був пов'язаний із візіями “оптимістичної” оцінки історичного процесу.

Політичні зміни на польських теренах призводили до частих змін в ідеології і політичній орієнтації дослідників, проте зберігалася певна сталість у тенденціях, що характеризували різноманітні групи дослідників. Консервативний напрям польської історіографії в цей період не припинив свого існування, продовжуючи традиції краківської історичної школи, він прославляв політику “органічної праці” (С. Смолька), критикував виступи й народні повстання (Б. Лозинський). Відмінні від представників краківської історичної школи погляди на польське минуле висловлювали репрезентанти “нової краківської школи” [429, с. 45-46].

Польські історики добре відслідковували поєднання історичних поглядів з оточуючою істориків політичною і суспільною дійсністю. Виводили те, перш за все, із досліджень закордонних, головню німецьких чи російських, стосовно ж до себе самих послуговувалися рідко чи в загальних рисах. Місце рефлексії над історією польської історіографії знаходилося тоді в критичних оглядах її доробку, опублікованих визначними вченими на шпальтах польських часописів і за кордоном. Домінувало в них зацікавлення методологією і нагромадження фактів. Симптоматичним під тим поглядом є вихід у 1908 році огляду польської історіографії другої половини XIX століття Яна Кароля Кохановського [785]. Все, що робилося перед 1870 роком практично не

враховано, а все те, що написано після, опиралося “на підвалини критичної наукової методології” [429, с. 45-46].

“Необхідність ревізії концепції національної історії так званої краківської школи була визнана всіма, погоджувався з цим і сам М. Бобжинський” [1027, с. 553]. Адже, наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття в європейських країнах відбувся глибокий інтелектуальний перелом у світобаченні, пов’язаний із кризою позитивістської методології та залученням до наукового світогляду неокантіанських підходів. “Окрім критики і кризи позитивістської історіографії на схилі ХІХ ст., не можна не відзначити її великих значимих досягнень і вагомому кроку вперед, яким характеризувався цей період в діяльності історичної науки. ... Насамперед, належить нагадати, що Краків разом із цілою Галичиною в цей період отримав можливість вийти із забуття чи культурного застою, а особливо наукового, умови якого навіть не надаються порівнянню з іншими поневоленими теренами” [1029, с. 21, 25]. Ведучи мову про кризу позитивістської методології, вважаємо за доцільне навести думку І. І. Колесник, яка цілком резонно стверджує: “Кожна наука задля динамічної рівноваги знає й переживає “нормальну логіку криз”. Криза в науці – це природний стан науки, що характеризується співіснуванням старого і нового, інтенціями оновлення мови науки, ідеалів науковості, методологічного апарату, кадрів, стратегій та технік дослідження” [356, с. 30].

У той час методологічні дискусії в Європі вплинули на історичну думку, спонукаючи мислителів до перенесення пізнавальних зусиль із механістично-еволюціоністських позицій позитивізму на індивідуально-культурницькі зразки неокантіанства [341]. Множилися полеміки між напрямками. Відомі виступи Т. Корзона і репліка О. Бальцера, не провадили до підняття сміливих дослідницьких спроб у царині історії історіографії. В рядах противників краківської школи знаходилися свого часу такі історики, як Вацлав Собеський, Шимон Аскеназі, Адам

Шельоговський, Юзеф Семенський [769], Станіслав Кутшеба, Оскар Галецький. Однак найбільше бачення і нову фазу дискусії на тему оптимізму і песимізму в польській історіографії підняв Освальд Бальцер, опублікувавши у 1915 році дослідження під назвою “Z zagadnień ustrojowych Polski” (“До питання облаштування Польщі”) [526]. Праця О. Бальцера підняла незвично гостру полеміку з концепціями аномального перебігу історії Речі Посполитої [1191, с. 262].

“Неоромантична хвиля захопила багатьох європейських істориків, проте найяскравіше вона проявила себе в історіографії “скривджених”, себто бездержавних народів – балканських, румунського, польського, врешті українського. Так, особливо яскраво неоромантизм спалахнув у підавстрійському Кракові, де на зламі XIX – XX століть виник мистецький “молодий авангард”, суголосний неоромантичному світобаченню та натхненний ідеєю подолання буденності енергією героїчного чину. Метром-теоретиком нового історіографічного напрямку став молодий історик Краківського (з 1905 р. – викладач, далі професор Львівського) університету Станіслав Закшевський (1873-1936) [942], який 1896 р., у промові з нагоди річниці смерті Й. Лелєвеля, закинув своїм учителям, історикам краківської школи, “отруєння народу” непатріотичним поглядом на минуле” [493, с. 193-194].

В атмосфері екзальтованого передчуття Нової доби та переконання, що духовні ідеали батьків і дідів уже віджили своє, виникла низка молодіжних творчих угруповань, які навіть у назвах протиставляли себе “старому” (як-от краківська “Молода Польща”). Не підлягає сумніву, що зростаюча опозиція проти краківської історичної школи мала своє політико-ідеологічне коріння. Атаки скеровувалися не тільки проти ідеологічних і політичних тенденцій краківської школи (Т. Корзон [755] закидав їй католицький прозелітизм, лояльність до династій, монархізм), але проти незнання загальної історії і методології історії, прагматичного утилітаризму, замкнутості (Т. Корзон, В. Смоленський), некритичного

наслідування німецької методології історії. Багато закидів були наслідком полемічного захоплення, іноді наївності й навіть демагогії [1029, с. 38-39].

Для неоромантиків характерним було відновлення на новій теоретичній основі романтичних уявлень про минуле. Існує думка, суть якої полягає в тому, що всі неоромантики, визнаючи першість за новими, переважно соціологічними та психологічними методами пізнання в історії, все ж наполягали на критичному підході до будь-яких історичних досліджень і на достовірності фактів [334, с. 36-37]. На засадах “романтичного” підходу до історії сформувалася так звана “національна школа”, чільними представниками якої були А. Шельоговський, В. Собеський, Й. Семенський, С. Закшевський, В. Конопчинський, В. Токаж. Опікувалися нею деякі історики старшого і середнього покоління, як наприклад Т. Корзон і О. Бальцер [898, с. 150]. Неоромантична візія в польській історіографії очевидно тривала з 1900 року і по здобуття незалежності. Деякі польські дослідники висловлювали думку, що період неоромантизму тривав аж до припинення існування Другої Речі Посполитої, а то й до 1948 року.

Одночасно з неоромантизмом прогресував модерністський напрям із його прагненнями взаємозв'язку історії з суспільними науками: антропологією, економікою, етнологією, психологією, соціологією та іншими [917, с. 216; 945]. Можна також вести мову про “незалежницьку” школу, що складалася з трьох достатньо виразних напрямків: ліберального (репрезентованого між іншим Ш. Аскеназі), ірредентичного (Ю. Пілсудський, М. Сокольницький, М. Кукель) і лівого (Ю. Грабец-Донбровський, Б. Лімановський) [650]. Попередні історіографічні дослідження поки що не дали відповіді на запитання, чи перед 1914 роком існувала “консервативна школа” [895, с. 150].

Під впливом неоромантизму та модернізму в польській історичній науці спостерігалось поглиблення наукової спеціалізації, а хронологічні межі досліджень розширилися до XIX століття [904, с. 7]. Зазначимо, що

неоромантизм, який під тиском політики та ідеології абсолютизував своєрідні ознаки історичного розвитку кожної нації, визначив певний відхід від критеріїв науковості та підпорядкування історії національно-політичним інтересам [470]. Поява неоромантизму, а відтак і певна міфологізація історії, була спричинена невирішеністю проблем минулого “історичної” та етнічної Польщі [412, с. 92]. Напередодні Першої світової війни (1908-1914) неоромантична “оптимістична” візія минулого Польщі потрапила під значний вплив сформованих раніше історико-політичних міфів: “східних кресів” польської держави [548, с. 94], ідеї місії давньої Речі Посполитої на Сході, “передмур’я” християнства супроти монгольських і татарських орд, “історичних” кордонів 1772 року, загальнокультурної вищості польського народу над українським, які не могли не вплинути на свідомість частини польського суспільства [316, с. 84-85]. Поляки, досліджуючи власне історичне минуле, прагнули, насамперед, знайти його витoki.

Можемо також вести мову про існування “незалежницької школи”, яка містила в собі окремі напрямки: ірредентичний (Ю. Пілсудський, М. Сокольницький, М. Кукель [843-844; 980]) і лівицю (Ю. Грабець-Донбровський, Б. Лімановський). Наявні в сучасній польській історіографії дослідження не дали остаточної відповіді щодо існування перед Першою світовою війною “консервативної школи”, яку помірковане (“реалістичне”) середовище намагалося створити на противагу “незалежницькій” історіографії. Репрезентанти “реалістичної” тенденції (Б. Лозінський, А. Соколовський, В. Пржибовський) у своїх підходах до історичного минулого Польщі були більш близькими до концептуальних положень представників краківської історичної школи. Одночасно з цим набув розвитку модерністський підхід, який поєднував польську історіографію з науками, що динамічно розвивалися: соціологією, етнологією, антропологією, психологією, політекономією.

Характерною ознакою тогочасної історичної науки було поглиблення спеціалізації. Найбільш випукло проявилось це у виокремленні історії народного господарства, історії культури, військовій історії тощо. Важливою особливістю було розширення хронологічних меж досліджень. До поля зору істориків потрапив і період пов'язаний із ХІХ століттям. “При кількісній та якісній оцінці польська методологічна література поступалася німецькій, французькій, англійській, італійській і – як видається – також російській” [904, с. 38]. Очевидно це відставання стимулювало процес поглиблення контактів польської історичної науки з європейською. “Польські історики не обмежувалися вже запозиченням напрацьованих поглядів німецьких дослідників, але щораз сміливіше і ширше використовували здобутки французької, італійської, бельгійської, російської історіографії та інших” [904, с. 7]. Методологічні погляди польських істориків були досить різноплановими. Представники старшого і середнього покоління загалом послуговувалися старими позитивістськими дослідницькими методами, намагаючись іноді долучитися до нових течій в європейській історіографії.

Фактом є те, що на формування методологічних поглядів польських істориків кінця ХІХ – початку ХХ століть вплинули різноманітні чинники, серед яких були нові напрями в європейській історіографії (здебільшого в німецькій та російській) [451, с. 351]. В Європі відбулося значне пожвавлення теоретичної і методологічної рефлексії над історією. Здійснено щораз нові спроби переоцінки попередніх методологічних понять стосовно предмету і характеру історичного пізнання, методики історичного пошуку, співвідношення історії і суспільних наук, а також їх місця в культурі та суспільному житті. Головною метою більшості переоцінок була критика позитивістської моделі історії. Піддано сумніву твердження стосовно об'єктивності історичної науки, відкинуто значимість індукційного нагромадження фактів, негативно оцінювався відрив науки від життя тощо.

Анти-позитивісти не були однак солідарні щодо того, якими дорогами належить рухатися в напрямку оздоровлення історії. Деякі з них твердили, що історія ніколи не була і не буде наукою в повному розумінні того слова. В цьому аспекті проявляли скептицизм філософи і частково соціологи, тоді як історики тримали курс на “онауковлювання історії”. Європейська рефлексія над теорією і методологією історії була представлена багатьма знаними філософами, соціологами, теоретиками культури та істориками, такими як Генрік Ріцкерт (Heinrich Rickert) (1863-1936), Анрі Бергсон (Anri Berhson) (1859-1941), Макс Вебер (Maks Weber) (1864-1920), Фрідріх Нітше (Fridrich Nitsze) (1844-1900), Н. Карєєв (1850-1931), В. Гер`є (1837-1919), В. Ключевський (1841-1911), П. Мілюков (1859-1943) та інші. “Завдяки працям російських (П. Г. Виноградов (1854-1925 та ін.) та українських (М. М. Ковалевський (1851-1916), І. В. Луцицький (1845-1918) учених російська історіографія вийшла на передові позиції у світовій науці” [410, с. 261].

Суспільно-політичні умови розвитку європейських народів зламу століть і тогочасні інтелектуальні умови витворили в національних історичних науках Центральної та Східної Європи дві головні теоретичні течії. На думку Л. Зашкільняка, першу характеризувало збереження зв'язку історії з іншими природничими та соціальними науками, опора на їхні пізнавальні здобутки, прагнення відстояти самостійність науки від політики та ідеології. Друга течія, зазнала впливу суб'єктивно-інтуїтивних пошуків, тому тяжіла до неповторних та індивідуалістичних духовно-культурних явищ, притаманних як кожній особистості, так і окремим націям. Представники даної течії розвивали ідею генетичного зв'язку цивілізаційного розвитку європейських народів, виокремлюючи народ-націю як неповторний соціально-культурний феномен із винятковими якостями. Наслідком цього стала поява неоромантичної історіографії, яка під тиском політики та ідеології абсолютизувала своєрідні риси історичного розвою кожної нації, протиставляла її іншим [332, с. 37-38].

Визначальною рисою європейської історіографії у другій половині XIX – на початку XX століття стала зміна проблематики наукових досліджень, предмету самої історичної науки та її міжпредметних зв'язків [295, с. 106]. Внаслідок тривалого розвитку історичної думки, послідовної зміни історичних парадигм було вироблено наукову модель історіографії, яка претендувала на роль носія “об’єктивних” історичних знань, котрі було можливим застосувати в соціальній практиці, визначаючи контури майбутнього поступу суспільної організації. Праці О. Конта, Г. Спенсера, Дж. С. Мілля, так і відомих природничників: Ч. Дарвіна, І. Сеченова, Л. Бюхнера, В. Вернацького оцінювалися прогресивною громадськістю як останнє слово в науці.

Перші найбільш зримі прояви конфлікту поколінь та методологічних розбіжностей у польській історіографії кінця XIX століття стали достатньо відчутними ще на Другому з’їзді польських істориків, що відбувся у 1890 році у Львові [525]. Так, Т. Корзон наполягав на обов’язковому відмежуванні історичних праць від політики, від всяких проявів релігійного прозелітизму, від різноманітних економічних теорій, дипломатичних комбінацій. На його думку, історія мала бути реальною наукою, що задовольняла би певні потреби, як ботаніка, зоологія, мінералогія [817, с. 75]. Зміни в польській історіографії проявилися й в участі її представників у європейських дискусіях. Обговорення концепції Карла Лямпрехта (1856-1915) в середовищі польських істориків почалося з 1894 року [902, с. 413].

К. Лямпрехт критикував традиційну “подієво-персоналістичну” історіографію, що базувалася на індивідуальній психології та не могла пояснити колективних явищ [902, с. 412]. Запропонований ним культурно-психологічний метод історичного пізнання, що поєднував соціологічний підхід із культурно-історичним, викликав полеміку серед істориків та філософів. Зокрема, наштотхнувся на критику з боку послідовників німецького історика Л. Ранке. У свою чергу, Г. фон Бюлов, М. Ленц,

Ф. Мейнеке звинуватили його у відході від наукової критики фактів, заперечували соціологічний підхід при намаганні виводити “закони історії” на зразок як це робилося у природничих науках [689, с. 590]. Дискусія, що розгорнулася в багатьох європейських країнах навколо ключових положень К. Лямпрехта отримала назву “спір про метод” [335, с. 33].

На переконання П. Берка: “Карл Лампрехт зіпсував своє професійне реноме відходом від традиційної парадигми. В ті часи народилася презирлива фраза “*histoire événementielle*” (“подієва історія”), за покоління до появи праць Броделя, Блока і Севра. Вона висловлює ідеї групи науковців, зосереджених навколо французького соціолога Еміля Дюркгайма і його “*Année Sociologique*”, журналу, який значною мірою заохотив появу “Анналів” [291, с. 15]. У себе на батьківщині, К. Лямпрехт не знайшов послідовників, натомість поміж російських і польських істориків здобув величезну популярність, і то попри вельми спірний характер свого “позитивізму” [493, с. 175]. Очевидно цей феномен пов'язаний із тим, що “польська історіографія ще від XIX ст. була нерозривно зв'язана з реалізацією суспільно-політичних прагнень поляків, спрямованих спочатку на відбудову незалежної держави, а згодом – на її збереження і зміцнення” [335, с. 227].

Характерно, що дискусія формально започаткувала перехід від позитивізму до неоромантизму і модернізму, який “відбувся в польській історіографії поступово, хоч не без частих гострих суперечок поколінь і програмно-методологічних дискусій, які чітко проявилися між іншим у Кракові в 1900 році на Третньому загальному з'їзді польських істориків” [904, с. 7]. З'їзд визнав за доцільне опрацювання нової синтези історії Польщі, яка би відповідала актуальному стану історичної науки [40].

Відгуки на праці К. Лямпрехта були різноманітними – від апологетичних до критичних, але вони спонукали до переосмислення

ключових проблем теорії та практики історичних досліджень, до роздумів над теоретичними проблемами історичної науки, активізували зацікавлення методологією історії. Більшість науковців старшого покоління критично сприйняли його методологічні концепції. Так, Б. Дембінський на перше місце в історичних дослідженнях висував факти, критикуючи свого опонента за нехтування доведеними та загальновідомими фактами. Польський історик не погоджувався з окресленням історії як науки про психічні зміни людських спільнот [1027, с. 459-461].

В свою чергу, представник варшавської історичної школи Т. Корзон, імпував молодим історикам завдячуючи глибокій вірі в природні сили народу, "...який після періоду вікового маразму зміг відродитися внутрішньо в період "станіславівський" і задокументувати у повстанні 1794 року свої гаряче любими вольності. В період відновлення визвольних устремлінь у польському суспільстві праці Т. Корзона були свого роду протиотрутою на науку краківської школи" [904, с. 9]. Т. Корзон дотримувався думки, що позитивні сторони концепції К. Лямпрехта не є новими, а запозичені у попередників [817, с. 78]. Це припущення висловив і Ш. Аскеназі. Він критично оцінював науковий доробок німецького вченого [507]. Л. Фінкель поряд із критичними зауваженнями, відзначив і певні досягнення К. Лямпрехта. Звернув увагу на ту обставину, що запропонована ним суспільна психологія не пояснювала всі історичні явища, проте сприяла поглибленню пошуків польських учених. Водночас концепція німецького дослідника дала змогу чіткіше окреслити те, що називали "духом епохи, або панівною ідеєю" [649, с. 208]. Праці К. Лямпрехта з економічної історії схвально оцінював і Ф. Буяк, який певний час навчався під його керівництвом [570]. Однак, у дискусію навколо методологічних концепцій він не вступав. До певної міри під впливом робіт німецького науковця перебував і львівський історик О. Бальцер [903, с. 415]. Схвально про концепцію К. Лямпрехта

висловлювалися й ті польські дослідники, які займалися політичною історією. Так, В. Конопчинський високо оцінював у доробку К. Лямпрехта зв'язок психічних і економічних явищ.

Прихильниками наукових підходів К. Лямпрехта були С. Закшевський та В. Собеський. У його концепції їм імпонувало те, що дослідник зосереджувався на динаміці історичних явищ, вбачав їх причини у них самих. В. Собеський схвально оцінив соціально-психологічну теорію історичного процесу та концепцію історії культури, акцентуючи увагу на її глобальному підході [1058]. Поряд із цим, він критикував К. Лямпрехта за однобічне висвітлення історичного процесу, поділ фактів на індивідуальні (ідентифікуючи їх із політичними) та соціально-психічні (з культурницькими), вказував на недооцінку загальноісторичних культурних аспектів [1058, с. 280]. Апологетом концепції К. Лямпрехта також виступав Я. Кохановський [784-785], який, до певної міри, дещо переоцінював роль німецького історика та його вплив на розвиток європейської історіографії [903, с. 427-428]. Ця полеміка стала відправним пунктом формування суб'єктивістських теорій історичного пізнання, уявлень про історію як науку про індивідуальні та неповторні явища.

У цих умовах позитивізм зазнав кризи, на тлі якої поступово зародився неоромантичний та модерністський напрямки. Знаковою подією стало і те, що в 1902 році одного із фундаторів краківської історичної школи С. Смольку на посту Генерального секретаря Академії знань змінив його колишній учень – Б. Уляновський [540, с. 126].

Засади позитивізму значно вплинули на німецьку класичну історіографію, “родоначальником” якої вважається Леопольд фон Ранке (1795-1886). З його ім'ям пов'язують формування і поширення “класичного історизму”, який був одним із різновидів позитивістської історіографії XIX століття. Він визначав “серцевиною історії” і її вищими носіями церкву та державу. Л. Ранке обґрунтовував примат зовнішньої

політики, яка об'єктивує потенціал держави і є “проявом духовної сутності нації, її споконвічним генієм” [308, с. 81]. Як зазначав Ст. Среньовський: “Офіційна польська історіографія вибрала з тих західноєвропейських течій історичної думки одну течію, черпала сили в німецькій школі Ранке і та пізня романтична історична думка зберігалася до останнього часу. Схематичною відповіддю на запитання, чому так сталося можна сформулювати в наступний спосіб: школа Ранке була для польської історіографії найближчою духовно, відповідно з погляду на польську минувшину, так і на польське сьогодення. Та школа відповідала практиці й потребі плекання народного духу, дозволяла окреслювати оповідь про людей і великі досягнення, на тій підставі настанови та виховні панегірики, концентрувала історичну думку в категоріях “народу”, а по тому згладжувала протиріччя...” [1072, с. 70]”

Концептуальні засади тогочасної європейської історіографії зазнали відчутного впливу “філософії життя” Вільгельма Дільтея (1833-1911) та вчення неокантіанства. В. Дільтей свої погляди розвинув у полеміці стосовно методології позитивізму, що, на його думку, неадекватно відображав історичну дійсність задля її наближення до понять й методів природничих наук. Свої міркування він виклав у теорії пізнання, яка зводилася до тези – “природу ми пояснюємо, а духовне життя пізнаємо” [341, с. 151-152]. “Не випадково в анти-позитивістському “бунті” на межі XIX – XX ст., ...виразно відчуваються неоромантичні мотиви, а серед непримиренних критиків позитивістської історіографії ми бачимо Вільгельма Дільтея – прибічника інтуїтивного “розуміння” минулого...” [367, с. 362].

Ще однією спробою продовжити переорієнтацію теоретичних основ пізнання була наукова творчість філософів Баденської школи неокантіанства Вільгельма Віндельбанда (1848-1915) та його учня і послідовника Генріха Ріккєрта (1863-1936). В. Віндельбанд запропонував класифікувати науки не за предметом вивчення, а за методом. На його

переконання, оскільки природничі науки встановлюють загальні закони, то вони є “номотетичними”, а соціальні, які описують певні факти в їх історичних обставинах, є “ідеографічними” [341, с. 155]. Професор Фрайбурзького університету Г. Ріккерт (його учнем свого часу був син В. І. Вернадського – Г. В. Вернадський) [406, с. 250], погоджуючись із розмежуванням природничих та гуманітарних наук, вважав, що наукове пізнання у перших мало за мету встановлення загальних понять, а у других – загальні поняття є лише вихідним моментом для розуміння особливого і неповторного. Тому, в природничих науках переважає генералізуючий метод, а в гуманітарних – індивідуалізуючий [333, с. 145]. Теоретичні напрацювання зазначених учених були своєрідною альтернативою поглядам прихильників “філософії життя”. На противагу їм, вони стверджували, що лише на підставі логічного аналізу можна дійти всебічного розуміння можливостей історичного пізнання. У центрі уваги неокантіанців опинилася не проблема розгортання історичного процесу як такого, а логіка історичного дослідження [313, с. 47].

Запроваджений неокантіанцями стан речей намагався виправити німецький соціолог, економіст та історик Макс Вебер (1864-1920). Він запозичив у Г. Ріккерта тезу про необхідність вивчення не світу переживань історика, а логіки утворення тих понять, якими він оперує. Згодом він відійшов від поглядів Г. Ріккерта і висунув постулат про необхідність створення дослідником у процесі пізнання “ідеальних типів” – понятійно-логічних конструкцій, що базуються на узагальненні емпіричного матеріалу історичних документів [567, с. 283]. На переконання М. Вебера, “ідеальні типи” були тим інструментом, який міг би дати можливість оволодіти емпіричними даними і пояснити реальні історичні процеси минулих періодів. Побудова нової соціологічної парадигми історії, яка опиралася на врахування культурно-ціннісних параметрів людської соціальної дійсності та суб’єктивних конструктивних можливостей історика стала вагомим його досягненням [335, с. 148].

“Не багато було істориків, які здобули собі таку широку популярність як Освальд Спенглер. Поголос про його працю під назвою “Der Untergang des Abendlandes” далеко перетнула кордони Німеччини” [635, с. 24]. Ще один німецький мислитель Фрідріх Науман (1860-?) будоражив наукову і політичну громадськість. Він висунув концепцію серединно-європейського простору, під яким розумів союз Німеччини та Австро-Угорщини й утворення на цій основі Міттельєвропи [478].

Вказані методологічні зміни в європейській історіографії не оминули й польську історичну науку. Відчувалася потреба у створенні нової концепції національної історії. Краківська та варшавська школи переживали кризу тому не могли виконати цю місію. “Принагідно зазначимо, що кризові явища у середовищі чільних представників краківської історичної школи були обумовлені двома тенденціями: по-перше, вони збіглися у часі із загальною світоглядною кризою кінця XIX ст. та критикою багатьох засад “критичної” історії, по-друге, наголос на ліберальних підходах у боротьбі за повернення втраченої державності (пошук в історичному минулому причин втрати державності, бажання шляхом пізнання історичного минулого відшукати дороговказ до повернення незалежності тощо) зіткнувся з реаліями соціально-економічного та політичного буття” [462, с. 201]. Варшавські історики у своїх поглядах еволюціонували до ендеків. Більшість краківських учених зберігши відданість консервативним настроям поділилися на кілька напрямів та конкуруючих між собою шкіл [341, с. 432-433].

У розвитку польської теоретичної та методологічної рефлексії поворотним моментом став вже згадуваний III з’їзд польських істориків [40]. Засідання проводилися у чотирьох секціях: політичної історії та права, археології, історії літератури, історії мистецтва та етнографії. Сучасні польські дослідники вважають, що саме після з’їзду намітився остаточний перехід від позитивістської до неоромантичної методології

[904, с. 24]. Разом із тим, заслуговує на увагу наступна думка: “Неприйняття нашою історіографією “соціологічних” методів дослідження історії і опису минулого було актуальним віддавна. Вистарчить пригадати велику дискусію проти методики застосованої Бобжинським в “Dziejach Polski”, також характеристики нашої історіографії під тим кутом даної на Міжнародному конгресі істориків у Римі, в 1903 році Ю. Кохановським, який стверджував, що польська історична наука знаходиться все ще поза сферою найновіших історіографічних течій на Заході, зокрема, соціологічного і психологічного напрямків” [1072, с. 51].

Найкращі умови для наукової праці польських науковців, як і в попередні роки, існували в Австро-Угорській імперії, тобто на теренах автономної Галичини. Там продовжували функціонувати два головних осередки – краківський та львівський, де ключову роль в організації історичних досліджень відігравали Ягеллонський і Львівський університети та Академія знань. У 1901 році стараннями О. Бальцера у Львові виникло Товариство підтримки польської науки [524, с. IV]. Високим науково-видавничим рівнем і розвитком історичної науки Академія знань частково завдячувала старанням своїх генеральних секретарів – С. Смольки (до 1902 р.) [1168, с. 323] та Б. Уляновського (до 1919 р.). У галузі історії робота Академії й надалі зосереджувалася в Історичній комісії. З 1900 по 1918 роки у ній по черзі головували: В. Закшевський (1895-1901 і 1909-1917) та М. Бобжинський (1902-1908) [904, с. 19]. У 1905 році комісія ініціювала створення під егідою С. Смольки “Комітету джерел з історії Польщі після поділів” [1168, с. 323]. Особливу увагу вона зосереджувала на друкуванні історичних джерел. Із 1901 по 1918 рік було опубліковано близько 20 джерельних видань. Так, у 1907 році започатковано серію “Джерела до історії Польщі після поділів”, до якої увійшла опрацьована С. Смолькою 4-томна “Кореспонденція Любецького...” та інші важливі документи [904, с. 20].

Упродовж 1886-1914 років діяла організована С. Смолькою Римська експедиція, якою спочатку керував сам засновник, а згодом В. Абрагам [997]. Наслідками діяльності експедиції за участю переважно молодих істориків (серед яких свого часу були М. Бобжинський, С. Закшевський), стало понад 100 тек виписок із ватиканського архіву та започатковане з 1913 року видання серії історичних джерел “*Monumenta Poloniae Vatican*” [1168, с. 322]. У зазначений період Академія знань друкувала джерельні матеріали не лише з середньовічної, а й із новітньої історії, що відповідало тогочасним тенденціям в європейській історіографії. Видання Історичної комісії мали високий науковий рівень, тому нічим не поступалися подібним західноєвропейським чи російським публікаціям. У підготовці та друкуванні джерел брали участь знані польські історики С. Кшижановський, Я. Пгасьнік, Б. Уляновський, В. Чермак та інші [904, с. 19].

Важливе місце в організації науково-дослідної діяльності та збереженні історичних документів відігравали архівні установи. Серед найважливіших – Архів актів гродських і земських у Кракові (*Archiwum Akt Grodzkich i Ziemskich*), яким до 1908 року керував Ф. П'єкосінський, а після нього – С. Смолька [1168, с. 323]. Особливе місце відводилося фондам Архіву давніх актів міста Кракова (*Archiwum Akt Dawnych m. Krakowa*) та Капітульному архіву Вавеля (*Archiwum Kapitulne na Wawelu*). Необхідно виділити й музей Чарторийських (*Muzeum Czartoryskich*), у фондах якого зберігалися рукописні матеріали починаючи від XII століття. “Значення для розвитку польської історичної науки мали й краківські наукові бібліотеки. Головною серед них вважалася Ягеллонська бібліотека (*Biblioteka Jagiellońska*). Саме директор бібліотеки польський історик Ф. Папе (*F. Papée*) у 1906-1926 роках провів низку організаційних змін і пристосував її до наукових завдань” [429, с. 29]. Значну кількість документів налічувала і бібліотека музею Чарторийських (*Biblioteka Muzeum Czartoryskich*).

На відмінну від Галичини дещо іншим був стан історичної науки в Польському Королівстві. Русифікований після польських повстань Варшавський університет відмежувався від місцевого наукового середовища і фактично не підтримував з ним жодних контактів. “Початок ХХ ст. приніс велике пожвавлення на полі організації історичної науки. Особливо в Польському королівстві, де по періоді повного застою в останніх десятиріччях попереднього століття спостерігався значний ріст наукових організацій. ... Велику роль в історії науки на польських землях відіграв 1905 рік, відкривши період політичного лібералізму в Королівстві. ... В 1906 році у Варшаві виникло Товариство любителів старовини, Товариство опіки над предметами старовини, в 1907 році. Варшавське наукове товариство, які успадкували традиції Королівського товариства приятелів наук. ... Волелюбна атмосфера революційних років поділялася також існуючою від 1881 року і відродженою Касою ім. Ю. Мянвського. До того часу обережність і консерватизм керівників Каси поволи поступався напору життя і його проблематиці. ... Субсидіювала вона монографії, що виходили під редакцією Шимона Аскеназі” [635, с. 90] та в 1905-1917 роках “Przegląd Historyczny”. Як зазначав у передмові першого номеру журналу В. Собеський: “Важливість видання у Варшаві збірника, присвяченого нашій історії є такою великою, що необхідно дивуватися як до тепер цей помисел не був реалізований. ... У Німеччині такого роду історичні видання тішаються з опіки і фінансування з боку уряду, наш “Przegląd Historyczny” буде розраховувати скоріше на підтримку нашого загалу” [1057, с. 2-3]. Додамо також, що у 1906 році розпочалася діяльність Товариства наукових курсів. Воно було об’єднанням найвідоміших репрезентантів науки. Серед його організаторів значився і Т. Корзон [1181]. Товариство організувало вищий навчальний заклад, що в 1916 році перетворився на Польський вільний університет. У його стінах вперше по багатьох роках розквітла польська мова, а історія Польщі вийшла з підпілля і посіла місце на наукових кафедрах. Серед викладачів-

істориків закладу окрім Т. Корзона, В. Смоленського відзначимо молодих тоді науковців М. Гандельсмана, С. Кентжинського, В. Конопчинського, Г. Мошціцького, М. Сокольніцького, К. Тименецького. В 1906 році у Варшаві виникли: Товариство любителів історії і Товариство опіки над предметами старовини [635, с. 90-93]. На польських теренах, що входили до складу Російської імперії дослідники гуртувалися навколо історичних часописів: “Biblioteka Warszawska” (“Варшавська бібліотека”) (одним із співзасновників і співредакторів видання був аристократ А. Пшездзецький, виходила з 1841 по 1914 рік) та “Ateneum” (видавалися з 1876 до 1901 року) [1020, с. 384]. Якщо у другій половині ХІХ століття було засновано загальноісторичні видання, то на початку ХХ століття “настала пора спеціальних часописів, присвячених реформації, історії французької революції та історії господарства” [635, с. 3].

У найважчих умовах доводилося працювати польським історикам на теренах, підвладних прусському уряду. Ліквідація обмеженої автономії Великого Познанського Князівства, онімечення шкіл, відсутність вищих навчальних закладів змушували польських істориків у своїй дослідницькій діяльності спиратися виключно на приватну громадську ініціативу [1027, с. 385].

Певне значення для розвитку польської історичної науки мала Польська бібліотека в Парижі (Biblioteka Polska w Paryżu) [1079, с. 220]. Вона містила матеріали зібрані Історико-літературним товариством у Парижі та багаті збірки, що стосувалися польської еміграції ХІХ століття [904, с. 35]. Ще одним польським науковим осередком за кордоном був Польський національний музей у Раперсвілі (Muzeum Narodowe Polskie w Raperswilu) [429, с. 35].

На початку ХХ століття одночасно з неоромантизмом прогресував модерністський напрям із його прагненнями взаємозв'язку історії із суспільними науками: психологією, соціологією, антропологією, економікою, етнологією тощо. Для неоромантиків характерним було

відновлення на новій теоретичній основі романтичних уявлень про минуле. Провідниками польського неоромантизму і модернізму виступали Ш. Аскеназі та К. Потканський [787]. У перші десятиліття ХХ століття під вплив неоромантизму потрапила більшість молодих польських істориків. Разом із тим, нові наукові методи, що проникали в історіографію з соціології, психології та інших наук, й надалі засвоювалися на позитивістському ґрунті. “Широта дослідницького поля, зароджувала думку про те, що історія не є самостійною наукою, що викликало необхідність в “інтегральній взаємодії з іншими сферами вивчення життя”, охопленими соціологією, психологією, економікою і т.д.” [298, с. 10]. У цей період навіть майбутні прихильники неоромантизму не змогли повністю уникнути позитивістських методологічних принципів. До них належали А. Шельоговський, Б. Дембінський, О. Бальцер, вже згадуваний Ш. Аскеназі та інші. Щоб зняти провину з польського народу за крах Речі Посполитої генерація молодих істориків при оцінці національного минулого дедалі частіше схилялася до крайнього “оптимізму”. Обґрунтування шукали в історії польських національно-визвольних змагань XVIII – XIX століть. Ідеологи національної демократії, визвольного руху та консерватори, які репрезентували відмінні погляди на польську історію, зближувалися у висвітленні історії давньої Речі Посполитої. Вони висловлювали необхідність перегляду панівних на той час постулатів і виступали проти “песимістичної” візії краківської історичної школи щодо польського минулого [904, с. 64]. Дедалі більше дослідники надавали перевагу “оптимістичній” візії варшавської історичної школи, що спонукало пробудження національних почуттів. Так, Ш. Аскеназі багато зусиль доклав на доведення “наукової невідповідності й політичної другорядності” поглядів, які обстоювала краківська історична школа. Політичну шкоду “песимізму” вбачав у тому, що він формував “політичну самосвідомість” суспільства сприяючи поширенню позицій конформізму і угодовства [507, с. 367, 385].

Із початком другого періоду в розвитку неоромантизму науково-критичний аспект відійшов у минуле, підпорядкувавшись політико-ідеологічному. Неоромантична “оптимістична” візія минулого Польщі опинилась під вагомим впливом сформованих раніше міфологем. У роки Першої світової війни історія перетворилася на знаряддя пропаганди польського питання і стала предметом політичних дискусій між опозиційними угрупованнями [908, с. 22].

“Школа теперішня”, яка давно в свідомості спільноти перетворилася на “школу краківську” захищала свої позиції, але зреклася монолітності та винятковості. У виступі на з’їзді польських істориків у Кракові в полеміці з В. Спасовичем [508, с. 1] Ш. Аскеназі йшов навіть далше Т. Корзона, який твердив про внутрішнє відродження народу в епоху Станіслава Августа і відстоював саські часи. Він також впровадив у полеміку з поглядами краківської школи новий елемент, зокрема аналіз міжнародної ситуації в добу занепаду польської державності. Зробив із неї висновок, що тогочасна дипломатична гра європейських держав була визначальним чинником занепаду, що занепад не був невідворотним, а тільки випадковим. Ш. Аскеназі багато зусиль доклав для доведення “безпідставності і наукової та політичної недовершеності” поглядів, якими послуговувалася краківська історична школа [914, с. 16].

По тому, саме життя принесло нові методи, нові проблеми і нові підходи до минувшини, “оптимістичне” сприйняття і обережність оцінок “краківської школи”, може і самі оцінки зійшли з порядку денного. “Напередодні Першої світової війни польська історіографія стала яскравим прикладом апологетичного висвітлення історичного минулого. Історія перетворилася на знаряддя пропаганди польського питання і стала предметом політичних дискусій між опозиційними угрупованнями” [429, с. 48]. Історична наука йдучи на зустріч політичним запитам народу від 1915 року приступила до формулювання цивілізаційних вартостей

Польщі, опосередковано і безпосередньо починала від ревізії поглядів “краківської школи” [718, с. 70].

Суспільним явищем і науковою подією в польській історіографії початку ХХ століття стало завершення дискусії щодо поглядів на історичне минуле Речі Посполитої між представниками варшавської і краківської історичних шкіл, а також молодій генерації істориків, які представляли неоромантичний та модерністський напрями. На переконання опонентів, краківська історична школа, перебуваючи під впливом німецької науки перебільшувала роль держави в історії, а також бачення фактів, які обумовили занепад польської держави, сприяючи негативній оцінці минувшини [745, с. 56].

І знову, так як і раніше, завдання польської історіографії пов'язувалися з підняттям критичної рефлексії над історією національної історіографії. Учень Ш. Аскеназі, дещо пізніше відомий публіцист PPS-фракції, Міхал Сокольницький, здійснив сміливу спробу започаткування великого дослідження “Нарису з розвитку думок про історію”, що вийшло в кількох томах. Його праця є цікавою з погляду на бачення в ній концепції розвитку історіографії в нових умовах початку ХХ століття. Свій виклад здійснив від розгляду поглядів А. Нарушевича, який писав про те, аби показати, якими великими були наші предки, яким потужним був народ, як дійшли до занепаду і як із занепаду такого піднятися потрібно і можна. Оpubліковані ним у різних виданнях невеличкі статті, де робилися окремі акценти на найбільш вагомих проблемах польської історіографії початку ХХ століття викликали неабиякий інтерес у професійних дослідників [1060; 1062].

Між іншим, процес переорієнтації польської історіографії був пов'язаний у тому числі з фактором конфлікту поколінь. У 1900-1918 роках надалі науково активною була досить чисельна група науковців, що народилися ще в першій половині ХІХ століття, та послуговувалися старими підходами до історичних досліджень, не завжди навіть

позитивістських, часто запозичених ще з епохи романтизму. Тут можна навести такі постаті, як знаний хроніст польського інтелектуального життя в XIX столітті Юзеф Белінський (Józef Szeliga Bieliński) (1848-1926) [1087;1159], видавець “Acta Tomiciana” Зигмунт Целіковський (Zygmunt Celikowski) (1845-1923) [565], відомий видавець історичних джерел Александер Яблоновський (Aleksander Jabłonowski) (1829-1913) [353; 953], один із представників польської медієвістики Войцех Кенжинський (Wojciech Kętrzyński) (1838-1918) [1018], відомий репрезентант варшавської історичної школи Тадеуш Корзон (Tadeusz Korzon) (1839-1918) [307; 509; 510; 1151], архівіст Александер Краухер (Aleksander Kraushar) (1843-1931) [716], дослідник козащини і Хмельниччини Людвіг Кубаля (Ludwik Kubala) (1838-1918) [662], знавець історії Помор'я Станіслав Куйот (Stanisław Kujot) (1845-1914) [744], історик-аматор, дослідник польських суспільних рухів Болеслав Лімановський (Bolesław Limanowski) (1835-1935) [715], Владислав Лозінський (Władysław Łoziński) (1843-1913) [663], медієвіст і видавець джерел, один із перших представників спеціальних наук у Польщі Александр Семкович (Aleksander Semkowicz) (1850-1923) [979], найзначніший у тому гроні медієвіст Тадеуш Войцеховський (Tadeusz Wojciechowski) (1838-1919) [1175] і професор Ягеллонського університету, вихователь багатьох знаних дослідників новітньої історії Вінцентій Закшевський (Wincenty Zakrzewski) (1844-1918) [566].

До грона старших істориків належить також зарахувати народжених на початку другої половини XIX століття: знаного дослідника костельного права Владислава Абрагама (Władysław Abraham) (1860-1941) [1011], відомого знавця устрою Польщі Освальда Бальцера (Oswald Balzer) (1858-1933) [616], дослідника польської культури Олександра Бруцкнера (Aleksander Brückner) (1856-1939) [534], львівських дослідників новітньої історії Броніслава Дембінського (Bronisław Dembiński) (1858-1939) [1037] і Людвіка Фінкеля (Ludwik Finkel) (1858-1930) [709], істориків Ягеллонів

Антонія Прохаски (Antoni Prochaska) (1852-1930) [884] і Фредеріка Папе (Frederik Papée) (1856-1940) [786], ще одного ключового представника варшавської школи Владислава Смоленського (Władysław Smoleński) (1851-1926) [559], фахового медієвіста, ключового представника краківської історичної школи Станіслава Смольку (1854-1924) [1119], надзвичайно інтенсивного історика польського і костельного права, а також видавця джерел Болеслава Уляновського (Bolesław Ulanowski) (1860-1919) [497].

Менш чисельною була група істориків середнього покоління, що народилися в шістдесятих роках, а особливо безпосередніх попередників того покоління, яке близько 1900 року остаточно заявило про перемогу неоромантичного напрямку. Відкриває їх перелік ім'я визначного неоромантика в польській історіографії, знаного дослідника XVIII і XIX століть, згадуваного вище Шимона Аскеназі (Szymon Askenazy) (1867-1935) [1147]. До істориків середнього покоління активних у творчості в 1900-1918 роках можна зарахувати знавця XVII століття Віктора Чермака (Wiktor Czermak) (1863-1913) [513], фахівця в царині загальної історії права Станіслава Естрейхера (Stanisław Estrejcher) (1869-1939) [990], історика літератури, а одночасно хронікера історії польської політичної думки в період поневолення Вільгельма Фельдмана (Wilhelm Feldman) (1868-1919) [688], знаного фахівця з костельної проблематики Яна Фіялка (Jan Fijałek) (1864-1936) [682], варшавського медієвіста, видавця джерел й історіософа Яна Кохановського (Jan Korwin Kochanowski) (1869-1949) [885], політика, історика і популяризатора історії Польщі, відомого історіософа Фелікса Конечного (Feliks Konieczny) (1862-1949) [847], знаного представника допоміжних історичних наук Станіслава Кшижановського (Stanisław Krzyżanowski) (1865-1917) [1017], історика-марксиста Юліана Мархлевського (Julian Marchlewski) (1866-1925) [556], також одного із представників нових віянь у польській історіографії Кароля Потканського (Karol Potkański) (1861-1907) [572].

“Трансформації в польській історичній науці кінця ХІХ – початку ХХ ст. називали “антипозитивістським” (запропонував польський історик Є. Топольський), “модерністським” чи “неоромантичним” (запропонував Є. Матерницький) “переломом”. Однак, як зазначає сучасна польська дослідниця Й. Кольбушевська, реорієнтації в польській історіографії та їх наслідки необхідно окреслювати не як “перелом”, а як “модерністичну мутацію” (від терміну “модернізація”), оскільки в тогочасній історіографії не відбулося жодних докорінних змін у способі проведення історичних досліджень, елементи, які вважалися новаторськими й оригінальними, насправді формувалися на позитивістському ґрунті, модерністський чи неоромантичний світогляди не були характерними для усіх тогочасних дослідників, поряд із ними існували різноманітні підходи” [429, с. 37]. В свою чергу Є. Матерницький термін “перелом” трактує значно ширше. “Розуміння “історичних переломів” поєднуємо зазвичай в своїх наслідках на політичні події. Викликали вони часто занепокоєння стосовно майбутнього, спонукали до пошуку сприятливих у давніх часах доріг розвитку. ... Поняття “перелому” має також певний психологічний сенс, відноситься не тільки до “об’єктивного” але і “суб’єктивного” боку історії. “Перелом” триває так довго, як довго є актуальним “викликані” ним проблеми, що приковують увагу людей” [898, с. 25].

Організаційні та світоглядні зміни, що сталися у польській історіографії початку ХХ століття, істотно різнили її від попереднього періоду, в якому домінувала, визначаючи тематику та надаючи загальний тон історичним працям з її провідними історичними осередками – краківським, варшавським і львівським. Історичні школи, сформовані на польських землях у період позитивізму, на зламі століть ще подекуди утримували певні позиції в польській історичній науці та впливали на польську історичну думку [635, с. 105].

Як видно із проведеного аналізу перехід від позитивізму до неоромантизму і модернізму в польській історіографії відбувся досить

поступово, хоч не без гострих суперечок і методологічно-програмних дискусій. Розпочалися вони ще в 1890-х роках, а тривали, з певними перервами, аж до здобуття незалежності в 1918 році, та навіть ще довше.

Польська історіографія початку ХХ століття була яскравим прикладом апологетичного висвітлення історичного минулого. Серед цих дослідників опинилися представники як старшого, так і молодшого поколінь [901, с. 334]. Генерація молодих істориків в оцінці національного минулого дедалі частіше схилилася до крайнього “оптимізму”, щоб зняти провину з польського народу за крах Речі Посполитої. Обґрунтування шукали в історії польських національно-визвольних змагань ХVІІІ – ХІХ століття. Історичні ідеологи національної демократії, незалежницького руху та консерватори, які репрезентували відмінні погляди на польську історію, зближувалися у висвітленні давньої Речі Посполитої. Вони висловлювали необхідність перегляду панівних на той час поглядів і виступали проти “песимістичної” візії польського минулого [904, с. 64].

Перші два десятиліття ХХ століття характеризуються домінуванням неоромантичного напрямку, витoki якого сягають у Польщі кінця ХІХ століття, а занепад приходить на період Другої Речі Посполитої. Одночасно із поширенням і зміцненням “оптимістичної” візії національної історії появилися більш чи менш вдалі спроби модернізації історії та намагання поєднання її із суспільними науками: соціологією, етнологією, загальною психологією, економікою тощо [505; 634; 907; 923].

Неоромантична ескалація “оптимізму” наступила в період Першої світової війни. Постулати епігонів варшавської історичної позитивістської школи (на відмінну від краківської історичної школи) – Т. Корзона і В. Смоленського – зайняли тоді належне місце серед нових напрямів [699; 929]. Однак, вже ні краківські [1059, с. 16], ні варшавські мислителі старої формації були їх головними промоторами. Намагання відстояти засади консервативного угруповання в польській історіографії, здійснив у 1907 році, представник краківської історичної школи С. Смолька. Він і надалі

обстоював тезу про шкідливість передчасних виступів і повстань [187, с. XVI; 753]. Аналогічне становище зайняв у роки Першої світової війни М. Бобжинський [102].

В умовах втрати та відсутності власної державності історична наука відігравала виключну роль у пробудженні та формуванні національної самосвідомості, у боротьбі за власну державу. Польська історіографія зазначеного періоду представляла собою розмаїту мозаїку. Відійшли від активної наукової творчості знані репрезентанти краківської історичної школи: С. Смолька та М. Бобжинський [698; 929]. Поява неоромантичної методології, дискусії з російською, литовською та українською історіографією, тогочасна політична ситуація сприяли відродженню “ягеллонської ідеї” та вкоріненню у польській суспільній свідомості історичних міфів [466; 1158]. Це певною мірою вплинуло на творчість представників різних історіографічних шкіл. Після початку Першої світової війни в середовищі польських політиків, істориків і всього загалу щораз сильнішим ставало переконання, що наближається момент, коли поляки зможуть отримати шанс відродити втрачену державність. У цій ситуації ще більше зростала роль історика – вихователя мас, що породжувало ревізію положень стосовно занепаду державності, які були сформовані краківською історичною школою.

3.2. Особливості суспільно-політичної ситуації та соціально-економічного розвитку Галичини у другій половині XIX – на початку XX ст.

Середина XIX століття визнана часом глибокого зламу в свідомості як європейських народів, так і поляків. На зміну романтизму прийшов позитивізм. Доба позитивізму стала періодом подальшої інтенсифікації суспільного життя, посилення його демократичного змісту, залучення до культурних здобутків широких верств населення. Новий світогляд не

витіснив зі свідомості більшості поляків національної мотивації. “Позитивізм у царині науки розуміємо як дослідницький підхід, який послідовно обмежує рівень науки до сфери подій, прагне до розкриття зв’язків між ними, виходить із прагнення докопатися їх “витоків” [1038, с. 7-8]. Позитивістські ідеї “органічної праці” означали заміну формули порятунку нації через відновлення державності новим завданням – “збереження нації” без державності. Ідеологія позитивізму і вимоги технічного прогресу створювали сприятливі умови для розвитку наукової думки [336, с. 374, 378]. Питання про причини гірких невдач, пошук нових політичних підходів майбутнього неминуче пожвавлювало у ХІХ столітті історичну рефлексію, спонукало до переоцінки історичних суджень та до рішучих дій. “Історіографія доби позитивізму здійснила черговий крок у напрямку розширення предмету досліджень і зосередження на правничо-управлінській, суспільній, господарській, військовій і освітній проблематиці. Зосереджено увагу на історії Польщі до кінця ХVІІІ ст.” [898, с. 37].

У лютому 1846 року спалахнуло повстання у Кракові, що проявилось у стихійних нападах городян на австрійських військових. Керівники повстання Ян Тиссовський (1811-1857), Людвік Гожовський (1811-1857) і Александер Гжегожевський (1806-1855) проголосили утворення Національного уряду Речі Посполитої і звернулися з Маніфестом до польської нації. Невдовзі загони австрійських і російських військ взяли ситуацію в Кракові під свій контроль. Придушення повстання і репресії над його учасниками та тими, хто їм співчував, не вберегли регіон від нових потрясінь. У 1848-1849 роках значну частину Європи охопили революційні події, що отримали в історичній літературі визначення “весни народів”.

Усі ці зрушення в суспільній свідомості, обумовлювали ідеологічні суперечки стосовно минувшини і майбутнього, становили зміст польського політичного життя, надто часто втягували у свою орбіту і

рефлексію над минулим, а не раз набували ознаки дискусій про історію загалом, про погляди на національну історію зокрема. Так було по поразці Листопадового повстання 1830 року, по подіях 1846 року (Краківське повстання) і 1848-1849 років, урешті – по 1863 року (Січневе повстання). “Розвиток історичної науки в ХІХ ст. вимагав кількох важливих умов: політичної свободи і культурного розвитку, допомоги з боку влади і перш за все сприятливих умов дослідницької і дидактичної праці в університетах. З огляду на це, ситуація в Польщі по втраті незалежності видавалася несприятливою, хоч і в неоднаковому ступені для всіх територій” [1028, с. 169].

Формування краківської історичної школи безпосередньо пов’язане з наслідками “весни народів”. Саме 1848 рік спричинив перелом як у господарській, так і політичній ситуації Галичини. В першу чергу, він обумовив відміну панщини і правову незалежність селян від поміщиків. У другу чергу, 1848 рік приніс на терени Галичини зростання національно-визвольного руху, що оперся на міщанські елементи та дрібну шляхту. “В цей період характерними були й впливи на ситуацію розмаїтих визвольних емігрантських угруповань, особливо радикального спрямування” [735, с. 476].

Отримавши по революції деякі владні повноваження в регіоні, землевласники, однак, зіткнулися з важливою для себе проблемою, а саме з необхідністю зміцнення своїх господарських і економічних позицій. На перший план вийшло селянське питання, яке галицька шляхта вирішувала на свою користь у двоякому сенсі: економічному і політичному, причому обидві сторони цієї проблеми були пов’язані між собою досить тісно. Перші рішення стосовно ліквідації повинностей підданих на теренах Галичини, що були схвалені урядом привели шляхту до великого занепокоєння через те, що визнавали за селянами право на користування лісами і луками, які належали шляхті, та не запроваджували повного

відшкодування за втрату панщини. Сама виплата відшкодування мала наступити протягом кількох років [777, с. XI].

Улітку 1848 року в Східній Галичині посилювався економічний визиск українського селянства з боку польських землевласників, які прагнули в такий спосіб компенсувати збитки, завдані відміною панщини [365, с. 4]. Можна припустити, що це утвердило в українських селян бажання раз і назавжди відмежуватися від польських панів, що і стало, в свою чергу, підґрунтям для розвитку національного руху [824, с. 63-93]. “Українське суспільство лякали плани лідерів польського руху щодо реставрації Речі Посполитої” [326, с. 114]. За висловом І. Я. Франка: “Побіч польських реставраційних планів, а разом насупроти них розбудився рух руський” [483, с. 454].

Наслідком революційних подій 1848 року в Австрійській імперії стала зміна урядової політики стосовно провінції [441, с. 194]. Кроки австрійського уряду стосовно галицької шляхти були продиктовані бажанням ліквідувати на теренах Галичини будь-які самостійницькі починання направлені проти австрійської монархії, що виходили з міщанського та шляхетського середовища, яке після Краківського повстання 1846 року і революції 1848 року швидко почало відмовлятися від визвольних устремлінь, але в пам'яті віденського уряду становило потенційну загрозу австрійському пануванню на теренах, достатньо віддалених від Відня. Керуючись цією метою, австрійська влада намагалася на місці відшукати собі такого союзника, який би міг становити протиположність для шляхти. Ним могло бути як польське, так і українське селянство, ненависть якого до своїх вчорашніх гнобителів, принаймні, збереглася і яке дотримувалося думки, що звільненню від панщини необхідно завдячувати цісарю. Тому, ставлення селян до шляхти було негативним і вони у своїй масі стояли на боці австрійського уряду й становили в його руках “козир, який у боротьбі за владу в Галичині віденський центр міг завжди кинути на скатерку, розуміючи, що тим

способом робить на неї ставку, на яку галицька шляхта не має відповіді” [1164, с. 8].

Із тих двох основних причин галицька шляхта досить швидко почала шукати такі шляхи дій у реалізації своєї політики, які дозволили би їй досягнути раз по раз господарчої рівноваги, а одночасно дали б до рук політичну перевагу в регіоні. Обидві ті проблеми були між собою досить тісно пов'язані. Побоювання втратити по занепаді революції свої економічні позиції досить швидко рухало галицьку шляхту до угоди і співпраці з урядовими колами Австро-Угорщини. “Земельна знать у 1848 р. зазнала не меншої, ніж крайні радикали, поразки” [473, с. 93].

Центральний уряд не покладав надто багато надій на те, що почує пропозиції галицької шляхти і її, а не когось іншого, обдарує приязню та перекаже частину своїх повноважень. Тому шляхта старалася напряму нав'язати контакти з цісарем, направляючи “пропозиції співпраці з династією над головою пануючого бюрократичного апарату прямо під сходи трону” [1164, с. 8]. Робила вона те за допомогою петицій, поданих цісареві при різноманітних урочистих заходах, стараючись представити себе як силу ворожу всякій революції і віддану монархії.

У поданні, відредагованому головним ватажком галицької шляхти Павелом Попелем, врученому цісареві з нагоди його прибуття 18 червня 1851 року до Галичини шляхта запевняла, що “...посеред нас, Вашої Цісарської Милості вірних підданих, із впевненістю є прихильники порядку, які в коронних державах, стали опорою трону й існуючого устрою” [653, с. 112]. П. Попель, найбільш радикальний серед галицьких консерваторів, просякнутий французьким легітимізмом, фанатик влади задля влади, як його характеризував Ю. Фельдман, пробуючи протидіяти заходам уряду Александра Баха і його сановників звернувся до цісаря в брошурі під назвою “K Lettre adressé a sa Mejesté L'Empereur d'Autriche par un gentilhomme polonais”, в якій окреслив тогочасну діяльність австрійських чиновників як “безвідповідальну” [653, с. 113].

Однак у самому польському середовищі відбувалися серйозні внутрішні метаморфози, що обумовлювали різновекторні політичні підходи до ситуації. “Перестали ми бути народом! Пропали!” [1130, с. 565] – з розпачем зазначав один із дослідників під час публічного виступу 3 травня 1888 року на засіданні Історико-літературного товариства в Парижі. Його песимізм поділяв ще один із непримиренних критиків краківської історичної школи, мовлячи наступне: “Традиція домашнього виховання зникла остаточно. Зникли також родинні оповідання, спогади. З такої атмосфери вийшли пізніше краківські “історики”, історіософи, критики, професори, публіцисти, врешті ...пізніші “керівники нації”. Нічого дивного, що не можемо розуміти ані Німцевіча, ані Лелевеля, ані Поля, ані нікого зі справжніх польських письменників. До віри в німецький розум, у німецьку філософію, в німецьку методологію, призвела зарозумілість. Польський галичанин настільки себе поцінував, на скільки онімечувався. Звідти взялася та зарозумілість, з якою у своїх виданнях зверталися до народу Шуйський, Смолька, Бобжинський, Тарновський і їм подібні” [590, с. 134]. На закиди К. Валішевського [521] і йому подібних, М. Бобжинський відповів у листі до редакції “Kwartalnika Historycznego” [101, с. I-V]. Поруч із листом М. Бобжинського було опубліковано бачення проблеми редактором “Kwartalnika Historycznego” Ксаверія Ліске [876, с. V-VIII].

У Габсбурзькій монархії 1848-1870 роки були часом пошуку нових форм державного устрою, які би забезпечили державі внутрішню стабільність. Разом із черговими реформами і конституціями змінювалася роль регіонів у структурі імперії. Очевидно, найдоленоснішими виявилися реформи 1866-1867 років [1034, с. 557].

У цей період польсько-українські взаємини в Галичині набули особливої гостроти та протистояння. Українці активно включились в громадсько-політичне життя краю використовуючи всі можливості та права надані їм австрійською конституцією 1867 року. Поступово

український національний рух спираючись на принципи національної рівноправності народів, здобував все більше прав та свобод, не зважаючи на шалений опір польської панівної адміністрації Галичини та неадекватну в різних ситуаціях позицію офіційного Відня. Український національний рух став рівноправним та гідним конкурентом польському руху в Галичині.

Виразником тенденцій, що запанували після 1848 року серед значної частини шляхти в Галичині та її ідеологічним і політичним полем стало угруповання консерваторів, які гуртувалися навколо заснованого в 1848 році в Кракові видання “Час”, що на довгі роки стало органом галицьких консерваторів. “Допоки була не визначеною доля державного устрою, “Час” вороже ставився щодо ідеї Конституції ... гаряче боронив ідею співпраці з тронем” [653, с. 145]. Мауріцій Манн, багаторічний редактор “Часу”, у 1855 році зазначав, “було би неправильно і навіть небезпечно стверджувати, що питання державницької ідеї стало однорідним і виключно національним” [653, с. 114]. Ці слова йшли в розріз із визвольницькою політикою, яка провадилася шляхтою Галичини відразу по занепаді Речі Посполитої.

Поразка повстання, репресії, загальна політична ситуація на континенті сприяли песимізму та розчаруванню частини польської громадськості, передусім еліти, в можливості та результативності збройної боротьби, породжували зневіру щодо перспектив відбудови незалежної Польщі. Така ситуація сприяла переконанню, що головним завданням для поляків є збереження національної самобутності під владою трьох монархій, розвиток культури і підприємництва. “У 60-х роках формується лоялістична течія польського суспільно-політичного руху, що черпала ідейні настанови в консервативному середовищі аристократії та інтелігенції” [336, с. 365].

Окрім остаточної відмови від думок про незалежність і самостійної боротьби проти загарбників певні кола галицької шляхти ще не

відмовилися від думки про відродження польської держави за допомогою інтервенції інших європейських країн, перш за все Франції. В цей період аристократи, відомі політики, багаті поміщики і загалом всі противники радикальних соціальних перетворень згуртувалися навколо Адама Чарторийського і його паризької резиденції Готелю Лямбер (Готель Лямбер – поточна назва консервативно-ліберального еміграційного угруповання, керованого А. Чарторийським, а по його смерті (1861 р.) сином Владиславом. Назва застосовується з 1843 року і походить від паризького палацу, що був власністю і резиденцією Чарторийських) [735, с. 476].

Майбутня Польща бачилася князю і його прихильникам конституційною монархією в кордонах до першого поділу, яка гарантувала би рівність перед законом всім громадянам, а політичні права – заможним. Емігранти рахували, що боротьба за незалежність знову буде можливою тоді, коли розпочнеться війна західних держав із Росією і царизм зазнає в ній поразки. А тим часом готували кадри для майбутньої боротьби [323, с. 180].

Але, цим планам не судилося збутися. “Поразка Готелю Лямбер підтвердила слушність підходу галицьких консерваторів, які були противниками концепції поєднання польської справи з політикою Наполеона III і зайняли згодом негативне становище щодо повстання” [642, с. 197]. Саме тому угруповання князя А. Чарторийського нав’язало з Галичиною досить жваві стосунки. Причому висловлювалося сподівання про утворення польської незалежної держави під покровительством дому Габсбургів. Ці плани видавалися їм тим більше можливими для реалізації завдячуючи тій обставині, що на кінець Кримської війни стосунки між Росією та Австрією значно погіршилися. Але ці пропозиції багатократно подані Францу Йосипу (між іншим у 1858 році самим А. Чарторийським під час візиту до цісаря) натикалися на відмову [1164, с. 13]. “Емігранти близькі до Готелю Лямбер висували А. Чарторийського на ватажка

повстання і короля Польщі. Середовище познанської і галицької аристократії було проти повстання, вважало абсурдним нав'язування емігрантами особи короля. Навіть серед тих хто визнавав необхідність повстання особа А. Чарторийського викликала заперечення” [790, с. 43]. Фактом було і те, що кожен раз лідери галицької шляхти в своїх безпосередніх розмовах із представниками Готелю Лямбер виразно стверджували – поза діяльністю легіонерів по реалізації тієї концепції, про жодну іншу модель не може йти мови.

Надія на втручання дипломатії Франції, вславленої новими перемогами отриманими над Росією і Австрією – то все, про що ще продовжували мислити шляхетські політики в Галичині, зрештою підтримуючи жваві товариські стосунки з французькою аристократією. Частина галичан марила про війну проти Росії опираючись на союз із Францією і Австрією. “Через десять років після виходу “*Przeglądu polskiego*” Тарновський писав, що “полярною зіркою” політики видання в 1866-1870 роках була думка про вирішення польської справи через протиставлення Росії до Пруссії і приєднання всіх польських земель до Австрії, що могло наступити внаслідок війни Франції і Австрії проти Пруссії та Росії” [642, с. 200]. Ті розрахунки, також, були нездійснені, поскільки ані Франція, ані Австрія в найменшій мірі не були зацікавлені в розв'язанні війни за інтереси поляків [721, с. 54-55; 722, с. 6].

У 1859 році настав момент, коли галичани могли знову подумати про реалізацію своєї програми, яку висунули ще під кінець 1848 року, зокрема, отримання в кордонах Австрії хоча б автономії для Галичини і прийняття в ній влади в свої руки. Австрія, програвши італійську військову компанію, не могла далі опиратися на військово-бюрократичний апарат, вже не мала сил протистояти сепаратистським настроям на окраїнах держави. Перед центральною владою стала проблема, або опертися в усіх регіонах на консервативні аристократично-шляхетські елементи при наданні їм меншої чи більш широкої автономії, або втратити

все. Поступово віденський уряд став звертати увагу на дії шляхти спрямовані на налагодження співпраці, поскільки вони були проявом відмови від боротьби за від'єднання Галичини від Австрії, що покращило курс уряду стосовно цієї групи населення.

Така ситуація неминуче вела до польсько-українського протистояння. Місцем зіткнення польсько-українських інтересів став створений у 1861 році Галицький крайовий сейм [702]. Боротьбу українських депутатів за рівноправність польська сторона сприймала як загрозу автономії Галичини [430, с. 223]. Селяни, збуджені новими політичними суперечками, були так вороже налаштовані щодо шляхти, що під час виборів до сейму представники шляхти туди майже не пройшли. Натомість, у 1861 році до сейму потрапили 63 репрезентанти польських і українських селян, а також греко-католицьких священників. На сеймі досить гостро стала проблема остаточного звільнення від пережитків кріпацтва і поміщицької політики щодо селянства. Це була відповідь на намагання шляхти пройти до сейму, та на її закиди селянам у не патріотичності, в налаштуванні вирішити тільки власні економічні інтереси [1164, с. 43].

Шляхетсько-міщанське угруповання, яке ставило собі за мету вибороти для Галичини широку автономію, не маючи в сеймі виразної більшості, не могло нав'язати там свою політику. Тим часом у Польському королівстві 1861 рік приніс гострий конфлікт між загалом спільноти та намісником, який розпочав із залізною рішучістю впроваджувати так звану політику органічної праці, опертої на ті ж засади, що сповідували краківські консерватори з тією лише різницею, що маркіз Александр Вельопольський обрав як пункт опори царську Росію і настоював на повному підпорядкуванні поляків політиці царизму. Поразка Січневого повстання 1863 року обумовила загальне пригнічення, що поглибилося відсутністю надії на швидку відміну обмежень військового стану і набуття національних прав [832].

Першим, хто охолов від повстанської гарячки і піддав гострій критиці визвольницькі плани галицької шляхти, був все той же П. Попель. Він віддавав собі відповідь у тому, що повстанський рух приводив до революційних виступів, які несли небезпеку для самої шляхти. Влітку 1864 року цей лідер виклав свої погляди у брошурі “*Kilka słów z powodu odezwy ks. Adama Sapiehy*” (“Декілька слів з приводу відозви кс. Адама Сапєги”) [988]. Справа в тому, що ще в січні 1863 року князь А. Сапєга (1828-1903) створив у Львові Комітет Східної Галичини, що вербував добровольців і збирав кошти для повстанців [336, с. 334]. Невдовзі князь був припроваджений до львівської в'язниці, з якої він втік і успішно перебрався на Захід. Намагання схилити емігрантів до продовження повстання не мало успіху, що обумовило повернення “червоного князя” до Галичини з метою підготовки нових виступів. Зростання чисельності населення міст, індустріалізація, розвиток залізничної мережі обумовлювали нове явище – організований робітничий рух. Руйнування станів і станових упереджень вносило суттєві зміни в соціальну та суспільну свідомість поляків. Підвищення рівня освіти і культури, розширення контактів із зовнішнім світом обумовлювало формування національної свідомості народів, що томилися під Австро-Угорським, Пруським і Російським пануванням.

Група польських молодих письменників і публіцистів на сторінках преси і в літературних творах почала закликати до пошуку інших шляхів набуття незалежності. Спираючись на погляди західних філософів і науковців, зокрема Герберта Спенсера (1820-1903), Джона Стюарта Міля (1806-1873), Огюста Конта (1798-1857) [309] і Чарльза Дарвіна (1809-1882) [315], вони намагалися вселити в читачів оптимізм, віру в можливість людини і науки. Базою для цього напрямку були успіхи емпіричних наук, які ґрунтувалися на даних досвіду, спостережень та експериментів. У світоглядному плані позитивізм був негативною реакцією на натурфілософські вчення, спекулятивні системи Фрідріха

Вільгельма фон Шеллінга (1775-1854) і Гегеля (Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля). Позитивісти порівнювали суспільство з живим організмом і на цьому прикладі пояснювали необхідність рівномірного розвитку всіх його складових. “Позитивізм із його раціоналізмом та деякими матеріалістичними елементами частково відповідав стихійному матеріалізму, принаймні в той період відігравав подібну світоглядну роль у багатьох країнах.

Не випадково більшість позитивістів підтримувала теорію еволюції Ч. Дарвіна. Так, вимоги батьків “першого” позитивізму О. Конта та Дж. С. Мілля лише дослідницьким шляхом досягати наукових результатів і повної самостійності науки від будь-яких зовнішніх впливів протистояли державній політиці, релігії, деяким постулатам суб’єктивного ідеалізму (насамперед кантіанству)” [294, с. 26]. До “другого” позитивізму прийнято відносити близькі за змістом філософські погляди відомого австрійського фізика Ернста Маха (1838-1916) і швейцарського філософа, творця емпіріокритицизму Ріхарда Авенаріуса (1843-1896). Е. Мах зводив філософію до методології наукового пізнання. Саме пізнання він розглядав як процес прогресивної адаптації людини до середовища. Органічна праця (діяльність направлена на підвищення економічного і культурного рівня життя суспільства і його здатності до самоорганізації) передбачала економічний розвиток без допомоги загарбників та використання власних фінансових ресурсів [827]. Ідея органічної праці лежала в підвалинах створення просвітницьких закладів, що фінансувалися багатими людьми: Музею промисловості і сільського господарства, наукових часописів та Каси ім. Юзефа Мянвського, яка виділяла кошти на наукові дослідження. Характерним явищем у другій половині ХІХ століття стало зростання кількості польсько-мовних періодичних видань. “Так, на польських землях у складі трьох імперій у 1864 р. виходили 83 періодичні видання, у 1884 р. – 230, у 1896 р. – 355” [887, с. 43].

З усіх наукових дисциплін найбільшого розвитку досягла історіографія, яка знаходилася в епіцентрі роздумів про минуле і майбутнє Польщі. Її суспільне значення полягало у необхідності дати відповідь на питання про причини занепаду державності. Оцінки вимагали також невдачі польських визвольних змагань XIX століття. Це спонукало до вивчення минулого з погляду нових методологічних підходів. Позитивізм заперечував романтичні уявлення про “національний дух”, вимагав суворого дотримання змісту історичних джерел, критичного осмислення фактів і подій [336, с. 379]. Окремі аспекти поширення позитивізму в науці та публіцистиці Російської і Австро-Угорської імперій другої половини XIX століття стали предметом дослідження сучасних українських та польських історіографів [826-827; 829]. “Найбільш повне висвітлення у науковій літературі отримав польський позитивізм. Зокрема, визнається його великий вплив на розвиток національної науки і літератури, а сам він трактується надзвичайно широко – як суспільно-політичний рух на польських землях означеного періоду” [294, с. 25].

Завершення війни Австрії з Пруссією мало наслідком зміни у внутрішній політиці австрійського уряду, що дозволило галицьким політикам у черговий раз звернутися до віденських верхів із своєю програмою влаштування відносин у Галичині. Адже “переможена в 1866 р. Пруссією Австрія стала конституційною державою, з розбудованим парламентарним життям, вільними виборами, мозаїкою політичних партій і незалежною пресою” [857, с. 131]. Під час невдалої для австрійської армії компанії увесь загаль шляхетських політиків став на бік Австрії тим більше, що до тієї лінії їх схиляли й інструкції з Парижу. Пов'язання польських інтересів із долею австрійської монархії стало цього разу найкращим проявом патріотизму. Свідченням такої політики галицької шляхти був відомий адрес, схвалений 18 грудня 1866 року шляхетсько-міщанською більшістю в сеймі, в якому містилися програмні постулати шляхти стосовно вирішення питання устрою Галичини. Шляхта

дійшла висновку, що найкращий вихід із ситуації міг бути в тому випадку, коли австрійська монархія була би організована на засадах федералізму. Аграрна еліта Галичини розраховувала на свою участь в управлінні регіоном [833]. У тих політичних намірах вона знайшла досить несподіваного союзника, а саме ліберальних міщан керованих адвокатом Францішком Смолькою (1810-1899) (батьком відомого представника краківської історичної школи Станіслава Смольки), який у 1866 році теж стояв на федералістських позиціях [65]. Однак, шляхетські політики змушені були відмовитися від боротьби за федерацію, так як ці устремління не знайшли на той момент схвалення у Відні.

Починаючи від 1867 року, імперія стала дуалістичною Австро-Угорською монархією. Частина польських радикалів сприйняла цю подію як черговий сигнал до більш рішучих дій. Тут шляхи Ф. Смольки і консервативної шляхти розійшлися. Ф. Смолька, відстоюючи свою лінію, 22 серпня 1868 року на другій сесії крайового сейму зробив подання щодо федеративного устрою Австрії. В кінцевому результаті, організована громадська думка, зокрема міщанські елементи Львова, а також частково шляхта спричинили те, що для Галичини визнано за необхідне створення окремого регіонального уряду, підпорядкованого Відню та запровадження широкої автономії. Автономія в Галичині створювала полякам умови для вільного розвитку культури і освіти, як і культивування національних традицій [323, с. 202]. Специфіка наддунайської монархії полягала в тому, що внаслідок реформ, проведених в 1860-х роках, вона втратила значну частину важелів формування і нав'язування загальнодержавних вимог для громадян. Ці події мали далекосяжні наслідки. Багато хто із вчорашніх революціонерів хутко перейшов у табір консерваторів, які панічно боялися широкомасштабних народних виступів і висловлювалися за мирний тиск на владу з метою отримання поступок економічного і політичного характеру.

На підросійських теренах “...після придушення Січневого повстання царат вирішив ліквідувати залишки автономії королівства, поступово інтегрувати його землі до імперії. ... У 1865 р. було скасовано назву “Королівство Польське” і замінено її Привісленським краєм, а посаду намісника – генерал-губернатором. ... У 1866-1871 рр. скасовано органи, які символізували автономію: Державну раду, Адміністративну раду, урядові комісії” [336, с. 349]. Російська мова стала офіційною мовою адміністрування [404]. Поразка Січневого повстання, репресії та політична ситуація в Європі привели частину польської спільноти до переконання, що довго ще не буде шансу на відновлення державності [1007]. “Криза польського суспільства, викликана невдачею повстання 1863-1864 рр. в усіх трьох державах, привела до переорієнтації політичної та історичної думки в бік “троїстого роялізму” [322, с. 95]. Для публічного життя настали важкі часи. Убогий і спустошений край, проявляв або апатію, або умів тільки нарікати на безплідний сейм [657, с. 9]. Тому виживання народу мало стати головною метою. У зв'язку з цим необхідно було відмовитися від прагнення будь-що отримати незалежність. “Позитивістські ідеї “органічної праці” означали заміну порятунку нації через відновлення державності на нову формулу – “збереження нації” без державності” [336, с. 374].

Погляди молодих краківських консерваторів на внутрішні справи Галичини чітко висловив Ю. Шуйський вже в “Listach z wycieczki do Lwowa” (“Листи з подорожі до Львова”), розміщених у “Часі” в лютому 1866 року [827, с. 71]. Згодом К. М. Моравський (K. M. Morawski) характеризував консервативну ідеологію наступним чином: “Консерваторами можуть бути ті, хто потрапить віками жити в очікуванні несподіваного відродження народу і роками спонукати його до пробудження та звитяги, стояти при напівстоптаних гаслах і підносити їх високо в небо із здавалося повного забуття та занепаду, вміти одномоментним подвигом здолати зневіру і поразку, схилити голову перед

ідеєю, що в болях родиться для світу” [974, с. 237]. Лояльність до поневолювачів мала би сприяти покращенню ставлення влади до польських культурно-національних вимог.

Лоялісти були в усіх трьох частинах розділеної Польщі. “Якщо Росія і Німеччина проводили жорстку антипольську політику, то в Австрійській монархії склалася відмінна ситуація” [336, с. 353]. Тому, реалізація планів лоялістів стала реальною тільки в Галичині. В 1869-1871 роках полонізовано школи, суди і управи, виходили друком польські газети і книги, в театрах ставилися польські вистави. Поступово поляки набували широкої автономії в Галичині, здобуваючи щораз більший вплив в Австрії. Об’єднані в Польському Колі відігравали значну роль у парламенті у Відні. Деякі з них посідали важливі державні посади. Альфред Потоцький (1870-1871) і Казимир Бадені (1895-1897) були прем’єрами в уряді, а Агенор Ґолуховський (молодший) – міністром закордонних справ [857, с. 129-130].

Таким чином, запровадження конституційної монархії, розбудова парламентської демократії, вільні вибори, багатопартійність і незалежна преса робили привабливим правління Франца Йосипа. Був він важливою фігурою, що уособлювала єдність держави. Прикладом популярності цісаря може слугувати його візит у 1894 році до Львова, коли місто було прикрашене біло-червоними і жовто-блакитними кольорами, а поміж них чорно-жовті цісарські символи [1034, с. 572]. З ним поляки пов’язували розквіт польської науки і мистецтва, “золоті роки” Ягеллонського університету, епоху малярства Яна Матейки (1838-1893), постановок Станіслава Виспянського (1869-1907) і народження нового напрямку в літературі – Молодої Польщі, пов’язаного з особистістю Станіслава Прибушевського і гасла “мистецтво для мистецтва”. “Під пруським пануванням не було можливим подібне. Не був можливим “казус” Бадені, який став австрійським прем’єром, ані Агенора Ґолуховського (молодшого), австро-угорського міністра закордонних справ [859, с. 412].

Значення лояльного ставлення польської політичної еліти в Галичині для Відня було достатньо важливим. Зрештою, було зрозуміло, що політична еліта Галичини мала власну політичну лінію, із прерогативами відмінними від імперських [1041]. По мірі наростання напруження з Росією змінювалося також стратегічне значення Галичини і поглядів її мешканців [482]. Одночасно поляки, як і русини-українці, перебували на різному ступені лояльності, а вірність Францу Йосипу не була для них аксіомою [1034, с. 553].

При таких тенденціях і перетвореннях, у період від травня до грудня 1869 року, в друкованому молодими краківськими політиками “Przeglądzi Polskim” (“Польському огляді”) було опубліковано зібрання двадцяти листів, написаних від імені не існуючої особи “stańczyka” (“королівського блазня”) – “TeKa Stańczyka” (“Тека станьчика”), де давалося бачення історичного минулого Польщі [1164, с. 154]. Її авторами були Станіслав Тарновський, Станіслав Козьмян, Юзеф Шуйський, Людвік Водзіцький [734, с. 206]. Характерно, що станьчики загалом не творили якогось окремого політичного напрямку з окресленою програмою і ніколи не збиралися залучити для підтримки своєї політики широкі кола суспільства. І ще одна важлива різниця чітко відслідковувалася: станьчики були течією “інтелектуалів”, що складалася виключно з лідерів. Натомість, органічники, навіть ті найбільші, робили багато, аби – в ім’я демократизму і рівного представництва – за лідерів не рахуватися”. Творці “Теки станьчика” висміювали змовницько-повстанську тактику, направлену на відновлення державності. “Тека станьчика” і висловлені в ній твердження зустріли з різних боків, а власне з боку політичних противників, низку заперечень і докорів, перш за все в тому, що її автори для аргументації своїх політичних гасел зігнорували і знехтували Січевим повстанням як проявом незламності народу і устремління до відродження державності [680]. “Розпочався навколо неї пекельний галас, від часу до часу, галас починався на підставі бачення газетярів, а не на

підставі читання Теки, про те скільки її читали в оригіналі, найкраще свідчить – невелика лічба екземплярів і нерозпроданий запас... Бо 1863 рік мусів і мусить визнати за страшну і чергову поразку кожен, у кого почуття нещастя Вітчизни, переважило над непохитністю зайнятого в тому році становища” – писав Ю. Шуйський у листі до Л. Білінського [242, с. 13].

Його аргументацію підтримано ще в одному більш пізньому виданні. “Тека” так була критикована наосліп, бо її ніхто насправді в оригіналі не читав. “Тека” розійшлася кількома екземплярами, “Przegląd Polski” де була найперше надрукована, мав що найбільше пів сотні передплатників. Загал дізнався про “Теку” з криків, які на неї спрямувала преса. Адже “Тека” не була таким великим політичним досягненням, ані такою великою мудрістю, не була також “спасінням народу”, не була “гірким але обов’язковим лікарством”. Плід то скоріше мистецький ніж політичний. Визнавав те сам Шуйський (Лист до Л. Білінського) [242]. Ю. Шуйському було прикро, що в публічному житті “...знавався безконечних звинувачень: від закидів щодо зради Батьківщини, до ворожого ставлення, до закидів запроданця душі то Австрії, то Росії, то централістам, то прихованої підтримки уряду, до зречення ідеалів, аж до навмисного перекручування історичної правди” [242, с. 3].

Судячи з усього, думку про перманентність і небезпеку повстання інші автори “Теки станьчика” запозичили від одного із своїх колег Ю. Шуйського, який перетворився на виразника “політичної та історичної краківської школи”, а в 1867 році в брошурі “Kilka prawd z dziejów naszych” (“Декілька істин з нашої минувшини”) гостро виступив проти повстання, вбачаючи в ньому причину нещастя польського народу [1164, с. 34]. Краківські історики вважали, що всі негаразди, які звалилися на Річ Посполиту наприкінці XVIII століття були викликані внутрішніми чинниками.

У цьому контексті доречним є спостереження, висловлене званою українською дослідницею Н. Яковенко. Вона зауважила, що в середині XIX ст. “вперше заявляють про себе різноманітні “школи”, що зазвичай несуть на собі відбиток “національної” специфіки” [493, с. 170]. Адже позитивістська парадигма пояснення минулого, яка набула популярності в другій половині XIX століття вже поза межами Німеччини, відкидала історизм німецького зразка, наполягаючи на тому, що перебіг будь-якої історії підпорядковано не туманній “історичній ідеї”, а неухильним законам розвитку та прогресу. “Сказане не означає, що схилення перед державою як “головним героєм” історії було властиве тільки імперській історіографії. Зокрема, такого пієтету не уникли й представники краківської (так званої “песимістичної”) школи істориків, що постала у другій половині XIX століття. Краківським професорам, зрозуміло, йшлося не про імперський патріотизм, а про ностальгію за втраченою державністю.

Невдача “весни народів” і криваве придушення польського Січневого повстання 1863-1864 рр. стали поштовхом до переосмислення історії або, за висловом одного з “батьків” тієї школи, вже згадуваного Юзефа Шуйського (1835-1883), – до “порахунку з минулим”. У чотиритомній синтезі “Dzieje Polski podług ostatnich badań spisane” (“Історія Польщі згідно з останніми дослідженнями”); її переглянута версія вийшла друком 1880 року під назвою “Historii polskiej trešopowiedzianej ksiąg dwanaście” (“Дванадцять книг детально розказаної польської історії”) Шуйський, полемізуючи з попередньою романтичною традицією оспівування “народу”..., полемічно наголошує брак політичної дисципліни в польському минулому, що “гноїв державну будівлю” та перетворював поляка на “індивіда, сповненого зарозумілості”. Найбільшою ж бідою польської історії, на думку Шуйського, була відсутність “сильної централізованої влади”, “абсолютизму західного гатунку”.

Краківська історична школа виникла загалом у сприятливий для себе період. Її представники переконували, що польський народ припустився помилок у будівництві власної держави і, що ті помилки потрібно висвітлити. За визначальний прорахунок вважали відсутність сильної влади. “З бігом часу судження краківської історичної школи у великій більшості стали однак визнані за слушні, поширилися і становлять тепер майже спільний погляд цілого суспільства і наукового світу. А навіть ті, що її ще й тепер відкидають і близькі до такої крайності, вже є готові в польській “золотій вольності” вбачати багато достоїнств, визнають великі заслуги краківської школи на полі критичної ревізії поглядів на минувшину” [648, с. 16].

Характерно, що школа не тільки черпала свої основні ключові моменти з ідеології “станьчиків”, але й те, що фундатори краківської історичної школи брали активну участь у політичному та громадському житті регіону [443, с. 135]. Адже “історик лише марить – час від часу – про свою незалежність від політики. Майже всі впливові концепції та парадигми, які встановлюють рамки для інтерпретацій минулого, є продовженням того чи іншого політичного контексту” [364, с. 9].

За нових умов австрійські правлячі кола були змушені враховувати зростання самосвідомості націй, що входили до складу імперії. Певних поступок у політичному та культурному житті добилися й поляки. Запровадження в 1869 році в Ягеллонському університеті кафедри історії Польщі стало подією, що вийшла далеко за локальні межі. “Утворення такої кафедри дозволила австрійська влада ще у 1861 році. У відкритому тоді історичному семінарі існували від початку два відділення – польське та німецьке, чи точніше австрійське. Антоній Валевський, який провадив перший із тих відділів, викладав у шістдесятих роках історію Польщі, головню часів новітніх. Але його постать, відома власне в період германістичного натиску, не виділяла його щонайменше як представника

тієї спеціалізації” [675, с. 86]. У Східній Галичині аналогічна кафедра у Львівському університеті виникла тільки в 1875 році.

Встановлення внутрішньої та зовнішньої стабілізації сприяло інтелектуальному життю, освіті, культурі, розбудові наукових підрозділів. Поглиблювалося переконання про не прийдешне значення історії для науки, народу і держави; віра в силу позитивно розв'язати всі болячки суспільного життя. Справою історії мало стати піднесення національної свідомості. Показником і чинником бачення історії як академічної науки, як автономної дисципліни, було введення її до університетських програм. Таким чином, Ягеллонський університет став своєрідним центром польської історичної науки. Роль ще однієї провідної історичної інституції відіграла Akademia Umiejętności (Академія знань створена 1873 році на основі Краківського наукового товариства) [1020, с. 385] та діюча при ній Історична комісія [1079, с. 220]. Академія на практиці була загально польською інституцією для усіх польських територій [524, с. IV], а також вагомим науковим майданчиком, де на зібраннях заслуховувалися доповіді провідних фахівців з актуальних питань.

У 1875 році в історико-філософському відділі Академії знань було прочитано лекції: Ю. Шуйського “Rzecz o zjeździe Kalińskim r.1343” (“Мова про Каліський з'їзд 1343 р.”), С. Смольки “Rzecz o Archiwach w Ks. Poznańskiem i Prusich zachodnich i wschodnich” (“Мова про архіви у князівстві Познанському і Західній та Східній Пруссії”) [46, с. 118]. Наступного року Ю. Шуйський виступив із повідомленням “O nieznanym kodeksach listów Eneasza Sylwiusza Piccolominiego (Papieża Piusa II)” (“Про невідомі кодекси листів Енеуша Сильвіуша Піццоломіні (папи Пія II)”) їх зв'язку з Польщею [47, с. 167]. Краківське відділення Академії знань у 1877 році подало до друку IV том “Monumenta medii aevi historica” (а в ньому приготував Ю. Шуйським “Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa (1300-1400)” (“Давні книги і рахунки міста Кракова (1300-1400)”) із його вступним словом про внутрішній розвиток і зовнішній вплив

міста [46, с. 133]. Особливий інтерес у стінах Академії викликала дискусія щодо праці члена-кореспондента М. Бобжинського під назвою “Kwestyja Kmieciów w Polsce pierwotnej” (“Питання кметів в давній Польщі”), спрямованої проти поглядів доктора С. Смольки, викладених у його праці “Mieszko Stary i jego wiek” (“Мешко Старий і його вік”) [49, с. 98]. При обранні С. Смольки членом-кореспондентом Академії знань (1880) відбувся його виступ на тему “Spór o biskupstwo krakowskie za czasów Kazimierza Jagiellończyka” (“Суперечки за краківське єпископство за часів Казимира Ягеллончика”) [51, с. 87-111]. У рік обрання М. Грушевського членом-кореспондентом Академії знань С. Смолька виступив із доповіддю “Kilka przyczynków do krytyki roczników polskich X i XI w.” (“Кілька доповнень до критики польських літописів X і XI ст.”) [61, с. 70].

“Варто принагідно зауважити, що апологетизація сильної державної влади й схиляння істориків краківської школи перед цінностями Заходу згодом, уже на хвилі неоромантизму, ... справили величезний вплив на В'ячеслава Липинського – засновника так званого “державницького” напрямку в українській історіографії” [493, с. 132].

Українці, які довгий час змушені були вести боротьбу за національну школу і університет, мали значно вразливіше становище в організації фахових досліджень історії [670]. Тому не дивно, що поруч із С. Качалою та І. Шараневичем до проблеми вивчення минушини долучився І. Франко. Про серйозне ставлення І. Франка до історичної науки та історичних знань свідчить той факт, що він упродовж багатьох років значився серед членів започаткованого у Львові Історичного товариства, де на засіданнях неодноразово виступав із доповідями та був постійним дописувачем у його періодичне видання “Історичний кварталник” [457, с. 873].

Розвиток української історіографії в Галичині отримав значне прискорення після довгоочікуваного приїзду до Львова М. Грушевського. 6 вересня 1892 року урядова “Gazeta Lwowska” (“Львівська газета”) і

“Dzielo” (“Діло”) поінформували про те, що цісар наказав утворити кафедру історії Східної Європи у Львівському університеті та що працевлаштований на ній професор буде провадити заняття руською (українською) мовою [613, с. 223]. На перших порах очікувалося, що посаду на кафедрі обійме В. Антонович. Із метою полагодження всіх питань до Києва вирушив О. Барвінський. Однак В. Антонович, посилаючись на стан здоров'я, не дав згоди на переїзд. Відомо, що значний вплив на суспільно-політичну діяльність О. Барвінського справила краківська історична школа (з Міхалом Бобжинським він підтримував теплі стосунки до кінця життя) [613, с. 218]. По поверненні з Києва О. Барвінському вдалося заручитися підтримкою М. Бобжинського і К. Бадені стосовно запрошення на кафедру М. Грушевського. Характерно, що про українські проблеми граф К. Бадені спочатку мав слабе уявлення. Це був тип політика-прагматика, характерний для епохи польського позитивізму. Кандидатуру М. Грушевського підтримав і відомий краківський історик, а одночасно Генеральний секретар Академії знань, С. Смолька [499, с. 134], який намагався зацікавити новоприбулого колегу проблемою налагодження видання руських літописів [2]. 11 квітня 1894 року цісар номінував Михайла Сергійовича Грушевського професором Львівського університету [860, с. 86]. В. Тельвак зазначає, що після приїзду до Львова М. Грушевський був тепло та оптимістично зустрінутий польським науковим середовищем [476, с. 68-70].

Реакція польських науковців на першу лекцію М. Грушевського у Львівському університеті була більш ніж схвальна. “Вітаємо в його авторі нового працівника на полі нашої спільної минувшини; знаємо його з попередніх праць як дослідника талановитого та працюючого..., захопленого щирим бажанням осягнення правди, якою б вона не була; надсилаємо йому також від осередку Ягеллонського університету сердечне вітання на тому новому для нього становищі у нашому краї: щастя Боже!” [872, с. 565-567]. До певної міри прихильне ставлення до

М. Грушевського пояснюється, можливо, не стільки фактом наукових здобутків ученого, що на той час ще не були настільки значними, скільки тою обставиною, що М. Грушевський приїхав до Галичини як прихильник політики польсько-українського порозуміння – “нової ери” [476, с. 68-69]. І. Чорновол трактує польсько-українське порозуміння в 1890-1894 років як “змову істориків”. На його переконання, її творцями були фахові історики: М. Бобжинський і А. Яблонівський – з польського боку, В. Антонович і О. Барвінський – з українського [613, с. 218].

Сильною стороною доробку М. Грушевського стало виокремлення історії українців з історії інших народів і держав, насамперед сусідніх Росії та Польщі, і обґрунтування суспільно-культурної окремішності українців як одного з великих європейських народів [359; 438]. На початку ХХ ст. “народницька” історіографія М. Грушевського була доповнена “державницькою” ідеєю групи т. зв. “істориків-державників” (В. Липинський, Д. Дорошенко та ін.), котрі експонували державницькі традиції та їхніх носіїв в українському минулому [332, с. 31-46].

Відповідно порозуміння між поляками та українцями тривало не довго [354]. Суспільно-політична діяльність і наукові погляди М. Грушевського після 1895 року вже не викликали позитивних емоцій у його опонентів [674, с. 337-356]. Згодом, у своїх спогадах М. Бобжинський зазначав: “Покликано Грушевського до Львова маючи на думці, що виріс далеко від наукових суперечок у Галичині і прибуваючи з Києва, де поляки і українці об’єднувалися віддавна у спільній обороні проти російських утисків, буде репрезентувати у Львівському університеті елемент об’єднавчої праці як в гроні професорів, так і серед молоді. Ті надії загалом не збулися. Прийнятий найкраще серед поляків, вибраний членом-кореспондентом Академії знань у Кракові, Грушевський віддався науковій праці, заохочував до неї своїх учнів, створив і розвинув наукове товариство імені Шевченка, але остаточно розірвав стосунки з польськими університетськими колегами і всій своїй діяльності в університеті надав

виразний напрямок руського сепаратизму, тим у польських професорів викликав небажання до запрошення нових професорів русинів” [128, с. 303].

У свою чергу, С. Закшевський даючи характеристику М. Бобжинському як громадському діячу і політику, відмітив: “Бобжинський відіграв значну роль у розбудові українського руху. ... Є одним з головних співавторів польсько-української угоди, яка була направлена проти церковно-староруської культури, що знаходилася під сильним впливом Росії. Бобжинський мав великий вплив на запрошення до Львова Грушевського, коли б не його підтримка не зміг би Грушевський втілити ті наукові завдання, які таку велику роль відіграли в організації українізму” [1178, с. 532].

М. Кугутяк зазначає, що спроба примирити український національний рух із концепцією історії Польщі 1772 року закінчилася провалом. У результаті відбулося різке і тривале розмежування між двома народами. Українсько-польські відносини на рубежі XIX – XX століть перебували в центрі суспільно-політичного життя краю [368, с. 35]. “Саме у сфері освіти яскраво проявились українсько-польські стосунки, які можна характеризувати деяким загостренням” [396, с. 119-120].

Залишається нагадати, що виплеканий у Речі Посполитій пієтет перед поняттям свободи став поштовхом до боротьби за неї у XIX столітті, коли, за влучним висловом Романа Шпорлюка, “муза свободи у Східній Європі розмовляла по-польському” [492, с. 25]. Суспільно-політичні рухи на теренах колишньої Речі Посполитої були одним із проявів нездоланної мрії поляків про відновлення втраченої державності [656; 658]. Разом із тим, поразки численних повстань обумовили ту обставину, що частина поміркованої інтелігенції все більше схилялася до лояльного консерватизму. Особливо випукло така тенденція простежується в Галичині, де ліберали за результатами революції 1848 року зуміли дійти до згоди з монархією, яка пішла на певні поступки. Ця обставина

породила ілюзію про можливість повернення втраченої державності шляхом порозуміння [450, с. 96].

У 1860-х – 1890-х роках ідеї позитивізму сприймалися як останнє слово науки і стали “символом віри” для освічених кіл суспільства. Проте процес сприйняття та поширення позитивізму в історичній науці не був однолінійним та однозначним. Спостерігається існування старих наукових традицій романтизму та гегельянства, а також наявність анти-позитивістської течії у самій історичній науці як у 1860-1880-х, так і у більш пізні часи [296, с. 199].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття польські землі продовжували залишатися в складі трьох імперій – Російської, Пруської та Австро-Угорської. На цей час приходяться ґрунтовні соціально-економічні та суспільно-політичні переміни. Відповідно, змінилося й ставлення польської інтелігенції до політичних питань. Після низки поразок повстань ХІХ століття місце апатії зайняли зацікавлення політичними концепціями [1135, с. 117]. Почали формуватися політичні партії європейського зразка [387, с. 60] – Польська партія соціалістична (1892) [342, с. 384], Національно-демократична партія (1897) (її прихильників називали ендеками), Польська соціал-демократична партія (1897), Польська демократична партія (1900) [653, с. 111-112], Українська соціал-демократична партія (1896/7) [1189, с. 62] та інші. Коли під кінець ХІХ століття появилися нові партії, лідери яких (може не всі, хіба Ю. Пілсудський і Р. Дмовський) пропонували нові політичні погляди, закінчилося навчання польської політичної думки в консервативній школі. І одночасно наступив занепад тої школи. Причин було декілька: краківські консерватори втратили ідейний вплив та не поділяли нової проблематики. Окрім того щораз менше значення в суспільному житті мала їх “історична верства”, їх рекрутаційна база – шляхта” [836, с. 8].

Ще в 1887 році в Швейцарії за ініціативою Томаша Теодора Єжа була створена таємна Ліга польська (Національна ліга), яка з 1893 року

діяла на польських теренах. Своєю метою вона вбачала об'єднання всіх суспільних груп в усіх частинах розчленованої держави з метою протистояння асиміляторській політиці. Лідери Ліги: Ян Людвіг Поплавський (1854-1908), Зигмунт Баліцький (1858-1916), Роман Дмовський (1864-1939), вважали, що головною метою поляків повинно бути не тільки відновлення держави, але й неустанна праця на пробудження національної свідомості. Цій меті слугувало створення численних організацій, підпорядкованих Лізі, таких як “Зет” і “Пет” тощо. “Зет” таємно діяла серед студентів, а “Пет” в середовищі гімназистів. Політичну програму Ліги представляло Стронництво народово-демократичне (ендеки), що діяли в Галичині з 1897 року, в Королівстві Польському з 1905 року і в Пруссії з 1909 року.

Одним із дискусійних питань у Галичині на початку ХХ століття стала проблема зміни законодавства для виборів до Галицького сейму. Над його вирішенням точились словесні та справжні баталії серед польсько-українського політичного проводу як в стінах сейму чи парламенту, так і на сторінках громадсько-політичних часописів двох таборів, громадських зібраннях, конференціях, з'їздах та вічах. Український провід у віденському парламенті поставив перед австро-угорським урядом українську справу та проблему польсько-українських взаємин, не як домашнє галицьке питання, а як одну з найважливіших державних проблем. Зважаючи на становище українських послів, гучні протести в сеймі та парламенті після “нерівних” галицьких виборів 24 лютого 1908 року до сейму, де послами було обрано всього дванадцять українських представників, тодішній галицький намісник граф А. Потоцький почав шукати контактів з українським політичним проводом. Зокрема, він запропонував своєрідний план налагодження польсько-українських взаємин:

1. Голова українського сеймового клубу д-р Є. Олесницький мав стати крайовим віце-маршалком.

2. Українець мав також стати другим віце-президентом Крайової шкільної ради.

3. Піти на зустріч у вирішенні культурних та економічних домагань українців та відмовитись від підтримки намісництвом москвофільського руху в Галичині.

Однак, вбивство 12 квітня 1908 року А. Потоцького українським студентом М. Січинським перекреслило всілякі попередні домовленості та знову загострило польсько-українські взаємини. До розв'язання даної політичної проблеми долучився у той час відомий краківський консерватор, історик, професор, а в період 1908-1913 років Галицький намісник М. Бобжинський [386, с. 122-131]. Конфлікт, що з особливою гостротою проявився на початку ХХ століття, був не в останню чергу спричинений зосередженням у провінції Австро-Угорщини провідних осередків польського й українського визвольних рухів, які користувалися запровадженими тут конституційними свободами. Хоча польські консерватори й змушені були на початку ХХ століття шукати шляхів компромісу із зростаючим українським національним рухом, проте загальна тенденція збереження польського “покровительства” над “менш розвиненими русинами-українцями” залишалась загальноприйнятим стереотипом польського політикуму, котрий негативно відбивався на міжнаціональних стосунках [386-387].

Створення політичних партій і розгортання національно-визвольного руху, поява неоромантизму обумовили ще більше зацікавлення історичним минулим [905, с. 19]. Відбулася зміна суспільно-політичної функції польської історичної науки. На вимогу польського суспільства історики, відійшовши від методологічних експериментів, повернулися до написання традиційних історичних праць, які могли пояснити долю народу; історіографія переорієнтувалася на практичні завдання [334, с. 38]. “Можна сказати, що польський спосіб мислення і трактування новітньої історії й по нині не може звільнитися від багатьох

тривалих стереотипів та публіцистичних спрощень; зрештою найчастіше тих самих, що зродилися у вогні минулої політики. В такий спосіб йдеться про дискусію навколо польських геополітичних орієнтацій у перше десятиліття ХХ століття” [575, с. 7].

Таким чином, суспільно-політичні умови та розвиток польської історіографії в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття спричинили виникнення, а згодом і занепад краківської історичної школи. При порівнянні дидактичних підвалин функціонування школи виникає дивний не раз паралелізм. Приблизно в той самий час, що в Кракові, в багатьох інших європейських осередках і опираючись на схожі підходи наступали зрушення в напрямку модернізації та утвердження критичних методів, раціональної підготовки кадрів, професіоналізації і становлення історії як академічної науки тощо. Не підлягає й сумніву, що опозиція краківській історичній школі мала досить глибоке політико-ідеологічне коріння. Разом із наростанням у регіоні нових суспільних сил, виникала необхідність розробки нових концептуальних підходів, пристосування історичних знань до завдань політичного моменту.

Висновки до розділу

У другій половині ХІХ століття польська історична наука і культура, інтегруючи здобутки перш за все власної, а також німецької, російської, української історичної науки й культури, досягла європейського рівня розвитку. Процес виникнення на ґрунті польської історичної науки перших вагомих розвідок історіографічного характеру співпав із створенням самостійних національних історичних інституцій (кафедра історії Польщі в Ягеллонському університеті, РТН, Академія знань). Важливу роль відігравали наукові часописи, Римська архівна експедиція, Польська бібліотека в Парижі, монументальні видання джерел тощо. Показником цих процесів стало формування дисципліни історіографії як

форми саморефлексії. Представники краківської історичної школи активно вивчали напрацювання своїх попередників – представників романтичної історіографії. Гірке розчарування у суспільстві від невдалих намагань збройним шляхом відродити державність поляків, обумовило зростання зацікавлення історичними дослідженнями. Консервативна позитивістська краківська історична школа здійснила спробу вивчити причини занепаду Речі Посполитої, а також напрацювати загальну концепцію історичного процесу на польських теренах. В свою чергу, її концептуальні засади стали предметом вивчення та критики варшавських позитивістів – В. Смоленського, Т. Корзона, А. Рембовського та ін. Процес формалізації історіографічних досліджень в окрему галузь науки пов'язаний із визначенням предмету історіографічних вивчень, розвитком термінологічних засобів, намаганням укласти перші схеми історіографічного процесу.

Суттєві зміни, що відбулися в суспільно-політичних відносинах на зламі XIX – XX століть обумовили зміну парадигми польської історіографії. Позитивістські “песимістична” краківська і “оптимістична” варшавська історичні школи втратили актуальність. Їм на зміну прийшли модерністська і неоромантична моделі конструювання минувшини.

РОЗДІЛ 4
ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
ФЕНОМЕНУ КРАКІВСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ
в 1918-2010 роках

4.1. Вивчення концепцій краківської історичної школи в польській історіографії за часів Другої Речі Посполитої (1918-1939 рр.)

Ще під час Першої світової війни визначні представники польської історичної науки, закликали до фундаментальної переорієнтації польської історіографії з метою сформулювати нові погляди на національну минувшину, здійснюючи пошук адекватної відповідності потребам тогочасної дійсності, та відтворення історії Польщі. В 1916 році відповідно до загальної атмосфери, викликаної війною і визвольними настроями, В. Конопчинський гостро критикував концепцію історичного минулого Польщі, сформульовану найбільш знаним представником краківської історичної школи М. Бобжинським. “Час великий на нову синтезу і на ґрунтовне опрацювання спадку минулих століть” – підсумовував він [798, с. 16]. На противагу своєму опоненту В. Конопчинський виклав власне бачення причин занепаду Речі Посполитої [807]. Уже в 1917 році найгостріший діагноз існуючій польській історіографічній традиції дав публіцист Антоній Холоневський у своєму творі “Duch dziejów Polski” (“Дух історії Польщі”) [604], – книжці, яка отримала широку популярність і була негайно перекладена на французьку, англійську, німецьку, болгарську й румунську мови. Жовтневий переворот у Росії, завершення першої світової війни, розвал

імперій на теренах Європи, на думку багатьох дослідників обумовили переломне значення 1917-1918 років у європейській історичній науці.

На початку 1918 року не підлягало сумніву, що Перша світова війна закінчиться поразкою центральних держав, а одним з її наслідків стане відбудова незалежної польської держави. 8 січня 1918 року президент США Томас Вудро Вільсон виголосив програму повоєнного урегулювання, де знайшлося місце і Польщі.

Польща була єдиною з новонароджених після Першої світової війни європейських країн, яка мала об'єднати в своїх кордонах території, що понад сто років були відокремленими одна від одної та ще й у різних політичних, господарських, освітніх, конфесійних і правових системах. Загальним настроєм значного числа поляків, який запанував після проголошення незалежності 11 листопада 1918 року, було радісне піднесення, почуття приходу “єри свободи” і здійснення мрій. Із перших днів незалежності в публіцистиці та літературі взяли гору оптимістичні ідеалізовані візії як минулого, так і майбутнього [336, с. 497].

Були і більш зважені та розсудливі оцінки ситуації і завдань, що стояли перед відродженою державою. Так, на переконання М. Бобжинського особливу увагу необхідно було приділити елімінації відмінностей, що виникли у регіонах, які до того перебували під пануванням Пруссії, Росії та Австро-Угорщини. Ці, та інші думки, опираючись на історичний досвід, він виклав у своєму двотомному виданні “Wskreszenie Państwa Polskiego” (“Відродження польської держави”) [125-126]. Дещо інші проблеми бачилися у відродженій Польській державі Я. Донбровському [617] та О. Бальцеру [527-528]. Суспільна свідомість формувалася під величезним впливом національної ідеології, біля новочасних поглядів якої стояли ендеки, а також впливали наслідки війни за кордони держави. “Глибоко вкоріненим було переконання про справедливість польських кордонів на Сході. Про це писали й промовляли політики та публіцисти різних політичних

орієнтацій. ... Підставою такого уявлення було давнє переконання про те, що Польща є найбільш східною частиною західної (латинської) цивілізації (“пшедмуже Еуропи”), в той час як західний кордон є наслідком польсько-німецького компромісу і в майбутньому може бути переглянутий” [336, с. 494]. Ідеологічним обґрунтуванням таким поглядам стала концепція сформульована табором націонал-демократів (ендеків), лідером яких був Роман Дмовський. У своїх ключових працях “Думки сучасного поляка” (1903), “Німеччина, Росія і польська проблема” (1908) він обґрунтував ідею “інкорпорації”, тобто входження (поглинання) східних теренів до польської держави. Набула поширення і “федералістська” програма Ю. Пілсудського. Її суть полягала в тому, що в результаті повалення царизму і розпаду Російської імперії має виникнути сильна і велика Польща на федеративних засадах.

Впродовж 1918-1939 років по-різному складалася доля консервативного табору польської суспільно-політичної думки. Діяльність польських консерваторів у Другій Речі Посполитій можна чітко поділити на три окремі відтинки. Перший, то 1918-1926 роки, коли консервативні угруповання намагалися пристосуватися до нової ситуації – без особливих успіхів. Новий шанс їм дав травневий заколот 1926 року, який вивів із політичного небуття і дав можливість впливати на політичну ситуацію в країні. Початок третього періоду, пов'язаний зі смертю Ю. Пілсудського в 1935 році. Це час маргіналізації і занепаду консервативного табору.

Представники різних частин Польщі вважали, що завдяки саме їхніми зусиллям була відновлена країна, а тому вимагали, щоб їх репрезентанти відігравали провідну роль у державному управлінні. Наприклад, на територіях, що раніше належали Пруссії і Росії, місцеві поляки недоброзичливо сприймали галицьких службовців і вчителів, котрі туди приїздили і намагалися там працевлаштуватися, нагадуючи їм про лояльну позицію стосовно уряду австрійців у Галичині в попередній період. З іншого боку, в Галичині з підозрою ставилися до амбіцій

“недонавчених пруссів” та з неприязню до “варшав’ян із домашньою освітою”, котрі, незважаючи на відсутність відповідної кваліфікації, прагнули обійняти всі урядові посади й очолити найважливіші державні інституції [343, с. 217]. В цих умовах зазнали перемін і соціальні функції польської історичної науки. Якщо раніше її завданням було довести неминучість повернення народу незалежності, то за нових умов постала необхідність консолідації суспільства, доведення логічності перебування у складі Польщі східних теренів Галичини [476, с. 72].

Нова ситуація сприяла тому, що в польській історіографії розгортався плюралізм думок. У регіональних наукових центрах у міжвоєнний період переважав неоромантичний підхід до трактування минулого, в якому романтичні традиції першої половини ХІХ століття перепліталися з підходами польських істориків-консерваторів другої половини ХІХ століття. Провідні ідеологи неоромантизму в цей період діяли у Львові та Варшаві, частково в Кракові [930]. Відмічено міграцію вчених до нових чи відновлених наукових осередків.

В умовах незалежної польської держави виникли нові реалії політичного існування польського суспільства, що вимагали перегляду політичних та історіографічних концепцій. На зміну ідеям піднесення національної боротьби за незалежність постала необхідність переосмислення свого минулого задля прогнозування майбутнього. Особливо відчутною була потреба відмови від ідеалізованих історичних образів, що протягом бездержавного періоду слугували вихованню патріотизму. Їх місце повинен був зайняти прагматичний образ минулого, що з усіма своїми перевагами та недоліками мав стати відправним пунктом для формування історичного світогляду майбутніх поколінь поляків.

Значну роль у цьому контексті почали відігравати газети та журнали. Окрім “*Myśli Mocarstwowej*” почали виходити “*Civitas Academica*” в Кракові, “*Wiadomości Akademickie*” у Познані, а “*Dzień*

Polski” започаткував додаток “Kronika Akademicka”. Поширилося переконання, що преса є незалежною від політичних платформ і течій. Разом із тим, “Czas” – найважливіше консервативне видання, крім нових віянь, переживав значні фінансові проблеми. Навіть “Dzień Polski” – офіційний орган об’єднаних навколо Ю. Пілсудського консерваторів мав фінансові труднощі. В такій ситуації появилися проекти об’єднати дві редколегії. З цією метою з січня 1934 року “Czas” став варшавським виданням. “Czas” був найбільш критичним стосовно санації. Хороший фінансовий стан мали “Dziennik Poznański” та віленське “Słowo”. “Dzień Polski” як офіційний орган був найбільш залежним від уряду, тому підтримував його діяльність. Ці видання втратили своє політичне значення після 1935 року (крім “Słowa”). На шпальтах “Słowa” точилися дискусії стосовно суспільних змін, консервативної ідеології – тут найбільш активними були Я. Бобжинський і С. Естрейхер. Суттєву роль відігравав щомісячник “Nasza Przyszłość” редактора Я. Бобжинського, якому відводили роль теоретичної “кузні” польського консерватизму. Із неоконсервативних видань потрібно виділити “Myśl Mocarstwowa” і “Bunt Młodych” (згодом “Polityka”).

У цей час один із корифеїв варшавської історичної школи, який очолив університетську кафедру, В. Смоленський, стверджував, що умови незалежного життя нівелювали головний аргумент, за яким історична наука трактувалася як один з інструментів порятунку [1052, с. I]. Занепад Речі Посполитої втратив ту актуальність, яку він посідав у історії для багатьох поколінь, гноблених неволею. У цьому контексті, дослідники польської минувшини були вільні від необхідності давати народові поради щодо збереження національної ідентичності, були позбавлені однієї з найскладніших проблем, яка затрудняла подальший пошук правди. Виходячи з цього, мета історичної науки, так само як інших умінь, полягала в пошуку правди для самої правди, без погляду на її практичне значення в біжучій хвилі щодо минувшини. “Неоромантичні тенденції

поступилися місцем утвердженню незаангажованого погляду на минуле. Частина істориків зосереджувала увагу на державно-правових інститутах та їх ролі у змінах устрою (О. Бальцер, М. Бобжинський, Б. Дембінський, З. Войцеховський). Інші дослідники зацікавились історією польської культури, трактували її з соціологічних позицій (С. Тарновський, Я. Птасьнік)” [336, с. 500].

Дві найвагомші проблеми з якими зіткнулися поляки у відродженій державі, це необхідність проведення аграрної реформи і прийняття конституції. В її підготовці взяли участь і консерватори. На чолі “Ankiety Konstytucyjnej Sejmu Ustawodawczego” (“Конституційна Анкета Законодавчого Сейму”) став професор М. Бобжинський. Проект Анкети передбачав двопалатний парламент із сенатом 3/4 якого обиралися би воєводськими сеймиками, а 1/4 сеймом, парламентарі до якого обиралися в одномандатних округах. Президента мали обирати загальним голосуванням і він наділявся значними повноваженнями. Проект передбачав суттєву розбудову територіального самоврядування. Але, він був направлений до конституційної комісії, де успішно про нього забули.

Практично всі сфери суспільного життя вимагали реформування і законодавчого підкріплення. Перший етап відновлення країни завершився прийняттям у березні 1921 року Законодавчим сеймом Конституції. Черговий поштовх науковим дослідженням, у тому числі й у царині історичної науки, дали заходи з нагоди п'ятдесятирічного ювілею Академії знань. В урочистостях з нагоди цієї події взяв участь і виступив із промовою М. Бобжинський [116]. Особливої ваги вимагала проблема підготовки нових кадрів. Одним із серйозних досягнень Другої Речі Посполитої стала розбудова польської системи освіти. Велике значення для популяризації наукових досліджень і поширення культурних цінностей мало відкриття в 1928 році у Варшаві Національної бібліотеки, у фондах якої зберігалися визначні пам'ятки польської писемності. В багатьох містах працювали аналогічні заклади, наприклад “Оссолінеум” у

Львові. Відбудова незалежного народного життя змінила й підвалини організації історичної науки в Польщі. Середовище польських істориків чи не вперше відчуло опіку та сприяння влади. “Важко недооцінювати значення відродження незалежної польської держави для розвитку історіографії, важко відразу однак не розуміти, що не всі сподівання, які пов’язані з новими умовами, могли бути і стали здійсненими” [781, с. 1]. На переконання Є. Матерницького “незалежницький” перелом (після 1918 р.) приніс відразу виразне погіршення матеріальних умов історіографії, що спричинило між іншим низку перешкод у функціонуванні “Історичного квартальника” й інших польських часописів і наукових інституцій [898, с. 26]. Разом із тим, нова політична і національна реальність незалежної Польщі сприяла зміні підходів до вивчення минувшини, а також поглиблювала роль історії в процесі національного виховання. Появлялися відозви і маніфести, індивідуальні та колективні, що формулювали завдання історії [1086, с. 156].

Визначальне значення для розвою польської історичної науки мало формування мережі вищих навчальних закладів. Поруч із діючими в Кракові та Львові, відновилися університети у Варшаві, Познані й постав Католицький університет у Любліні. Перше десятиріччя міжвоєнного періоду в Польщі вирізнялося великим зацікавленням історією інших народів, а особливо пов’язаними з нею методологічними проблемами. Надбанням міжвоєнного двадцятиріччя (1920-1930-ті рр.) був значний розвиток осередків історичних досліджень, перш за все науково-дослідних і дидактичних, які досить рівномірно розмістилися по всій державі. Спеціалізувалися вони часто у вузько окреслених напрямках, пов’язаних із дослідженням історії регіонів [741]. До їх здобутків можемо віднести відновлення наукових бібліотек, архівів, музеїв, підготовку необхідних фахівців, залежно від здійснюваних дослідницьких задач. Пов’язано це було із загальним розвитком наукового історіописання [450, с. 96]. В польських умовах це явище було залежним у великому ступені від

політичних змін. Саме в цих умовах успішно вдалося завершити організаційне об'єднання дослідників минувшини. На місці локальних організацій покликано до життя загальнодержавне Польське історичне товариство, яке з часом охопило своїми відділеннями всі регіони країни [985]. Сталося це у 1925 році під час загального з'їзду польських істориків у Познані [41; 1165]. А розквіт зацікавлення методологією в польській історіографії допровадив навіть до утворення на з'їзді спеціальної методологічної секції [1138, с. 118].

Низка дослідників підкреслювала, що в нових умовах польська історіографія повинна керуватися дужче ніж коли-небудь раніше постулатами історичного об'єктивізму [803], однак не всі прагнули визначитися з формулюванням її науково-пізнавальних, чи суспільно-виховних завдань. Один із провідників польської історичної науки М. Бобжинський здійснив вагомий внесок у розвиток історіографії 1920-х років публікацією першого (із передмовою С. Кутшеби) і другого (із передмовою С. Естрейхера) томів “Szkice i studia historyczne” (“Історичні нариси і дослідження”) [120-121]. У вступній статті цього видання під назвою “W imię prawdy dziejowej. Rzecz o zadaniu historii i jej dzisiejszym stanowisku” (“В ім'я історичної правди. Розмова про завдання історії і її теперішнє становище”) він зазначив, що “відновлена Польська держава вимагає так само історичної правди, як потребувало її покоління добиваючись для себе тієї державності”, але одночасно доводив, що стосовно відродженої Польської держави визначальним є безсумнівна ревізія історичних поглядів, ширше дослідження джерел. Однак та ревізія повинна проходити у сполученні непохитного духу вольності, а ще твердого духу праці, обов'язку і самопожертви. Нові польські історичні синтези, на його переконання, мали полягати в тому, “...що повертатися мусимо не навколо питання, як і для чого ми занепали, скоріше навколо питання, як це ми рухалися із занепаду і з яким засобом сил, моральних та фізичних, з якими установками і стосунками стали ми до будівництва

державності” [122, с. 21, 23-24]. М. Бобжинський із перспективи правлячого табору нав'язував до традицій німецької історіографії, вказуючи, що визначальним предметом історичної науки повинна бути “політична історія” [838].

Визначний представник середньої генерації тогочасних істориків Станіслав Закшевський (1873-1936) здійснив нищівну критику поглядів на минувшину та сьогодення в доробках О. Бальцера, С. Кутшеби, А. Холонєвського [1177]. Він вважав, що по здобутті незалежності погляд історіографії на народне минуле “відчутно втратив політичне забарвлення” [1176, с. 294]. Своє бачення задач історіографії стосовно відродженої Другої Речі Посполитої заключив у наступному узагальненні – “осередком всіх зусиль мусить стати думка, що відродження державності спонукає загал обивателів старанно студіювати історико-політичні розвідки, в яких втілено жадання народу озброєного в потужну броню, яку становить держава. Польський народ був і буде народом державницьким, який творить особливий напрямок культури. У науковій праці та вихованні суспільства польська історіографія мусить зайняти в історії народу належне місце, співвідноситися з його реальними справами і турбуватися про його майбутнє” [1183, с. 3].

В умовах відбудови державності загострилася боротьба між двома політичними угрупованнями – ендеками і пілсудчиками, проявлялися певні розбіжності між регіонами, що входили раніше до складу Пруссії, Росії і Австро-Угорщини [1123]. “Прихильниками і пропагандистами ідей “п’ястовської Польщі” з кордоном по Одрі і Нисі Лужицькій були ендеки, які з недовірою ставилися до “ягеллонської Польщі” з її поглядами, зверненими на Схід. ... Натомість “федеративні” візії Ю. Пілсудського та пілсудчиків на Сході поділяла незначна частина польського суспільства, вважаючи їх нереальними (до прихильників ідеї належали частина соціалістів, людовців і консерваторів)” [336, с. 494]. Зрозуміло, що в такій ситуації інші підходи сповідували історики, які не симпатизували

правлячому табору, залишалися щодо нього в опозиції народно-демократичним рухом. Чинили вони то в дуже різні способи. Так, В. Собеський підкреслював (1923 р.), що “тепер на місце поколінь мучеників, приходять молоде покоління, рвучись до нової мети, до нових шляхів”, і висловлював погляд про необхідність визначення його “святинь” у давніх часах шляхетської Речі Посполитої. “Не стільки в казематах епохи по втраті незалежності – твердив він – скільки, скоріше серед буйного життя часів золотої вольності Речі Посполитої шукати нам пора пов’язання теперішності з майбутнім” [1054, с. 7]. Тому не дивно, що упродовж всього міжвоєнного двадцятиріччя в суспільній свідомості поляків залишилася роздвоєність між традицією великодержавності й “цивілізаційного покликання” Польщі та усвідомленням нових історичних реалій, які диктували мислення новими демократичними категоріями. Активно цю проблематику опрацьовував М. Гандельсман (1882-1945) [721; 722]. Його перу належить одна з перших спроб дослідити нові тенденції в польській історіографії в умовах відродженої державності [723].

“Нова ситуація все ж не залишила байдужими істориків та політиків стосовно основних положень представників краківської історичної школи. Саме тому можемо твердити, що у вивченні її спадщини в 1919-1939 рр. наступив черговий етап” [449, с. 128]. Професор польської історії Ягеллонського університету В. Конопчинський із вишини кафедри, керівництво якою обіймав по Ю. Шуйському і С. Смольці, в лекції, яка згодом була опублікована, в черговий раз піддав критиці краківську історичну школу. Погоджуючись із думкою, що “відродження державності повинно відкоригувати бачення минулого”, він висловлював думку, що “...демократизація суспільства вказує вивчати тим пильніше минуле народних верств, а не тільки шляхти” [1002, с. 7]. Пройшовся безпосередньо і по головній праці М. Бобжинського “Dzieje Polski w zarysie”: “Нехай популярні книжки про “дух історії Польщі” розходяться в

нових виданнях далеко ... всюди, якщо коли-небудь пригнобленим польським душам буде загрожувати спокуса каяття. Але нехай наша інтелігенція ... сміливо сягає безперечної правди” [804, с. 23]. Подібних роздумів було більше ніж достатньо. М. Бобжинський був до глибини зачепленим. Як останній із діючих представників школи, над синтезами якої працював протягом сорока років, протидіяв ревізіонізму В. Конопчинського. Аналізуючи причини нападок із боку свого опонента, він зазначив “...запропонував Конопчинський ні менше ні більше начерки польської історії під кутом зору народних демократів із метою підтримки політичної програми, яку Дмовський ... у 1908 р. намалював” [103, с. 16]. Відбудова держави не була на його думку заслугою народу – “нова світова завірюха скинула його гнобителів і дозволила народові на цій основі здобути свою державність”. Але в тій державі окрім спроб визволення власними силами від загарбання, народ до суспільної рівноваги не дійшов. Головна проблема, навколо якої мала повертатися подальша його історія, на переконання М. Бобжинського, то справа визволення урядової влади з-під всевладдя сейму, питання устрою східних кресів і згуртування білорусько-української людності в державі [718, с. 77]. Кому як не колишньому наміснику Галичини було відомо яку загрозу таїть нехтування інтересів українців. Даному питанню присвячена одна з дисертацій, що виконана під керівництвом професора Л. Зашкільняка [491], тому не будемо акцентувати на цій проблемі свою увагу.

Один із найвідоміших тогочасних польських істориків, М. Гандельсман, прагнучи узгодити позиції різних сторін, повідав, що кожному поколінню сучасна дійсність накинута інші стосунки до минулого і підготувала засади до іншого бачення [717]. “Звично, по оптимізмі надходить час на реалізм. Вимагає того світовий стосунок до завдань історії. Адже, одне тільки у нас бажання, – навчити свій, польський народ правди, хоч би найбільш гіркої, найбільш брутальної

історії, лиш щирої правди, без прикриття і без фразерства, “справжньої” правди. Адже, тільки в ознайомленні з суровою дійсністю, такою, яка існує, і дійсністю такою, яка існувала, обиватель великого, вільного народу може свідомо виховати своє бачення, образ народу і держави. ... Народ ... є з багатьох поглядів відродженням, але тим самим народом, на який тиснула вся його вікова минувшина, на характері якого в дивний спосіб відбилися всі його недоліки і вади” [718, с. 66].

Відсутність єдиної синтетичної концепції характеризувало опрацювання збірними силами польських істориків “Великої всесвітньої історії” (10 т., від 1935 р.). Лакуни в баченні цілісної історії Польщі в працях Ю. Шуйського, М. Бобжинського чи В. Смоленського не заступили опрацювання окремих проблем польської історії: історії культури, господарчої історії. Формування нової синтези історії Польщі утрудняла та обставина, що поглиблювалася теоретично-методологічна рефлексія, яка все таки не належала до міцних сторін тогочасної польської історіографії. Поза нечисленними винятками – такими, як зацікавленість методологією історії М. Гандельсманом [719; 720; 723], який нав`язував до нових методологічних концепцій, поширених зарівно в німецькій, французькій науці, а також впливів західноєвропейських ідей (зокрема звернення до номологічної традиції). Однак, творці польської школи господарчої історії Ф. Буяк [964] і Я. Рутковський [1006], як інші тогочасні польські дослідники порівняно мало цікавилися теоретично-методологічною проблематикою історії. Я. Птасьнік зосередився на історії польської культури, трактуючи її з поширених тоді соціологічних позицій [336, с. 500].

Проявляли зацікавлення до історіографічних досліджень шукачі ключа стосовно розуміння польської історії з точки зору неповторної психіки польського народу. Так, Фелікс Конечний (Felix Konieczny) (1862-1949) – історик, редактор краківського журналу “Слов`янський світ” (1905-1914), проявляв щораз більше зацікавлення поглядами

А. Тойнбі [794-795]. В свою чергу А. Тойнбі навіть написав передмову до опублікованої англійською мовою праці Ф. Конечного “O wielości cywilizacyj” (“Про чисельність цивілізацій”), в якій польський дослідник виклав власну цивілізаційну концепцію історії [793]. Погляди Ф. Конечного справили значний вплив на розвиток польської історичної науки 1920-1930 років, та на формування світоглядних засад творчої інтелігенції. Привертає увагу його стаття під назвою “Розмноження більшовизму”, опублікована у 1930 році в “Народовій Мислі”. У ній Ф. Конечний зробив закид тогочасним польським керівникам у застосуванні більшовицьких методів здійснення влади над громадянами через “приручення” суспільства на користь державних інституцій [361]. “Пригнічення суспільства є властивістю візантійської цивілізації. ... У Польщі поширюється культ “начальства”, якому все дозволено, а державність ідентифікується по-московському з однією особою, ніби з містичною тугою, ніби за якимось Миколаєм III” [740, с. 403].

Значний вплив на суспільну свідомість і політичні погляди поляків мав син М. Бобжинського – Ян Бобжинський, який свого часу закінчив політехніку, захистив докторську працю з хімії. В незалежній Польщі він працював у Міністерстві промисловості й торгівлі, а після звільнення з державної служби (1925) заснував Польське господарське об’єднання метою якого був захист громадян від утисків фіскальних служб. До діючої політики долучився після травневого перевороту Ю. Пілсудського, посівши позицію відмінну від свого батька. У 1926 році вступив до “неостаньчиківської” “Stronnictwa Prawicy Narodowej” (“Партії національної правиці”), та невдовзі став генеральним секретарем SPN і найближчим співпрацівником його формального віцепрезидента (фактично лідера консервативного табору) Януша Радзивилла. На тій посаді здійснював енергійні зусилля направлені на утворення структур поза межами колишньої австрійської дільниці, відкриваючи відділення у Варшаві, Лодзі, Замості, Любліні та Катовицях, а також по розширенню

його суспільної бази (переважно за рахунок представників великої і середньої буржуазії). З цією метою намагався організувати Господарський фронт, як противагу державним об'єднанням (*Problem konsolidacji ugrupowań zachowawczych w Polsce*. 1929). Причиною невдачі цієї ініціативи була перш за все інерція самих консерваторів, пов'язана з відсутністю зацікавлення лобі великих промисловців.

У 1927 році Я. Бобжинський опублікував працю “*Etatyzm czy indywidualizm w gospodarstwie państwowym*” (“Етатизм чи індивідуалізм в державному господарстві”). У 1928 році в збірнику праць “*Z dziejów odrodzenia myśli konserwatywnej w Polsce*” (“З історії відродження консервативної думки в Польщі”) підготував том “*Na drodze walki*” (“На дорозі боротьби”). У 1929 році дійшло до суперечки Я. Бобжинського з К. Гжибовським стосовно тогочасної ролі консерваторів і їх майбутнього. Дискусію викликав виступ К. Гжибовського на зібранні управи краківського відділення SPN 14 жовтня 1929 року. Вважав він, що уряд у майбутньому буде схильний до демократії, тому потрібно стати на його бік. Таким чином, причиною суперечки Я. Бобжинського з консерваторами була, їх політична несамостійність, а навіть опортунізм стосовно владних угруповань, що проявилось в намаганні постійно знаходитися при “троні” Ю. Пілсудського. Я. Бобжинський не був категоричним противником співпраці з санацією, але вважав, що взаємини з владою не повинні вести до втрати ідейного обличчя консерваторів, чи до їх “розчинення” у владі. Вважав, що Ю. Пілсудський очікує від консерваторів ідейної підтримки, а не вправного асистування; його позиція виражалася в гаслі: “ані співпраці, ані опозиції”. На думку К. Гжибовського, для Я. Бобжинського своєрідним політичним кредо було висловлювання: “Консерватор є патріотом, але не є націоналістом, є прихильником авторитету і пошанування влади, але є ворогом деспотизму, поціновує свободу, але ненавидить анархію, є віруючим, але уникає фанатизму” [706, с. 166]. У квітні 1930 року Ян започаткував видання

теоретичного щомісячника “Nasza Przyszłość” (“Наше майбутнє”) (надрукував 72 випуски до 1939 року), спочатку під опікою SPN, а після розставання з “неостаньчиками” – під грифом “Wolna Trybuna Polskiej Myśli Państwowej” (“Вільна трибуна польської державної думки”).

Про розрив Я. Бобжинського з консерваторами свідчила самоліквідація SPN, яке в 1933 році, разом із “християнськими землеробами” і віленськими “зубрами” утворило “Zjednoczenie Zachowawczych Organizacji Państwowych” (“Об’єднання консервативних державних організацій”), що на думку Я. Бобжинського означало цілковите занпащення ідейного доробку “краківської школи”. Сам Ян Бобжинський за “кардинальне питання” польського консерватизму (його ототожнював із станьчиківською школою) вважав: *історизм*, який трактував як посилення на досвід минувшини при виборі актуальних засобів політичної діяльності; соціологічний *емпіризм* і використання індукційного методу в ідеології і в політичній діяльності; *державницький*, так званий солідарний і надстановий підхід у політиці; еволюційний і обережний *реформізм*; вірність Костелові та католицькій *релігії* (*Program i zadania krakowskiej szkoły konserwatywnej*. 1926) [6]. У 1934 році Я. Бобжинський створив “Związek Polskiej Myśli Państwowej” (“Союз польської державницької думки”), задуманий як надпартійна ідеологічна організація і “творча лабораторія”, що мала об’єднати тих хто цікавився реалізацією мети перетворення Польщі на королівство. ZPMР не мав політичної програми, а єдиним його “канонем був світогляд”, тобто переконання, що джерелом права, моралі та влади є Бог, а не “воля натовпу”; визнання приватної власності за фундамент ладу і цивілізації; засади “державного і господарського об’єктивізму”. Визначальною геополітичною концепцією ZPMР стала ідея мілітарно-господарсько-культурного блоку держав Центрально-Східної Європи, опертого на “залізний прут” осі Варшава-Будапешт (*Wspólna granica polsko-węgierska jako nasza główna racja stanu*. 1938); прагнучи відродити “Польщу в

троїстому гербі” Я. Бобжинський створив “Związek Przyjaciół Litwy” (“Об’єднання друзів Литви”) і нав’язав співпрацю з (не численними) українськими консерваторами, згуртованими навколо унійного єпископа Г. Хомишина (*List otwarty do konserwatysty ukraińskiego*. 1931; *Problem ukraiński na tle rzeczywistości*. 1934). Контroversійні ідеї Блоку були перш за все антирадянського спрямування. Я. Бобжинський пропагував (*Bolszewicka prawda*. 1936; *Druga inwazja czerwonej Moskwy*. 1936) ідею створення Антибільшовицького фронту, а влітку 1939 року висловлював ідею польсько-японського альянсу проти СРСР [6].

Під кінець 1930-х років, на розгляд міністра Я. Беца (J. Becka), подав три версії “*Uproszczonego ustroju Państwa Polskiego*” (1939), які зводилися до проекту впровадження кабінетного уряду, обмежували численність міністерств до чотирьох, передбачали елітарність сенату (мав складатися з довірених ставлеників глави держави і делегатів воєводських сеймів) і ліквідацію безпосередніх виборів до сейму, а також запровадження інституції регентства і представників Регента. Останній постулат був проявом переходу Я. Бобжинського на монархічні позиції, що увінчала угода про порозуміння і співпрацю ZPMР з “*Stronnictwem Narodowych Monarchistów*” (“Партією національних монархістів”), керованих В. Тушкевичем. Тісно співпрацюючи з краківським ксьондзом-біскупом А. Сапегою, Я. Бобжинський постійно пропагував ідею канонізації королеви Ядвіги [749, с. 21-40].

У незалежній Польщі в незначній мірі сповнилося очікування стосовно переоцінки поглядів на історію Польщі. Історики проникали глибоко в оточуючу їх дійсність та намагаючись подолати вузькі рамена політичних таборів займали, однак, принципово різні позиції в дослідженні польської народної минувшини. Де пілсудчики тяжіли до інсурекційних (повстанських) традицій, народні демократи закликали до їх ревізії, хоч самі не нав’язували до традиції органічної праці й “реальної політики”. Очевидно, глибоке політичне коріння диктувало відмінні

стосунки до народної традиції, позначившись на тогочасному польському “історичному ревізіонізмі”. Відноситься те зарівно до виголошеної думки у виступі Адама Скалковського (1877-1951) – який заперечував демократизм Тадеуша Костюшки – навколо постаті ватажка, а згодом до ангажованої в 1930-х роках не тільки у середовищі професійних істориків гарячої суперечки про Станіслава Августа, аж до “ревізіоністичних” постулатів Ольгерда Гуркі (1887-1955) [977].

У середині 1930-х років у Другій Речі Посполитій знову зріс інтерес до методологічних питань, спостерігалось повернення до позитивістських підходів, але вже на новому рівні, відбулася переоцінка та навернення частини дослідників до поглядів представників краківської історичної школи. Реабілітацію поглядів краківської історичної школи започаткував О. Гурка, який здійснив переоцінку понять “оптимізм” і “песимізм” [1003, с. 78].

Свої перші студії О. Гурка присвятив періоду польського Середньовіччя, де у зв'язку з дослідженнями історії Сілезії заперечив тезу німецьких істориків про цивілізаційну роль німецьких колоністів на цих землях у XII столітті. Але найяскравіше його історіографічні ідеї почали проявлятися вже в працях 1930-х років. Він сформулював власні підходи стосовно причин занепаду Польщі, які були спричинені через шляхетську сваволлю та слабкість королівської влади, що кореспондувалось з поглядами істориків, прихильних до табору Ю. Пілсудського, сповідували необхідність сильної влади та пропагували провідну роль керівної особи в політичному житті. Також, проглядається близькість його поглядів до постулатів краківської історичної школи, представники якої основну причину падіння Речі Посполитої бачили у внутрішньому занепаді польського суспільства, виродженні “шляхетської демократії” та політичного устрою держави [686].

Праці О. Гурки виразно позиціонують дослідника як прихильника “східної” історіографічної орієнтації. Він поставив під сумнів низку

центральных для польської політичної думки та історіографії концепцій. Зокрема, підважив основи ідеї “Польщі, як підмурку християнства”, визначивши маргінальність мілітарних конфліктів Польщі та Османської імперії і охарактеризувавши Річ Посполиту не як “мур” Європи від татарської загрози, а як терени експлуатації економічних та людських ресурсів. У своїх працях він вказував на часту недооцінку владою південно-східного напрямку розвитку і характеризував польську політику в цьому напрямку як історію втрачених можливостей та занепаних проєктів. У дослідженнях історії Польщі XVI – XVII століть висунув гасло “ревізіонізму” всієї польської історичної науки, під яким розумів “висвітлення в історичній науці й використання для шкільних цілей безоглядної правди про історію, здобутої через застосування найновіших наукових методів, опертих на незаперечні факти, статистичні дані й об’єктивні результати досліджень, що мають на меті перегляд низки оцінок” [687, с. 568-569].

Центральне місце в дослідженнях О. Гурки займала проблема переоцінки історичних уявлень про період польсько-козацьких війн середини XVII століття, що склалися в польській історіографії і в свідомості широкого суспільного загалу в міжвоєнний період, як першочерговий чинник у формуванні сучасної йому історичної свідомості. Він визначив впливи образів минулого, навіяних романом Генріка Сенкевича “*Ogniem i mieczem*” (“Огнем і мечем”), зазначав, що “образ, накинутий цілому польському народові 50 років тому, так геніально і постійно діючою силою, є вирішальним для нашого відчуття минулого більше, аніж всі університетські кафедри разом взяті”. Сенкевичівські картини минулого через процес шкільного виховання безпосередньо впливали на формування історичних уявлень поколінь поляків і, вкоренившись у свідомості, транслиювалися на саму історичну науку. Однією з безпосередніх причин такого стану речей О. Гурка бачив у формуванні польської історіографії всього попереднього бездержавного

періоду з оглядом на практичні цілі виховання патріотизму. З таких позицій у польському суспільстві, шкільництві та історичній науці був сприйнятий роман Г. Сенкевича “Вогнем і мечем”, що розглядався як засіб для “зміцнення сердець”. Із відновленням польської державності постала проблема зміни попередніх уявлень та цілей, що за нових реалій існування уже не мали застосування. Попри негативний вплив художніх образів Г. Сенкевича таку ж роль, на його думку, відігравали і праці польського історика Людвіка Кубалі, що носили емоційно забарвлений характер суб’єктивних ідей автора [685; 1174].

Такі погляди О. Гурки викликали бурхливу реакцію як з боку широких кіл громадськості, так і з боку професійних істориків [799; 842; 853; 1110; 1170]. Останні поставили під сумнів висновки дослідника і звинуватили його у вибіркового використанні історичних фактів та викривленому їх висвітленні. Полеміка між опонентами поступово переходила межі наукової дискусії і нерідко набувала різкого особистісного характеру [849].

Останнім висновком, який мав впливати з тієї конструкції було те, що не повстанська традиція школи Ш. Аскеназі, а власне протиставлення їй, відкидало підходи краківської школи, яка повинна була стати історичним фундаментом табору санації. Голос О. Гурки виражав не тільки індивідуальний погляд автора, але був у фарватері урядового табору і то в двох напрямках: 1) через підкреслення тези, що Польща здобула незалежність власним, так званим “легіоновим” зусиллям, 2) реабілітував погляди краківської школи – проголошуючи необхідність сильної влади [612]. Полеміка (В. Конопчинський, С. Закшевський) з концепцією О. Гурки, яку підтримувало багато вчених, показала як далеко був загал польських істориків від нового бачення історичного процесу, як важко було відійти від специфічних поглядів і розв’язати проблему давньої Речі Посполитої та її занепаду [635].

Розгорнулася й методологічна дискусія піднята В. Смоленським та Й. Кохановським. В. Смоленський не відступаючи від своїх давніх переконань, узалежнив стан і мету національної історії від стану і розвитку всесвітньої історії. Й. Кохановський, на відмінну від нього, бачив інтеграційні прояви скоріше в “національній психіці”. Іншу сторону дискусійної проблеми зайняли три дослідники: М. Гандельсман, Ф. Буяк, Я. Рутковский. Зокрема, для М. Гандельсмана і Ф. Буяка синтетичне в’язалося перш за все з визначенням багатократних історичних фактів. Вони бачили як предмет так і покликання історії інтегрально [720]. Концепція інтегральної історії, яка здобула в міжвоєнному двадцятиріччі досить широке коло прихильників, зайняла важливе місце в рефлексіях стосовно загальних проблем історії. Згодом до полеміки з М. Гандельсманом приєднався Р. Гродецький [1166-1167], заперечуючи існування самобутнього феодалізму в Польщі. Повторив його думку на самому порозі Другої світової війни і З. Войцеховський.

У 1930-х роках К. Тименєцький активно зайнявся історією державного устрою і суспільних процесів, а також сільського населення в середньовічній Польщі. Він намагався виділити головні етапи розвитку держави [1120; 1121]. Окрім кола проблем, що властиві всім конкуруючим школам міжвоєнного періоду, не тільки пілсудчики, але і народні демократи відстоювали власне бачення історії Польщі. Чи багато істориків було з тими напрямками пов’язаними, не можна з повною впевненістю твердити, по-скільки детерміновані вони на загальний кшталт польської історіографії в міжвоєнному періоді. Це, однак, не значить, що влада не здійснювала на історичну науку політичного впливу чи тиску. Приклад дав сам Ю. Пілсудський, який у “Поправках історичних” (1931 р.) дезавував діяльність наукового середовища Військового історичного бюро (М. Кукеля). Побиття, за небажання відповісти Маршалку, пов’язаного з соціалістичною левицею історика Яна Цинарського (1882-1943) не було особливим випадком. Виходячи із політичних поглядів

санаційних урядів позбавлено кафедр в Ягеллонському університеті двох визначних істориків: Станіслава Кота і Вацлава Собеського [976].

Традиції повстанської пілсудчиківської течії загальної історіографії розвивали її представники (окрім самого Маршалка, який не тільки перед Першою світовою війною, але також і по ній – хоч і обмежений період – займався історичними дослідженнями очевидно над Січнеvim повстанням, історією польського збройного руху під час Першої світової війни, а також історією польсько-більшовицької війни) Вацлав Лапінський (Wacław Łapiński) (1896-1949), Юліан Стахевіч (Julian Stachiewicz) (1890-1934), Владислав Побуг-Маліновський (Władysław Pobóg-Malinowski) (1899-1962), Стефан Помаранський (Stefan Pomarański) (1893-1944). Вони опрацьовували найновішу історію Польщі, акцентуючи увагу на особливостях значення польського збройного руху в здобутті незалежності та зміцненні позицій відродженої державності (війна 1920 р.).

“Студії над історією відбудови Польської державності з кінця 20-х років були зосереджені в Інституті досліджень новітньої історії, який видавав речник “Неподлеглосць”. Вчені інституту спиралися на положення, висловлені Ю. Пілсудським у праці “Поправки до історії”, де він наголошував на ролі “сильної особистості” в завоюванні незалежності” [336, с. 501]. Важко однак було зарахувати до того руху видатних істориків, які хоч пілсудчині більше чи менше симпатизували, чинили то в професійний спосіб, не пориваючи з науковими критеріями. Так, згадуваний вище М. Гандельсман критично оцінив наростання в Польщі авторитарних політичних тенденцій. Аналогічну позицію займав С. Закшевський, який порвав з ендеками та з санаційним рухом і врешті Вацлав Токаж (1873-1937), давній легіонер, яких критичний підхід зблизив під кінець життя із Фронтом “Morges”. В. Токаж по звільненню з війська повернувся до науки, аби продовжити і відмінно розв’язати дослідження з історії польських визвольних рухів XVIII – XIX століть

[1108]. Подібне належало би відмітити також про конкурентний у стосунку до пілсудчиків, народно-демократичний рух тогочасної польської історіографії. За найбільше його досягнення належить вважати те, що він був єдиним її напрямком, який здобувся – в постаті згадуваного В. Собеського – на створення свого власного бачення історії Польщі. Не зважаючи на те, що ендеки лічили у своїх шеренгах бодай більше, ніж пілсудчики, відомих істориків (наприклад Р. Дмовського, В. Конопчинського), проявлявся він хіба більше в творчості науково-публіцистичній, ніж науковій. На підтвердження цієї тези можуть слугувати опубліковані у 1938 році дві праці Р. Дмовського [629-630]. З ендеками був зв'язаний дослідник новітньої історії Польщі (який зрештою пізніше дистанціювався від них) А. Суліговський, який у своїй дослідницькій практиці не керувався партійними постулатами, а прекрасно професійно працював [1087].

У міжвоєнний період почалися також професіоналізуватися, репрезентовані до того часу головню через творчість аматорську, інші історіографічні напрямки – передусім соціал-демократичний, представниками якого окрім найактивнішого Болеслава Лімановського були Ян Цинарський і Адам Прухнік (Adam Próchnik) (1892-1942). Дещо дистанціювався від нього комуністичний (марксистський) напрямок: Юзеф Ротстадт (Красни) (1877-1932), Євгеніуш Прибишевський (Eugeniusz Przybuszewski) (1889-1940), Хіполіт Гринвасер (Chipolit Grynwaser) (1895-1944), Максиміліан Мельох (Maksymilian Meloch) (1905-1941). Характерно, що в середовищі діючих тоді істориків не бракувало прихильників народного напрямку (Францішек Буяк, Станіслав Кот, Міхал Янік) [575; 707; 737; 1107].

У міжвоєнний період історики ще залишалися під впливом тих чи інших політичних ідеологій (пілсудчиків, ендеків, соціалістичної, комуністичної), а в історичній науці тривало протистояння раціонального позитивізму та ірраціонального неоромантизму, однак у висвітленні

історичного минулого вчені намагалися представляти об'єктивні наукові погляди [429, с. 52]. Ідейні розбіжності польської історіографії більше, ніж у поділах на “партійні” напрямки історіографії, проявлялися в 1930-х роках в особливостях спрямувань її наукових зацікавлень. Геополітичне становище держави, її національна структура, як і орієнтації та політичні концепції (вже згадувані так звані “п'ястовці” та “ягеллончики”) детермінували в першому сенсі подвійні зацікавлення тих представників, як і університетських регіональних осередків: західний і східний напрямки. У зв'язку з тим в історіографії міжвоєнного періоду розвинулися дві конкурентних у стосунку одна до одної орієнтації: Західна і Східна. Кожна з них відстоювала відмінні політичні погляди: Західна – ідею народної демократії, яка головну загрозу для Польщі вбачала в Німеччині та вважала, що відроджена Польща повинна повернутися до традиції держави П'ястів; Східна навпаки – федералістська концепція пілсудчиківського руху, який схилявся до традиції великої Польщі в часах Ягеллонів. Однак, зарівно у випадку однієї, так і другої орієнтації політичні погляди впливали перед усім на спосіб їх опрацювання. Високий професійний рівень досліджень істориків обумовлював те, що вони не займалися простим викладом актуальних політичних поглядів [709].

Представники західної орієнтації в польській історіографії – дослідники раннього Середньовіччя – Казімеж Тименецький (Kazimierz Tymieniecki) (1887-1968), Теодор Тиц (Teodor Tyc) (1896-1927), Юзеф Віаєвіч (Juzef Wiajewicz) (1889-1954), Кароль Малечинський (Karol Maleczyński) (1897-1968), Маріан Зигмунт Йєдліцький (Marian Zygmunt Jedlicki) (1899-1954) та пізнього середньовіччя – Кароль Гурський (Karol Górski) (1903-1988), Станіслав Заячковський (Stanisław Zajaczkowski) (1890-1977), також новітньої історії – В. Собеський, А. Шеліговський, Ю. Фельдман (1899-1946) [652; 667; 1054], полемізуючи з поглядами представників німецької історіографії підкреслювали, що польський народ

постав на дідинному корінні, розвинувся як незалежний від Німеччини організм. На їх переконання, західна сусідка постійно загрожувала полякам, що “вітчизняна” стихія, є анти-німецькою, мінімізували значення німецьких впливів на історію Польщі. Розвіювали міф культивованій у німецькій історіографії про ніби то позитивні наслідки німецької експансії на Схід, як місії цивілізаційної, вбачаючи в ній імперіалістичні устремління. Представники західної орієнтації не тільки підкреслювали одвічну польськість західних територій, що знаходилися в кордонах відродженої Польщі, але також вказували на польський і слов'янський характер територій, залишених під німецьким пануванням: одночасно Сілезії, як і цілого Помор'я [693, с. 177]. Польська історіографія приділила тій тезі узагальнену відповідь у зв'язку з Міжнародним конгресом історичних наук у Варшаві (1933 р.), в ініційованій Міністерством пропаганди Третього Рейху, німецькій публікації під редакцією Альберта Брацкманна “Німеччина і Польща”. Ще в міжвоєнний період, у 1924 році, один із головних представників обумовленого напрямку, пов'язаний з ендеками сформулював теорію материнських земель Польщі, обґрунтував погляд, “що властивим місцем Польщі в Європі” є терени польського народу з першого місця його існування, а також так хвалені через інших експансії на Схід, розповідаючи, що вона “фатально” позначилася на подальшому перебігу польської історії.

Одну із спроб охопити історію польської історіографії ХІХ – першої третини ХХ століття, піднятою в міжвоєнний час була праця Броніслава Дембінського, Оскара Галецького і Марцело Гандельсмана під назвою “L historiographie polonaise du XIX et du XX siecle”, видану в зв'язку з VII Міжнародним конгресом історичних наук. “Та публікація очевидно мала на меті інформувати закордонного читача про доробок польської історіографії, тому в ній не йшлося про розвиток історіографії, про її місце в суспільному та політичному житті народу” [693, с. 29].

Від самого початку незалежності на противагу західній утвердилася в польській історіографії східна орієнтація. Характерно, що перший Загальний з'їзд істориків Польщі відбувся під знаком дев'ятсотліття коронації Болеслава Хороброго, а останній перед Другою світовою війною – у Вільно (1935) – зорганізовано в п'ятсотліття угоди в Креве. Часи ягеллонські, як епоха найбільшого розквіту Речі Посполитої, притягували увагу багатьох польських істориків: Оскара Галецького (Oskar Halecki) (1891-1973) [961], Людвіка Колановського (Ludwik Kolanowski) (1882-1956), Генрика Пашкевіча (Henryk Paszkiewicz) (1897-1979), (Witold Kamieniecki) Вітольда Каменецького (1883-1964), які в так званій ягеллонській ідеї пошукували традиції, здатні обґрунтувати державницькі амбіції об'єднаного польського народу в теренах Другої Речі Посполитої. Були вони репрезентовані не через одну, а дві різні незалежні політичні концепції польської спільноти на Сході (унітарна і федералістська). Напевно, мав рацію Владислав Конопчинський, коли писав, що про щось таке, як ідея ягеллонська, самі Ягеллони не відали [796, с. 405]. Правда є й те, що та ідея, хоч мала небагато спільного з історичною дійсністю, досить довго функціонувала в історичній і політичній свідомості поляків. Значною мірою обумовила то історіографія, а ще більше історична публіцистика, популярна література і дидактика.

“Зростаюче у відродженій Польщі зацікавлення Польщею ягеллонською вимагає від історичної науки відповіді на запитання, яким було головне бачення тієї давньої епохи, ідея, що впродовж двох століть, від Крева до Любліна, об'єднала в єдине ціле, з давньої п'ястовської Польщі створила єдине царство. Нажаль, однак, до цього часу ягеллонська ідея є скоріше гарним гаслом, досить вільно трактованим, аніж ємким науковим поняттям, що навіть відомі професійні історики, присвячували їй спеціальні праці, трактували її з офіційної точки зору, у відповідності до політичного бачення у конкретний момент.

Проблема тим більше заслуговує на увагу, адже в недавно виданій політичній історії “Polski Jagiellonów” (“Польща за Ягеллонів”) професора Коланковського, яка так слушно викликала чергове зацікавлення, знаходимо ще у вступі чітке трактування ідеї, яка насправді не називається ягеллонською ідеєю, розвиток якої бачиться у сутності ягеллонської історії. Є то “ідея цілісної держави”, яка виникла в 1385-1413 роках завдяки “найсприятливішому об’єднанню Польщі з Литвою”, включенням Великого князівства Литовського до складу Корони Польського королівства. Вже під кінець правління Ягеллонів та ідея стала трактована як дві протилежні програми: єдиної елекційної держави, до якої схилялися духовні й релігійні польські вельможі, і єдиної з наслідуванням престолу держави роду Ягеллонів, до якої тяжіла династія. Конфлікт, що тоді виник, закінчився в 1446-1447 роках компромісом, яким було визнано династією елекційності польської Корони і збереження особливостей Великого Князівства Литовського, як спадщини Ягеллонів” [708, с. 486-487].

Зрозуміло, що окрім однозначно позитивної оцінки польсько-литовської унії, яка вважалася за поворотний момент у польській історії [1014], висувалися різні підходи стосовно її змісту – чи полягала вона на інкорпорації, чи федерації. У зв’язку з цим розвинулася поважна наукова дискусія. На думку істориків, які експонували ягеллонську ідею, унія мала полягати на добровільному зв’язку народів, мала бути свідченням мирної цивілізаційної експансії, протиставленої рівнозначно в стосунку до вузького “націоналізму”, як і політики загарбання (“московської доктрини”, як це відзначав В. Каменецький) [765, с. 23]. Коли прихильники інкорпораційної тези підкреслювали заслуги Ягеллонів у русі до зміцнення сильної монархічної влади (Л. Колянковський) [676; 778], продовжувачі федералістської тези (О. Галецький) [708-712] в унії з Литвою розглядали реалізацію питання релігійно-культурного покликання Польщі, втілення бажань через неї місії підмурку християнства, що

захищав Захід від Сходу. Обидві ті інтерпретації будили до розширення актуальних політичних досліджень. Розвиваючи концепцію цивілізаційної польської місії на Сході, польська історіографія вистояла на ґрунті подібних понять і аргументації, як націоналістична історіографія німецька в стосунку до Польщі.

Особливо знаменним свідченням поступу польської історіографії в міжвоєнних роках було формування і розвиток низки наукових шкіл. Були то історичні школи не в тому сенсі, що групували істориків, відповідно за якимось одним поглядом, чи теоретично-методологічним, чи за конкретним напрямком історії, але в значенні гурту вчених, об'єднаних навколо одного чи кількох наукових майстрів. Давня школа Ш. Аскеназі тоді вже перестала існувати: метри залишилися на узбіччі наукового життя, учні розпорошилися і провадили наукову діяльність на власний розсуд. Натомість добре розвивалася іще перед війною історико-правнична школа, керівниками якої були О. Бальцер [526, с. 78-79] і С. Кутшеба [848; 851]. До їх послідовників можемо віднести вже тоді відомих істориків устрою: Пшемислава Дабковського (Przemysław Dąbkowski) (1877-1950), (Wojciech Hejnosz) Войцеха Гейноша (1895-1976), Яна Адамуса (Jan Adamus) (1896-1962) [500, с. 123-139], Кароля Кораного (Karol Koranyi) (1897-1964), Адама Ветуляні (Adam Vetulani) (1901-1976) [1127].

У міжвоєнний період припадає теж оформлення і розквіт вже згадуваної польської школи господарчої історії, пов'язаної з прізвищами Францішека Буяка [571] і Яна Рутковського (1911-1986) [1006], з яких кожен згрупував навколо себе гроно визначних учнів. Так, учнями Ф. Буяка були Стефан Інґльот (Stefan Ingot) [738, с. 377], Станіслав Гошовський (Stanisław Hozowski) (1904-1987), Ян Варезжак (Jan Warężak) (1896-1967), Яніна Бергер-Майорова (Janina Berger-Mayerowa) (1900-1971), Антоні Валявендер (Antoni Walawender) (1903-1960) [695, с. 180]. Серед учнів Ю. Рутковського виділимо Януша Дересевича (Janusz Deresiewicz), Маріана Княта (Marian Kniat) (1899-1944). У Варшавському

університеті власну наукову школу створив вже згадуваний М. Гандельсман [718-720].

Вирізняло її те, що подібно як сам керівник, так і її представники займалися одночасно загальною історією Західноєвропейського середньовіччя Тадеуш Мантеуффель (Tadeusz Manteuffel) (1902-1970), Маріан Генрик Серейський (Marian Henryk Serejski) (1897-1975), Станіслав Арнольд (Stanisław Arnold) (1895-1973), Ванда Мошченська (Wanda Moszczeńska) (1896-1974), так всевітньою історією й історією Польщі новітніх часів, перед усім ХІХ століття – Гелена Венцковська (Helena Więckowska) (1897-1984), Станіслав Пłosкі (Stanisław Płoski) (1899-1966), Луціян Русян (Lucjan Rusjan) (1904-1945). Історична школа, займалася переважно подіями народних повстань і історією польського війська: Адам Морачевський (Adam Moraczewski) (1907-1942), Едмунд Оппман (Edmund Oppman) (1903-1951), Генрик Яблонський (Henryk Jabłoński) (1909-?) [693, с. 181]. Іменем так званої нової краківської історичної школи із В. Собеським і В. Конопчинським на чолі окреслено гроно істориків пов'язаних з Ягеллонським університетом. Окрім подібних політичних симпатій, були також відомими науковими індивідуальностями, що навіть важко їх віднести до рамок однієї історичної школи. Поняття так званої “нової краківської історичної школи” впровадив Владислав Конопчинський [796-797]. “Термін той рідко задіяний ... до цього часу так не роз'яснений, однак окреслює дослідницький напрямок світосприйняття певної групи вчених пов'язаних із краківським середовищем з початку ХХ ст. До представників цього напрямку окрім В. Собеського і В. Конопчинського віднесено О. Галецького, С. Кутшебу та інших” [635, с. 161]. Виникла вона як реакція на так званий “песимізм”. Займала протилежні позиції щодо репрезентантів попередньої краківської історичної школи.

“Баланс міжвоєнного двадцятиріччя в царині рефлексії і історіографічних досліджень, у порівнянні з часами давнішими і

осягнення історичної науки на інших полях, із побіжного огляду виглядав досить убого. Причиною того стану речей було вперте дотримання в польській науці пост-позитивістської моделі історії, що стало проявом функції її самоізоляції і запізнення у порівнянні з європейською історіографією. Очевидно ситуація складалася не однаково в різних напрямках історичних досліджень, тим не менше можна ризикнути стверджувати, що міжвоєнний період не приніс інтегральної ліквідації запізнення польської історіографії в стосунку до досягнень історичної науки в інших краях, хоч історіографія наша все ж репрезентувала історію не однократно досить гучно і не бракувало їй талановитих керманічів” [693, с. 31].

У міжвоєнний період польська історична наука значно розширила горизонт своїх студій, рівночасно під поглядом хронологічним так і проблемним. Це стосується і головного напрямку її зацікавлень, яким була історія Польщі. Особливо інтенсивно займалися історією часів по занепаді державності, розгортаючи дослідження стосовно генези здобуття незалежності, а також історії сучасності, зокрема війною 1920 року. Характерно, що повернення Польщі на політичну мапу Європи заохотило істориків, які займалися минувиною Польщі, до істотної зміни напрямків їх досліджень. Так, медієвісти, не мовлячи вже про істориків новітніх часів, почали вивчати роль Речі Посполитої на міжнародній арені, займаючись щораз інтенсивніше її стосунками – не тільки політичними, але й господарчими, релігійними, культурними чи мистецькими – зарівно в Середньовіччі, в часах новітніх, як в епосі по втраті державності. Як то було в історичній науці в більшості європейських держав – відповідно в тогочасній польській історичній науці домінували дослідження політичної історії [896].

Значущу позицію в науці здобула історія культури, виділена як історія інтелектуальної культури, яка розвинулася головно в Кракові (С. Кот) та Львові (Станіслав Лемпицький, Ян Пташнік). “Найбільшим

авторитетом з цієї проблематики був працюючий на еміграції Александр Бруцкнер (Aleksander Brückner), автор чотиритомної “Dziejów kultury polskiej” („Історія польської культури”) [898, с. 45]. Не можна врешті не відзначити, що в міжвоєнний період розвинулися масштабні дослідження історії католицького костелу та інших релігійних конфесій Польщі. Більше поза структурами академічної історичної науки, ніж в їх рамках, провадилися тогочасні дослідження історії великих суспільних класів (робітники, селяни) і суспільних рухів.

Концепція інтегральної історії, яка здобула в 1920-1930-х роках досить широке коло прихильників, зайняла важливе місце в рефлексіях стосовно загальних проблем польської історії [571; 719; 1120; 1121]. Окреме місце в міжвоєнний період займав вже згадуваний історик права Я. Адамус, що провадив дослідження історіографії доби романтизму та ролі краківської історичної школи. Особливий інтерес він проявив до теоретичних напрацювань одного з фундаторів школи – Ю. Шуйського. Та рефлексія допровадила його до боротьби зі спадкоємцями краківської школи і пропагованої ними традиції лелевелівського республіканізму [504]. На його переконання “краківська школа змогла справити значний вплив на польську історіографію, як і на все польське суспільство” [502, с. 10]. Останнім словом “ендецької історіографії” був виданий у 1936 році університетський підручник В. Конопчинського “Нова історія Польщі” [796-797].

Поглибилися традиції дослідження стародавньої загальної історії: Тадеуш Зелінський (Tadeusz Zieliński) (1859-1944), Людвік Піотровіч (Ludwik Piotrowicz) (1886-1957) [1157], Тадеуш Валек-Чернецький (Tadeusz Wałek-Czernecki) (1889-1949), Здзіслав Зміґридер-Конопка (Zdzisław Zmigryder-Konopka) (1897-1939), Єжи Мантеуффель (Jerzy Manteuffel) (1900-1954), також нової на польському ґрунті історії Візантії (Казімеж Закшевський (1900-1941), Оскар Галецький), рідко до того досліджуваної історії загального середньовіччя (через репрезентантів

школи М. Гандельсмана також істориків стосунків Польщі з сусідами: Яна Данбровського, Станіслава Заячківського, Леона Кочего (Lion Koszy) (1900-1981). Менш інтенсивно ніж середньовічною історією, займалися новою і новітньою всесвітньою історією (Б. Дембінський, А. Шеліговський, А. Скалковський [703], Ю. Фельдман). У міжвоєнній Польщі діяло також середовище єврейських істориків, деякі представники якого Майєр Балабан (Majer Bałaban) (1877-1942) працювали в рамках академічних структур польської науки, а також середовища українських і німецьких істориків [693, с. 183].

Чергову увагу до краківської історичної школи привернуло четверте перевидання праці М. Бобжинського “Dzieje Polski w zarysie” [86-88], виклад матеріалу в якій вже був доведений до часів здобуття незалежності. Видання зустріло загально схвальні відгуки рецензентів [654]. Історико-політичне значення книжки становить істотну сутність її п’ятдесятирічної актуальності. “Четверте видання вийшло через сорок років по третьому. Вже впродовж тих сорока років була необхідність у новому виданні, чому на заваді стала публічна діяльність автора. Натомість, книга отримала цілковиту актуальність по відновленню держави, відбулося то вже у 1919 і 1920 роках” [1183, с. 1]. “Dzieje Polski w zarysie” є цілісною працею, яку на переконання рецензента, від початку до кінця пронизує її єдина думка, чітко розвинена, ясна, виразна і сміливо аргументована. Праця написана живо і досить особисто є, насправді книжкою, в якій на кожній сторінці видно потужну індивідуальність автора [718, с. 59]. “Тепер, дивлячись із перспективи п’ятдесяти років, що минули, маємо визнати, що перше видання праці Бобжинського становило перелом у нашому історичному письменстві й сприяло подальшому дослідженню на нових, виключно наукових рейках. ... Нічого з того дивного, що “Dziejów Polski...” дочекалися в досить короткий термін (за 10 років) трьох видань, стаючи невід’ємною книгою кожного, хто цікавився минувиною нашого народу” [975, с. 227].

По відновленні Польщі, ставлення до концепції М. Бобжинського стало чи не діаметрально протилежним. “Правда тепер мусить бути тут у цілій очевидності відкрита перед вільним народом. ... І тому наперекір всім застереженням концепція Бобжинського, бачиться в 1927 р., нам не такою песимістичною і очевидно не містить у собі жодних із тих небезпек, про які дорікали їй у 80-х роках ХІХ ст. дочекався свого тріумфу. Тому свідомий перемоги своєї концепції, що в результаті привело до 4-го видання книжки написаної з думкою – народ ... в багатьох питаннях відродився, але це той самий народ, на якому лежить вся вікова минавшина, на характері якого відбилися всі його проблеми і вади...” [718, с. 65]. “Досить вдало формулює Бобжинський завдання написання історії політичної літератури. Полягала вона в тому: 1) в який спосіб прийшла до нас дана політична теорія Заходу; 2) а також який вплив наші теорії справили на науковий рух Заходу. Той пункт поглядів Бобжинського є досить цінним, не тільки приносить йому плюси, але окрім того автор випереджає тут розвиток нашої власної науки, яка переважно грішила надмірною скромністю в оцінках стосунку Польщі до Заходу. Врешті, по-третє, вимагає Бобжинський докладного виявлення впливу політичної літератури на реальний розвиток стосунків у нашій державі і суспільстві”, – констатував С. Закревський [1178, с. 518]. Книжка могла робити враження, що є історичним обґрунтуванням інтересів уряду, опертим на бажання протистояти повстанським гаслам, проти поглядів поневоленого народу, а також для обґрунтування практичної політики галицької шляхти. Тепер всі ці підозри поблякли і пожовкли. Залишився здоровий глузд книжки, заслуговуючи на нове заглиблення в нього не тільки істориків, але й всіх обивателів, що працюють на політичній, публічній і суспільній ниві. Заслуговує книжка на те, щоб у старших класах середніх шкіл була читана і дискутована під керівництвом педагогів, добре до того приготованих. Також, рецензент зауважив, що немає позитивної відповіді на питання, що становить

серцевину книги [1183, с. 2-3]. Зауважимо, що у полемічній літературі не раз можна зустріти цікаві й значимі зауваження, але переважно в досить специфічній формі, що породжували низку інсинуацій та непорозумінь [454, с. 92].

На переконання рецензентів "...від часів виходу третього видання "Dzieje Polski w zarysie" (1887) прекрасний розвиток наших історичних досліджень не тільки здобув багато незнаних фактів, не тільки висвітлив низку питань, але – що важливіше – створив нову методологію і точки зору, також утвердив певні загальні підходи, важливі при оцінці нової історії Польщі, власне щодо домінуючої проблеми занепаду державності. Не вдаючись у чергове викладення розвитку нашої історичної думки впродовж останніх десятиріч, вважаю за необхідне вказати на головні результати, які належить мати перед очима при розгляді нового видання книжки Бобжинського. Можна її зрозуміти, на моє переконання, завдячуючи чотирьом основним пунктам: 1. Державний устрій давньої Речі Посполитої, її суспільна структура, явища культури, інтелектуальні і моральні сили, а також переломні моменти в її історії належить розглядати не окремо, а на тлі порівняння з тогочасною Європою, і в тому світлі оцінювати здобутки і надбання ... давньої Польщі. 2. Занепад польської держави не потрібно трактувати як явище виняткове, свідчення виняткової недієздатності Речі Посполитої до самостійного існування, але як типовий прояв епохи, викликаний кардинальними змінами в устрої панівних сил, також загальними тенденціями і політичною атмосферою XVIII ст. 3. Попередні дослідники дійсно визнавали, що польське суспільство напередодні розподілу намагалось вибратися із занепаду, тому подання тих зусиль полягає в недостатності фактичного матеріалу, представлено скупо і помилково; цілий підсумок зосереджено зазвичай навколо кількох великих дат (Конарського, навчальної комісії, Конституції 3 травня), які трактуються як прояви зовсім відокремлені на тлі загального занепаду. Новіші дослідження стверджують, що реформаторський рух сягнув значно

глибше в минувшину, що охопив ширші верстви, що позитивні наслідки праці були більш вагомими, тому можливість порятунку була значно більшою, ніж то раніше допускали. Зрештою, 4. Колишні дослідники не були спроможні оцінити загалом роль, яку в занепаді державності відіграли інші царства. Потрібні були для того чергові архівні пошуки, виявлення цілої низки незнаних архівних джерел, щоби стверджувати, що не впроваджені не раз реформаторські задуми провалилися не з вини спільноти, скоріше під натиском сторонніх чинників; що іноземна опіка і втручання становили першочерговий чинник протидії; що “історія не знає прикладу, аби європейські держави набагато віків скерували так свідомо, цілеспрямовано, ... на знищення Речі Посполитої” [975, с. 234-235].

Вірний своєму зауваженню у вступі книжки щодо врахування сучасного стану науки, М. Бобжинський доповнив бібліографічні посилання працями, опублікованими після 1926 року. Що важливо, автор залишив без зміни низку поглядів і характеристик щодо значення важливих питань стосовно цілого XVIII століття та занепаду Речі Посполитої. “Відомо тепер, на підставі низки нових праць, що панування Августа III було творчою епохою, коли викристалізувалися помисли станіславовських реформ, в яких загалом точилася боротьба щодо реформування Речі Посполитої. ... Погляд Бобжинського на характер епохи, на сейми і реформаторські починання, на Чарторийських, Залуських, Конарського, залишився на рівні публікацій Роепелла з попередніх п'ятдесяти років. Такий безпристрасний і компетентний дослідник, як Ф. Буяк, звіт якого загалом про господарські можливості давньої Польщі зустрів позитивну оцінку Бобжинського, стверджує, “що та праця має прекрасні моменти”. ... Бобжинський повторює давнє своє судження, що розвиток був “надто малий”, “що був він справою невеликої купки людей”, що “перший розподіл ... ані з точки зору моральної, ані політичної сильно не стурбував народ” – констатували рецензенти” [975, с. 239-240].

Автор сягнув даліше і вказав, що його погляди були віддзеркаленням тогочасних досягнень, прийнятих у науці. Вказуючи в доданих наприкінці праці “Зауваженнях”, що розвиток найновішої польської історіографії підтвердив, що від появи “краківської школи” запанував у науці незаперечний погляд згідно якого “згубив нас внутрішній безлад, і що вина занепаду лежить на нас самих”. На відмінні трактування справи зважувалися хіба що публіцисти “в гонитві за дешевою популярністю”. Спробу ревізії поглядів принесла світова війна. Існування оптимістичної “варшавської школи” є ілюзією. “Редагуючи те нове видання “Dzieje Polski w zarysie”, – зазначав автор, – вивчав уважно історичні праці, які за останні п’ятдесят років появилися, з наміром, виявити в них щось оптимістичне, корисні судження про людей і негаразди, які оцінив суворо, і – суджень таких оптимістичних не виявив”. На переконання М. Бобжинського, відродження польської державності було природнім наслідком господарської праці і культурного розвитку в епоху поневолення [86, с. 4-5]. Остатня теза зазнала різкої критики Ю. Фельдмана.

“Визначальною рисою творчості Бобжинського є наскрізь суб’єктивний підхід до історії. Фактичний матеріал є для нього матеріалом, який втискає в рамки певних теоретичних конструкцій, ... на кожній сторінці витискає відбиток своїх поглядів. Ключовою думкою теперішньої праці є думка, що найкраща дорога до відродження народу була праця над розвитком його культурних і господарських засобів” [651, с. 137]. Характерно, що в рецензії на книгу М. Бобжинського, написаній із К. Піотровичем (1927), Ю. Фельдман дещо відкоригував свої підходи і дав їй оцінку з великою кількістю епітетів. Очевидно внутрішньополітична ситуація в країні наклала певний відбиток на наступні його сентенції, що вийшли друком у 1931 році. “Доводиться чути голоси, що то є найкращий з усіх підручників історії поневолення. З тим поглядом важко погодитися. Книжка є надто індивідуальна в кожному питанні, занадто перенасичена

особистими поглядами автора, щоби могла бути підручником в академічному розумінні того слова. Слушно вказано її виховні вартості. Істотно – ніхто не є в стані опиратися проявам в ній глибокого патріотизму, ніхто не відійде без переконання, що дано йому було зустрітися духовно із великим вченим, громадянином і статистиком, який як ніхто зміг проникнути в найглибші питання національного буття. ... Історик польської теорії і політики по 1863 р. знайде в праці Бобжинського справжню копальню матеріалів, тим цінних, що автор мав можливість демонстрації своїх тез. ... З огляду на це належить теперішній книжці місце поряд із “Текою станьчика”, поряд із програмними роботами Шуйського, поряд видань Калінки, Тарновського і Козьмяна, а також поряд виступів Спасовіча і Свентоховського.

Критика не однократно піддала сумніву авторитет “Чотирирічного сейму” Калінки, не перестав він бути одним із непересічних досліджень в історичній літературі. Подібно відбувається із працею Бобжинського. Дослідник озброєний відповідним критичним апаратом, зможе підважити низку його тверджень, викрити не одну помилку, ... але не буде в стані заперечити потужну індивідуальність і великий талантизм. Історіографія польська отримала працю непересічну, яка впродовж довгого часу буде спонукати до роздумів і дискусій, і яка у відповідний спосіб підтверджує достоїнства творчості Міхала Бобжинського” [651, с. 137]. “Dzieje Polski w zarysie” дочекалися позитивної рецензії і в іноземних наукових виданнях [767].

Загалом, даючи позитивну оцінку новому виданню, критики звертали увагу і на проблемні моменти. “Не є вона і тепер цілковитою історією Польщі, не є усестороннім відображенням нашого минулого в історичній ретроспективі. Є то передовсім спроба відображення історії держави Старої Польщі перед поневоленням” [1183, с. 3].

Більш спокійний і зважений підхід до спадщини краківської історичної школи обумовив зацікавлення істориків загальною атмосферою

Кракова в період формування та занепаду школи. Цій проблемі присвятили свої розвідки Я. Данбровський та С. Естрейхер [618; 648]. Роль наукової спадщини Ю. Шуйського та М. Бобжинського намагався визначити Ю. Свенцицький [1088].

Наприкінці 1920-х і на початку 1930-х років нагадав про себе М. Бобжинський і невеличкими замітками та анкетами [28; 29; 96]. Про те, що знаний історик і політик Міхал Бобжинський написав спогади знали віддавна. Найближчі приятелі та співпрацівники автора Станіслав Тарновський і Владислав Леопольд Яворський, читали спогади ще в період їх створення. Біографія Бобжинського пера Станіслава Естрейхера [647] наводить на думку, що при її написанні автор послуговувався спогадами. У 1936 році син Міхала, Ян Бобжинський, на шпальтах редагованого ним консервативного видання “*Nasza Przyszłość*” опублікував невеликий, як зазначав видавець, начерк вступу, який не потрапив до остаточного видання спогадів. Вже після смерті М. Бобжинського вийшли його “*Szkic do pamiętnika*” (“Замальовки до мемуарів”) [119].

Не втратили актуальності й синтези інших представників краківської історичної школи. На зібранні приуроченому 50-й річниці від смерті ще одного корифея школи Ю. Шуйського, в 1933 році, В. Конопчинський завершив свою промову висловлюванням: “Шуйський через свою ”Історію Польщі”, через багато монографічних праць, через десятки імпульсів поданих іншим дослідникам, через дух любові до Вітчизни і дух правди, який випромінював навколо, хоч не присутній поміж нас, щораз більше знеособлено – живе в народі, живе в незалежній Польщі” [801]. Скорботний ювілей привернув увагу до рукописної спадщини Ю. Шуйського [1133].

До певної міри активізувалися розвідки польських істориків стосовно наукової спадщини краківської історичної школи – смерть у 1924 році Станіслава Смолки [1180] і в 1935 році останнього її представника –

М. Бобринського [372; 502; 549; 625; 644; 646-647; 714; 752; 758]. С. Закшевський здійснив чи не першу спробу подати найбільш повну бібліографію праць М. Бобжинського у статті “Michał Bobrzyński. Próba charakterystyki historyka” (“Міхал Бобжинський. Спроба охарактеризувати історика”), що вийшла друком у 1935 році в “Історичному кварталнику” [1178].

Дослідник також зазначив, що М. Бобжинський вдало подав історію політичних досліджень. “Полягали вони в тому: 1) в який спосіб прийшла до нас дана політична теорія Заходу; 2) а також який вплив наші теорії справили на науковий рух на Заході. Той пункт бачення Бобжинського є особливо цінним, не тільки робить йому честь, але автор виділяє тут розвиток нашої власної науки, яка переважно грішила перебільшеною скромністю в оцінці Польщі стосовно Заходу” [1178, с. 518]. У розвідці Я. Адамуса читачам подано стислий нарис життєвого шляху та наукової діяльності М. Бобжинського. Дослідник зазначив, що М. Бобжинський як ніхто інший з істориків, впровадив численні новації з методології. “Погляди Бобжинського впродовж багатьох десятиліть визначали і очевидно ще визначатимуть досягнення польської історичної науки. ... Тому необхідно визнати в Бобжинському постать епохальну, що відкрила у нас епоху історичного реалізму. ... Краківська школа змогла справити значний вплив на польську історіографію, як і на все польське суспільство. ... Публіцистика краківської школи в значній мірі за посередництва Бобжинського змогла справити безсумнівний вплив на науку, яку довго характеризував такий об’єктивізм, на який зміг опертися сам Бобжинський”, – підсумовував Я. Адамус [502, с. 4, 8, 10].

Вже той загальний погляд на польську історіографію, міжвоєнного періоду, підтверджує переконання, що наукові пошуки по здобутті Польщею незалежності мали важливе значення для розвитку польської історичної науки і розбудови державності загалом. Створення нормальних, схожих до існуючих в інших європейських краях умов

розвою, уможливило становлення наукових кадрів, сприяло розширенню хронологічних та проблемних горизонтів історичної науки, обумовило розвиток нових історичних концепцій. Під орудою своїх істориків, як і методів дослідження, тогочасна польська історична творчість – яка в переважній більшості була добрим, фахово-керованим традиційним заняттям і не справляла значну схильність до новаторства – набула значимості в європейській історіографії. У міжвоєнний період переживала вона новий етап свого розвитку, хоч пануюча тогочасна політична ситуація з певністю не була ідилічна і значно погіршилася особливо від початку 1930-х років, коли по брестському процесі запанувала “душна атмосфера”, яка впливала на умови і можливості праці істориків. Позбавлено кафедр в Ягеллонському університеті двох визначних істориків: С. Кота і В. Собеського. Першого за критику пануючої системи і за виступ пороти обмеження автономії університетів, другого – з приводу оцінки подій 1920 року, викладеної в французькому виданні його “Історії Польщі”, яка спровокувала пілсудчиків до організації на нього безпрецедентних нападок [442, с. 241]. “Відомий історик помер через два дні після примусового виходу на пенсію” [713]. Завдяки відділенню представництва Академії мистецтв в працях Ради Академії, участі щораз більших делегацій польських істориків у Міжнародному комітеті історичних наук, в інших міжнародних наукових ініціативах – польська історіографія виборола собі визнання на міжнародній арені. Його мірилом стало долучення Польщі до проведення VII Міжнародного конгресу, який відбувся в 1933 році у Варшаві та став, як підкреслював у присвяченому п’ятдесятиріччю Польського історичного товариства у “Історичному кварталнику” (1937 р.) Казимир Тишковський, “справжнім нашим тріумфом на міжнародному форумі”. Важливо також не забувати, що образ Другої Речі Посполитої формувався як багатонаціональної країни і такою теж була її історіографія [913, с. 171]. Після травневого перевороту частина науковців пов’язаних із урядовим табором (між іншим О. Гурка,

Ст. Закшевський) почала схилитися до поглядів краківської школи, що мали на меті обґрунтувати авторитарні уряди Юзефа Пілсудського [431].

В підсумку можемо стверджувати, що погляди польських істориків на національну історію в 1918-1939 роках не зазнали кардинального переосмислення. Дослідники й надалі обґрунтовували причини занепаду Речі Посполитої у XVIII столітті, вбачаючи їх, перш за все, у зовнішньому втручанні. Не втратила своєї актуальності ягеллонська ідея. Разом із тим, в оцінці давньої польської державності історики поступово відходили від крайніх оцінок і схилилися до реалістичних поглядів. Краківська історична школа вже не викликала такого спалаху емоцій, як це було у другій половині XIX – на початку XX століття. Дослідники здійснили спроби впорядкувати перші наукові біографії В. Калінки, Ю. Шуйського, С. Смольки і М. Бобжинського. На жаль, вони обмежилися невеличкими брошурами або статтями в наукових виданнях.

4.2. Осягнення наукового доробку краківської історичної школи польськими істориками в ПНР (1944-1989)

22 липня 1944 року московське радіо інформувало про утворення в Хелмі, зайнятому Червоною армією, Польського комітету національного визволення та обнародувало від його імені “*Маніфест*”. В ньому йшлося про необхідність проведення на визволених теренах аграрної реформи, про налагодження тривалої співпраці з СРСР. Було зазначено, що еміграційний уряд в Лондоні та його органи в країні не уповноважені представляти польський народ і є поза законом. На переконання самопроголошеної влади еміграційний уряд опирався на “незаконну фашистську” квітневу, 1935 року, Конституцію і своєю авантюристичною політикою допровадив у 1939 році Польщу до катастрофи. 27 липня 1944

року частина членів ПКНВ прибула до Хелма, а вже на початку серпня отаборилися в Любліні [320, с. 153].

Звитяжні перемоги Червоної армії над гітлерівцями і їх сателітами спричинили значний ріст популярності СРСР та Й. Сталіна. В ході війни головні союзники по антигітлерівській коаліції не дуже переймалися, що Червона армія втілювала у життя імперський план спрямований на опанування і підпорядкування держав Центрально-Східної Європи. На зайнятих нею теренах у складі сформованих урядів домінували про-радянські ставленики. За допомогою діючих організацій лівого спрямування формувалися органи влади орієнтовані на СРСР [306]. Противників такої ситуації звинувачували в співпраці з фашистами в роки окупації. Значна частина “політиків-колабораціоністів”, що не сприймали нову владу була репресована. Багатьох колишніх офіцерів АК інтерновано до концтаборів у СРСР.

Із моменту визволення від нацистського ярма відбулася кардинальна переорієнтація в суспільно-політичному та соціально-економічному житті Польщі. В історіософських дослідженнях намітилися зміни, продиктовані насамперед політичними умовами [448, с. 28]. Як відзначив один із учнів Івана Крип'якевича, професор Ягеллонського університету Антоні Подраза, історики жваво реагували на певні потреби, які створила нова географічна і політична ситуація Польщі після 1945 року. Мова йшла про давні п'ястовські землі, які по довгих віках повернулися до складу Польщі. Цілий загін дослідників взяв до свого наукового доробку проблематику Сілезії та Помор'я. Обумовленість специфіки тогочасної польської історіографії на тлі європейських досліджень обґрунтував Мар'ян Генрик Серейський, який у результаті міркувань, втілених у численних працях, дійшов висновку, що послуговуючись поняттям “нації”, з якою був пов'язаний цілий комплекс політичних ідей, дослідники подавали історію Польщі як витвір суспільства. Натомість давню історію, зокрема, ранній період правління П'ястів вони

представляли як процес, що розвивався під впливом об'єднавчої діяльності князів, династій, держави. Тож суперечність “народ чи держава” оберталася навколо оцінки давньої Речі Посполитої та її ідейної спадщини. Показовою була участь істориків у великих, загальнопольських, колективних синтетичних опрацюваннях при співпраці науковців різних регіонів і установ. За найважливішу роботу того типу в повоєнній історіографії належить визнати багатотомну “Історію Польщі”, видану Інститутом історії ПАН [981].

У перехідний період (1944-1948) ще зберігався плюралізм суджень, що виразно проявилось на VII загальному з'їзді польських істориків у Вроцлаві (19-22 вересня 1948 р.). Марксисти на ньому перебували у меншості, але після 1948 року їх погляди запанували в польській історичній науці. Проте, й у таких умовах можна відмітити наявність ґрунтовних досліджень, зокрема таких вчених, як К. Тимеґецького та М. Серейського [1030, 1122].

Починаючи з 1948 року проголошено курс на будівництво підвалин соціалізму за радянським зразком, започатковано реформування навчальних програм. До шкільних підручників впроваджено основи матеріалізму і марксизму, що стали обов'язковими на всіх щаблях навчання. Розпочалася ідеологічна обробка молодого покоління, що тривала весь час існування ПНР. Образ навколишнього світу подавався в чорно-білих тонах. Історію препаровано за радянським взірцем [1080]. У політичному контексті праці польських істориків досить часто залежали від процесів, що відбувалися в СРСР, тому являли собою своєрідну кальку доробку радянської історіографії. Для них притаманними були оцінки та кліше, що домінували в радянській історичній науці [1034; 1036].

Через такий підхід зникала багатогранність історичного процесу, а переважно залишались ярлики. Ставала реальною небезпека для національної культури і самобутності. Відомі науковці, що мали ім'я в польській науці та зберегли контакти із закордонними осередками,

усувались із наукових установ та навчальних закладів. “Зміни, які відбулися в Польщі після встановлення комуністичного правління, призвели до централізації польської історичної науки і утворення у 1953 році Інституту історії при Польській академії наук, який фактично визначав основні тематичні напрямки історичних досліджень і координував наукову діяльність істориків” [407, с. 107].

Так склалося, що для польської історичної науки, період 1944-1989 років не можна трактувати як монолітний, не враховуючи, що після періоду сталінізму ідеологічний контроль, академічне планування і цензура в ПНР не були такими жорсткими як у Радянському Союзі. Польська історіографія розвивалася як у системі науково-дослідних інститутів ПАН, так і в університетах [1153, с. 155-156]. Відсутність чіткої ієрархічної структури в організації польської історичної науки привела до концептуального і методологічного плюралізму в середовищі польських істориків, а також до утворення, впродовж 1970-1980-х років, регіональних, вузькоспеціалізованих наукових колективів. На нашу думку, період середини 1940-х – кінця 1980-х років у дослідженні краківської історичної школи можна розділити на два етапи: перший – друга половина 1940-х – кінець 1950-х років і другий – початок 1960-х – кінець 1980-х років. Перший етап характеризувався напрацюванням проблематики на рівні статей, окремих розділів чи підрозділів колективних праць і появи перших спроб монографічного узагальнення життя і наукової діяльності фундаторів школи. До певної міри на оцінках краківської історичної школи позначилися особливості культу особи Сталіна, що мали характерні прояви в ПНР. Другий – відзначався більш серйозним опрацюванням науково-теоретичних підвалин краківської історичної школи на рівні дискусій під час роботи конференцій, у науковій періодиці та монографічних узагальненнях.

Розвиток історіографії за комуністичних часів у польських умовах був обумовлений інтенсивністю обов’язкової ідеологічної і політичної

індоктринації, а також рівнем цензурних обмежень, як, зрештою, і автоцензурою. Потрібно зауважити, що в Польщі політична й ідеологічна індоктринація незначною мірою стосувалася марксистських догм. Так, один із дослідників зазначав: “Загально відомо недостатнє зацікавлення у нас проблемами методології історії як і проблемами історії історіографії. Шукати причини такого стану за межами самої історіографії, у відриві від етапів розвитку на яких вона знаходилася є, на нашу думку, без сенсу. Методологія історії і історія історіографії не становлять собою науки, які знаходяться поза історичним процесом, іншими науками, допоміжними чи тільки експериментальними, але обидві вони є, повинні бути і знаходитися на відповідному етапі розвитку історіографії невід’ємними її складовими, умовою її існування і подальшого розвитку” [1072, с. 45]. Марксизм, починаючи від 1956 року, не мав у публікаціях, що стосувалися ХХ століття, великого значення [615]. Як пише Є. Гольцер: “Політична індоктринація на загал була слабша, коли йшлося власне про науку, проте значно сильніша в історичній науково-популярній літературі” [733, с. 6-8].

Безсумнівною справою було те, що впродовж найпершого десятиріччя ПНР існували гальма для занять краківською школою. Правда полягає в тому, що “популярною” була скоріше в ті часи варшавська школа: праці “прогресивних” істориків школи були предметом досліджень. Тільки окремі дослідники наважувалися вивчати наукову спадщину краківських істориків. Важливі теоретичні аспекти формування та функціонування історичних шкіл підняв у своїй розвідці С. Среньовський. Не випала з поля його зору і краківська історична школа [1072]. Аналогічні аспекти розглянула у своєму дослідженні К. Среньовська [1068].

Одними з перших до синтез краківської історичної школи звернулися також М. Турович [1117] С. Кеневич [779-782], К. Тименєцький [1119; 1122] та Г. Барич [535-536]. Так, С. Кеневич зазначав, що М. Бобжинський при написанні перших видань “Dziejów

Polski...” керувався в досить сильній мірі постулатами тогочасної політики [780, с. 344]. Окрім професійних істориків свій внесок у дослідження окремих сторінок життя та наукової діяльності представників краківської історичної школи внесли краєзнавці. Так, в одній із розвідок було висвітлено контакти Ю. Шуйського та Сондеччини [1075]. В замітках, присвячених кончині М. Гандельсмана, Т. Турковського, З. Кукульського, Ю. Семенського, К. Моравського, П. Донбковського, Я. Кохановського, С. Естрейхера, Я. Рутковського, В. Абрагама, значну увагу відведено місцю синтез краківської історичної школи у творчості зазначених науковців [546; 767; 802; 809; 885; 990; 1005; 1011; 1136; 1156].

Дискусію навколо “Теки станьчика” та тлі суспільно-політичних процесів у Галичині розглянув у своїй монографії К. Вика [1163, 1164]. Загальні оцінки діяльності представників школи подано в розвідці присвяченій функціонуванню Краківського наукового товариства [999, с. 153].

Особливе місце в дослідженнях польських істориків-марксистів посіла проблема позитивістської польської історіографії другої половини ХІХ століття [557; 1030]. Такі історики як В. Беньковський, З. Корманова, М. Серейський, Ц. Бобінська в монографічних дослідженнях і на шпальтах “Історичного кварталника” (№ 1 за 1954 р.) розгорнули дискусію про трактування позитивізму в марксистській історіографії. Не уникнули вони й аналізу доробку варшавської історичної школи. Певну зацікавленість викликали напрацювання представників краківської історичної школи. Як зазначав згодом (*через десять років*) М. Серейський дехто із колег був готовий відійти від наукових підходів і задовольнитися тезою про класовий антагонізм [1032, с. 141]. У 1950-х роках увагу науковців привернула втрата популярності краківської історичної школи у середовищі вихованців Ягеллонського університету [1067], а також основні напрямки її діяльності [596]. Проаналізовано основні причини розбіжностей у поглядах на минувшину В. Конопчинського та

М. Бобжинського [823]. Не залишилася не поміченою публікація спогадів М. Бобжинського [128], які отримали схвальні відгуки рецензентів [865; 1090; 1172]. Вийшло друком чергове видання книги С. Смольки “Мешко старий і його вік” [182] із післяслів’ям А. Гейштора [677].

Наприкінці 1950-х років комплексне дослідження стану польської історіографії першої половини ХХ століття провів Ю. Дуткевич. Не випала з поля його зору і краківська історична школа [633-635]. Аналіз концепції загальної історії Й. Лелевеля здійснив у своїй монографії М. Серейський [1028]. Важливою віхою в дослідженні польської історіографії стала монографія “Zarys historii historiografii polskiej. 1900-1939” (“Нарис історії польської історіографії. 1900-1939”) [635]. Автори, подаючи загальну характеристику історіографії 1900-1939 років протиставляли її позитивістській історіографії, відзначаючи вдосконалення методології історичних досліджень у другій половині ХІХ століття і спеціалізацію в період після 1900 року. На їх переконання: “Давня краківська історична школа упорядкувала свої погляди в боротьбі з Лелевелем й історіографічним середовищем, пов’язаним із табором шляхетських демократів, а також шляхетських революціонерів” [635, с. 162]. Песимістична концепція краківської школи на історію польської державності, яка опиралася на різноманітні теоретичні й історіософські концепції у викладі М. Бобжинського, теж зацікавила дослідників [830]. Заслугове на увагу серія статей Я. Адамуса, де він дав характеристику суспільно-політичних та науково-теоретичних обставин при яких довелося формуватися, розвиватися і занепасти краківській історичній школі [505]. Розгорнуту картину ідейного протистояння краківських консерваторів і народних демократів по 1914 рік включно, подав у своєму дослідженні М. Яскульський [747]. Характеристика ідеологічних течій у польській історіографії 1893-1936 років здійснена в колективній монографії К. Среньовської і С. Закшевського [1071].

Вийшло чергове видання ключової праці В. Смоленського із передмовою М. Серейського [1052]. Цей відомий історик продовжив дослідження опонента краківської історичної школи – варшавської історичної школи [1030].

Певна політична заангажованість не дозволяла дослідникам досягти суттєвого поступу при вивченні краківської історичної школи. Праці її фундаторів радше були покликані відтіняти досягнення марксистської історіографії і тільки зрідка, ставали предметом серйозного наукового аналізу.

* * *

Намагання демократизувати суспільно-політичне життя в ПНР позначилося більш сприятливим кліматом в організації досліджень польськими істориками [946]. Відомий вчений Г. Баринч вже на початку 1960-х років опублікував свою двотомну працю, де достатньо місця приділив аналізу впливу поглядів краківської історичної школи на суспільну свідомість наприкінці XIX століття [544-545]. Йому ж належить замітка присвячена В. Калінці [543]. Оцінки М. Бобжинського окреслив як злосливу атаку на Людвіка Кабалью [544, с. 321]. Зусилля монографічного опрацювання різних аспектів розвитку науки та стану суспільства за часів існування краківської історичної школи підтримали Ю. Бушко, який зосередив свою увагу на суспільно-політичному значенні Ягеллонського університету в добу автономії Галичини [597] та А. Айненкель [506]. Розглядаючи монархічні та республіканські преференції в синтезах історії Польщі, а також напрямки в польській історичній науці Я. Адамус не міг уникнути викладу ключових поглядів представників краківської історичної школи [500-501].

У сфері методології краківських істориків і далі відносили до позитивістського напрямку [826-827; 829; 1190], в якому науковці другої половини XX століття вбачали “...дослідницький підхід, що послідовно обмежував рівень науки до сфери подій, прагнув до встановлення зв'язків

між ними, керувався бажанням докопатися до їх “витоків” [693, с. 301]. Разом із тим, отримало обґрунтування твердження, що завдячуючи позитивістським підходам “в науках впроваджувалися досконаліші методи й інструментарій дослідницької роботи, спеціалізація витісняла аматорство...” [1032, с. 142]. Даючи загальну характеристику головного опонента краківської історичної школи М. Серейський зазначав: “Варшавська історична школа на чолі з В. Смоленським, Т. Корзоном, А. Павінським переконливо рухала вперед історичне пізнання, ведучи одночасно боротьбу з причинно-хронікерським пошуком історичних фактів, так і з реакційними концепціями, що переважали в так званій краківській школі, до певною міри зверталася до поступових традицій у польській історичній науці” [1032, с. 143]. На переконання Г. Козловської-Сабатовської: “Можна говорити виключно про позитивістську методологію краківської історичної школи, лиш насправді важко є вмістити світогляд станьчиків у течію позитивістської філософії” [827, с. 69]. Подальший інтерес до позитивістської методології вилився в публікацію документальних матеріалів [730]. Польські науковці підійшли до розгляду питання причин зміни парадигми історичних досліджень наприкінці ХІХ ст. [1069].

Характеристику краківській історичній школі та її найбільш яскравого представника М. Бобжинського подано у розвідці, присвяченій історії правничого відділення Ягеллонського університету [706]. Вийшла друком окрема стаття присвячена М. Бобжинському [704]. Чергову дискусію стосовно надбання школи викликала публікація М. Валендовської [1129]. Дослідниця до певної міри гіперболізувала роль та місце М. Бобжинського в гроні представників краківської історичної школи. На цю обставину звернув увагу Александр Бохенський [564, с. 222-223]. Разом із тим, немає підстав применшувати роль М. Бобжинського як організатора наукових досліджень і видавця

джерел [1039]. Здійснено перші спроби перевидання окремих праць представників краківської історичної школи [952].

Не залишилися поза увагою вчених теоретичні підвалини краківської історичної школи [810] і сюжети, пов'язані з її занепадом наприкінці XIX століття. Ключовою передумовою, яка спричинила втрату популярності школи автори вважали зміну суспільно-політичної парадигми польської спільноти на поневолених землях [1067]. Адже умовою пізнання історії історіографії за важливу галузь історичної науки є відмова від сциєнтичної моделі історії, яка успадкована від попередників, заангажованих ідеєю написання історії з позитивістських позицій. Тоді, зрозуміло чому дослідження в тому напрямку розвиваються в тісному зв'язку з відмовою від тієї моделі історії, якій світив триумф у другій половині XIX століття [1032, с. 19]. Не можна забувати, що та модель пов'язана з позитивізмом в історіографії була також витвором часу і місця, та становила реакцію на спадщину, передовсім часів романтизму [881].

Певну інформацію про фундаторів краківської історичної школи можна почерпнути з узагальнюючої праці, присвяченої правничій науці в Ягеллонському університеті [1084], а також із інших розвідок [729; 968; 1111].

Друга половина 1970-х років – це початок утворення в Польщі на перших порах нечисленних груп істориків, які вільно дискутували і нелегально друкувалися. Події 1980-1981 років спричинили те, що значна частина істориків перейшла в опозицію до комуністичної системи. Але, появилася інша небезпека – т. зв. зворотна індоктринація. Додавала проблем і надмірна участь у політичному житті, що негативно впливало на наукову активність. Нелегкими були й умови для наукової діяльності – бракувало фінансів для досліджень, для публікації результатів наукових пошуків.

Спеціальні розділи в узагальнюючих працях, що вийшли друком у 1960-х роках, присвятили К. Ёжибовський та А. Ф. Грабський краківській

історичній школі та її фундаторам [700; 706]. У Ягеллонському університеті захищено дисертацію присвячену діяльності Готелю Лямбер, де чільне місце відведене постаті В. Калінки [1187].

Подією у науковому житті стала публікація найбільш характерних праць польських істориків від доби романтизму до часів неоромантизму [731]. Вийшла друком невеличка розвідка про історико-філологічний факультет Ягеллонського університету, з якої можна почерпнути інформацію про ключові моменти наукової кар'єри окремих представників краківської історичної школи [739]. Важливим доповненням до цієї праці стала стаття про історичні семінари в Ягеллонському університеті, та їх роль у підготовці професійних істориків [736]. Вже традиційно стисла інформація про школу та окремих її представників увійшла й до різного роду довідників та енциклопедій [244; 514; 562-563; 760-761; 763]. Зокрема, здійснюючи характеристику постаті В. Калінки один із авторів замітки в “Polskim Słowniku Biograficznym”, зазначив: “Даючи собі волю з підрахунками і фактами дав Калінка пречорний образ ситуації господарства і суспільства за австрійського панування і звинуватив уряд поневолювачів у занедбанні краю та напружених суспільних стосунках, шляхту ж подав як патріотичну і гноблену” [779, с. 450].

Істориків і надалі продовжували цікавити окремі сторінки біографій представників краківської історичної школи, а також концептуальні підвалини їх наукової діяльності [982; 1193]. Цікаві спостереження взаємовпливу історичних синтезів і художніх творів, зокрема творчості Г. Сенкевича, подано у розвідці М. Кубинського. Який констатував: “Як добре відомо, наші історики попереднього і сучасного століття не піддавали критичному аналізу твори польських письменників, які виклали історію в літературній формі. Після Сенкевича такі паралелі хіба стали справою тільки Крашевського, який історичні повісті розглядав і оцінював стосовно п'яти відомих вчених, точніше чотирьох істориків: Тадеуша

Корзона, Міхала Бобжинського, Казимира Яроховського і Владислава Смоленського, а також дослідника літератури і філолога – Владислава Нехрінга” [841, с. 1].

Характерно, що така дослідницька активність увінчалася першими науковими біографіями фундаторів школи, або ж, принаймні, монографіями, присвяченими окремим проблемам їх творчості [947].

Наближення ювілейної дати запровадження в Ягеллонському університеті кафедри історії Польщі активізувало дослідницьку працю, що в кінцевому результаті реалізувалося у низці публікацій: проблеми розвитку медієвістики і місця С. Смольки в цьому процесі [672], підготовка професійних істориків [547] тощо. Вийшла друком “Historia Polski. 1864-1939” авторства Генрика Зелінського [1183]. Особливу увагу автор зосередив на суспільно-політичних процесах. Відмітив певні ідеологічні зміни на переломі XIX – XX століть, викликані невдоволенням народних мас і галицької шляхти політикою уряду.

Своєрідним вінцем в активізації досліджень краківської історичної школи наприкінці 1960-х років стало відзначення 100-річного ювілею заснування кафедри історії Польщі в Ягеллонському університеті. Науковий семінар, проведений із цієї нагоди, був майданчиком, де розгорнулася жвава дискусія навколо проблематики, пов’язаної з діяльністю краківської історичної школи. Потрапили до поля зору польських істориків її фундатори, які в різні роки викладали в Ягеллонському університеті: Юзеф Шуйський [675; 941], Станіслав Смолька [539; 679], Міхал Бобжинський [533]. Мар’ян Серейський акцентував увагу присутніх на тій обставині, що впродовж першого десятиріччя ПНР існували гальма для занять краківською школою. На його переконання, для порівняння наукового доробку краківської і варшавської історичних шкіл необхідно було провести спеціальне зібрання [1026, с. 325]. Не випала з поля зору і громадсько-політична діяльність фундаторів краківської історичної школи. Деякі з учасників

дискусії спробували запропонувати своє бачення хронологічних меж функціонування школи, доводячи їх до моменту відродження польської державності та, навіть, сягаючи часів її чергової втрати у 1939 році [593; 736; 1029].

Модератор семінару Целіна Бобінська зазначила: “Наука тим вирізняється від політичного життя, що на її розвиток впливають досягнення різних методологічних концепцій ... краківська школа своєю методологією і синтезами підтвердила, що польська історіографія, країни стертої з карти Європи, була цілком на рівні світової історіографії” [558, с. 1]. Роман Вапінський (із Гданська) погодився з тезою професора Юзефа Бушко, що М. Бобжинського можна вважати уособленням сучасного політика, але висловив сумніви стосовно порівняння його діяльності з досягненнями інших творців краківської історичної школи на суспільно-політичному поприщі [1131, с. 327]. Диспутанти здійснили чи не першу вагому спробу визначити місце краківської школи в європейській історіографії; відзначили роль семінарів вєдучих професорів у підготовці кадрів вищої кваліфікації, зазначаючи, що така методика була запозичена з університетів Німеччини. Адам Ветуляні (з Кракова) відзначив, що серед запропонованих учасниками до публікації доповідей, бракує синтетичного аналізу ролі краківської школи на тлі польської історіографії останнього століття. “Колега Серейський, дав нам добре досліджений образ закордонної історіографії, але яку наукову і суспільну роль відіграла польська історіографія і краківська історична школа, про те, слухачі не довідалися” [1125, с. 328].

Всі присутні сходилися на думці, що краківська історична школа є своєрідною “візитівкою” польської історіографії, що репрезентувала (і репрезентує) польську історичну науку за кордоном. “Якщо вести мову про головний напрямок історичних досліджень, то краківська школа в порівнянні з німецькою, французькою, англійською, а також російською, поверталася виключно навколо історії державності. Історики краківської

школи робили наголос на пізнанні сил понад індивідуальних: розвитку устрою, інституцій, політичної думки, освіти. Головні її історики принаймні не уникали підняття значних проблем історії Польщі та їх висвітлення в дусі тогочасних ідей чи теорій: генеза держави і суспільства, погляд на польське середньовіччя, розвиток станової монархії, зародки парламентаризму, унія з Литвою, причини занепаду Польщі тощо. ... Не підлягає сумніву, що історики краківської школи в значно більшій мірі ніж історики інших держав позитивістської доби окрім “онауковлювання” історії вважали, що її задача і покликання, це школа виховання. Ті односторонні зносини з німецькою наукою сприяли розповсюдженню новітніх методів у історії, з іншого однак боку в якійсь мірі зв’язали горизонти думки краківської школи в порівнянні з варшавською” [1029, с. 31-32, 37]. Один з активних учасників дискусії М. Серейський стосовно варшавської школи і її місця в європейській історіографії мав власне бачення. “Напрямок варшавської школи прийнято визначати як “ліберальний”. Певні аналогії стосовно нього викликає одночасний розвиток в Росії історичного напрямку, який в 1870-1890-х роках виконував прогресивну роль. ... У тих часах виступає досить поважна плеяда ліберальних істориків, серед яких особливе місце займали: М. Гарєєв, І. Лучицький, М. Ковалевський і П. Виноградов” [1032, с. 152]. На переконання М. Серейського: “Стверджуючи автономію історії, історики краківської школи не легковажили значенням для неї досягнень досліджень інших наук, в особливості правничих, а також філології чи географії, покладаючи натомість основну увагу на археологію” [1029, с. 28].

Польські історики наприкінці 1960-х років відзначали, що при порівнянні краківської історичної школи зі станом історичної науки в інших європейських державах, виникає дивуючий не раз паралелізм. Більш менш в тому самому часі, що в Кракові, в багатьох інших університетських осередках і опираючись на схожі підходи наступив

раптовий стрибок у напрямку модернізації методів, утвердження критичної методики, раціональної підготовки кадрів, професіоналізації і становлення історії як академічної науки. І тут, і там тріумфував позитивістський підхід стосовно концепції науки, процедури і мети дослідження, програмний об'єктивізм, критичне судження стосовно попередньої історіографії й історіософії [1029, с.40]. Деякі дослідники поділяли точку зору, що якщо представників краківської історичної школи сучасники критикували, то загалом не за їх історичну творчість, а за репрезентовані політичні концепції і діяльність як консервативних політиків. “Саме на симпозіумі істотний елемент виступів становили проблеми місця тієї школи в польській історичній науці також взаємовідносин науки і політики, власне йшлося про розмежування двох тих сфер діяльності, що достатньо не простого, коли були проявом активності однієї особи” [531, с. 962].

Учасники дискусії звернули увагу на ту обставину, що вихованці “краківської історичної школи”, зайняли більшість історичних кафедр у Польщі. У Львові з чотирьох відомих істориків аж троє було вихованцями Ягеллонського університету: Ф. Буяк, Я. Пташнік, С. Закшевський, а у Варшаві також із Кракова вийшли: В. Токаж, О. Галецький і В. Кенжинський.

На думку М. Серейського не мав рації О. Бальцер, коли у відповідь на з'їзді Т. Корзонові зауважив, що бореться він із фікцією, з вітряками, бо нема жодної краківської школи, тільки є в Кракові історики що відрізняються між собою в багатьох справах, а пов'язані єдине однаковою методою, розробляючи новий науковий напрямок в історіографії [1029, с. 39].

Підводячи своєрідний підсумок дискусії, Є. Матерницький зазначив: “Піднято тут питання чи існувала краківська школа. Видається мені, що варто ще до цього питання повернутися. Можна послуговуватися тією термінологією, але хіба з повною свідомістю різниць, які були між

краківськими істориками. Візьмемо хоч би таку справу, як питання оцінки устрою давньої Речі Посполитої. Різниця між Бобжинським і Шуйським є тут сказав би величезна. ... Краківські історики не знайшли також спільного бачення в методологічних питаннях. Між Шуйським і Бобжинським точилася навіть на цю тему досить гостра полеміка. ... Вважаю, що ми не повинні трактувати поняття “краківська школа” буквально, краще схилитися до тези, що маємо справу з певним історичним середовищем. Власне воно спричинило розвиток польської історіографії, до виходу її на рівень європейської історіографії” [895, с. 315-318].

Опубліковані матеріали дискусії несподівано викликали настільки жвавий інтерес, що організатори змушені були окрім видання 1969 року [1064] (вийшло достатньо обмеженим накладом) видрукувати аналогічне ще у 1972 році [1065]. Дискусія підбила підсумки опрацювання істориками проблематики пов’язаної з діяльністю та надбаннями краківської історичної школи, а також дала поштовх ще більш активному напрацюванню даної проблеми. Інтерес до наукових пошуків і життєвого шляху кожного із представників школи у підсумку обумовив публікацію чергових монографічних досліджень [858; 860; 936].

Їх автори здійснили спробу скористатися порівняно великим історичним проміжком часу, що відділяв від часів існування школи і дали власну узагальнюючу оцінку історіографічному надбання та суспільно-політичній діяльності представників краківської історичної школи. Так, підсумовуючи наукову спадщину М. Бобжинського В. Лазуга вважав, що як політик він програв – втратив дар передбачення подій, пішов на дно разом із Габсбургською монархією [858, с. 256]. В свою чергу В. Серчик зазначив, що краківська історична школа тільки би виграла, якби Міхал Бобжинський не став членом Ради держави, віцепрезидентом шкільної територіальної ради і намісником Галичини та Лодомерії [1024, с. 137]. Історики намагалися зрозуміти, які чинники обумовлювали співпрацю

М. Бобжинського з монархією Габсбургів [529]. У невеличких замітках про М. Бобжинського здійснювалися спроби донести до широкого загалу інформацію про цього непересічного політика та історика [602; 854; 862].

Дискусії навколо історіографічного та історіософського надбання краківської історичної школи привернули увагу дослідників стосовно проблеми виявлення та введення до наукового обігу нових архівних джерел. Розбираючи документи Польської бібліотеки в Парижі, до рук науковців потрапили чернетки книги В. Калінки про польську еміграцію кінця XVIII – середини XIX століття. Політична діяльність В. Калінки та Готелю Лямбер, окрім польських дослідників, зацікавила і японських істориків [724]. У свою чергу, увагу радянських науковців привернула проблема становлення політичної течії “станьчиків” і, зокрема, полеміка Ю. Шуйського з П. Попелем [385].

У монографії Г. Міхалюка з нагоди сто п'ятдесятої річниці від дня народження і сотої від кончини Ю. Шуйського, – одного з фундаторів школи поставлено на рівень із Й. Лелевелем. У вступній частині праці автор зазначив: “Важко даватися подиву, що до цього часу бракувало монографічних праць, що такою вузькою і okazальною є наукова література, не мовлячи вже про популярну – присвячену йому. ... Суперечливим є ім'я матері, гіпотетичними відомості про батька. Важко також дивуватися, що про погляди Шуйського кожне судження неповне або помилкове, що гірше – тлумачать їх шкільні підручники і енциклопедичні видання. Шуйському приписують судження, яких ніколи не виголошував і не апробовував. У його уста вкладають власні догмати, що часто приводить до абсурду. Прикладами цього є трактування: ультралялізму Шуйського, реакційність у суспільних питаннях, апологія сильній владі тощо” [936, с. 7].

Необхідно погодитися з позицією польського дослідника. Адже часто автори праць випускали з поля зору ту обставину, що позиція і погляди Ю. Шуйського формувалися на ґрунті реінтерпритації

романтизму, що були “продуктом” поневолення і свідченням постійних творчих намагань віднайти найкращу дорогу до відновлення незалежності Польщі. “Аргументи Шуйського, кинуті на шальки майбутньої долі народу, збурювали вигідні стереотипи, відслоняли бридоту щоденного життя, а тому не були позбавлені своєрідного сенсу. В його змаганнях, у “сварках і суперечках” його ровесників можна відмітити намагання пошуку дороги до незнаного буття. Тогочасні реалії змушували до визначення кордонів сподівань, але не могли стримати активність, заслонити полякам бачення власної відродженої держави” [936, с. 9]. В одній із чергових публікацій зазначено: “Надзвичайна віра Шуйського в творчу силу історії була сталим баченням щасливого минулого – як ніколи поворотом у щасливе майбутнє” [939, с. 55]. Дослідження Генрика Міхальяка привернуло увагу наукової громадськості до особистості одного із прихильників критичних методів у польській історіографії XIX століття. Рецензенти відзначаючи певні упущення автора, загалом схвально оцінили його доробок [642, 750].

Не припинялася довготривала дискусія стосовно ролі в польській історіографії фундаментальної праці М. Бобжинського “Dzieje Polski w zarysie” [691; 1033]. Монографічне опрацювання присвячене постаті М. Бобжинського в загальних рисах схвально було зустрінуте критиками [668]. Необхідно відзначити особливий внесок А. Ф. Грабського у розробку методологічних проблем польської історіографії та у дослідження краківської і варшавської історичних шкіл [691; 696-699]. Розглядаючи краківську історичну школу він чітко сформулював завдання і мету свого дослідження. “Предметом нашого розгляду буде однак не найважливіший для так званої краківської школи образ історії держав. Цікавимось лише двома комплексами досліджень, а саме прийнятими через відомих репрезентантів школи поглядами: 1) історією як наукою, також 2) історичним процесом загалом” [693, с. 301].

Через багато років краєзнавців знову зацікавила домашня бібліотека та впорядковані Ю. Шуйським каталоги [1094]. Особливо високо оцінюється внесок у польську історіографію Ю. Шуйського. “На перекір всім противникам Ю. Шуйський виявився знаним професором, вихователем молоді, хорошим педагогом і першим в історії Ягеллонського університету істориком, який зумів прищепити молоді запал і прихильність до наукових досліджень. ... Ю. Шуйський посів почесне місце в історії польської історіографії, як один із найвідоміших у ХІХ столітті її репрезентантів, постать, що переросла свій час, вчений, який справив великий вплив на подальший розвиток польської історіографії. Необхідно також зауважити, що був Ю. Шуйський співтворцем інтерпретації польської історії підпорядкованої консервативному світогляду і співтворцем та ідеологом програми політичного напрямку” [697, с. 294-295]. На думку А. Ф. Грабського, спостерігається значна відмінність між працями В. Калінки і Ю. Шуйського, з одного боку, і доробку М. Бобжинського і С. Смольки, з другого. Полягала вона в баченні історії як позитивістської науки, ролі історичного процесу, врешті суспільних завдань, що відображало значні відмінності в політичній думці краківських консерваторів [693, с. 339-340].

Ю. Шуйський досить прецизійно окреслив ті відмінності, критикуючи погляди М. Бобжинського, коли писав, що історія як постійне вивчення людини і суспільства в часі стоїть поруч із наукою про людину і суспільство стосовно умов природи і ще молодій науки про людину та суспільство. Визнання історії за описову науку, предметом якої є мінливість світу в часі, привело Ю. Шуйського значно даліше ніж В. Калінку в сфері історіософії. Його концепція, – як вдало зазначав А. Ф. Грабський – була далека від повної відповідності позитивізму, хоча в сфері трактування джерел безперечно до нього наближалася [693, с. 312]. Певною квінтесенцією та доповненням дослідницьких зусиль

А. Ф. Грабського стосовно постаті Ю. Шуйського стала замітка Анджея Шваре [1096, с. 6].

Наприкінці 1980-х років спостерігається урізноманітнення пошукової палітри. Науковці вже не обмежуються виключно представниками краківської історичної школи. Здійснюється намагання ретроспективного підходу до надбань польської історіографії ХІХ століття. В цьому контексті виконане дослідження Леха Трецяковського [1116]. Вчений постарався через творчість Йоахима Лелевеля, Міхала Бобжинського і Болеслава Лімановського прослідкувати зміну парадигм в історіографії ХІХ століття.

Не менш плідною була і залишається діяльність у цьому ж контексті Є. Матерницького [643; 904-906; 909; 918; 922-925; 928]. Цей знаний дослідник звернув увагу на ту обставину, що історики краківської школи гостро критикували романтичну історіографію, але це загалом не перешкоджало їм повертатися до доробку тих істориків, діючих перед 1863 роком, які посідали близькі до них погляди (К. Гоффман, А. Гельцель, Ю. Пльбанський). “Опрацювання нової програми, зрештою, є не простою справою і вимагає певного часу. В цій ситуації новатори звертаються до минулого і шукають у ньому таких програмних рішень і тез, які відповідали би їх власним підходам і устремлінням. Найбільше близьких собі думок знаходять зазвичай у тому періоді, який передував виникненню критикованого ними напрямку. Звідси те звернення позитивістів до ідей просвітництва, а неоромантиків до романтичної історіографії” [907, с. 58-59].

На переконання Є. Матерницького: “Ставлення краківських істориків до так званої ягеллонської ідеї не дочекалося ще монографічного опрацювання. ... Різниці поглядів стосувалися між іншим унії Польщі з Литвою, яку С. Смолька відверто вихваляв, а Ю. Шуйський займав стосовно неї позицію одночасно апологетичну і критичну. Найдалше в критиці так званої ягеллонської ідеї пішов М. Бобжинський. Стосується те

власне першого періоду в науковій творчості М. Бобжинського, коли вийшли його “Dzieje Polski w zarysie”. ... Погляди М. Бобжинського на ягеллонську унію були тісно пов’язані з його загальним баченням минулого Польщі, з його історичними синтезами. ... Між синтезами М. Бобжинського та Ю. Шуйського бачимо досить істотні відмінності. М. Бобжинський дійсно перейняв від В. Калінки і Ю. Шуйського думку про відсутність сильного уряду як причину нашого політичного занепаду в XVIII ст., але по-іншому бачив генезу того явища. Виникало то з дещо іншого бачення історичного процесу” [910, с. 132].

Не залишилися поза увагою Є. Матерницького розбіжності у поглядах на історичне минуле польського народу в представників краківської та варшавської історичних шкіл. “У великому сенсі можна мовити так: краківська школа вчила політичного мислення в умовах неволі, варшавська школа навпаки, боролася з безвихіддю і будила надію на краще життя” [894, с. 89].

Зростання в 1970-х роках інтересу до наукової спадщини представників краківської історичної школи, вихід із друку монографій присвячених життєвому шляху, науково-методичній і політичній діяльності ключових її представників не могло не позначитися на зацікавленні проблематикою з боку студентської молоді [959].

Бачення причин занепаду давньої Речі Посполитої має вже свою багату літературу відкриту першими роздумами на цю тему ще на переломі XVIII і XIX століть. На широкому порівняльному тлі представив її в тридцятих і сорокових роках XIX століття визначний польський історик Йоахим Лелевель [877]. Дискусії на ту тему відновилася одночасно на порозі Другої Речі Посполитої, як і в перші роки Народної Польщі. Звучали в них дві ключові тези: одна, що занепад Польщі мав витоки ще в XVI столітті у занепаді державних інституцій, у вадах королівського абсолютизму, які були характерні й для інших країн, в

анархії (ті тези обстоював М. Бобжинський) – і друга, що було безпрецедентним втручання із зовні (О. Бальцер) [870, с. 34].

На думку Ю. Бушко репрезентанти краківської історичної школи належали не тільки до історичної науки, якщо ближче придивитися до їх життя і діяльності, швидко можна дійти до висновку, що в не меншій мірі вони були ключовими представниками тогочасного політичного життя [593, с. 191]. Аналогічний підхід знаходимо і у Єжи Серчика [1023, с. 1-4]. Зазначимо, що інтелектуальному життю Кракова в часи розквіту краківської історичної школи присвячена монографія [833], а також спеціальний том в узагальнюючій праці [551]. Непересічне значення для польської історіографії 1970-1980-х років мала публікація ПАН багатотомного видання присвяченого проблематиці пов'язаній із політичною думкою на польських теренах у ХІХ – ХХ століттях. Чільне місце у декількох томах цього дослідження посіла тематика щодо формування ідеології краківських консерваторів та їх вплив на процеси, які відбувалися в той період [983-984]. У цьому ж контексті було виконане видання вибраних праць (із примітками та поясненнями упорядника) [1076], а також ще одне монографічне опрацювання даної проблеми [880].

Погляди краківських консерваторів стали проблемою наукових пошуків та дисертації М. Яскульського [746]. На його переконання, постать “Станьчика” стала символом краківського консервативного середовища і справила значний вплив на дослідницьку діяльність [749, с. 21]. Привернуло увагу вченого і питання наукового підґрунтя краківських консерваторів. На його думку: “Поява песимістичних акцентів в історичній думці передувала формуванню краківської школи.

Прикладом того може бути творчість двох істориків, близько пов'язаних із Готелем Лямбер – К. Гофмана [732] і К. Сенкевича [1035]. Їх концепції, надто монархічно забарвлені, становили важливе підґрунтя критичного бачення краківських вчених, хоч був то поміркований песимізм, пов'язаний у подальшому з прихильною оцінкою шляхти як

сили здатної до відродження польської нації. Але, з іншого боку, підходи двох істориків концентрувалися на локалізації причин занепаду спричиненого зовнішнім фактором і невдалими суспільними переминами. Позиції Готелю Лямбер і його політичний вплив не допускали надто суворой критики, прикладом чого став політичний розбрат В. Калінки з В. Чарторийським на тлі створюваної біографії А. Чарторийського, коли власне питання оцінок відіграло найістотнішу роль” [746, с. 46].

Принагідно зазначимо, що у 1969 році Ю. Здрада опублікував розвідку в якій детально розглянув конфлікт між В. Калінкою та В. Чарторийським [1188]. М. Яскульський задався також питанням “...наскільки і в якому напрямку формувалися ті менш “об’єктивні” тенденції в краківському консерватизмі та, які передумови стали джерелом їх появи?” [746, с. 26-27]. Очевидно, він мав рацію відзначаючи, що постать М. Бобжинського була висунута на перший план як найвідомішого політика серед грона краківських консерваторів і визначного історика, хоч ключова історична праця зустрілася з найгострішим неприйняттям навіть серед власного політичного угруповання. М. Яскульський чітко поділяє фундаторів школи на дві течії. До першої віднесено Ю. Шуйського та В. Калінку, а до другої С. Смольку і М. Бобжинського. “Презентація відмінностей поділяючих обидві течії не концентрується тільки на особі Бобжинського, якого наукова діяльність формально завершилася в 1885 році, лиш політична активність подовжила той період по 1913 рік. ... Бобжинський є постаттю, яка – ясна річ хронологічно – поділяє обумовлений історичний період поміж діяльністю творців “Теки Станьчика” та залученим до політичного життя покоління, так званих неоконсерваторів.

Окрім того, постать М. Бобжинського власне завершує, поруч зі С. Смолькою, галерею найвизначніших представників краківської історичної школи, принаймні тих, які створили її науковий та ідеологічний фундамент в їх консервативній формації. ... В доробку краківської

історичної школи можна намітити щонайменше три головних тренди стосовно питань внутрішньої гармонії поглядів її представників. Перший із них підтримує історичний вже тепер висновок О. Бальцера стосовно відсутності формальних підстав, аби визнати краківських істориків і їх послідовників за школу [523]. Та думка утвердилася в полеміці Бальцера з Корзоном, знаходить до тепер прихильників. ... Підкреслюють вони відсутність організаційних засад (творець-учні) та відсутність односпрямованості в дослідженнях і трактуванні історії, визнаючи єдино за спільність трактування минулого Польщі (песимістична концепція). Бачення друге, оперте теперішніми істориками на судження В. Смоленського, є характерним для прихильників пошуку менш формальних характеристик ніж ті, що окреслив колись О. Бальцер. Репрезентативним представником того підходу був К. Гжибовський” [706, с. 535]. Спільним знаменником для краківської історичної школи стала в тому випадку специфічна – на думку автора – “... консервативна переміна позитивізму. Бачення то, належить додати, є засадничо різним від того, яке займає Грабський, який вважає, що позитивізм не міг бути спільним полем для всіх представників школи, а зокрема для Калінки і Шуйського. Третій підхід, це розширення і розвиток меж поглядів, яке змалював К. Грибовський. Представлене воно було досить розлого в опублікованих підсумках конференцій із нагоди сотої річниці кафедри історії Ягеллонського університету” [593; 1029] – констатував М. Яскульський [746, с. 40-42].

Презентація тих різних підходів вимагає певного пристосування до них, при чому випадає ще раз звернути увагу на розширення проблематики дослідження постатей, яких не можна залучити до кола творців школи. Прийняття такої умови є проявом переконань, що не вартує розглядати проблеми спільних поглядів представників краківської історичної школи без вторгнення у сферу політичної доктрини, яка їх поєднувала.

Польські дослідники, за часів ПНР, здійснили також намагання визначити місце школи Нарушевича в історіографії XIX століття та її вплив на подальші наукові пошуки [768; 834]. Й надалі залишалися актуальними проблеми діяльності наукових шкіл доби позитивізму на польських теренах другої половини XIX століття [1070]. “Позитивістська школа то перш за все методологія. Натомість погляди на історію Польщі, а зокрема на причини її занепаду, були диференційованими, більш оптимістично дивилися у Варшаві, менше оптимізму проявили історики Галичини. Важко тут вести мову про “песимістичні” чи “оптимістичні” школи – як то утвердилося в нашій історіографії – тому докладний аналіз тих “шкіл” показує неадекватність цих назв стосовно до поглядів вчених Галичини і Королівства.

Дослідницька методологія доби позитивізму є фундаментом історичної дисципліни по сьогоднішній день. Є то канон – зараз сумнівний, понад сто років домінуючий. Великий методологічний підсумок сучасної історіографії ... це подальше використання позитивістської методології, збереження при тому багатьох основних і постійних досягнень та намагання збагатити її” [1066, с. 130]. Більш уважно науковці придивилися до листування репрезентантів краківської історичної школи з представниками інших наукових шкіл та напрямів [33].

Активне дослідження краківської історичної школи пожвавило й вивчення творів їх основних опонентів, зокрема варшавської історичної школи. З цією метою було видано збірник найбільш актуальних праць Т. Корзона [821]. Відбулися аналогічні перевидання творів представників краківської історичної школи [116; 150; 250; 252]. Аналізуючи доробок варшавської історичної школи, М. Вежбицька зазначала, що в історичній науці В. Смоленський знаний передовсім як автор чудових і свого часу новаторських праць періоду польського Відродження. Загальне визнання і відомість приніс йому і підручник “Dzieje narodu polskiego” (“Історія польського народу”) [1139].

Роки найвищої творчої активності В. Смоленського прийшлися на період позитивізму. Позитивістський напрямок у Польщі набрав сил пізніше, ніж на Заході, був неоднаковим у всіх трьох поневолених територіях і характеризувався певною безкомпромісною особливістю. Полягала вона у домінуванні суспільної мети і гасел (із сильним політичним підтекстом) над вузько-філософською проблематикою. Було то наслідком тогочасного становища поляків, як народу розділеного поневолювачами.

Ключовим питанням стала підтримка і розвиток національної свідомості та хоч би мінімального збереження загальнонаціональних інституцій. Тому так підтримували гасла органічної праці як такої, що мала зміцнити націю, утвердити і повернути її з новими силами до боротьби за незалежність. Напрямок органічної праці появився спочатку в пруському секторі (пов'язаний у першій половині XIX століття з постаттю Кароля Марцінковського); певні його елементи можна зрештою прослідкувати і в інших поневолених територіях [1139, с. 24-25].

Свого роду підсумком оцінок польської історіографії за часів ПНР стали публікації Х. Ольшевського [957] та А. Вежбицького [1142]. Зокрема, останній із них, дав достатньо стислу і змістовну характеристику краківської та варшавської наукових шкіл другої половини XIX століття, визначив їх роль у проблемі “вічного” вибору між Сходом та Заходом в історичній долі Польщі. Цю тему він розвинув і в одній із своїх статей. Зокрема там йшлося: “Теза про відмінність історичних доріг розвитку Польщі і Європи стала одним із головних канонів польської історичної думки часів Просвітництва. Намагаючись віднайти відповідь на запитання про причини кризи, а згодом занепаду потужної колись держави, власне в цьому роздвоєння доріг розвитку Польщі та Заходу вбачали найістотніший чинник. ... Негативна оцінка впливів Заходу на польський історичний процес виступала на початку XIX століття щораз частішим елементом слов'янофільських концепцій. ... Лелевелівська концепція стала головним

елементом положень історії Польщі, зокрема: 1) теза про приналежність Польщі до західноєвропейського типу; 2) теорія молодості і запізнення у порівнянні із Заходом, 3) концепція аномалії напрямку розвитку. Польща, на його думку, до XVI ст. йшла “крок за кроком” за Заходом. ... Її запізнення чи також цивілізаційна молодість не була якоюсь аномалією. Вона розпочалася з того моменту, коли історія Речі Посполитої почала “плинути відмінним щодо Заходу напрямком”, де шляхта обмежила монаршу владу і відтіснила від влади інші прошарки. Ту думку підтримали і розвинули представники краківської історичної школи: Валеріан Калінка, Юзеф Шуйський, Міхал Бобжинський, Станіслав Смолька та інші” [1143, с. 3, 5, 7, 14].

На переконання історика з Варшави: “Концепція історії Польщі, до якої остаточно дійшов Шуйський (на перших порах перебував під впливом романтизму) зводилася до наступних тез: 1) існує два окремих цивілізаційні кола, розвиток яких пішов у відмінних напрямках – Схід і Захід; 2) Польща із огляду на своє слов'янське походження, а також приналежність до католицького костелу повинна розвиватися за західними зразками; 3) історичний розвиток Польщі до XV ст. відбувався згідно із західними нормами хоч із кілька віковим запізненням у порівнянні з найбільш розвиненими державами Європи; 4) від XVI ст. історія Польщі пішла в неправильному напрямку, розходилася з історією держав Західної Європи. Переломним моментом для Шуйського була смерть Казимира Великого” [1142, с. 16].

Так звана песимістична інтерпретація польського історичного процесу наближалася до нарушевичівського напрямку, здійснюючи наголос на внутрішніх чинниках занепаду держави. На думку А. Вежбицького звернення до минушини має часом й інші причини, викликане то пошуком опори нової течії – з початку ще досить слабкої і приреченої на контратаки “консерваторів” – блиском авторитету традиції. Є знаменним, що бунтуючи історична молодь, підняла під кінець

дев'яностих років XIX століття гостру критику краківської школи, прикрилася щитом лелевелівської традиції і за допомогою тієї традиції підважувала своїх вчителів [907, с. 59].

У черговий раз польські історики звернулися до питання стосовно політичних переконань М. Бобжинського [606]. У п'ятдесяті роковини від моменту коли не стало М. Бобжинського, В. Собеського, Ш. Аскеназі було проведено низку конференцій у Любліні та Кракові [863]. Їх учасники акцентували свою увагу на історіографічній спадщині цих великих дослідників минувшини, відзначили ту вагому роль, яку вони відіграли в суспільно-політичному житті польського народу. Постаті М. Бобжинського була присвячена стаття, яка вийшла в спеціалізованому виданні в Нью-Йорку [727]. В свою чергу В. Лазуга, уточнив інформацію стосовно останнього (великопольського) періоду життя М. Бобринського [856]. М. Бобжинський історик і політик [1150], на переконання В. Владики становить єдине ціле, тому що його наукова діяльність пересікалася з політичною і навпаки. Певне зацікавлення краківською та її опонентом, варшавською історичною школою проявили і радянські дослідники [307; 385; 479].

Комплекс досліджень польських істориків, які вийшли друком у ПНР, дозволив реконструювати домінуючі підходи до вивчення краківської історичної школи як феномену в польській історіографії. На наш погляд, польській історіографії у 1960-1980-х роках вдалося найбільш плідно дослідити краківську історичну школу в порівнянні з попередніми етапами, вивчення цього феномену в історичній науці Польщі. Саме в цей час започатковано широкі дискусії стосовно значення школи в дослідженні минувшини, її теоретичних підвалин, організаційної та політичної діяльності представників, причин занепаду тощо. До досягнень цього етапу вивчення школи можемо віднести і вихід із друку монографій, присвячених її фундаторам. Активізувалися джерелознавчі пошуки та археографічна діяльність. Польські історики поставили питання про

необхідність вивчення місця і ролі краківської історичної школи у польській та європейській історіографії, здійснили спробу визначити хронологічні межі її існування.

Разом із тим, дослідникам краківської історичної школи, так і не вдалося відповісти на запитання, в чому полягає секрет популярності школи впродовж багатьох десятиліть по її занепаді, чому в середовищі польських істориків є її палкі прихильники та непримиренні критики, та яке місце посіла школа в польській історіографії.

4.3. Сучасний стан дослідження краківської історичної школи (1989-2010 рр.)

Принциповою зміною, що виникла в результаті переломного 1989 року, була блискавична деполітизація історіографії [681]. Політичні перетворення сприяли збільшенню кількості досліджень історії давньої Речі Посполитої. Історики почали звертати увагу на проблеми, які перед тим замовчувалися або ті, що вважали маргінальними. Варто зазначити, що на відміну від українських істориків, польських науковців від часу падіння комуністичних режимів у Центрально-Східній Європі здебільшого цікавить історія ХХ століття, а попереднім історичним періодам вони приділяють значно менше уваги [605]. Пояснити це можна тим, що польський народ навіть у період Польської Народної Республіки (не кажучи вже про часи Другої Речі Посполитої) не зазнав такої деформації історичної свідомості та не був настільки позбавлений можливості неупереджено вивчати власну історико-культурну спадщину, як український народ упродовж всього часу свого існування [343, с. 216].

Чи внесли нові політичні реалії в Республіці Польща (Третя Реч Посполита) після 1989 року щось суттєве в процес дослідження краківської історичної школи? Це питання, безумовно, виникає при аналізі публікацій триваючого четвертого періоду вивчення надбання даного

історіософського явища в польській історіографії. Перш за все, продовжилася тенденція публікації окремих монографічних досліджень, присвячених її лідерам [541].

Пошук нових геополітичних орієнтацій Республіки Польща очевидно підживив зацікавлення проблемою Сходу і Заходу в доробку історіографії XIX століття і на сучасному етапі [889; 1124]. Сучасні польські дослідники важливе місце відводять синтезам С. Смольки [1169], “...який свого часу намагався довести, що програма опанування східних земель Польщею була справою останнього з П’ястів. Ще Казимир Великий ставив собі досить амбітні плани. Заняття тих земель було, на думку С. Смольки, корисне не тільки для Польщі, але також для Русі та Литви. Унія мала також значення для всієї західної цивілізації. Досить важливою справою є ставлення С. Смольки до концепцій Ю. Шуйського [498]. Подібно до свого старшого товариша велику історичну заслугу Польщі бачив С. Смолька в поширенні західної цивілізації на Схід Європи. Ті погляди, відповідали політичним осягненням станьчиків, мали перш за все гостру антиросійську спрямованість” [903, с. 587].

Концепція цивілізаційної “молодості” виступила своєрідною спробою визначення дистанції, яка відділяла Польщу від розвинених країн європейського Заходу, започаткована в польській історіографії ще з часів Просвітництва. Тоді мовлено про Польщу як захисника західноєвропейської цивілізації, що функція релігійного і цивілізаційного “підмурку” забезпечувала їй європейські позиції [911]. В російській історичній і політичній думці, схоже як і в польській, поняття Сходу і Заходу були далекі від однозначності. З точки зору слов’янофілів Олексія Хомякова (1804-1860), Костянтина Аксакова (1817-1860) чи Петра Кірієвського (1808-1856), Схід не значив загалом Китаю, ісламу чи татарських степів, був він натомість сферою внутрішньо-європейською, посідаючи православне населення. Прихильниками теорії східно-західного

дуалізму розвитку Європи, з певними відхиленнями, були також Й. Лелевель та тогочасні головні російські історики Микола Полевой (1796-1846) і Михайло Погодін (1800-1875) [1140, с. 86]. Врешті, істориків зацікавило питання, чи існувала якась принципова різниця між С. Смолькою і Ю. Шуйським в оцінці унії з Литвою; адже двоє пропагували ідею цивілізаційної місії Польщі на Сході. Не однократно Ю. Шуйський, а ще більше М. Бобжинський, висловлював певні сумніви, чи експансія на Схід не принесла шкоди Польщі в сенсі “розм’якшення національного організму”, втрати її енергії, одно-векторного розвитку. Польські дослідники аналізуючи проблему вибору між Сходом і Заходом у доробку краківської історичної школи *в черговий раз* акцентували увагу на тому, що в кінцевому результаті найважливішою була думка – втрата власної державності не перекреслює можливості її відбудови, що боротьба за власну державу не може бути ніколи програна [938, с. 15]. Аграрне питання в роботі М. Бобжинського “Dzieje Polski” розглянуто в статті “Chłopi i sprawa chłopska w “Dziejach Polski” Michała Bobrzyńskiego” [600].

Перевидані після 1989 року праці представників краківської історичної школи дозволяють зорієнтуватися в тому, які концептуальні конструкції попередників користуються сьогодні попитом серед польських дослідників [129-131; 246-247]. Польські науковці активізували джерелознавчі пошуки [34; 74; 75; 835] та дослідження, що дозволило ввести до наукового обігу раніше невідомі матеріали та уточнити деякі деталі біографій представників краківської історичної школи, зокрема В. Калінки [555; 1010] і Ю. Шуйського [598]. В роботі узагальнюючо-інформативного спрямування, що вийшла друком у Торонто подано нариси про Ю. Шуйського [1141], С. Смольку [684] і М. Бобжинського [960]. Здійснено оригінальну спробу визначитися із підходами М. Бобжинського стосовно деяких аспектів польсько-німецьких відносин [897] на маргінесі оцінок проблеми Марціном Кромером (1512-1589), Адамом Нарушевичем (1733-1796) і Йоахимом Лелевелем (1786-1861)

[834], а також минувшини польського народу в концепціях М. Бобжинського і Й. Лелевеля [771; 775-776; 1019]; М. Бобжинського, В. Собеського і Ш. Аскеназі [864].

До дев'яносторіччя Товариства любителів історії (1997) вийшла спеціальна збірка праць, де чільне місце посіла проблематика пов'язана з поглядами представників варшавської історичної школи. Привертає увагу вміщена в ній розвідка А. Вежбицького “Warszawska szkoła historyczna wobec problemu historyczno-kulturowej przynależności Polski” (“Варшавська історична школа стосовно проблеми історично-культурної приналежності Польщі”). Автор звернув увагу, що однією з найважливіших і найтриваліших ознак польської історичної думки була ідея винятковості вітчизняної історії [1144, с. 96]. Станіслав Піяй у монографії “Między polskim patriotyzmem a habsburskim lojalizmem” (“Між польським патріотизмом та габсбурзьким лоялізмом”, що вийшла друком у 2003 році особливу увагу приділив поглядам опонентів краківської історичної школи – Т. Корзона і В. Смоленського [973].

Особливий інтерес привертають праці загального плану [766; 1073], зокрема, авторства професора з Жешова Є. Матерницького [902-903]. В них науковець здійснив спробу визначитися з місцем краківської історичної школи в загальному процесі розвитку польської історіографії. “Синтези краківської історичної школи не однократно були предметом історіографічного аналізу, однак попередні дослідження не охоплювали всіх їх аспектів, не уникнули теж певної односторонності в оцінці. Хоч не раз зверталася увага на різницю і навіть розбіжності між основними корифеями краківської історичної школи, не зроблено з того відповідних висновків. Нічого дивного, що синтези Бобжинського надалі залишаються цілком незаслужено за найбільш репрезентативні для краківської школи.

Синтези Шуйського інтерпретуються часто в спосіб досить спрощений. То, що є працею достатньою, багато-вартісною, не однократно спроваджено до формули про відсутність сильного уряду як головної, чи

навіть єдиної причини політичного занепаду Польщі в XVIII столітті. Одностороння інтерпретація синтез Ю. Шуйського збіднила його історичну думку, унеможливила осягнення і розумінні понять та історичних концепцій цього великого історика і мислителя, найзначнішого неповторного історіософа краківської історичної школи” [902, с. 92-93]. В цьому контексті неможливо оминати оцінки наукового доробку Ю. Шуйського його головними опонентами, представниками варшавської історичної школи. “Серед інтерпритантів історичних поглядів Шуйського особливе місце належало Владиславові Смоленському. Спочатку він висловлювався про нього з пієтетом, аби через декілька років по його смерті відзначитися як автор “Історичних шкіл в польській історіографії”, гучного памфлету, направленого проти краківських істориків. Боротьба з “краківською школою” вважалася в марксистській історіографії за його вагому заслугу” [1045, с. 231].

Виходячи з вище зазначеного, дослідник особливу увагу приділив історіографічній спадщині Ю. Шуйського. На його переконання синтези фундатора краківської історичної школи є двонаправленими. Перша – мала вчити політичного мислення, пристосована до умов неволі, друга – вказувати цивілізаційні заслуги і зміцнювати національне почуття. Різниця між ними полягала в тому, що тільки перша з них провадила до песимізму, друга натомість мала оптимістичне спрямування. Тому на переконання Є. Матерницького, про Ю. Шуйського можна однаково стверджувати, що був як песимістом, так і оптимістом. Ю. Шуйський, так як і Й. Лелевель, бачив потреби історії глобально [899].

“Який суспільний сенс мали історичні концепції Ю. Шуйського, яка була їх генеза і функція? Не маємо на те питання позитивної відповіді. Наше знання про ідеологію і політику краківських консерваторів, а тим більше тієї групи з якою був пов'язаний Ю. Шуйський, є ще недостатнім. Мало теж знаємо про політичні погляди Ю. Шуйського, власне під кінець його життя, а більше тоді, коли він остаточно формулював свою синтезу

історії Польщі. В тій ситуації всякі відповіді стосовно суспільних і політичних аспектів поглядів Ю. Шуйського на унію Польщі з Литвою не можуть допровадити далі, як до більш чи менш правдоподібних гіпотез”, – констатував Є. Матерницький [902, с. 105-107]. А. Вежбицький в одній із своїх розвідок [1144] солідаризувався з основними оцінками та програмними настановами Є. Матерницького [921]. Він також зауважив, що до повернення Ю. Шуйського до “ягеллонського міфу” спричинили різні причини. Ключове, хоч не найважливіше значення, мав факт підняття через урядову російську історіографію гострої, часами надто тенденційної критики польсько-литовської унії. Щороку публікувалися по кілька, а не раз навіть і кільканадцять поважних історичних праць з історії Литви і України, а також різних аспектів польсько-литовської унії. Польський доробок у цьому аспекті досліджень з історії східних земель давньої Речі Посполитої був у 70–80-х роках ХІХ століття надто скромний. Польську історіографію на тому відтинку виразно випереджала російська наука. Було то зрозуміло, адже російських істориків було незрівнянно більше, мали вони можливість користати з державного покровительства, значно кращих умов наукової праці ніж їх польські колеги. Належить також пам’ятати, що більшість архівних матеріалів з історії Литви, України і Білорусі знаходилися в кордонах Російської імперії і були практично недоступними для загалу львівських, краківських і варшавських істориків [136; 902, с. 124-126].

У польській історіографії, останнім часом і в українській, досліджено низку аспектів польсько-українського суперництва стосовно представництва у виборних органах. Українсько-польські стосунки в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття розглянули у своїх дисертаціях М. Мудрий [398] та Ю. Плекан [409]. Намагання українців відстояти свої права в Галицькому сеймі віднайшло відображення в розвідках українського історика І. Чорновола [487-488] та у статтях і в монографії професора Ягеллонського університету Ярослава Мокляка

[943-944]. Не залишилися поза увагою дослідників діяльність і погляди представників краківської історичної школи та їх прихильників [283-284; 614]. Здійснено загальний аналіз консервативної течії [751; 934].

Професор Ягеллонського університету К. Дашик звернув увагу на вплив політичних поглядів М. Бобжинського на його рефлексію стосовно проблеми “сильного уряду” [619; 620]. Ця невеличка за обсягом розвідка має для нас інтерес з огляду на ту обставину, що професор є автором статей про одного з найбільш непримиренних критиків краківської історичної школи С. Бушчинського [621], а згодом К. Дашик і габілітувався з цієї проблематики.

Чергова зміна парадигми історичних досліджень на межі ХХ і ХХІ століть обумовила намагання польських істориків вивчати теоретичні підвалини представників краківської історичної школи у порівнянні з концептуальними підходами репрезентантів інших наукових шкіл і течій. Увагу вчених привернули політичні погляди і наукові підходи М. Бобжинського та Р. Дмовського [855], а також їх реалізація в умовах Другої Речі Посполитої [742]. Не менш цікавим і плідним виявилось співставлення творчих лабораторій В. Собеського, Ш. Аскеназі та М. Бобжинського [863]. Такі розмаїті дослідження допровадили сучасних польських науковців до намагання прослідкувати тяглість історичного процесу і визначити роль особистості історика в його осмисленні [530]. Вийшли друком наукові опрацювання документів та окремих розвідок, що проливали світло на недостатньо вивчені питання творчості М. Бобжинського [35; 113].

Дослідники не полишали вивчення книгозбірні Ю. Шуйського, що знаходиться у власності воєводської бібліотеки в Новому Сончі [1091-1093; 1134]. У своїх розвідках історики намагалися досягнути творчу лабораторію Ю. Шуйського, краще зрозуміти його неповторний стиль та логіку мислення [497; 935]. Ю. Шуйський – літератор, ще один напрямок дослідницьких зусиль польських істориків [1160]. Значний інтерес до

краківської історичної школи і особистості Ю. Шуйського до певної міри обумовлений бажанням дослідників по-новому подивитися на історіософську спадщину школи [1042] та наративи її носіїв [757].

У надрукованому ювілейному виданні історичного відділення Ягеллонського університету привертають увагу розвідки про Ю. Шуйського [969-970] та С. Смольку [1168], а також стаття, що вийшла до 110-ї річниці від смерті В. Калінки [933].

Організаційна [552] і політична діяльність М. Бобжинського [569] і, зокрема, запропонований ним проект виборчої реформи, а також складні відносини з католицьким духовенством під час перебування на посаді намісника Галичини, проаналізовані в публікації М. Булахтіна [574]. Вона стала своєрідним доповненням до більш ранньої розвідки Яцека Сквари, в якій розглянуто підходи намісника і подоляків до вирішення українського питання [1040].

Особливої уваги заслуговує організована професорами Є. Матерницьким та Л. Зашкільняком дискусія стосовно проблеми львівського історичного середовища другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття, яка велася під час низки міжнародних наукових конференцій “Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w ХІХ і ХХ w.” (“Багатокультурне історичне середовище Львова у ХІХ і ХХ ст.”) [893; 927; 1191]. Учасники цих наукових зібрань постаралися визначитися із надбаннями львівських, краківських і варшавських істориків та впливом їх творчості на суспільно-політичні процеси [916].

У польській історіографії не поставлено остаточної крапки у дискусіях відносно надбання краківської історичної школи, так і не опубліковано спеціальної праці, в котрій було би визначено місце школи, яке їй відводили науковці в різні історичні періоди. Більше того, у другій половині 1990-х років здійснено намагання піддати сумніву історіографічну спадщину представників краківської історичної школи і навіть провадилася думка, що школи як такої взагалі не існувало.

Стабільне зацікавлення школою та її ключовими представниками обумовило напрацювання, які вилилися в низку контроверсійних публікацій Генриха Слочинського [1042; 1043; 1045]. Однією з найбільш різких та безапеляційних у цьому ряду робіт даного автора стала публікація в “Kwartalniku Historycznym” [1041]. Г. Слочинський зазначав: “Чорна легенда так званої *краківської історичної школи* в історіографії ПНР є фактом, що не викликає сумнівів. Підкреслював те ще чверть віку тому Францішек Беншовський, мовлячи, що “своєрідна її “дemonізація” відбулася у нас завдячуючи моді. Згодом він доповнив, що це явище обумовила мала кількість досліджень стосовно її поглядів. ... На моє переконання те судження є достатньо одностороннім і навіть парадоксальним. ... Дороговкази, за якими розвивалася наука в ПНР формувалися від кінця сорокових років, нав’язали трактування краківських істориків як негативного явища у вітчизняній історіографічній традиції. ... Біля підвалин їх поглядів на історію Польщі віднесемо низку визначальних тез, які скеровувалися тогочасною пропагандою” [1045, с. 209].

Достатньо різкі висловлювання Г. Слочинського [1044; 1045] викликали дискусію на шпальтах наукових періодичних видань. Викладені у його статтях і дисертації оцінки та висновки підняли цілу хвилю протестів та образ. Один із авторів зазначав, що Г. Слочинський може претендувати на те щоб стати у польській історіографії своєрідним “Ольгеродом Гуркою” за номером “два”. Деяко контроверсійним виглядає його твердження: „Чорну легенду “краківської школи” загалом та Юзефа Шуйського зокрема, творили не тільки представники крайнього догматичного офіційного напрямку. В тій справі співпрацював із ними піонер над дослідженнями нашої історіографії Мар’ян Серейський” [1045, с. 211]. Вдаючись до такого серйозного закиду в бік одного з найбільш авторитетних дослідників польській історіографії, Г. Слочинський не міг випустити з поля зору дискусію навколо краківської історичної школи, що

розгорнулася під час організованого у 1969 році Ц. Бобінською семінару та подальші напрацювання польських науковців із цього питання.

“Незначну зміну в поглядах офіційної історіографії принесла сесія організована з нагоди сотої річниці від утворення кафедри історії Польщі в Ягеллонському університеті. ... Реабілітація мала однак свої межі, адже цілком зберігся закид у “відсталості світогляду”. ... Було би помилковим припустити, що наслідком згадуваної конференції стало щось серйозне ніж визнання досліджень над консервативною історіографією за достатнє. Окрім книг Вальдемара Лазуги про Бобжинського і Генріка Міхаляка про Шуйського можна знову повторити сказані чверть віку тому слова, що стан досліджень над “краківською школою” є “незадовільним, а подекуди зовсім незадовільним”, а судження опираються на “інтуїцію і на уривчасті огляди”. Згадані книжки не позбавлені недоліків, є далекими від здійснення широкого аналізу історичних поглядів метрів і тільки в невеликій мірі наближаються до відповіді на запитання про місце їх досліджень в історії польської історичної думки. ... Серед низки інших праць із проблематики історії історіографії, опублікованих від часу згадуваної конференції натикаємося натомість на різні не критичні повтори, стереотипні судження. Автором численних праць у цьому контексті є Анджей Ф. Грабський, який провадить тривалу риторику під гаслом “теорії національного самознищення” краківських істориків. ... За ним Анджей Вежбицький намагається придати статус інтерпретаційної категорії однозначно відкинутому Серейським поняттю “історичний песимізм” [1045, с. 212-213].

Контroversійні оцінки Г. Слочинського знайшли достатньо рішучу відсіч одного із фігурантів його суджень, співробітника Інституту історії ПАН А. Вежбицького. “Вже на початку випадає вияснити, для чого оживляю визначення “краківська історична школа”, визначення, сенс якого будить у Г. Слочинського поважні сумніви. Бере він вже достатньо експоновані в попередніх дискусіях і суперечках аргументи, що такі

історики, як Калінка, Шуйський, Бобжинський не можуть бути зараховані до однієї школи. Тому що не мали спільного наставника, чи, що гірше, спільних теоретико-методологічних поглядів. ... У поглядах на занепад Речі Посполитої ці історики не ігнорували так званих зовнішніх причин, однак потрапили вміло абстрагувати від них у визначеннях типу: “свого занепаду поляки самі були винуватцями”. Але, чи таке загальне визначення може становити щось, що формує історичну школу? Відповідаючи ствердно на те запитання, хотів би звернути увагу на чотири аспекти цілісності проблеми.

Перший, то “синтетичний зміст” цієї тези – занепад Речі Посполитої стався як наслідок тривалого історичного процесу, як конкретизація раніше невидимої, тільки в певний момент проявленої слов'янсько-польської еволюційної молодості, яка в остаточному рахунку виявилася вирішальним детермінуючим чинником вітчизняної історії. Катастрофа, якою закінчилося XVIII століття для Польщі, була для багатьох, а особливо для тих істориків, про яких йде мова, завершенням національної історії, була фактом що становив їх “логічну” кульмінацію. Важко стверджувати, що така теза мала і має зміст гідний “справжньої” історичної школи.

Другий аспект то факт, що та теза має своє досить виразне методологічне обличчя. Ним є візія стосовно того, що а) існувала якась *kausa efficiens* занепаду Речі Посполитої, б) що та причина полягала у внутрішньому укладі, який можна назвати – Річ Посполита шляхетська. ... Тому не повинно нам перешкоджати, що коли Бобжинський був виразно під впливом позитивізму, то Калінка і Шуйський були безперечно від нього незалежні, а Смолька заслуговує на щось на ймення позитивістського романтика. Вважаю, що для визначення “приналежності до школи” вистарчає констатації, що всі вони особливо великі зусилля прикладали для в'яснення питання інтерпретації занепаду Речі Посполитої.

Аспект третій, на моє переконання, є незалежний від якихось теоретико-методологічних питань. Йдеться про те, що поняття (і назва) “краківська історична школа” віддавна вже становить таку очевидну складову польської культурної традиції, що коли б міг повірити в те, що тієї школи не було, то мусів би дати себе переконати, що не було Жеромського і Сизифових праць” [1146, с. 63-64].

І далі: “Не спосіб в цьому місці відсторонитися від ще однієї рефлексії на тему специфічного статусу “шкіл”, “орієнтацій” чи тенденцій в історичній науці. Як часто окреслюють їх в зверненні до різноманітних ідейно-політичних формацій, абстрагуючись при тому від “параметрів” вузько-наукових. ... І знову, подібно як у випадку “школи”, не хочу входити в триваючі десятки років безплідні, на нашу думку, суперечки на тему правомірності виділення в польській історіографії “песимістичного” і “оптимістичного” напрямку. Так вже були вони названі і визначені, що принаймні в найближчі роки нічого не змінити без погляду на евентуальне нове “відкриття” стосовно неадекватності двох назв. ... Але, випадає вернутися з того епістемологічно-термінологічного екскурсу і висловити переконання, що не варто також ламати списи стосовно наукового статусу “нових” (вже від 1935 р.), “відкинутих” конотацій історіографічного “оптимізму” і “песимізму”. А так чинить Г. Слочинський, якого особисто проведений, аж двонаправлений аналіз творчості Шимона Аскеназі, підштовхує до формулювання через пів століття пропозицій Ольгерда Гуркі.

Багаторазово давалося мені мовити, що Шуйський як історик не потребує апологетів, що найкраще боронить його власна історична творчість. ... Можливо то чисто суб’єктивне враження, але спостерігаю у Г. Слочинського небезпечний для суверенності наукового судження емоційний підхід до краківської історичної школи. ... Змушений мовити, серед істориків історіографії “доби ПНР” (а також і тієї наступної) не знаю іншого, який зробив би стільки, як А. Ф. Грабський для виведення

краківської школи із забуття і звільнення її від багатьох ярликів, якими обвішано її в минулому” [1146, с. 70]. Далше А. Вежбицький зазначив: “Не підлягає сумніву, і тут згоден зі Г. Слочинським, що в часах так званого марксистського перелому в польській історіографії (кінець сорокових і початок п’ятдесятих років) краківська історична школа була визначена як “класовий ворог” [1146, с. 68].

Приймаючи слушні аргументи А. Вежбицького, зупинимося і на деяких вартих уваги сентенціях Г. Слочинського. “Видається, що в більшій мірі до подолання стереотипів про консервативну історіографію може привести видання за останні кілька років праць істориків політичної думки Марціна Круля, Міхала Яскульського чи Станіслава Філіповича, стосовно дев’ятнадцятивічного консерватизму в яких почесне місце відведено “станьчикам”. Автори багато уваги присвятили поглядам Шуйського, Бобжинського, Тарновського чи Калінки як істориків, що є занадто з уваги на тісні зв’язки між консервативною політичною філософією та інтерпретацією історії Польщі. ... Про поширення чорної легенди так званої “краківської школи” серед загалу істориків та серед широкого кола читаючої публіки мав у черговий раз переконатися при okazji проведення занять, в процесі їх бачив погляди студентів на парах з історії історіографії. І важко тому дивуватися, якщо погодитися з думкою, що на живучість такого роду міфів більший вплив ніж спеціальні публікації мають підручники і популярна література. ... Чорна легенда консервативної краківської історіографії хоч остаточний лоск отримала на початку п’ятдесятих років, була глибоко укорінена ще в ХІХ ст. При характеристиці критеріїв виокремлення “шкіл” у польській історіографії другої половини минулого століття широко використовуються терміни “песимізм” і “оптимізм”. Поняття ті є занадто контроверсійними і від початку збуджували свідомий спротив. У польській історіографії в дискусії стосовно нашумілої пропозицій Ольгерда Гуркі, аби здійснити заміну значення найчастіше вдавалися до тих понять. Казімеж

Тименецький визнавав їх за “терміни нормативні, які до наукового трактування минувшини не належать”, а слугують невідповідному до завдань науки засудженню або обороні минувшини” [1046, с. 214-215, 227].

Сучасні польські дослідники не оминули і проблему ягеллонського міфу в польській історіографії загалом [1025], та її місця в синтезах представників краківської історичної школи зокрема . Адже ягеллонська ідея для польського народу символізувала відбудову багатонаціональної Речі Посполитої в її так званих історичних кордонах, розв’язання польсько-литовського та польсько-українського конфліктів нагадуванням про славне співіснування в межах однієї держави, звеличення польського народу як носія західної цивілізації та культури. “Ці міфологеми призвели до формування такої польської історичної свідомості, яка трактувала українців як суспільно та культурно менш розвинену націю. Опіраючись на них, польські історики та політики зламу століть наполягали на включенні етнічно-українських земель до складу майбутньої Речі Посполитої” [1131, с. 79].

Аналізуючи стан польської історіографії XIX століття, В. Юльковська констатувала: “...Аж до восьмидесятих років більшість діючих істориків була аматорами, а тільки деякі опановували основи критичного методу, з огляду на німецьку історіографію. Починаючи з сімдесятих років XIX століття розгорнувся ґрунтовний розвиток польської історичної науки на професійному, методологічному та історіософському рівні. Наслідком цього був з одного боку швидкий і постійний приріст кількості наукових історичних праць, із другого піднесення рівня критичних оцінок тих же праць” [756, с. 177]. Вказуючи на певні проблеми “росту” в перші роки творчості М. Бобжинського, авторка зазначила, що вже інший характер має стаття, розміщена на шпальтах “Ниви”, в 1877 році [100]. Публікація була здійснена в загальному авторитетному виданні, що надало їй цілком професійного характеру та

рис, і добре свідчило про зміну, яка відбулася в 70-х роках ХІХ століття на ґрунті рефлексії стосовно польської історіографії [756, с. 180].

Даючи оцінку історичній спадщині М. Бобжинського, В. Мармон звернув увагу на ту обставину, що найбільш знаний представник краківської історичної школи один із перших оцінив фундаментальну роль наукової критики для розвитку історіографії. Дослідник загострив увагу на тій обставині, що М. Бобжинський твердив, – критика узгоджує відмінні погляди, розв’язує суперечливі питання, заохочує до співпраці та інтегрує наукове середовище, а одночасно контролює діяльність вчених, особливо оберігає від помилок. Критика вказує на слабку аргументацію, показує недоліки, значні прорахунки в питанні методології історичного дослідження. За творця тогочасної критики історіографії на польських землях вважав К. Ліске, який у своїй полемічній статті написаній для “Historische Zeitschrift”, перший мав відвагу вказати фактографічні й методологічні недоліки історичних праць. На переконання М. Бобжинського, власне критика давньої і сучасної історіографії визначала підвалини для нової історичної школи. Критичний підхід стосувався трьох аспектів, з яких кожен мав свого майстра: по-перше, проявляється в критичному підході до оцінки історичних праць (К. Ліске), до-друге, в розриві з апологетичним сприйняттям минулого і критичною оцінкою власного минулого також (В. Калінка), по-третє, в формуванні політичних передумов історичних оцінок (Ю. Шуйський).

М. Бобжинський оцінив також дослідження проваджені щодо критичного опрацювання і публікації джерельних видань, здійснених Академією знань у Кракові, Національним Архівом і установою Оссолінських у Львові та приватних видавців у Варшаві й Познані. На переконання В. Мармона, програмний характер має постулат адресований історикам і проголошений М. Бобжинським, де міститься заклик до консолідації навколо спільної програми діяльності.

М. Бобжинський, критично оцінив продуктивність вузько направлених монографічних праць, закликав до зосередження уваги на написанні досліджень, які хронологічно охоплювали би всю історію Польщі, а власне періоду істотних потрясінь та змін. Пестував створення синтетичних праць, які хоч би загально охоплювали вибране питання, таке як: історія міст, шляхти, королівської влади, Костелу. Висловлював необхідність більшої спеціалізації історичних досліджень, які виходили поза межі політичної історії, чи суспільної історії, права, філософії і економіки. В питанні популяризації історії пропагував написання підручників для шкіл виключно істориками, а особливо розуміння вітчизняної історії в широкому загальноісторичному контексті, вказуючи спільне історичне коріння слов'ян та цивілізаційне Європи. “Доробок краківського історичного середовища здобутий в другій половині XIX ст. був значним. Належало воно тоді до ведучої польської когорти, поступаючись лише, – як видається не дуже – львівському осередкові” – констатував В. Мармон аналізуючи здобутки краківської історичної школи та вплив її синтез на розвиток польської історичної науки часів Другої Речі Посполитої [890, с. 16].

Чи отримали сучасні польські дослідники вичерпні наукові біографії представників краківської історичної школи? Чи опрацьовано необхідні методологічні підходи в царині біоісторіографії? Очевидно, що ні. Сучасний темп життя, а також незатухаючий інтерес наукової спільноти (і не тільки польської) до конкретних етапів біографій Ю. Шуйського (наприклад, потребує опрацювання і уточнення теза про безпосередні витоки родини науковця з відомого московського боярського роду), В. Калінки, С. Смольки, М. Бобжинського вселяють надію, що нас очікують ще нові відкриття [461, с. 106].

Отже, характерною рисою сучасного етапу вивчення історіографічного надбання краківської історичної школи є намагання виявити конкретний внесок в історичну науки кожним із репрезентантів

краківської історичної школи, здійснення зусиль заповнити “білі плями” в біографіях В. Калінки, Ю. Шуйського, С. Смольки, М. Бобжинського. Поруч із польськими науковцями до процесу вивчення краківської історичної школи активно підключилися і українські історики. Проявляють зацікавлення американські, канадські, японські дослідники, свідченням чого є видання окремих праць фундаторів школи, або невеличкі біографічні огляди в енциклопедичних виданнях. Характерно, що сучасні дослідники уникають ідеологічних підходів та оцінок. Здійснено спробу комплексного вивчення краківської історичної школи та встановлення місця її синтезу у польській історіографії другої половини XIX – початку XXI століття.

Висновки до розділу

Пожвавлення та спади активності у дослідженні феномену краківської історичної школи в польській історіографії тісно пов’язані з суспільно-політичними процесами на польських теренах у період 1918-2010 років. У міжвоєнний період 1918-1939 років польські історики отримали можливість користатися з переваг, які надавала їм відроджена держава. Розмаїття наукових напрямків, течій і шкіл створювало творче середовище польської історіографії часів Другої Речі Посполитої. Із набуттям поляками незалежності відпала необхідність реалізовувати на практиці політичні імперативи школи, а її концепції стали предметом дослідження нових поколінь істориків. Політичні гасла та концептуальні візії краківської історичної школи пройшли випробуванням часом і не викликали вже спалаху емоцій, відторгнення чи звинувачень у зраді національних інтересів. Встигли сказати ще своє вагоме слово у відродженій Польщі репрезентанти школи – С. Смолька та М. Бобжинський. Суперництво двох політичних угруповань – ендеків і пілсудчиків, до певної міри затрудняло розмірену роботу по комплексному вивченню краківської історичної школи. Ця та інші

обставини обумовили певну фрагментарність та поверховість у її дослідженні. Автори, загалом, обмежувалися статтями у часописах, невеличкими біобібліографічними збірками, рецензіями на окремі публікації, некрологами, замітками до пам'ятних дат тощо. Очевидно ще не прийшов той час, коли можна було досягнути значимість школи для польської історіографії та віддати належне громадській і політичній діяльності її творців.

Період, що приходиться на другу половину 1940-х – кінець 1980-х років не є однорідним. Роль сателіта Радянського Союзу, яку було відведено історією ПНР не могла не позначитися на історичній науці. Достатньо швидкий перехід на рейки марксистської методології з усіма притаманними їй атрибутами, особливості прояву культу особи в умовах польських реалій – обумовили ту обставину, що краківській історичній школі було відведено місце “не дружньої” і навіть ворожої. Варшавська історична школа була “призначена” бути прогресивною. Такий, упереджений підхід, гальмував історичну рефлексію, породжуючи фігуру замовчування, за принципом “*de mortuis at bene, aut nigel*”. Навіть у цих, не простих умовах, відбувалися певні позитивні зрушення. Особливо відчутними вони стали починаючи з другої половини 1950-х років. Певний поштовх цьому процесу дало видання спогадів М. Бобжинського про діяльність на посаді намісника та поява рецензій на ці мемуари.

Послаблення ідеологічного тиску, певна методологічна розкутість польської історіографії та її контакти з європейською і світовою історичною наукою, обумовили значні загальні зрушення у напрямку розмаїття проблематики та оцінок минувшини. Ця обставина, очевидно, обумовила суттєві зміни у вивченні краківської історичної школи. Особливе місце в рефлексії польської історіографії відіграв семінар організований з нагоди сторічного ювілею відкриття в Ягеллонському університеті кафедри історії Польщі. Учасники семінару зосередили свої студії навколо проблеми визначення хронологічних меж існування школи,

конкретного внеску Ю. Шуйського, С. Смольки, М. Бобжинського у розвиток вітчизняної історіографії, намітили напрямки подальших досліджень. Розмитість поняття “історична школа”, сумніви частини дослідників стосовно того чи взагалі існувала краківська історична школа, обумовили дискусію на шпальтах “Historyki” на початку 1970-х років.

Польські дослідники Ю. Бушко, К. Гжибовський, М. Г. Серейський, Ю. Мрувчинський, А. Ф. Грабський, Є. Матерницький, А. Вежбицький, В. Лазуга [369; 854-864], В. Кауте [772-775] здійснили вагомий внесок у дослідження краківської історичної школи на рівні археографічних публікацій, статей, оглядів джерел, теоретичних узагальнень в монографіях тощо. Значно поживалося зацікавлення краєзнавців окремими сторінками життя та наукової діяльності фундаторів школи. Відбулося перевидання найбільш важливих праць В. Калінки, Ю. Шуйського, С. Смольки, М. Бобжинського.

Докорінна зміна в суспільно-політичній ситуації з початку 1990-х років, яка позначилася на теоретико-методологічних підходах у вивченні наукової спадщини краківської історичної школи, дає підставу вести мову про черговий період в її дослідженні. Школа стала свого роду мірилом вартості здобутків польської історіографії. Разом із тим, частина польських істориків продовжує дотримуватися однієї з версій, висловлених ще наприкінці ХІХ століття О. Бальцером, що краківської історичної школи як такої ніколи не існувало, а відповідно, відпадає необхідність її вивчення. Тут, очевидно, виступає домінантою певний політичний розрахунок, або бажання “потрапити в історію” таким собі “другим чи третім О. Гуркою”. Фактом залишається те, що краківська історична школа, з усіма її здобутками і недоліками, є надбанням польської, європейської і світової історіографії.

ВИСНОВКИ

Формування краківської історичної школи було нерозривно пов'язане з суспільно-політичними процесами, що відбувалися в польському суспільстві після “весни народів”. Габсбурзька монархія в намаганні зберегти імперію, проголосила для провінції реформи на засадах реалізації принципу культурно-національної автономії. Поляки, перебуваючи у складі трьох імперій, пожинаючи наслідки болісних поразок Листопадового і Січневого повстань, переживали важкий емоційний злам [879]. Здавалося, що покладено край надіям на здобуття незалежності. Ідея органічної праці видавалася одним із шляхів порятунку нації. Небувалої популярності набула історична наука, яка в минулому Речі Посполитої намагалася відшукати уроки, що допомогли би відродити державність [828]. На зміну романтизму прийшли позитивістські підходи дослідження минувшини. Особливої ваги набуло виявлення та наукова критика джерел. Гуманітарні науки зазнали значного впливу з боку природничих наук. На польських теренах, що входили до складу Австро-Угорщини склалися сприятливі умови для розвитку польської преси, літератури, освіти та науки. Ця обставина породжувала сподівання, що в процесі мирного тиску на владу вдасться досягти значно кращих результатів ніж шляхом революційних виступів і повстань. Політична течія “станьчиків” тісно переплелася з дослідницьким підходом у польській історіографії другої половини ХІХ століття, що отримав назву “краківська історична школа”. До числа ключових представників школи зараховують: В. Калінку, Ю. Шуйського, С. Смольку і М. Бобжинського. Решта дослідників, яких із тих чи інших причин віднесено до краківської історичної школи, не проявила себе в достатній мірі, ні на політичному, на науковому ґрунті. Це дає підставу, в кращому разі, співвідносити їх з

істориками “другого плану” [392], що взаємодіяли з фундаторами школи, створювали відповідне наукове та політичне тло її існування.

Становлення польської історіографії в другій половині XIX століття відбувалося шляхом її інституціоналізації як фахової наукової дисципліни в межах полонізованих університетів Кракова та Львова. Складовою частиною цього процесу були теоретичні рефлексії на рівні філософсько-історичного осмислення історії й створення універсально-історичних конструкцій. Вони ставили мету встановлення науковості історичної науки, визначення її особливостей серед інших наукових дисциплін. Ці процеси відбувалися в руслі традицій класичного історизму під безпосереднім впливом західноєвропейської історичної думки.

Визначальним моментом у розвитку тієї чи іншої науки є етап, коли процес продукування нею знань стає, методологічно упорядкованим, а також залежним від організаційних форм, в яких він набуває якостей спеціалізованої суспільної практики. Перелом, який відбувся в польській історіографії починаючи 1860-х років був справою не однієї великої індивідуальності, а результатом зусиль цілої когорти знаних істориків. Історія в Польщі вийшла на дорогу справжнього розвою, стала однією з найважливіших дисциплін в університетах. Керували нею тоді як правило історики-професіонали, що добре розумілися на своєму “ремеслі”, здійснюючи дослідження відповідно до європейських стандартів. Критика джерел вважалася за першочерговий обов’язок історика, особливе значення надавалося генетичному зв’язку між історичними фактами. Дотримувалися натомість значної обережності стосовно узагальнень, а власне оцінки наслідків й історичних здобутків. Польські історики-позитивісти проголошували програмний об’єктивізм, а також схилилися до сцієнтизму. Деякі за головне завдання історії вважали пошук історичних прав, але були й такі, що вважали історію за описову науку, з усіма впливаючими наслідками.

Соціально-економічні та суспільно-політичні процеси на межі ХІХ – ХХ століть поглибили методологічну рефлексію, що обумовило зміну парадигми історичних досліджень та втрату краківською історичною школою лідируючих позицій. Аналогічна доля спіткала і її головного опонента – варшавську історичну школу. Саме в цей період історичній науці було кинуте виклик з боку політекономії та соціології, які створили їй конкуренцію своїми генералізуючими тлумачними моделями, наслідком чого стало перетворення історичної науки в “соціально-орієнтовану аналітичну дисципліну” та завершення процесу становлення національних моделей історичних інституцій. Це дає підстави вважати, що занепад позитивістських наукових шкіл був викликаний об’єктивними чинниками, характерними для всієї європейської історіографії. Зміни в польській історіографії частково були пов’язані зі зміною генерацій. Молоде та середнє покоління дослідників намагалося зміцнити національну свідомість польської спільноти. Поряд із двома основоположними темами – народ і держава – вагоме значення посіла тенденція до висвітлення історії через призму окремих історичних постатей і спільнот. Із появою перспективи відродження польської державності поширилася “оптимістична” візія минулого, яка ідеалізувала й звеличувала національне минуле, сприяла вкоріненню історико-політичних міфів і стереотипів у польській суспільній свідомості.

Академія знань, РГН, краківська і варшавська історична школи, діяльність університетів, наукові періодичні видання, з’їзди, наукові експедиції – були свідченням високого рівня польської історичної науки. Аналогічні процеси у другій половині ХІХ століття відбувалися в німецькій, російській, чеській і українській історіографії.

У ході боротьби за відновлення державності в польській історичній науці відбувалася гостра критика краківського консерватизму і поновилося зацікавлення лелевелівськими ідеями. Проте, у науковому (методологічному) плані, вплив краківської історичної школи позначився і

на новому поколінні істориків. Ведучи мову про період поневолення необхідно пам'ятати, що саме тоді сформувалася модерна нація, яка виборола власну незалежність, скориставшись сприятливою міжнародною кон'юнктурою – наслідками Першої світової війни, які призвели до поразки всіх трьох загарбників. У відродженій Польщі концептуальні засади краківської історичної школи втратили ту політичну гостроту, вже не викликали такої бурхливої реакції та звинувачень у непатріотичності тощо.

У дослідженні краківської історичної школи в польській історіографії нами виділено чотири періоди, які загалом відповідають основним суспільно-політичним процесам у житті польського народу. Такий підхід дав можливість реконструювати історіографічний процес виходячи із конкретних історичних умов упродовж другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. Перший період – хронологічно збігається з періодом боротьби за відновлення державності та припадає на кінець 1860-х – 1918-й роки. Це час зародження, функціонування та остаточного занепаду краківської історичної школи. На нього проходиться найбільша політична активність та наукове лідерство представників школи. Особливо плідний період у діяльності краківської історичної школи пов'язаний з 1860–1890-ми роками. Це роки напрацювання вагомого наукового доробку і найбільш “гарячих” дискусій. Разом із тим, проведений аналіз дає підстави твердити, що і в 1900-1918 роках тривало функціонування школи, як у царині політики, так і науки. Інша справа, що її синтези продовжували безпосередньо уособлювати тільки С. Смолька і М. Бобжинський; зменшилося коло adeptів та інтенсивність рефлексії. Першочергову увагу при вивченні першого періоду було приділено польській історіографії, для якої проблема була найближча і, відповідно, найповніше відображена. Перші наукові праці з даного питання з'явилися ще під час наукової полеміки другої половини ХІХ століття між краківськими консерваторами і варшавськими “позитивістами”. Нові підходи та оцінки краківської

історичної школи на початку ХХ століття пов'язані з появою модерністського та неоромантичного напрямків у польській історіографії. Вони чітко прослідковуються в працях Юзефа Семенського, Вацлава Собеського, Владислава Конопчинського, Станіслава Кутшеби, Яна Кароля Кохановського, Станіслава Кенжинського і Станіслава Закшевського.

Другий період, припадає на роки функціонування відродженої польської держави (1918-1939). Тоді, історичні праці перестали відігравати ту виховну роль, яка покладалася на них у попередній період. Відійшли від активної політичної і наукової діяльності, а згодом пішли із життя С. Смолька і М. Бобжинський. Разом із тим, саме в цей час, історики чи не вперше намагалися виважено аналізувати надбання школи та здійснили не сміливі спроби визначити місце, яке вона посіла в польській історіографії. У міжвоєнний період історіографічний та історіософський матеріал можна знайти на сторінках часопису Польського історичного товариства “Kwartalnik Historyczny” [453].

Не простим у дослідженні краківської історичної школи був третій період. Після Другої світової війни в історіософських дослідженнях намітилися зміни, продиктовані насамперед політичними умовами. У перехідний період (1945-1948) ще зберігався плюралізм суджень. Становище сателіта Радянського Союзу, яке відводилося ПНР не могло не позначитися на загальній ситуації в країні, зрештою і на наукових дослідженнях. Особливо складними видалися друга половина 1940-х – 1950-ті роки. Краківській історичній школі марксистські пропагандисти відвели роль “не дружньої”, що обумовило не значне число досліджень її наукового доробку. Поступове подолання наслідків культу особи значно прискорило рефлексію істориків стосовно проблеми ролі та місця школи в польській історіографії. Проте, й у таких складних умовах можна відмітити наявність ґрунтовних історіософських досліджень, зокрема Маріана Генрика Серейського і Анджея Фелікса Грабського. Деяка

лібералізація після 1956 року змінила загальний підхід до польської історіософії перед 1945 роком, яка до того розглядалася як “буржуазна” і “обмежена”. Тепер вже визнавалася роль краківських консервативних істориків у національно-визвольній боротьбі XIX століття. Основним явищем цього періоду стала поява підготовленої М. Г. Серейським двотомної антології “Historycy o historii” (1963-1966). Історик доклав чимало зусиль для висвітлення дуалізму попередньої історіософії – народ чи держава як основний суб’єкт і об’єкт історичного процесу. Він, як і А. Ф. Грабський, розглядав розвиток польської історичної науки в загальноєвропейському контексті. Різні напрямки в історії польської історичної думки вивчав і Ян Адамус.

Поворотним моментом у вивченні історіографічного та історіософського надбання краківської історичної школи став організований в Ягеллонському університеті науковий семінар із нагоди 100-річного ювілею заснування кафедри історії Польщі. Дискусія, яка виникла під час проведення семінару сприяла активізації досліджень краківської історичної школи та виходу монографій присвячених окремим її представникам. Вийшли друком дослідження польських істориків-емігрантів з історіографії та історіософії.

Сучасний період у вивченні школи, характеризується відсутністю догматичних нашарувань при оцінці наукового доробку, намаганням ввести до наукового обігу нові джерела. Разом із тим, всебічний аналіз наявних історіографічних джерел дає підстави констатувати про певну мозаїчність і спорадичність у вивченні краківської історичної школи сучасною польською історіографією.

Вагомий внесок у дослідження польської історіографії другої половини XIX – початку XX століття здійснили й українські історики. Перші праці вітчизняних істориків, присвячені висвітленню процесу розвитку польської історичної науки та її доробку другої половини XIX – першої половини XX століття, з’явилися у Галичині. Серед дослідників

тогочасного польського історичного та історіографічного доробку окрім І. Франка був і М. Грушевський [480]. Як представник народницького напрямку в українській історіософії він вступав у полеміку з репрезентантами панівного на той момент у польській історичній науці консервативного напрямку [312]. Більш зважено до характеристики польської історіографії підійшли С. Томашівський та І. Крип'якевич [366] і, зрештою, Д. Дорошенко [321]. Із сучасних досліджень можна назвати праці вчених, що працюють в установах за межами України: С. Величенка, Л. Біласа, М. Демковича-Добрянського [319]. Вони присвячені висвітленню української історії в польській та російській (згодом радянській) історичній думці та окремим представникам краківської історичної школи. В Україні серед дослідників польської історіографії та історіософії можна виділити Л. Зашкільняка, Ю. Шаповала, О. Руду, І. Чорновола, С. Трояна, В. Масненка, О. Журбу та ін.

Наш аналіз допровадив до таких висновків:

1. Представники двох поколінь краківської історичної школи у своїх теоретичних і методологічних рефлексіях загалом репрезентували два різних підходи. Оскільки бачення В. Калінки і Ю. Шуйського є в тому розумінні антипозитивістським, настільки позитивістським можемо назвати підходи: максималістські М. Бобжинського і мінімалістські С. Смольки.

2. Реакція на позитивістський напрямок в історії і всіх істориків краківської школи, незалежно від згадуваних різниць, зосереджена навколо проблематики детермінізму й історичних прав. Непорушним для всіх канонам, незалежно від філософських концепцій та історіософських відмінностей, є повна свобода.

3. Розуміння позитивістського характеру історіографії краківської школи є досить загальним, аби могло бути адекватним. Можна відзначити, що позитивістським дослідницьким інструментарієм послуговувалися: частково Ю. Шуйський, достатньо М. Бобжинський і С. Смолька.

4. Представників краківської “критичної” школи поєднував не тільки методологічний критицизм (цього не бракувало також їх варшавським опонентам), як передовсім критична оцінка історичного підґрунтя діяльності польського народу.

5. Змальовані вище різниці в поглядах на національну минувшину двох ключових польських позитивістських наукових шкіл, викликані в значній мірі відмінною ситуацією поляків у двох поневолених дільницях, відмінностями ідеологічної і політичної орієнтації краківських і варшавських істориків.

6. За умов глибокого цивілізаційного розколу польського народу, що обтяжувався відсутністю власної держави краківським історикам вперше в польській історіографії вдалося на належному методологічному рівні дослідити і узагальнити історію Польщі, запропонувати власну періодизацію історичного процесу.

7. Історіософські погляди представників краківської історичної школи на людську цивілізацію вирізнявся прагненням пізнати динаміку історичного процесу.

8. Фундатори школи запропонували низку проблем, які мала розв’язати польська історіографія, вивели її на належний методологічний рівень, який відповідав кращим зразкам європейської історіографії.

9. Краківська історична школа до певної міри вплинула на організаційні та наукові засади української історичної науки.

10. Представники краківської історичної школи вдало поєднували науково-дидактичну роботу з суспільно-політичною діяльністю.

11. Краківська історична школа з плином часу перетворилася на свого роду константу (класичний взірець), який слугує пунктом відліку при визначенні досягнень і значимості тих чи інших наукових шкіл у польській історіографії.

В процесі дослідження нами виявлено основні тенденції й особливості становлення польської історичної науки другої половини XIX

– початку ХХ століття; на прикладі краківської історичної школи вдалося визначити базові елементи позитивізму як світоглядної моделі й теоретичної основи історичної науки в другій половині ХІХ століття; реконструйовано процес професіоналізації та інституалізації польської історичної науки, виявлено її типові та специфічні ознаки; здійснено огляд діяльності основних наукових інституцій та історичних товариств, що функціонували на польських теренах, а також створені ними умови для дослідження національної історії; встановлено загальні і специфічні закономірності формування і основні етапи діяльності краківської історичної школи; відтворено процес генераційних змін у фаховій корпорації та його залежність від утвердження нових теоретико-пізнавальних парадигм, розкрито особливості поширення західноєвропейських історіософських і гносеологічних систем; виявлено витoki формування поглядів польських істориків окресленого періоду на проблему занепаду Речі Посполитої; прослідковано взаємовідносини краківської історичної школи з варшавською історичною школою; простежено джерела та конкретні прояви міфологізації історії польського народу; встановлено місце краківської історичної школи в польській історіографії на конкретних історичних етапах; вивчено роль краківських істориків у творенні нових візій національного минулого, в удосконаленні дослідницького інструментарію польської історіографії, поширенню ними нових дослідницьких методів у щораз більшій опорі на здобутки інших суспільних наук, збагачення ширини історичних досліджень.

Разом із тим, ми свідомі того, що не всі моменти пов'язані із зародженням, функціонуванням та занепадом краківської історичної школи досліджені в однаковій мірі. Існує необхідність систематизації, вивчення та публікації джерел рукописних відділів бібліотеки Ягеллонського університету, бібліотеки ПАН-ПАУ, бібліотеки Чарторийських, бібліотеки Оссолінеум, архівів Кракова, Варшави, Вроцлава і Львова. У даному дослідженні ми свідомо не торкнулися

архівних фондів, що відображають діяльність Ю. Шуйського, С. Смольки, М. Бобжинського в якості парламентарів. Не були предметом нашого розгляду документальні матеріали пов'язані з діяльністю В. Калінки на чолі інтернату для молоді греко-католицького віросповідання, а також діяльність М. Бобжинського на посту намісника.

Дисертаційні дослідження проведені польськими колегами: М. Яскульським, К. Дашиком, Х. Козловською-Сабатовською, С. Пієм, Г. Слочинським, Ю. Здрадою, а також українськими: О. Рудою, Л. Лазурко, Ю. Михальським, М. Мудрим, Ю. Плеканом, Г. Савчуком, І. Чорноволем, О. Юрчуком та ін. не дали відповіді на всі питання, пов'язані з функціонуванням консервативної течії в польській історіографії та суспільно-політичній думці. Вимагає спеціального вивчення проблема взаємовпливів польської та української, польської та російської, польської та німецької історіографій у період формування модерних націй.

Процес глобалізації та інтернаціоналізації позначився і на історичній науці. Вона перестала бути “домашньою” справою, обмеженою національними рамками – польські науковці активно вивчають історичне минуле українського народу, в свою чергу, українські, не менш активно займаються історією польського народу. Така діяльність окрім пізнавальної мети, веде до організаційної взаємодії (спільні конференції, спільні дослідницькі та видавничі проекти, керівництво дисертаціями та опонування при захисті, підготовка та стажування наукових кадрів тощо), збагачує методи та методологію досліджень, сприяє розвою культури наших народів.

У процесі роботи над дисертацією нами спільно з польськими колегами було підготовлено та проведено низку міжнародних наукових конференцій (в Херсоні, Миколаєві, Ялті). При фінансовій підтримці фондаций Ю. Мянвського (двічі), Wspólnota polska, Міністерства освіти і спорту Республіки Польща, Південно-Східного наукового інституту в

м. Перемишлі вдалося належним чином опрацювати розташовані в Кракові, Варшаві, Перемишлі, Вроцлаві, Ченстохові фонди архівів та наукових бібліотек. Надзвичайно важливою при виборі теми дослідження і в процесі роботи була допомога наукового консультанта д.і.н., титулярного професора, керівника закладу методології історії та історіографії Інституту історії Академії імені Яна Длугоша в Ченстохові Тадеуша Срогоша. Суттєве значення мали консультації д.і.н., професорів: А. Вежбицького, Є. Матерницького, Я. Мокляка, К. Дашика, М. Смоленя, Я. Замойського, А. Подрази, Г. Мазура.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Archiwum Nauki PAN i PAU

1. *Korespondencja* S. Smolki – listy: do Franciszka Smolki (ojciec) 21 03 1893, od Józefa Miłkowskiego-Pomorskiego do S. Smolki 13 03 1917, od Jana Dąbkowskiego do Wandy Smolkowej (wdowy) 07 02 1926. – K III. – 10. – Rękopis. – Sygn. 1. – k. 5.
2. *Protokół* posiedzenia Komisji Historycznej AU dnia 29 maja 1895 r. – W II. – 20. – Rękopis. – Sygn. 180.
3. *Smolka* Stanisław. Curriculum vitae. – K III. – 10. – Rękopis. – Sygn. 1. – k. 2.
4. *Wspomnienie* pośmiertne o S. Smolce. – K III. – 10. – Rękopis. – Sygn. 1. – k. 1.

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego

5. *Bobrzyńska M. (z Paygertów)* Życie zmiennym jest. – Rękopis. – Sygn. 84/1958.
6. *Bobrzyński J.* Zwierciadło. Pamiętnik z ćwierćwiecza w służbie Ojczyzny. – Rękopis. – Sygn. 37/69.
7. *Katedra* Historii Austrii i Historii Powszechnej; materiały z lat 1860-1918. [Apel docenta S. Smolki do Preświentnego Wydziału z 31 03 1876]. – Sygn. WF II 136.
8. *Katedra* Historii Austrii i Historii Powszechnej; materiały z lat 1860-1918 [Smolka S., Zakrzewski W. Referat na kandydatów obsadzenia Katedry Historii Austrii z 2 07 1883]. – Sygn. WF II 136.
9. *Katedra* Historii Powszechnej; materiały z lat 1850-1917 [Szujski J. Referat na kandydatów obsadzenia Katedry Historii Powszechnej po prof. Antoni Walewskim]. – Sygn. WF II 136.
10. *Teczki osobowe* [Bobrzyński Michał]. – Sygn. S. II 619. – Ненумер. ст.

11. *Teczki osobowe* [Józef Szujski]. – Sygn. S. II 619.
12. *Teczki osobowe* [Smolka Stanisław]. – Sygn. S. II 619.
13. *Wydział Filozoficzny. Teczki akt habilitacyjnych; materiały z lat 1862-1945* [Sprawozdania o pracach złożonych wydziałowi filozoficznemu przez d-ra Stanisława Smolkę w celu uzyskania przeznaczenia do habilitacji na docenta historii średniowiecznej i nowożytnej, napisane przez d-ra W. Zakrzewskiego 23 czerwca 1875]. – Sygn. WF II 121.
14. *Wydział Filozoficzny. Teczki akt habilitacyjnych; materiały z lat 1862-1945* [Sprawozdanie o pracy habilitacyjnej d-ra W. Czermaka napisał S. Smolka 22 marca 1895]. – Sygn. WF II 121.
15. *Wykaz służby D-ra Józefa Szujskiego profesora UJ.* – Sygn. WF II 135.

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie

16. *Korespondencja M. Bobrzyńskiego* [Aleksandr Rembowski. List do Michała Bobrzyńskiego. Warszawa, 1 stycznia 1880 r.]. – Mikrof. P. 337/1. – k. 459-460.
17. *Korespondencja M. Bobrzyńskiego* [Jan Karłowicz. List do Michała Bobrzyńskiego. Wiszniew, 2 września 1879 r.]. – Mikrof. P. 337/1. – k. 427-430.
18. *Korespondencja M. Bobrzyńskiego* [Miroslaw Dobrzański. List do Michała Bobrzyńskiego. Piotrków, 20 maja 1879 r.]. – Mikrof. P. 337/1. – k. 411-412.
19. *Korespondencja M. Bobrzyńskiego* [Stanisław Smolka. List do Michała Bobrzyńskiego. Kraków, 19 lutego 1880 r.]. – Mikrof. P. 337/1. – k. 467-468.
20. *Korespondencja Michała Bobrzyńskiego z lat 1881-1889.* – Rękopis. – Sygn. 8076 III. – k. 199-200.
21. *List Leonarda Piętaka do Michała Bobrzyńskiego z 01 04 1875.* – Rękopis. – Sygn. 8075. – k. 137 n.

22. *List* S. Smolki do J. Kraszewskiego z 20 11 1873. Getynga. – Rękopis. – Sygn. 6532. – k. 281-282.
23. *List* S. Smolki do J. Kraszewskiego z 30 12 1875. – Rękopis. – Sygn. 6532. – k. 285.
24. *List* Stanisława Smolki do Michała Bobrzyńskiego z 12 03 1895. Kraków. – Rękopis. – Sygn. 8082. – k. 68-69.
25. *List* Witolda Korytowskiego do Michała Bobrzyńskiego 29 12 1903 r. – Rękopis. – Sygn. 8088. – k. 203-204.

Biblioteka Ossolineum

26. *Papiery* Zaleskich. – *List* W. Zaleskiego z 25 08 1911. – Rękopis. – Sygn. 7089/I. – k. 58'9-590.

Biblioteka PAN w Krakowie

27. *Sąd* Franciszka Smolki krańcowo potępiający powstanie 1863 r. W liście jego do syna Stanisława. – Rękopis. – Sygn. 2042. – k. 56-57.

Опубліковані джерела

28. *Bobrzyński J.* Konserwatyzm w Polsce. Ankieta / J. Bobrzyński // *Dzień Polski*. – 1927. – 5 stycznia.
29. *Bobrzyński J.* Na drodze walki / J. Bobrzyński // *Z dziejów odrodzenia myśli konserwatywnej w Polsce*. – Warszawa, 1928. – S. 56-84.
30. *Bobrzyński J.* Pamięci Ojca / J. Bobrzyński // *Nasza Przyszłość*. – 1935. – T. 45. – S. 45-46.
31. *Bobrzyński Michał* // *Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce*. – T. 1. – Warszawa : Bibl. Narodowa, 2003. – S. 21, 101, 111, 140.
32. *List* Leona Wałęgo do Michała Bobrzyńskiego z 1908 r. // *Owie karty z antychłopskiej polityki kleru / oprac. J. Kukułka* // *Wiś Współczesna*. – 1961. – R. 5. – Nr. 1. – S. 113-115.

33. *Listy* Józefa Korzeniowskiego do Stanisława Smolki i Bronisława Dembińskiego / J. Korzeniowski. – Kraków : PWN, 1986. – 45 s.
34. *Listy* Stanisława Windakiewicza do Stanisława Smolki z lat 1888-1889 / wyd. K. Stachowska // *Rocznik Biblioteki PAU i PAN w Krakowie*. – 1990. – R. 35. – S. 39-82.
35. *Michał* Bobrzyński o potrzebie “silnego rządu” w Polsce / wstęp, wybór i oprac. P. M. Majewski. – Warszawa : Wyd. Sejmowe, 2001. – 220 s.
36. *Mowa* namiestnika, dr. Michała Bobrzyńskiego z 15.12.1908 r. // Grodziski S. *Sejm Krajowy galicyjski. 1861-1914. Źródła* / S. Grodziski. – Warszawa : Wyd. Sejmowe, 1993. – S. 515-522.
37. *Mowa* Stanisława Hr. Badeniego, marszałka Krajowego, z 22 12 1910 r. // Grodziski S. *Sejm Krajowy galicyjski. 1861-1914. Źródła* / S. Grodziski. – Warszawa : Wyd. Sejmowe, 1993. – S. 523-531.
38. *Pamiętnik* drugiego Zjazdu Historyków Polskich we Lwowie. – T. 1. – Lwów : Druk. W. Łozińskiego, 1890. – 281 s.
39. *Pamiętnik* drugiego zjazdu Historyków Polskich we Lwowie. – T. 2. – Lwów : Druk. W. Łozińskiego, 1891. – 192 s.
40. *Pamiętnik* III powszechnego zjazdu Historyków Polskich w Krakowie. – Kraków : Druk. UJ, 1900. – 524 s.
41. *Pamiętnik* IV powszechnego zjazdu Historyków Polskich. 1925 r. w Poznaniu. – Lwów : Nakł. PTH, 1927. – 592 s.
42. *Pamiętnik* zjazdu Historyków Polskich imienia Jana Długosza. – Kraków : Druk. W. Anczyca, 1881. – 154 s.
43. *Pamiętnik* zjazdu Historyczno-Literackiego im. Jana Kochanowskiego. – Kraków : Druk. W. Anczyca, 1886. – 275 s.
44. *Pamiętnik* zjazdu Historyczno-Literackiego im. Mikołaja Reja. Dnja 1-4 lipca 1906 r. – Kraków: AU, 1910. – 287 s.
45. *Rocznik* zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. R. 1874. – Kraków : Druk. C. K. UJ, 1875. – 182 s.

46. *Rocznik* zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. R. 1875. – Kraków : Druk. C. K. UJ, 1876. – 118 s.
47. *Rocznik* zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. R. 1876. – Kraków : Druk. C. K. UJ, 1877. – 167 s.
48. *Rocznik* zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. R. 1877. – Kraków : Druk. C. K. UJ, 1878. – 133 s.
49. *Rocznik* zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. R. 1879. – Kraków : Druk. UJ, 1880. – 146 s.
50. *Rocznik* zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. R. 1880. – Kraków : Druk. UJ, 1881. – 155 s.
51. *Rocznik* zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. R. 1881. – Kraków : Druk. UJ, 1882. – 136 s.
52. *Rocznik* zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. R. 1882. – Kraków : Druk. UJ, 1883. – 234 s.
53. *Rocznik* zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. R. 1883. – Kraków : Druk. UJ, 1884. – 159 s.
54. *Rocznik* zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. R. 1884. – Kraków : Druk. UJ, 1885. – 168 s.
55. *Rocznik* zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. R. 1885. – Kraków : Druk. UJ, 1886. – 134 s.
56. *Rocznik* zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. R. 1886. – Kraków : Druk. UJ, 1887. – 204 s.
57. *Rocznik* zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. R. 1888. – Kraków : Druk. UJ, 1889. – 168 s.
58. *Rocznik* zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. R. 1889. – Kraków : Druk. UJ, 1890. – 154 s.
59. *Rocznik* zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. R. 1892-1893. – Kraków : Wyd. Spółki Polskiej, 1893. – 161 s.
60. *Rocznik* zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. R. 1893-1894. – Kraków : Wyd. Spółki Polskiej, 1894. – 191 s.

61. *Rocznik zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. R. 1894-1895.* – Kraków : Wyd. Spółki Polskiej, 1895. – 167 s.
62. *Rocznik zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. R. 1895-1896.* – Kraków : Wyd. Spółki Polskiej, 1896. – 140 s.
63. *Rocznik zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. R. 1896-1897.* – Kraków : Wyd. Spółki Polskiej, 1897. – 121 s.
64. *Rocznik zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. R. 1897-1898.* – Kraków : Wyd. Spółki Polskiej, 1898. – 141 s.
65. *Smolka F. Dziennik Franciszka Smolki 1848-1849 w listach do żony / red. S. Smolka.* – Warszawa: Wyd. S. Smolki, 1913.
66. *Smolka S. Archiwa w W. X. Poznańskim i w Prusiech. Sprawozdanie z podróży odbytej z polecenia komis. hist. AU w lecie 1874 r. / S. Smolka.* – Kraków : Druk. C. K. UJ, 1875. – 296 s.
67. *Smolka S. Archiwa w Wielkim Ks. Poznańskim i w Prusich Wschodnich i Zachodnich. Sprawozdanie z podróży odbytej z polecenia Komisji Hist. Akad. Um. w lipce 1874 r. / S. Smolka // Rocznik Wydz. Hist.-Filoz. Akademii Umiejętności w Krakowie. R. 1875.* – Kraków : Druk. C. K. UJ, 1876. – S. 170-464.
68. *Smolka S. Rzecz o Archiwach w Ks. Poznańskim i Prusich zachodnich i wschodnich / S. Smolka // Rocznik zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie.* – R. 1875. – Kraków : Druk. C. K. UJ, 1876. – S. 117-121.
69. *Smolka S. Sprawozdanie Sekretarza generalnego z czynności Akademii Umiejętności / S. Smolka.* – Kraków : Odb. z Rocznika Zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie, 1900. – 34 s.
70. *Smolka S. Sprawozdanie z prac archiwalnych w Archiwum Watykańskim i innych archiwach rzymskich za rok 1892 / S. Smolka.* – Kraków: Wyd. AU, 1893. – 7 s.
71. *Smolka Stanisław // Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce. Indeks.* – T. 1.– Warszawa : Bibl. Narodowa, 2003. – S. 200

72. *Smolka* Stanisław. Curriculum vitae // Archiwum Nauki PAN i PAU. – K III. – 10. – B.d., rkp. 1, k. 2. – Druk: Rocznik PAU. – R. 1924/1925. – Kraków: PAU, 1926. – S. 52-55.
73. *Sprawozdanie* stenograficzne z rozpraw galicyjskiego Sejmu krajowego. – 18 Posiedzenie, 2 sesyi, 3 peryodu Sejmu galicyjskiego z dnia 10 października 1871. – Kraków: Dr. Sejmowa, 1872. – T. 2. – S. 9-10.
74. *Stachowska* K. Smolka Stanisław. Z korespondencji Bolesława Ulanowskiego. Listy Stanisława Smolki z lat 1905-1909 / K. Stachowska // Rocznik biblioteki naukowej PAU i PAN w Krakowie. – 2002. – R. 47. – S. 295-332.
75. *Staszek* J. Smolka Stanisław. Z nieznanych listów do Franciszka Smolki z lat 1883-1894 / J. Staszek // Rocznik biblioteki PAU i PAN w Krakowie. – 1999. – R. 44. – S. 179-231.
76. *Szujski* Józef // Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce. – Indeks. – T. 1. – Warszawa : Bibl. Narodowa, 2003. – S. 149-214.
77. *Wczorajszy* enuncyacye / Komentarz o naznaczenie M. Bobrzyńskiego Namestnikiem // Czas. – 1908 – Nr. 100. – 30 kwietnia.
78. *Wspomnienie* pośmiertne o S. Smolce // Rocznik biblioteki PAU. R. 1924/25. – Kraków, 1926. – S. 52-55.

Праці фундаторів краківської історичної школи

79. *Bobrzyński* M. Correctura statutorum et consuetudinum regni Poloniae a MDXXXII decreto publico per Nicolaum Taszycki, Maciejowski // Pomniki. Starodawnie prawa polski / M. Bobrzyński. – Kraków : Wyd. AU, 1874. – T. 3. – 487 s.
80. *Bobrzyński* M. Dyalog o zasadach i kompromisach / M. Bobrzyński. – Kraków: Bez wyd., 1916. – 24 s.
81. *Bobrzyński* M. Dzieje ojczyste ze szczególnem uwzględnieniem historyi Galicyi / M. Bobrzyński. – Kraków : Nakł. G. Gebethnera i Spółki, 1879. – 358 s.

82. *Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie / M. Bobrzyński. – Warszawa : Nakł. Gebethnera i Wolffa, 1879. – 495 s.*
83. *Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie / M. Bobrzyński. – Wyd. 2. – Warszawa: Nakł. Gebethnera i Wolffa, 1880. – T. 2. – 347 s.*
84. *Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie / M. Bobrzyński. – Wyd. 3. – Warszawa: Nakł. Gebethnera i Wolffa, 1887. – T. 1. – 376 s.*
85. *Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie / M. Bobrzyński. – Wyd. 3. – Warszawa : Nakł. Gebethnera i Wolffa, 1890. – T. 2. – 387 s.*
86. *Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie / M. Bobrzyński. – Wyd. 4. – Warszawa-Kraków-Lublin-Łódź-Paryż-Poznań-Wilno-Zakopane : Druk. P. Pyz i S-ka, 1927. – T. 1. – 296 s.*
87. *Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie / M. Bobrzyński. – Wyd. 4. – Warszawa-Kraków-Lublin-Łódź-Paryż-Poznań-Wilno-Zakopane : Druk. P. Pyz i S-ka, 1927. – T. 2. – 332 s.*
88. *Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie / M. Bobrzyński. – Wyd. 4. – Warszawa-Kraków-Lublin-Łódź-Poznań-Wilno-Zakopane : Druk. P. Pyz i S-ka, 1931. – T. 3. – 442 s.*
89. *Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie / M. Bobrzyński. – Wyd. 5. – Jerozolima : Warodze, 1944. – T. 1. – 293 s.*
90. *Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie / M. Bobrzyński. – Wyd. 5. – Jerozolima : Warodze, 1944. – T. 2. – 324 s.*
91. *Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie / oprac. i wstęp M. H. Serejski, A. F. Grabski. – Warszawa : PIW, 1974. – 496 s.*
92. *Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie / oprac. i wstęp M. H. Serejski, A. F. Grabski. – Warszawa : PIW, 1986. – 558 s.*
93. *Bobrzyński M. Encyklopedia Krakowa / bez aut. – Warszawa-Kraków: Wyd. Naukowe PWN, 2000. – S. 3.*
94. *Bobrzyński M. Geneza społeczeństwa polskiego na podstawie Kroniki Galla i dyplomatów XII w. / M. Bobrzyński. – Kraków : PAU, 1881. – 84 s.*

95. *Bobrzyński M.* Historia prawa niemieckiego w zarysie wraz z historią prawa tego w Polsce / M. Bobrzyński. – Kraków: Druk. UJ, 1876. – Zesz. 1. – 184 s.
96. *Bobrzyński M.* Historia, legenda, powieść historyczna / M. Bobrzyński. – Kraków : Bibl. “Czasu”, 1934. – 8 s.
97. *Bobrzyński M.* Jan Długosz, jego życie i stanowisko w piśmiennictwie / M. Bobrzyński. – Kraków : SWP, 1893. – 336 s.
98. *Bobrzyński M.* Jan Ostrorog. Studium z literatury politycznej XV wieku / M. Bobrzyński. – Kraków : Druk. UJ, 1884. – 44 s.
99. *Bobrzyński M.* Julian Dunajewski. Charakterystyka historyczna / M. Bobrzyński. – Kraków: Odb. z “Czasu”, 1908. – 27 s.
100. *Bobrzyński M.* Kilka słów o najnowszym ruchu na polu naszego dziejopisarstwa / M. Bobrzyński // Niwa. – 1877. – R. 6. – T. 12. – Nr. 67. – S. 481-499.
101. *Bobrzyński M.* List do redakcji Kwartalnika Historycznego we Lwowie. – Kraków 27 09 1888 / M. Bobrzyński // Kwartalnik Historyczny. – 1889. – R. 3. – S. I-V.
102. *Bobrzyński M.* Nasi historycy wobec wojny światowej / M. Bobrzyński // Czas. – 1919. – Nr. 317-320.
103. *Bobrzyński M.* Naši historycy wobec wojny światowej / M. Bobrzyński. – Kraków : Druk. “Czasu”, 1920. – 36 s.
104. *Bobrzyński M.* Nowa doktryna / M. Bobrzyński, odpowiadając krytykom swego memoriału politycznego // Kraj. – 1885. – Nr. 9. – 20 s.; Nr. 10. – S. 8-17; Nr. 18. – S. 8-17.
105. *Bobrzyński M.* O dawnym prawie polskim, jego nauce i umiejętnym badaniu / M. Bobrzyński. – Warszawa: Odb. z “Niwy”, 1874. – 87 s.
106. *Bobrzyński M.* O kierunku nowszych prac nad historią organizacyi społecznej w Polsce // Pamiętnik Drugiego Zjazdu Historyków Polskich we Lwowie. – Lwów : Druk. W. Łozińskiego, 1891. – T. 2. – S. 11-21.

107. *Bobrzyński M.* O nasza przyszłość. Rozmowa między trzema Polakami / M. Bobrzyński. – Kraków: Nakł. autora, 1916. – 43 s.
108. *Bobrzyński M.* O nieznanym układzie prawa polskiego przez Jana Sierakowskiego z r. 1554 / M. Bobrzyński // Rozprawy i sprawozd. z posiedz. Wydz. Histor.-Filozof. AU. – Kraków, 1877. – T. 6.
109. *Bobrzyński M.* O podziale historii polskiej na okresy / M. Bobrzyński. – Warszawa : Druk. W. Dębski, 1880. – 24 s.
110. *Bobrzyński M.* O podziale historii polskiej na okresy // Szkice i studia historyczne / M. Bobrzyński. – Kraków, 1922. – T. 1. – S. 3-28.
111. *Bobrzyński M.* O ustawodawstwie nieszawskiem Kazimierza Jagiellończyka / M. Bobrzyński. – Kraków : Wyd. UJ, 1873. – 168 s.
112. *Bobrzyński M.* O założeniu wyższego i najwyższego sądu prawa niemieckiego na zamku krakowskim / M. Bobrzyński // Rozprawy i sprawozd. z posiedz. Wydz. Histor.-Filozof. AU. – Kraków : Wyd. UJ, 1875. – T. 4. – 169 s.
113. *Bobrzyński M.* Odpowiedź na recenzję W. Kalinki / M. Bobrzyński // Pisma pomniejsze. – Kraków : Wyd. UJ, 1900. – T. 11. – Cz. 3. – S. 391-400.
114. *Bobrzyński M.* Ostroróg. Studia z literatury politycznej XV-go stulecia / M. Bobrzyński // Przewodnik Naukowy i Literacki. – 1877. – T. 5. – S. 787-813.
115. *Bobrzyński M.* Po Sejmie / M. Bobrzyński // Przegląd Polski. – 1887. – T. 83. – S. 574-577.
116. *Bobrzyński M.* Przed pięćdziesięciu laty. Odczyt wygłoszony na publicznym jubileuszowym posiedzeniu Polskiej Akademii Umiejętności dnia 16 czerwca 1923 r. Kraków / M. Bobrzyński // Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie. – 1973. – R. 19. – S. 7-18.
117. *Bobrzyński M.* Sejmy polskie za Olbrachta i Alexandra / M. Bobrzyński // Ateneum. – 1876. – R. 1. – T. 2. – Z. 4. – S. 1-44.

118. *Bobrzyński M.* Stańczyk. Odczyt publiczny M. Bobrzyńskiego w Krakowie dnia 24 lutego 1883 r. / M. Bobrzyński – Kraków : Nakł. red. “Czasu”, 1883. – 31 s.
119. *Bobrzyński M.* Szkic do pamiętnika / M. Bobrzyński // *Nasza Przyszłość.* – Warszawa, 1936. – T. 49. – S. 57-74.
120. *Bobrzyński M.* Szkice i studia historyczne / przedmowa S. Kutrzeby. – Kraków : Spółka Wydawnicza, 1921. – T. 1. – 257 s.
121. *Bobrzyński M.* Szkice i studia historyczne / przedmowa S. Estrejchera. – Kraków : Spółka Wydawnicza, 1922. – T. 2. – 392 s.
122. *Bobrzyński M.* W imię prawdy dziejowej. Rzecz o zadaniu historii i dzisiejszem jej stanowisku / M. Bobrzyński. – Warszawa : Gebethner i Wolff, 1879. – 40 s.
123. *Bobrzyński M.* W imię prawdy dziejowej. Rzecz o zadaniu historii i jej dzisiejszym stanowisku / M. Bobrzyński // *Szkice i studia.* – Kraków, 1922. – T. 1. – S. 1-35.
124. *Bobrzyński M.* Wiadomość o uchwałach Zjazdu Piotrkowskiego z r. 1406, oraz takiegoż zjazdu z r. 1407 / M. Bobrzyński // *Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego PAU.* – Kraków : Wyd. AU, 1874. – T. 1. – S. 108-124.
125. *Bobrzyński M.* Wskreszenie Państwa Polskiego. Szkic historyczny 1914-1918 / M. Bobrzyński. – Kraków : Druk. Narodowa, 1918. – T. 1. – 238 s.
126. *Bobrzyński M.* Wskreszenie Państwa Polskiego. Szkic historyczny 1914-1918 / M. Bobrzyński. – Kraków : Druk. Narodowa, 1923. – T. 2. – 300 s.
127. *Bobrzyński M.* Z chwili “Rozstroju” / M. Bobrzyński. – Kraków : Druk. “Czasu”, 1889. – 24 s.
128. *Bobrzyński M.* Z moich pamiętników / wstęp i przypisy A. Galos. – Wrocław; Kraków : Wyd. Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1957. – XXXII, 404 s.

129. *Bobrzyński M. Z moich pamiętników / oprac. A. Galos. – Wrocław-Warszawa : Wyd. ZNIO, 2006. – Wyd. 2. – T. 1. – 271 s.*
130. *Bobrzyński M. Z moich pamiętników / oprac. A. Galos. – Wrocław-Warszawa : Wyd. ZNIO, 2006. – Wyd. 2. – T. 2. – 362 s.*
131. *Bobrzyński M. Zasady i kompromisy / wyboru dokonał, wstępem i przypisami opatrzył W. Bernacki. – Kraków : OMP, 2001. – XLII, 325 s.*
132. *Bobrzyński M., Jaworski L., Milewski J. Z dziejów odrodzenia politycznego Galicji. 1859-1873 / M. Bobrzyński, L. Jaworski, J. Milewski. – Warszawa : Gebethner i Wolff, 1905. – 521 s.*
133. *Bobrzyński M., Smolka S. Jan Długosz, jego życie i stanowisko w piśmienictwie / M. Bobrzyński, S. Smolka. – Kraków: Wyd. UJ, 1893. – 336 s.*
134. *Kalinka W. Dzieła. – Wyd. 2. – Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta / W. Kalinka. – Kraków : SWP, 1891. – T. 1. – Cz. 1. – 303 s.*
135. *Kalinka W. Dzieła. – Wyd. 2. – Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta / W. Kalinka. – Kraków : SWP, 1891. – T. 2. – Cz. 2. – 418 s.*
136. *Kalinka W. Dzieła. – Wyd. 2. – O wydawnictwie materiałów historycznych / W. Kalinka. – Kraków : SWP, 1892. – T. 3.*
137. *Kalinka W. Dzieła. – Wyd. 2. – Pisma pomniejsze / W. Kalinka. – Kraków : SWP, 1894. – T. 4. – Cz. 2. – 373 s.*
138. *Kalinka W. Dzieła. – Wyd. 2. – Sejm czteroletni / W. Kalinka. – Kraków : SWP, 1894. – T. 5-6. – 748 s.*
139. *Kalinka W. Dzieła. – Wyd. 2. / W. Kalinka. – Kraków : SWP, 1895. – T. 9. – Cz. 3 – 117 s.*
140. *Kalinka W. Dzieła. – Wyd. 2. – Konstytucja 3-go Maja / W. Kalinka. – Kraków : SWP, 1896. – T. 9. – 102 s.*
141. *Kalinka W. Dzieła. – Wyd. 2. – Galicja i Kraków pod panowaniem austriackim / W. Kalinka. – Kraków : SWP, 1898. – T. 10. – 470 s.*
142. *Kalinka W. Dzieła. – Wyd. 2. – Pisma pomniejsze / W. Kalinka. – Kraków : SWP, 1900. – T. 11. – 400 s.*

143. *Kalinka W.* Dzieła. – Wyd. 2. – Pisma pomniejsze / W. Kalinka. – Kraków : SWP, 1902. – T. 12. – Cz. 4. – 252 s.
144. *Kalinka W.* Galicya i Kraków pod panowaniem austriackim / W. Kalinka. – Kraków : SWP, 1898. – 470 s.
145. *Kalinka W.* Historia pożaru miasta Krakowa / W. Kalinka. – Kraków : Druk. S. Guskiewskiego, 1850. – 104 s.
146. *Kalinka W.* Jaką była dawniej Polska. Napisał Włóścianin z nad Wisły / W. Kalinka. – Kraków : Nakł. J. Czecha, 1848. – 28 s.
147. *Kalinka W.* Jenerał Dezydery Chłapowski / W. Kalinka. – Kraków : SWP, 1900. – 187 s.
148. *Kalinka W.* Korespondencja z Krakowa / W. Kalinka. – Lwów : Nakł. Red. dz. “Polska”, 1848. – 26 s.
149. *Kalinka W.* Listy o Krakowie / W. Kalinka. – Poznań : A. Wojkowski, 1850. – 86 s.
150. *Kalinka W.* Męczeństwo św. Stanisława i jego znaczenie dla narodu. – Rzecz czytana na posiedzeniu publicznem AU 3 maja 1879 r. w Krakowie / W. Kalinka. – Kraków : W. Anczyc, 1879. – 72 s.
151. *Kalinka W.* Męczeństwo św. Stanisława i jego znaczenie dla narodu. – Rzecz czytana na posiedzeniu publicznem AU 3 maja 1879 r. w Krakowie / W. Kalinka – Wyd. 8. – Kraków : Veritas, 1983. – 47 s.
152. *Kalinka W.* Na Golgotę / W. Kalinka // Z pism W. Kalinki. – Wyd. 2. – Warszawa : Kseng. Kronika Rodzinna, 1914. – 120 s.
153. *Kalinka W.* O książce prof. M. Bobrzyńskiego “Dzieje polski w zarysie” słów kilka / W. Kalinka // Czas. – 1879. – Nr. 87-91; Predruk: Pisma pomniejsze. – T. 11. – Cz. 3. – Kraków: SWP, 1900. – S. 345-390.
154. *Kalinka W.* O wydawnictwie materiałów historycznych // Pisma pomniejsze / W. Kalinka. – Kraków, 1894. – Cz. 2. – S. 167-174.
155. *Kalinka W.* Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta // Dokumenta do historii drugiego i trzeciego podziału / W. Kalinka. – Poznań : Księg. J. K. Żupańskiego, 1868. – Cz. 1. – 284 s.

156. *Kalinka W.* Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta // Dokumenta do historyi drugiego i trzeciego podziału / W. Kalinka. – Poznań : Księg. J. K. Żupańskiego, 1868. – Cz. 2. – 401 s.
157. *Kalinka W.* Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta // Dokumenta do historyi pierwszego podziału / W. Kalinka. – Wyd. 2. – Kraków : Księg. SWP, 1891. – Cz. 1. – 323 s.
158. *Kalinka W.* Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta // Dokumenta do historyi drugiego i trzeciego podziału / W. Kalinka. – Wyd. 2. – Kraków : Księg. SWP, 1891. – Cz. 2. – 418 s.
159. *Kalinka W.* Plan konspiracji i kadrów powstańczych / W. Kalinka // Literatura. – 1984. – R. 3. – Nr. 6. – S. 36-38.
160. *Kalinka W.* Polityka dworu awstrzackiego w sprawie Konstytucji 3 Maja: odpowiadanie historyczne z czasów Sejmu Czteroletniego / W. Kalinka. – Kraków, 1873. – 46 c.
161. *Kalinka W.* Schyzma i unia: dwie konferencye powiedziane w kościele P. Maryi w Krakowie, 16 i 17 marca 1883 roku / W. Kalinka. – Lwów : Nakł. autora, 1883. – 45 s.
162. *Kalinka W.* Sejm Czteroletni / W. Kalinka. – Kraków : Druk. “Czasu”, 1880. – T. 1. – 583 s.
163. *Kalinka W.* Sejm Czteroletni / W. Kalinka. – Kraków : Druk. “Czasu”, 1881. – T. 2. – 636 s.
164. *Kalinka W.* Sejm Czteroletni / W. Kalinka. – Wyd. 1. – Lwów : Księg. Seyfarta i Czajkowskiego, 1881. – T. 2. – Cz. 1. – 255 s.
165. *Kalinka W.* Sejm Czteroletni / W. Kalinka. – Wyd. 2. – Lwów : Księg. Seyfarta i Czajkowskiego, 1881. – T. 1. – 583 s.
166. *Kalinka W.* Sejm Czteroletni / W. Kalinka. – Wyd. 3. – Lwów : Księg. Seyfarta i Czajkowskiego, 1884. – T. 2. – 683 s.
167. *Kalinka W.* Sejm Czteroletni / wstęp i oprac. nauk. Z. Zielińska. – Warszawa : Oficyna Wyd. Volumen, 1991. – T. 1 – 514 s.

168. *Kalinka W.* Sejm Czteroletni / wstęp i oprac. nauk. Z. Zielińska. – Warszawa : Oficyna Wyd. Volumen, 1991. – T. 2 – 553 s.
169. *Kalinka W.* Ustawa Trzeciego Maja. Ustęp z niewydanego trzeciego tomu “Sejmu Czteroletniego” / W. Kalinka. – Kraków : Księg. SWP, 1896. – 60 s.
170. *Kalinka W.* Żywot Tadeusza Tyszkiewicza / W. Kalinka. – Poznań : Księg. Żupańskiego, 1853. – 15 s.
171. *Kalinka W., Kamieński B.* Negocyacye ze Szwecyą o pokój 1651-1653 // Przyczynek do historyi wojen szwedzkich. – Kraków : Nadb. z “Czasu”, 1857. – S. 37-88, 301-356, 553-617.
172. *Smolka S.* Akademia Umiejetności w Krakowie. 1873-1893 / S. Smolka. – Kraków : Druk. C. K. UJ, 1894. – 120 s.
173. *Smolka S.* Die reussische Welt / S. Smolka. – Wien : Zentral-Verlagsbüro des Obersten und Gegenwart, 1916. – 460 s.
174. *Smolka S.* Die Ruthenen und ihre “Gönner” in Berlin / S. Smolka. – Wien-Leipzig : “Austria”, 1902. – 39 s.
175. *Smolka S.* Ferdinand I / S. Smolka // Bemühungen um die Krone von Ungarn. – Wien, 1878. – 67 s.
176. *Smolka S.* Grunwald i Beresteczko Bobrzyński / S. Smolka. – Kraków : Księgarnia SWP, 1910. – 20 s.
177. *Smolka S.* Hedwige d`Anjou, Reine de Pologne. 1371-1392 / S. Smolka. – Paris : Bureau de la Revue, 1907. – 35 s.
178. *Smolka S.* Jozef Szujski – jego stanowisko w literaturze i w społeczeństwie / S. Smolka. – Krakow: Odb. z “Czasu”, 1883. – 41 s.
179. *Smolka S.* Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego / S. Smolka. – Cz. 2. – Lwów, 1875.
180. *Smolka S.* (S.A.S.) Korespondencja ze Lwowa / S. Smolka // Tygodnik Wielkopolski. – 1871. – № 20.
181. *Smolka S.* Leon XIII wobec nauki i cywilizacyi / S. Smolka. – Kraków : Gebether i Spół., 1885. – 34 s.

182. *Smolka S.* Materiał w sprawie reformy w Akademii Umiejętności w Krakowie / *S. Smolka.* – Kraków : Druk. “Czasu”, 1887. – 18 s.
183. *Smolka S.* Mieszko Stary i jego wiek oraz uwagi o pierwotnym ustroju społecznym Polski Piastowskiej / *S. Smolka.* – Warszawa : Wyd. PWN, 1959. – 718 s.
184. *Smolka S.* Mowa wypowiedziana w im. AU [Na pogrzebie K. Liske.] / *S. Smolka* // *Kwartalnik Historyczny.* – 1891. – R. 5. – T. 5. – S. I-X.
185. *Smolka S.* O pojęciu, zadaniu i stanowisku historii / *S. Smolka* // *Ateneum.* – 1879. – R. 4. – T. 3. – Z. 1. – S. 199-231, 492-514.
186. *Smolka S.* Początki feudalizmu / *S. Smolka* // *Studyjum historyczne.* – Lwów, 1874.
187. *Smolka S.* Polityka Lubeckiego przed powstaniem listopadowym / *S. Smolka.* – Kraków : Nakł. AU, 1907. – T. 1. – XVI, 514 s.
188. *Smolka S.* Polityka Lubeckiego przed Powstaniem Listopadowym / *S. Smolka.* – Kraków : Nakł. AU, 1907. – T. 2. – 624 s.
189. *Smolka S.* Polnische Annalen bis zun Anfange des XIV Jahrhunderts / *S. Smolka.* – Lemberg, 1873. – 78 s.
190. *Smolka S.* Polska i Brandenburgia za czasów Jagiełły / *S. Smolka.* – Warszawa : Druk. J. Sikorskiego, 1896. – 17 s.
191. *Smolka S.* Polska w obec wybuchu wojn husyckich / *S. Smolka* // *Ateneum.* – 1879. – R. 4. – T. 1. – Z. 1. – S. 59-92.
192. *Smolka S.* Pomniki dziejowe / *S. Smolka* // *Ateneum.* – 1879. – R. 4. – T. 4. – Z. 1. – S. 512-548.
193. *Smolka S.* Rok 1386. W pięciowiekową rocznicę. Wydanie pomnorżone przypiskami / *S. Smolka.* – Kraków : Druk. J. Żupański, K. Heumann, 1886. – 144 s.
194. *Smolka S.* Słowo o historii [w związku z “Dzieje Polski w zarysie” Bobrzyńskiego] // *Szkice historyczne* / *S. Smolka.* – Warszawa, 1882. – S. 281-354.

195. *Smolka S.* Sprawa projektów reformy wojskowej i skarbowej za Zygmunta I / *S. Smolka* // Rocznik zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie. –R. 1885. – Kraków : Druk. UJ, 1886. – S. 74-77.
196. *Smolka S.* Stacja naukowa Polska w Paryżu / *S. Smolka*. – Kraków: Odb. z “Czasu”, 1893. – 12 s.
197. *Smolka S.* Stanowisko mocarstw wobec Konstytucji Trzeciego Maja. Odczyt na posiedzeniu publicznem Akademii Umiejętności dnia 30 maja 1891 r. / *S. Smolka*. – Kraków : Odb. z Rocznika Zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie, 1891. – 27 s.
198. *Smolka S.* Stanowisko mocarstw wobec Konstytucji Trzeciego Maja / *S. Smolka* // Kwartalnik Historyczny. – 1892. – R. 6 – S. 183-185.
199. *Smolka S.* Testament Bolesława Krzywoustego / *S. Smolka*. – Kraków: Odb. z T. 13 Rozpraw Wydz. Histor.-filozof. AU, 1880. – 21 s.
200. *Smolka S.* Unia Litwy z Korona. Wydanie wznowione rzeczy ogłoszonej w r. 1886 p.t. “Rok 1386 – w pięciowiekową rocznicę” / *S. Smolka*. – Kraków : SWP, 1903. – 144 s.
201. *Smolka S.* Uwagi o pierwotnym ustroju Polski Piastowskiej. Z powodu rozpraw pp. Bobrzyńskiego i Piekosińskiego / *S. Smolka*. – Kraków : Druk. C. K. UJ, 1881. – 167 s.
202. *Smolka S.* W drodze do Petersburga (z życia Lubeckiego) / *S. Smolka* // Przegląd Historyczny. 1906. – T. 2. – Z. 1. – S. 362-385.
203. *Smolka S.* W sprawie spotwarzonej Instytucji Narodowej / *S. Smolka*. – Kraków : Druk. “Czasu”, 1895. – 102 s.
204. *Smolka S.* W wilią Bożego Narodzenia. Pamiątka ostatniej wili XIX wieku / *S. Smolka*. – Kraków : Druk. C. K. UJ, 1900. – 31 s.
205. *Smolka S.* Wstępny wykład przy objęciu Katedry Historii Polskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim / *S. Smolka* // Czas. – 1883. – Nr. 242, 243, 246.

206. *Smolka S.* Wstępny wykład przy objęciu Katedry Historii Polskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim / S. Smolka. – Kraków : G. Gebethner i Spółka, 1883. – 32 s.
207. *Smolka S.* Wycieczka do Węgier / S. Smolka. – Lwów: Druk. Wł. L. Ańczyka i Spółki, 1882. – 24 s.
208. *Smolka S.* Z powodu broszury profesora Wahrmunda / S. Smolka. – Kraków : Nakł. “Przeglądu Powszechnego”, 1908. – 17 s.
209. *Smolka S.* Z życia ministra Lubeckiego / S. Smolka. – Warszawa: Odb. z “Biblioteki Warszawskiej”, 1906. – 38 s.
210. *Szujski J.* Bartosz Głowacki. Ostatnia nobilitacya. Ustęp z dziejów roku 1794 / z przedmową H. Mościckiego. – Warszawa : Nakł. Gebethnera i Wolffa, 1917. – 54 s.
211. *Szujski J.* Chocim i Cecora / S. Smolka. – Wyd. 2. – Warszawa : Nakł. Gebethnera i Wolffa, 1925. – 24 s.
212. *Szujski J.* Czwarta sesya trzeciego peryodu Sejmu Galicyjskiego. Rok 1874 // Pisma polityczne / Dzieła Józefa Szujskiego. – Kraków : Druk. Wł. L. Ańczyka i Spółki, 1894. – T. 2. – Ser. 3. – S. 1-24.
213. *Szujski J.* Der Antrag des galizischen Landtages gegenüber dem Interesse der össterreichisch-ungarischen Monarchie: Erörterungen / J. Szujski. – Krakau : b.w., 1869. – 18 s.
214. *Szujski J.* Die Polen und Ruthenen in Galizien / J. Szujski. – Wien : K. Prochaska, 1882. – 282 s.
215. *Szujski J.* Dwie odpowiedzi / J. Szujski // Przegląd Polski. – 1867. – maj.
216. *Szujski J.* Dzieje Polski. Piastowie / J. Szujski. – Kraków : Druk. K. Wild, 1862. – T. 1. – 294 s.
217. *Szujski J.* Dzieje Polski. Jagiellonowie / J. Szujski. – Kraków : Druk. K. Wild, 1862. – T. 2. – 340 s.
218. *Szujski J.* Dzieje Polski. Królowie wolno obrani / J. Szujski. – Cz. 1. – Kraków : Druk. K. Wild, 1864. – T. 3. – 497 s.

219. *Szujski J.* Dzieje Polski. Królowie wolno obrani / J. Szujski. – Cz. 2. – Kraków : Druk. K. Wild, 1866. – T. 4. – 752 s.
220. *Szujski J.* Dzieje Polski / J. Szujski. – Kraków : Druk. “Czasu”, 1893. – T. 1. – Ser. 2. – 346 s.
221. *Szujski J.* Dzieje Polski / J. Szujski. – Kraków : Druk. “Czasu”, 1894. – T. 2. – Ser. 2. – 422 s.
222. *Szujski J.* Dzieje Polski / J. Szujski. – Kraków : Druk. “Czasu”, 1894. – T. 3 – Ser. 2. – 564 s.
223. *Szujski J.* Dzieje Polski / J. Szujski. – Kraków : Druk. “Czasu”, 1894. – T. 4. – Ser. 2. – 837 s.
224. *Szujski J.* Dzieła Józefa Szujskiego. – Wyd. zbiorowe. Poezje / J. Szujski. – Kraków : Druk. “Czasu”, 1885. – T. 1. – Ser. 1. – 443 s.
225. *Szujski J.* Dzieła Józefa Szujskiego. – Wyd. zbiorowe. Dramata / J. Szujski. – Kraków : Druk. “Czasu”, 1886. – T. 2. – Ser. 1. – 523 s.
226. *Szujski J.* Dzieła Józefa Szujskiego. – Wyd. zbiorowe. Dramata / J. Szujski. – Kraków : Druk. “Czasu”, 1886. – T. 3. – Ser. 1. – 507 s.
227. *Szujski J.* Dzieła Józefa Szujskiego. – Wyd. zbiorowe. Dramata / J. Szujski. – Kraków : Druk. “Czasu”, 1887. – T. 4. – Ser. 1. – 404 s.
228. *Szujski J.* Dzieła Józefa Szujskiego. – Wyd. zbiorowe. Dramata tłumaczone / J. Szujski. – Kraków : Druk. “Czasu”, 1887. – T. 5. – Ser. 1. – 588 s.
229. *Szujski J.* Dzieła Józefa Szujskiego. – Wyd. zbiorowe. Powieści prozą. Literatura / J. Szujski. – Kraków : Druk. “Czasu”, 1888. – T. 6. – Ser. 1. – 582 s.
230. *Szujski J.* Dzieła Józefa Szujskiego. – Wyd. zbiorowe. Literatura i krytyka. Sprawy Akademii Umiejętności: Mowy–Niekrologi–Fragmenta / J. Szujski. – Kraków : Druk. “Czasu”, 1889. – T. 7. – Ser. 1. – 571 s.
231. *Szujski J.* Encyklopedia Krakowa / Bez aut. – Warszawa-Kraków : Wyd. Naukowe, 2000. – S. 963.

232. *Szujski J.* Historii polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście / J. Szujski. – Warszawa : Druk. J. Bergera, 1880. – 429 s.
233. *Szujski J.* Historii polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście / J. Szujski. – Wyd. Nowe. – Warszawa : Druk. Gebethnera i Wolffa, 1889. – 438 s.
234. *Szujski J.* Historii polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście / J. Szujski. – Poznań : Wyd. PTPN, 2005. – 496 s.
235. *Szujski J.* Jerzy Lubomirski. Dramat historyczny / J. Szujski. – Lwów : Druk. K. Wild, 1863. – 147 s.
236. *Szujski J.* Kilka myśli o obowiązkach narodu względem ludu w sprawie oświaty / Rzecz J. Szujskiego czytana na konferencji urządzonej przez Tow. Przyj. Oświaty dn. 24 maja 1869 roku. – Kraków: Odb. z “Kraju”, 1869. – 18 s.
237. *Szujski J.* Kilka prawd z dziejów naszych ku rozważeniu w chwili obecnej // Dzieła / J. Szujski. – Kraków: Druk. “Czasu”, 1885. – T. 1. – Ser. 3. – S. 275-291.
238. *Szujski J.* Kilka uwag o “Dziejach Polski w krótkim zarysie” Michała Bobrzyńskiego / J. Szujski. – Warszawa: Druk. W. Dębskiego, 1879. – 57 s.
239. *Szujski J.* Kilka uwag o “Dziejach Polski” Michała Bobrzyńskiego // Dzieła / J. Szujski. – Kraków: Druk. “Czasu”, 1888. – T. 7. – Ser. 2. – S. 167-208.
240. *Szujski J.* Kilka uwag o Dziejach Polski w krótkim zarysie Michała Bobrzyńskiego // Dzieła / J. Szujski. – Kraków: Druk. “Czasu”, 1888. – T. 3. – Ser. 2. – S. 139-150.
241. *Szujski J.* Kopernik. Poemat dramatyczny na tle historycznym przez J. Szujskiego przedstawiony na scenie krakowskiej w czterechsetną rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika, dnia 19 lutego 1873 r. / J. Szujski. – Kraków : Czas, 1873. – 64 s.

242. *Szujski J.* List otwarty do Leona Bilińskiego z przyczyny broszury jego p.t. Znamiona polityki narodowej t.z. "Stańczyków" / J. Szujski. – Kraków : Druk. "Czasu", 1882. – 28 s.
243. *Szujski J.* Maryna Mniszchówna. Dramat w dwóch częściach / J. Szujski. – Kraków : Przegląd Polski, 1876. – 151 s.
244. *Szujski J.* Nowa encyklopedia powszechna PWN / bez aut. – Warszawa : Wyd. Naukowe PWN, 1997. – T. 6. – S. 123.
245. *Szujski J.* O Antoniego Walewskiego "Filozofii Dziejów Polski" / J. Szujski // Przegląd Polski. – 1875. – T. 34. – S. 136-147.
246. *Szujski J.* O fałszywej historii jako mistrzyni fałszywej polityki. Z powodu artykułu p. L. Wolskiego pod tytułem "Diagnoza" / J. Szujski. – Kraków: Druk. "Czasu", 1877. – 27 s.
247. *Szujski J.* O fałszywej historii jako mistrzyni fałszywej polityki. Rozprawy i artykuły. Kalinka W. O książce prof. M. Bobrzyńskiego Dzieje polski w zarysie słów kilka / J. Szujski // Czas. – 1879. – Nr. 87-91; przedruk: Pisma pomniejsze. – Kraków, 1900. – T. 11. – Cz. 3. – S. 345-390.
248. *Szujski J.* O fałszywej historii jako mistrzyni fałszywej polityki. Rozprawy i artykuły / wyboru dokonał, przygotował do druku i opatrzył H. S. Michalak. – Warszawa : PWN, 1991. – S. 37-56.
249. *Szujski J.* O fałszywej historii jako mistrzyni fałszywej polityki // Z dziejów polskiego patriotyzmu / wybór tekstów pod red. J. Kloczkowskiego. – Kraków : Osr. Myśli Politycznej, 2007. – S. 55-62.
250. *Szujski J.* O młodości naszego cywilizacyjnego rozwoju // Stańczycy. Antologia myśli społecznej i politycznej konserwatystów krakowskich / wybór tekstów, przedmowa i przypisy M. Król. – Warszawa : Instytut Wydawniczy Pax, 1985. – S. 100-159.
251. *Szujski J.* (Józaf z pod Krakowa) Obrona Świętej Częstochowy, historia cudowna a prawdziwa o Jacku Brzuchańskim, mieszaninie Częstochowskim, na cześć i chwałę Boską a dobrym ludziom na

- pocieszenie opowiedziana / J. Szujski. – Lwów : Druk. J. Dodrzański, 1862. – 34 s.
252. *Szujski J.* Odpowiedź “Dziennikowi Poznańskiemu” na recenzję broszury “Kilka prawd z dziejów naszych” // Stańczycy. Antologia myśli społecznej i politycznej konserwatystów krakowskich / wybór tekstów, przedmowa i przypisy M. Król. – Warszawa : Instytut Wydawniczy Pax, 1985. – S. 86-99.
253. *Szujski J.* Odrodzenie i reformacja w Polsce / J. Szujski. – Kraków : Nakł. Red. “Przeglądu Polskiego”, 1881. – T. 2. – 197 s.
254. *Szujski J.* Opowiadania i roztrząsania / J. Szujski. – Kraków : Druk. “Czasu”, 1895. – Ser. 2. – T. 5. – 402 s.
255. *Szujski J.* Opowiadania i roztrząsania / J. Szujski. – Kraków : Druk. “Czasu”, 1896. – Ser. 2. – T. 6. – 397 s.
256. *Szujski J.* Pan Rożnowa: powieść poetycka / J. Szujski. – Nowy Sącz : Wyd. WOK, 1985. – 28 s.
257. *Szujski J.* Polacy i Rusini w Galicji // Dzieła Józefa Szujskiego. – Wyd. zbiorowe. – Tom dodatkowy / J. Szujski. – Kraków : L. Ańcycz i Spółka, 1896. – 213 s.
258. *Szujski J.* Polemika z Pawłem Popielem // Stańczycy. Antologia myśli społecznej i politycznej konserwatystów krakowskich / wybór tekstów, przedmowa i przypisy M. Król. – Warszawa : Instytut Wydawniczy Pax, 1985. – S. 38-55.
259. *Szujski J.* Przed wyborami. – List do Pawła Popiela / J. Szujski // Przegląd Polski. –1876. – lipiec.
260. *Szujski J.* Przemówienie w sejmie w 1871 r. / J. Szujski // Dzieła. – Kraków : Druk. “Czasu”, 1895. – T. 2. – Ser. 1. – S. 267-269.
261. *Szujski J.* Rok Polski. Poemat / J. Szujski. – Kraków : Ndb. Kalendarz Wyd. Dzieł Tanich, 1867. – 13 s.
262. *Szujski J.* Rys dziejów piśmiennictwa świata niechrześcijańskiego / J. Szujski. – Kraków : Druk. “Czasu”, 1867. – 527 s.

263. *Szujski J.* Rzut oka na stanowisko Polski w historii powszechnej. Opowiadania i rozstrząsania / J. Szujski. – Kraków: Druk. “Czasu”, 1894. – 36 s.
264. *Szujski J.* Stanowisko Długosza w historyjografii europejskiej / J. Szujski. – Kraków : Druk. UJ, 1880. – 33 s.
265. *Szujski J.* Stary Kraków / J. Szujski. – Kraków : SWP, 1901. – 164 s.
266. *Szujski J.* Tadeusz Rejtan na sejmie 1773 roku / J. Szujski. – Kraków: Odb. z Przegląd Polski, 1872. – 16 s.
267. *Szujski J.* Tadeusz Rejtan na sejmie 1773 roku / J. Szujski. – Warszawa : Gebethner i Wolff, 1925. – 30 s.
268. *Szujski J.* Teoria materialistyczna naszego czasu wobec krytyki filozoficznej i ducha chrześcijańskiego / J. Szujski // Rocznik Tow. Naukowego Krakowskiego. – 1866. – T. 11. – S. 330-353.
269. *Szujski J.* Trzecia sesja sejmiku galicyjskiego / J. Szujski // Przegląd Polski. – 1870. – styczeń.
270. *Szujski J.* Trzy zabytki języka polskiego XIV i XV wieku z manuskryptów / J. Szujski // Rozprawy i Zprawozdania z posiedzeń Akademii Umiejętności. – Kraków : Wyd. AU, 1874. – S. 40-48.
271. *Szujski J.* Ustawa Sejmowa i delegacja do Wiednia / J. Szujski // Przegląd Polski. – 1867. – kwiecień.
272. *Szujski J.* Wallas. Poemat dramatyczny w 5 aktach / J. Szujski. – Lwów : Tow. Naucz. Szkół Wyższych, 1892. – 123 s.
273. *Szujski J.* Wiersz na sześćsetletnią założenia a 50-letnią rocznicę odnowienia Towarzystwa Dobroczynności w Krakowie / J. Szujski // Pamiętnik Tow. Dobroczynności Krakowskiego. – Kraków : B.w., 1868. – S. 211-217.
274. *Szujski J.* Wstępna prelekcja, otwierająca kurs historii polskiej, miana dnia 24.11.1869 r. [O obowiązkach wykładającego historię] / J. Szujski // Przegląd Polski. – 1869. – T. 14. – S. 437-446.

275. *Szujski J.* Wstępne uwagi i wiadomości // *Dzieła Józefa Szujskiego.* – *Dzieje Poilski podług ostatnich badań spisane / wyd. zbiorowe.* – Kraków: Druk. K. Wild, 1862. – Ser. 2. – T. 1. – S. 294.
276. *Szujski J.* Wstępne uwagi i wiadomości // *Dzieła Józefa Szujskiego.* – *Dzieje Poilski podług ostatnich badań spisane / wyd. zbiorowe.* – Kraków: Druk. K. Wild, 1862. – Ser. 2. – T. 2. – S. 339.
277. *Szujski J.* Wstępne uwagi i wiadomości // *Dzieła Józefa Szujskiego.* – *Dzieje Poilski podług ostatnich badań spisane / wyd. zbiorowe.* – Kraków: Druk. K. Wild, 1864. – Ser. 2. – T. 3. – S. 237.
278. *Szujski J.* Wstępne uwagi i wiadomości // *Dzieła Józefa Szujskiego.* – *Dzieje Poilski podług ostatnich badań spisane / wyd. zbiorowe.* – Kraków: Druk. K. Wild, 1866. – Ser. 2. – T. 4. – S. 3.
279. *Szujski J.* Z wycieczki do Lwowa. Listów pięć / J. Szujski. – Kraków : Druk. “Czasu”, 1866. – 34 s.
280. *Szujski J.* Z wycieczki do Lwowa. Listów pięć / J. Szujski // *Dzieła.* – *Pisma polityczne.* – Kraków : Druk. Wł. L. Ańcycz i Spółki, 1885. – T. 1. – Ser. 3. – S. 234-257.
281. *Szujski J., Piekosiński F.* Stary Kraków / J. Szujski, F. Piekosiński. – Kraków : Druk. Wł. L. Ańczyka i Spółki, 1901. – 134 s.

Історіографічні джерела

282. *Андреев В. М.* Інтегральний напрям сучасної історіографії: інтелектуальна історія / В. Андреев // *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки.* – Київ, 2005. – Вип. 1. – С. 17-23.
283. *Аркуша О.* Краківський консерватизм та українське питання в Галичині на зламі XIX ст. / О. Аркуша // *Молода нація.* – 1997. – Вип. 6. – С. 143-157.
284. *Аркуша О.* Міхал Бобжинський та українське питання в Галичині / О. Аркуша // *Вісник Львівського університету.* – Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35-36. – С. 168-206.

285. *Аркуша О.* Політика польських клубів Галицького сейму щодо українського питання (кінець XIX – початок XX ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. на пошану професора Юрія Сливки / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, гол. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 194-202.
286. *Афанасьев В. Г.* Наука, истина и человек: Философские проблемы / В. Афанасьев. – М. : Наука, 1984. – 446 с.
287. *Баженов Л.* Ян Марек Гіжицький – дослідник історії Волині і Старокостянтинівщини // www.tovtry.km.ua/ru/history/statti/postati/gizhuckij.html
288. *Баженов Л., Баженова С.* Дослідник історії Правобережної України Казімеж Пулавський // www.tovtry.com/ru/history/statti/pulaskyi.html
289. *Бакуменко Е. А.* Основные источники по истории земских учреждений России второй половины XIX – начала XX ст. / Е. Бакуменко // Вісник Харківського державного університету. Історія. – Харків : ХДУ, 1998. – Вип. 30. – С. 77-87.
290. *Беньковская Т. Е.* Научная школа: Определение понятия. Виды научных школ // Наука XXI века: проблемы и перспективы. – Оренбург, 2002. – Ч. 3: Секция филологического факультета. – С. 160-164.
291. *Берк П.* Нова історія: її минуле і майбутнє. Нові перспективи історіописання / за ред. П. Берка. – К. : Ніка-Центр, 2004. – С. 8-35.
292. *Білас Л.* Краків, Женева і філіація “Кричевського” // Липинський В. К. Твори в 24 т. – Філадельфія, 1980. – Т. 2. – С. XXVI-XXXII.
293. *Біленький С.* Історія як академічний проект / С. Біленький // Український гуманітарний огляд. – 1999. – Вип. 1. – Критика. – С. 24-33.

294. *Богдашина О. М.* Поширення позитивізму в історичній науці і публіцистиці на польських та українських землях другої половини ХІХ ст.: порівняльна характеристика / О. Богдашина // Південний архів. Історичні науки: Зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2007. – Вип. 25. – С. 25-30.
295. *Богдашина О. М.* Про міжпредметні зв'язки та методологічні основи історичної науки в Україні у другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст. // Харківський історіографічний збірник / за ред. С. Посохова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – Вип. 9. – С. 106-113.
296. *Богдашина О. М.* Соціокультурні фактори розвитку історичної науки на українських землях у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. // Харківський історіографічний збірник / за ред. С. Посохова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – Вип. 10. – С. 198-210.
297. *Болебрух А. Г.* Историография в ракурсе истории науки // Харківський історіографічний збірник / за ред. С. Посохова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – Вип. 10. – С. 126-137.
298. *Болебрух А. Г.* История истории: муки повторной самоидентификации // Харківський історіографічний збірник / за ред. С. Посохова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – Вип. 9. – С. 4-14.
299. *Валк С. Н.* Историческая наука в Ленинградском университете за 125 лет // Валк С.Н. Избранные труды по историографии и источниковедению / под. ред. И. Фроянова. – СПб. : Изд-во СПб ун-та, 2000. – С. 7-106.
300. *Василенко Н.* К истории малорусской историографии и малорусского общественного строя / Н. Василенко // Киевская Старина. – 1894. – Кн. XI. – С. 242-424.
301. *Вахтомин Н. К.* Генезис научного знания: факт, идея, теория / Н. Вахтомин. – М. : Наука, 1973. – 286 с.

302. *Вжозек В.* Историография как игра метафор: судьбы “Новой исторической науки” // Одиссей. Человек в истории. Культурно-антропологическая история сегодня / АН СССР ; отв. ред. А. Я. Гуревич. – М. : Наука, 1991. – С. 60-74.
303. *Вжозек В.* Ментальность: макрокосм в микрокосме? // Споры о главном: Дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг французской школы “Анналов” / под. ред. Ю. Л. Бессмертного. – М. : Наука, 1993. – С. 44-45.
304. *Вжозек В.* Человек в социальной системе Фернана Броделя // Споры о главном: Дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг французской школы “Анналов” / под. ред. Ю. Л. Бессмертного. – М. : Наука, 1991. – С. 149-156.
305. *Вжосек В.* Handbücher або undrisse // Схід-Захід. Історико-культурологічний збірник / за ред. В. Кравченка. – Х. : Тов. “НТМТ”, 2009. – Вип. 13-14. Спец. видання: Історична пам'ять і тоталітаризм: досвід Центрально-Східної Європи. – С. 345-357.
306. *Войнаровський А. В.* Встановлення тоталітарного режиму в Польщі у 1944-1948 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Київський славістичний ун-т. – К., 2008. – 20 с.
307. *Воронков И. А.* Тадеуш Корзон – видный представитель польской буржуазной историографии последней трети XIX – начала XX в. // Славянская историография : сб. статей. – М., 1966. – С. 174-203.
308. *Ганус С. О.* Концепція національної держави в німецькій ліберальній історіографії середини XIX ст. // Біографістика в контексті сучасних історичних та історіографічних досліджень : Харківський історіографічний збірник / за ред. С. Посохова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2003. – Вип. 6. – С. 81-93.
309. *Голосенко И. А.* Исторические судьбы Огюста Конта: Трансформация позитивизма в русской социологии XIX – XX веков

- / И. Голосенко // Социологические исследования. – 1982. – № 4. – С. 146-152.
310. *Грезнева О.* Научные школы: принципы классификации / О. Грезнева // Высшее образование в России. – 2004. – № 5. – С. 40-48.
311. *Грицак Я.* Чи була школа Грушевського? / Я. Грицак // Михайло Грушевський і львівська історична школа: Матеріали конференції (Львів, 24-27 жовтня 1994). – Львів, Нью-Йорк, 1995. – С. 138-152.
312. *Грушевский М. С.* Развитие украинских изучений в XIX в. и раскрытие в них основных вопросов украиноведения / М. Грушевський // Украинский народ в его прошлом и настоящем: В 2 т. – СПб., 1914. – Т. 1. – С. 1-37.
313. *Губман Б. Л.* Смысл истории: очерки современных западных концепций / Б. Губман. – М. : Наука, 1991. – 192 с.
314. *Гузевиц Д. Ю.* Научная школа как форма деятельности / Д. Гузевиц // Вопр. истории естествознания и техники. – 2003. – № 1. – С. 64-93.
315. *Дарвин Ч.* Путешествие натуралиста вокруг света на корабле «Бигль» / перев. с английского С. Л. Соболя; под ред. Е. Е. Сыроечковского, С. Л. Соболя. – 4-е изд. – М. : Мысль, 1983. – 430 с.
316. *Дашкевич Я. Р.* Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітети / Я. Дашкевич // Україна в минулому. – Київ-Львів, 1994. – Вип. 6. – С. 78-93.
317. *Демин М. В.* К вопросу о соотношении понятий «деятельность», «активность», «поведение» / М. Демин // Вестник Московского университета. – Сер. Философия. – 1975. – № 5. – С. 16-19.
318. *Демкович-Добрянський М.* Потоцький і Бобжинський. Цісарські намісники Галичини. 1903-1913 // М. Демкович-Добрянський. – Рим : Український католицький університет св. Климента Папи, 1987. – Т. 59. – 132 с.

319. *Демкович-Добрянський М.* Українсько-польські стосунки у ХІХ сторіччі // Український Вільний Університет. Серія: монографії / з передмовою В. Янева. – Мюнхен : Вид. Вільного україн. ун-ту, 1969. – Ч. 13 – 114 с.
320. *Дильонгова Г.* Історія Польщі. 1795-1990 / Г. Дильонгова ; переклад з польської М. Кірсенка. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 235 с.
321. *Дорошенко Д. І.* Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право / Д. Дорошенко. – К. : Українознавство, 1996. – 256 с.
322. *Душенко К. В.* Из истории польской буржуазной общественной мысли. Варшавский позитивизм в 1866-1886 гг. : Дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.03 / К. Душенко. – М. : МГУ, 1977. – 195 с.
323. *Дыбковская А.* История Польши с древнейших времен до наших дней / А. Дыбковская, М. Жарын, Я. Жарын. – Варшава : PWN, 1995. – 381 с.
324. *Журба О. І.* Історіографічний процес другої половини ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. як передісторія українського історіописання // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : Зб. наук. праць на пошану Ярослава Ісаєвича. – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006-2007. – Вип. 15. – С. 408-417.
325. *Журба О. І.* Образ «української історіографії» другої половини ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. в історичній літературі // *Historia-mentalność-tożsamość: Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w ХІХ і ХХ wieku.* – Rzeszów : Wyd. URz., 2008 – S. 124-130.
326. *Заник Л.* Українсько-польські відносини під час революції 1848-1849 рр. в українській історіографії / Л. Заник // Південний архів.

- Історичні науки: Зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2004. – Вип. 16. – С. 114-119.
327. *Запрянova A.* Типологія джерел історіографічного дослідження // Харківський історіографічний збірник / за ред. С. Посохова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – Вип. 10. – С. 41-52.
328. *Зашкільняк Л. О.* Формирование и развитие исторической науки в Польше / Л. Зашкільняк. – Львов : ЛДУ, 1986. – 86 с.
329. *Зашкільняк Л. О.* Польська історія та історіографія кінця ХІХ – початку ХХ ст. в оцінці галицьких українських істориків // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w ХІХ і ХХ w. / pod red. J. Maternickiego, L. Zaszkiłniaka. – Rzeszów : Wyd. URz., 2005. – Т. 3. – S. 231-244.
330. *Зашкільняк Л. О.* Вступ // Багатокультурне історичне середовище Львова в ХІХ і ХХ століттях / за ред. Є. Матерницького, Л. Зашкільняка. – Львів-Жешув : ЛНУ ім. І. Я. Франка, 2006. – Т. 4. – С. 7-8.
331. *Зашкільняк Л. О.* Історичні міфи і стереотипи як складова суспільної свідомості та соціальної практики // Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні : колективна монографія / за ред. Л. Зашкільняка. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – С. 7-35.
332. *Зашкільняк Л. О.* Історіографічна творчість Михайла Грушевського на тлі європейської історичної думки кінця ХІХ – початку ХХ ст. // Михайло Грушевський і українська історична наука: Зб. матеріалів конференцій / за ред. Я. Грицака, Я. Дашкевича. – Львів : Інститут історичних досліджень ЛДУ ім. Івана Франка ; ІУАД ім. М. Грушевського НАН України, Львівське відділення, 1999. – С. 31-46.

333. *Зашкільняк Л. О.* Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк. – Львів : ЛДУ ім. Івана Франка, 1999. – 224 с.
334. *Зашкільняк Л. О.* Неотизм у польській історіографії початку ХХ ст. До питання про соціальну функцію історії / Л. Зашкільняк // Проблеми слов'язознавства. – 1993. – Вип. 45. – С. 36-42.
335. *Зашкільняк Л. О.* Сучасна світова історіографія / Л. Зашкільняк. – Львів : Паіс, 2007. – 312 с.
336. *Зашкільняк Л.* Історія Польщі / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів : ЛНУ ім. І. Я. Франка, 2002. – 752 с.
337. *Зербіно Д. Д.* Наукова школа: лідер і учні (нова концепція) / Д. Зербіно. – Львів : Євросвіт, 2001. – 208 с.
338. *Золотарев В. П.* Отечественные школы новейшей истории в меняющемся менталитете России и СССР / В. Золотарев // Историческая наука в меняющемся мире. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1993. – Вып. 1. – 160 с.
339. *Извозчиков В. А.* Научные школы и стиль научного мышления: Учеб. метод. пособие / Извозчиков В. А., Потемкин М. Н. ; под ред. Бордовского Г. А. – СПб. : Образование, 1997. – 140 с.: ил. – Библиогр.: С. 137-139.
340. *Историография* истории нового времени стран Европы и Америки: Учеб. пособ. / А. В. Адо, И. С. Галкин, И. В. Григорьева и др. ; под ред. И. П. Дементьева. – М. : Высш. школа, 1990. – 483 с.
341. *История* буржуазной социологии XIX – начала XX вв. / отв. ред. И. С. Кон. – М. : Наука, 1979. – 344 с.
342. *История* Польши / под. ред. И. С. Миллера, И. А. Хренова: В 3 т. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1955. – Т. 2. – 384 с.
343. *Льюшин И. И.* Brzoza Cz., Sowa A.-L. Historia Polski 1918-1945. – Kraków, 2006. – 754 s. [Рец.:] / И. Льюшин // Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 216-219.

344. *Калакура Я. С.* Українська історіографія в структурі історичної науки // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики [Число 5] Історіографічні дослідження в Україні [Вип. 10]: Зб. наук. праць на пошану академіка НАН України В.А. Смолія: У 2 ч. / відп. ред. М. Ф. Дмитрієнко, Ю. А. Пінчук. – К. : НАН України. Інститут історії України, 2000. – С. 402-415.
345. *Калакура Я. С.* Українська історіографія. Курс лекцій / Я. Калакура. – К. : Генеза, 2004. – 496 с.
346. *Кареев Н. И.* Новейшая польская историография и переворот в ней (1861-1886) / Н. Кареев // Вестник Европы. – 1886. – Т. 12. – С. 535-588.
347. *Кареев Н. И.* Новейший поворот в польской историографии (1861-1886) / Н. Кареев. – СПб. : Тип. Бр. Римович, 1888. – 108 с.
348. *Кареев Н. И.* Основные вопросы философии истории / Н. Кареев. – СПб. : Тип. Ефрона, 1883. – 87 с.
349. *Качала С.* Коротка історія Русі // Руська історична бібліотека / під ред. О. Барвінського. – Тернопіль : б. в., 1886. – Т. 1. – 153 с.
350. *Качмарчик Я.* Гетьман Богдан Хмельницький / вступ С. Стемпень. – Перемишль-Львів : Друк. Василян, 1996. – 326 с.
351. *Кіян О. І.* Володимир Антонович: історик й організатор “Київської історичної школи” / О. Кіян. – К. : Інститут історії України НАН України, 2005. – 489 с.
352. *Кіян О. І.* Генезис поняття “київська історична школа” в історіографії / О. Кіян // Історіографічні дослідження в Україні. – 1999. – Вип. 9. – С. 154-166.
353. *Кіян О. І.* Олександр Яблоновський як дослідник історії України / О. Кіян // Український історичний журнал. – 1994. – № 4. – С. 61-74.
354. *Коко Е.* Польсько-українські відносини в суспільно-культурній галузі в ХІХ – ХХ ст. (до 1914 р.) / Пер. з польської // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали міжнародної

- наук.-практ. конф. (21-22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – С. 8-13.
355. *Колесник И. И.* История исторического познания в постсоветском научном пространстве: методологические и социальные функции // Українська історична наука на порозі ХХІ століття: Харківський історіографічний збірник / за ред. С. Посохова. – Харків : ХДУ, 1997. – Вип. 2. – С. 76-77.
356. *Колесник І. І.* “Міждисциплінарність” як концепт // Харківський історіографічний збірник / за ред. С. Посохова. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – Вип. 9. – С. 23-34.
357. *Колесник І. І.* Інтелектуальне співтовариство як засіб легітимації культурної історії України. ХІХ століття / І. Колесник // Український історичний журнал. – 2008. – № 1(478). – С. 169-193.
358. *Колесник І. І.* Українська історіографія (ХVІІІ – початок ХХ століття) / І. Колесник. – К. : Генеза, 2000. – 256 с.
359. *Кондратюк К. К.* Видатні історики України ХІХ – початку ХХ ст.: Історіографічні нариси / К. Кондратюк. – Ч. 1. – Львів, 1996. – 159 с.
360. *Коник О. О.* Stanisław Pijaj. Między Polskim patriotyzmem a Habsburskim lojalizmem. Polacy wobec przemian ustrojowych monarchii habsburskiej (1866-1871). – Kraków : Historia Jagellonica, 2003. – 418 s. [Рец.:] / О. Коник // Південний архів. Історичні науки: Зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2007. – Вип. 26. – С. 294-301.
361. *Коник О. О.* Польський історик Фелікс Конечний: Доля вченого в долі держави / О. Коник // Південний архів. Історичні науки: Зб. наук. праць. – Херсон : ХДПУ, 1999. – Вип. 2. – С. 53-61.
362. *Копыл О. А.* Историко-научный анализ формирования и развития научно-конструкторской школы М. К. Ягеля / О. Копыл : Дисс. ... канд. ист. наук. – К., 1998. – 156 с.
363. *Кошелева Н.* Організації українського вчителства у Східній Галичині в 1881-1914 роках / Н. Кошелева // Вісник Львівського

- університету. – Серія історична. – Львів : ЛДУ ім. Івана Франка, 1998. – Вип. 33. – С. 108-113.
364. *Кравченко В. В.* Від редактора // Схід-Захід. Історико-культурологічний збірник / за ред. В. Кравченка. – Х. : Тов. “НТМТ”, 2009. – Вип. 13-14. Спец. видання. Історична пам'ять і тоталітаризм: досвід Центрально-Східної Європи. – С. 9-10.
365. *Кревецький І.* Аграрні страйки і бойкоти у Східній Галичині в 1848-1849 рр. / І. Кревецький. – Львів : Б.в., 1906. – 56 с.
366. *Крип`якевич І.* Smolka S. Grunwald i Beresteczko. – Kraków, 1910. – 20 s. [Рец.] / І. Крип`якевич // Записки НТШ. – 1911. – Т. 104. – Кн. 4: Бібл. – С. 208-209.
367. *Кром М.* Ремесло історика: нотатки про нову книгу Наталі Яковенко // Схід-Захід. Історико-культурологічний збірник / за ред. В. Кравченка. – Х. : Тов. “НТМТ”, 2009. – Вип. 13-14. Спец. видання. Історична пам'ять і тоталітаризм: досвід Центрально-Східної Європи. – С. 358-366.
368. *Кугутяк М. В.* Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ : Плай, 1993. – 199 с.
369. *Лазуга В.* Поляки в зеркале истории (Между «западным» и «отечественным») / В. Лазуга // История и современность. – 2005. – № 2. – С. 170-181.
370. *Лазурко Л.* Часопис “Kwartalnik historyczny” і розвиток польської історіографії останньої чверті XIX століття / Л. Лазурко. – Дрогобич : ДДПУ ім. І. Я. Франка, 2010. – 281 с.
371. *Лаппо-Данилевский И. И.* Великое княжество Литовское во время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569-1586). Опыт исследования политического и общественного строя / И. Лаппо-Данилевский. – СПб., 1901. – Т. 1. – 780 с.

372. *Левицький К.* Д-р Михайло Бобжинський в українській політиці // Діло. – 1935. – Ч. 187. – 17 липня.
373. *Лисяк-Рудницький І.* Польсько-українські стосунки: тягар історії // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / Центр досліджень історії ім. Петра Яцека Канадського інституту українських студій Альбертського університету. Західна історіографія України: В 2 т. – Вип. 1. – К. : Основа, 1994. – Т. 1. – С. 83-110.
374. *Лисяк-Рудницький І.* Україна між Сходом і Заходом // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / Центр досліджень історії ім. Петра Яцека Канадського інституту українських студій Альбертського університету. Західна історіографія України: В 2 т. – Вип. 1. – К. : Основа, 1994. – Т. 1. – С. 1-9.
375. *Лисяк-Рудницький І.* Українці в Галичині під австрійським пануванням // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / Центр досліджень історії ім. Петра Яцека Канадського інституту українських студій Альбертського університету. Західна історіографія України: В 2 т. – Вип. 1. – К. : Основа, 1994. – Т. 1. – С. 411-450.
376. *Логінова Н. А.* Феномен ученичества: приобщение к научной школе / Н. Логінова // Психологический журнал. – 2000. – № 5. – Т. 21. – С. 106-111.
377. *Лукина Н. П.* Социокультурные факторы становления и деятельности научных школ / *Лукина Н. П., Ляхович Е. С.* // Современная наука и закономерности ее развития. – Томск, 1988. – Вып. 5. – С. 179-183. – Библиогр.: С. 183.
378. *Макарчук С. А.* Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма / С. Макарчук. – Львов : Вища школа, 1983. – 398 с.
379. *Масненко В. В.* Історична думка та націотворення в Україні. Кінець ХІХ – перша третина ХХ ст. / В. Масненко – К.-Черкаси : “Відлуння-Плюс”, 2001. – 438 с.

380. *Масненко В. В.* Історична думка в процесі розвитку національної свідомості українців (кінець XIX – перша половина XX ст.) : автореф. дис. ... докт. іст. наук : 07.00.06 / В. Масненко. – К. : Інститут історії України НАН України, 2002. – 42 с.
381. *Мерніков Г. І.* Наукові школи в системі історичної освіти та науки України кінця XIX – початку XX ст. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії / за ред. С. Посохова. – Харків : ХДУ, 1997. – С. 32-34.
382. *Мерніков Г. І.* Наукові школи в українській історіографії другої половини XIX ст., як соціокультурний феномен / Г. Мерніков // Інтелігенція: суть, історичні долі, перспективи. Тези доп. – Дніпропетровськ : ДнНУ, 1996. – С. 157-159.
383. *Мерніков Г. І.* Риси наукової школи в українській історіографії другої половини XIX ст. // Дніпропетровський історико-археографічний збірник / за ред. О. Журби. – Дніпропетровськ : ДнНУ, 1997. – С. 353-368.
384. *Мерніков Г. І.* Школи в українській історичній науці другої половини XIX – початку XX ст.: проблеми теорії та історіографії : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Г. Мерніков. – Дніпропетровськ : ДнНУ, 1997. – 17 с.
385. *Миллер А. И.* К вопросу о становлении политического течения «станьчиков» (Полемика Ю. Шуйского с П. Попелем в 1864-1867 гг.) / А. Миллер // Советское славяноведение. – 1984. – № 2. – С. 65-76.
386. *Михальський Ю.* Польські демократи та українське питання в Галичині / Ю. Михальський // Вісник Львівського університету. – Львів : ЛДУ ім. Івана Франка, 1998. – Вип. 33. – Серія історична. – С. 122-131.

387. *Михальський Ю. В.* Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку ХХ століття (1902-1904) / Ю. Михальський. – Львів : Каменяр, 2002.
388. *Михальченко С. И.* Киевская школа в российской историографии (В. Б. Антонович, М. В. Довнар-Запольский и их ученики) / С. Михальченко. – М.-Брянск : Изд-во Брян. ун-та, 1997. – 228 с.
389. *Михальченко С. И.* О критериях понятия «школа» в историографии / С. Михальченко // Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи : Матеріали Всеукраїнської наук. конф., 15-17 листопада 1995 р. – Харків : ХДУ, 1995. – С. 53-60.
390. *Михальченко С. И.* Школа профессора университета Св. Владимира В. Б. Антоновича // Российские университеты в XVIII – XX веках : Сб. науч. статей. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1998. – Вып. 3. – С. 145-156.
391. *Михальченко С. И.* Школа в науці (історичній) // Історіографічний словник : Навч. посібник / за ред. С. Посохова. – Харків : СРЦГОТ, 2004. – С. 307-316.
392. *Місько Н. А.* “Київська старина” як джерело вивчення історіографічної спадщини І. Джиджори: дослідження І. Павловського у висвітленні історика / Н. Місько // Південний архів. Історичні науки: Зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2007. – Вип. 25. – С. 60-65.
393. *Мокляк Я.* Українська молодь Галичини в програмі ордену Змєртвихвстанців. Дві думки у справі “Руського інтернату” у Львові (Валеріан Калінка і Степан Качала) / Я. Мокляк // Південний архів. Історичні науки: Зб. наук. праць. – Херсон : ХДПУ, 2002. – Вип. 7. – С. 34-39.
394. *Морозова О. С.* Українсько-польські стосунки у сфері освіти кінця ХІХ – початку ХХ ст. в українській історіографії / О. Морозова //

- Південний архів. Історичні науки: Зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2004. – Вип. 16. – С. 119-125.
395. *Мудрий М.* Галицькі намісники в системі українсько-польських взаємин (1849-1914) / М. Мудрий // Вісник Львівського університету. – Львів : ЛДУ ім. Івана Франка, 1998. – Вип. 33. – Серія історична. – С. 91-101.
396. *Мудрий М.* Змагання за українські університети в Галичині / М. Мудрий. – Львів-Нью-Йорк : НТШ, 1999. – 194 с.
397. *Мудрий М.* Степан Качала в австрійському парламенті 1873-1879 рр. / М. Мудрий // Наукові зошити історичного факультету. – Львів : ЛНУ ім. І. Я. Франка. 1997. – Вип. 1. – С. 63-66.
398. *Мудрий М.* Українсько-польські відносини в Галичині у 1867-1890 роках: політичний аспект : автореф. дис. ... канд. іст. наук / М. Мудрий. – Львів : ЛДУ ім. І. Франка, 1997. – 18 с.
399. *Музичко О. С.* До історії київської історичної школи: Павло Андрійович Іванов / О. С. Музичко, В. М. Хмарський // Український історичний журнал. – 2006. – № 5. – С. 144-155.
400. *Мягков Г. П.* «Русская историческая школа». Методологические и идейно-политические позиции / Г. Мягков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1988. – 199 с.
401. *Мягков Г. П.* Научная школа на перекрестке «структуры» и «воли» // Политические и интеллектуальные сообщества в сравнительной перспективе / отв. ред. Л. П. Репина, Л. А. Фадеева. – М. : Наука, 2007. – С. 96-99.
402. *Мягков Г. П.* Научное сообщество в исторической науке: опыт «русской исторической школы» / Г. Мягков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2000. – 297 с.
403. *Мягков Г. П.* О специфике научной школы в системе гуманитарного знания / Г. Мягков // Гуманитарное знание в системах политики и культуры. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2000. – С. 114-118.

404. *Ніта М.* Бургомістри повітового міста Бендзина Пйотрковської губернії в 1865-1914 роках. Перебіг русифікації адміністрації Польського Королівства Російського царства / М. Ніта // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. праць. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 5. – С. 33-37.
405. *Орлов И. Б.* «Новые истории»: от междисциплинарности к претензиям на статус парадигмы // Харківський історіографічний збірник / за ред. С. Посохова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – Вип. 10. – С. 85-96.
406. *Павлюк О. Г.* В. Вернадський: історіографічні та методологічні аспекти євразійської історії кінця ХІХ – початку ХХ ст. / О. Павлюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки РДГУ. – Рівне : РДГУ, 2006. – Вип. 10. – С. 250-259.
407. *Паньків М. М.* Інституційна організація досліджень з історії Російської імперії у Польщі (1989-2007) / М. Паньків // Збірник наукових праць. Сер. “Історія та географія”. – Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2008. – Вип. 29-30. – С. 106-111.
408. *Паньків М. М.* Російська імперія в польській історіографічній традиції: основні етапи та напрямки досліджень / М. Паньків // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Х., 2008. – Вип. 10. – № 822. Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. – С. 82-89.
409. *Плекан Ю. В.* Польсько-українське протистояння в боротьбі за реформування виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Ю. Плекан. – Чернівці : ЧНУ, 2004. – 18 с.
410. *Потульницький В. А.* Діалектика ірраціонального й раціонального в російській і польській історичній науці другої половини ХІХ – початку ХХ століття: Порівняльний аналіз / В. Потульницький //

- Український археографічний щорічник. – Вип. 7. – Український археографічний збірник. – К-Нью-Йорк, 2002. – Т. 10. – С. 259-279.
411. *Потульницький В. А.* Основні етапи розвитку української історичної думки в європейському контексті // Схід-Захід. Історико-культурологічний збірник / за ред. В. Кравченка. – Харків, 1997. – Вип. 2. – С. 13-62.
412. *Потульницький В. А.* Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII – XX століть / В. Потульницький. – К. : Либідь, 2002. – 480 с.
413. *Присяжнюк Ю. П.* Інноваційні зміни в житті українського пореформеного села Наддніпрянщини як проблема селянської рефлексії / Ю. Присяжнюк // Чорноморський літопис: Наук. журн. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 2. – С. 26-33.
414. *Пришляк В. В.* Іван Джиджора: життєвий шлях та наукова спадщина / В. Пришляк // Михайло Грушевський і львівська історична школа: Матеріали засідань і конференцій. – Нью-Йорк-Львів, 1995. – Вип. 1. – С. 193-199.
415. *Пришляк В. В.* Михайло Грушевський та Іван Джиджора / В. Пришляк // До 100-річчя від початку діяльності М. Грушевського у Львівському університеті. Доповіді й повідомлення наук. конф. – Львів, 1995. – С. 54-56.
416. *Ракитов А.* Наука ХХІ століття: глобальні трансформації і перспективи / А. Ракитнов // Вісник НАН України. – 2000. – № 8. – С. 32-40.
417. *Ретина Л. П.* Новые исследовательские стратегии в российской и мировой историографии – М. : ГУ ВШЭ, 2008. – 32 с.
418. *Родный Н. И.* Научные школы / Н. Родный // Природа. – 1972. – № 12. – С. 34-41.

419. *Руда О. В.* Берестейська унія у дослідженнях львівських польських істориків (1890-1914) / О. Руда // Проблеми слов'янознавства. – 2008. – Вип. 57. – С. 63-72.
420. *Руда О. В.* Висвітлення історії України у працях Юзефа Шуйського / О. Руда // Південний архів. Історичні науки: Зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2007. – Вип. 26. – С. 110-116.
421. *Руда О. В.* Висвітлення проблематики Люблінської унії 1569 р. у працях краківських істориків зламу ХІХ – ХХ ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник / ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред), Л. Винар, Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич та ін. – Дрогобич : Коло, 2004. – Вип. 8. – С. 146-155.
422. *Руда О. В.* Висвітлення українського національного відродження ХІХ ст. у працях польських істориків м. Львова зламу ХІХ – ХХ ст. // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / pod red. J. Maternickiego, L. Zaszkiłniaka. – Rzeszów : Wyd. URz., 2005. – Т. 3. – S. 257-269.
423. *Руда О. В.* До джерел міфологізації українсько-польських відносин // Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні : колективна монографія / за ред. Л. Зашкільняка. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – С. 289-333.
424. *Руда О. В.* Дослідження історії України в польській історіографії кінця ХІХ – початку ХХ століття : Дис. ... канд. іст. наук / О. Руда. – Львів, 2005. – 238 с.
425. *Руда О. В.* Дослідження козацької проблематики в працях представників краківського історичного середовища зламу ХІХ – ХХ ст. / О. Руда // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка: Зб. наук. праць. – Львів : ЛНУ ім. І. Я. Франка, 2005. – Вип. 7. – С. 163-177.

426. *Руда О. В.* Історія України у науковому доробку Віктора Чермака // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka. – Rzeszów : Wyd. URz., 2007. – Т. 5. – С. 293-305.
427. *Руда О. В.* Людвік Кубаля як дослідник історії польсько-українських відносин XVII століття // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka. – Rzeszów : Wyd. URz., 2004. – Т. 2. – С. 209-217.
428. *Руда О. В.* Українська тема на сторінках львівського часопису “Kwartalnik Historyczny” (“Історичний кварталник”) в 1887-1914 рр. // Міжнародні зв’язки України: наукові пошуки і знахідки : Міжвідомчий зб. наук. праць, присвячений пам’яті доктора історичних наук, професора І. М. Кулинича. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – Вип. 13. – С. 308-321.
429. *Руда О. В.* Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття / О. Руда. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2010. – 416 с.
430. *Руда О. В.* Юзеф Шуйський та польсько-українські відносини в Галичині // Historia-mentalność-tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku / praca zbiorowa pod red. J. Pisulińskiej, P. Sierżęgi, L. Zaskilniaka. – Rzeszów : Wyd. URz., 2008. – С. 218-231.
431. *Рудницький І.* Прчини упадку Польщі / І. Рудницький. – Краків : Українське видавництво, 1940. – 297 с.
432. *Румянцева М. Ф.* Парадигмальні механізми сучасного історіографічного дослідження // Харківський історіографічний збірник / за ред. С. Посохова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – Вип. 10. – С. 186-197.
433. *Савчук Г. М.* Консервативний напрямок в польській історичній думці 1914-1948 рр. // Nad Wisłoj i Dnieprem – Над Дніпром і

- Віслою. Україна і Польща в європейському вимірі – минуле і сучасність : Наукові праці викладачів та студентів Київського національного лінгвістичного університету та Університету Миколая Коперника в Торуні. Серія: Історія, Міжнародні системи і глобальний розвиток. – Київ-Торунь, 2003-2004. – № 2-3. – С. 112-118.
434. *Савчук Г. М.* Польсько-литовсько-руські відносини пізнього середньовіччя в польській історіософії другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Г. М. Савчук. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Я. Франка, 2005. – 17 с.
435. *Світленко С. І.* Народництво в Україні 60–80-х років ХІХ століття: Теоретичні проблеми джерелознавства та історії / С. Світленко. – Дніпропетровськ : Навч. книга, 1999. – 240 с.
436. *Світленко С. І.* Світ модерної України кінця ХVІІІ – початку ХХ століття / С. Світленко. – Дніпропетровськ : Герда, 2007. – 457 с.
437. *Семенко И. С.* Интеллектуальные сообщества: диалектика консолидации // Политические и интеллектуальные сообщества в сравнительной перспективе / отв. ред. Л. П. Репина, Л. А. Фадеева. – М., 2007. – С. 16-18.
438. *Сисин Ф.* “Історія України-Руси” Михайла Грушевського та творення національної історіографії // Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали конференцій / за ред. Я. Грицака, Я. Дашкевича. – Львів : Інститут історичних досліджень ЛДУ ім. Івана Франка ; ІУАД ім. М. Грушевського НАН України, 1999. – С. 3-30.
439. *Сисин Ф.* З історії польсько-українських стереотипів // Польсько-українські студії : матеріали міжнародної наук. конф., Кам'янець-Подільський, 29-31 травня 1992 р. : Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – К. : Либідь, 1993. – Т. 1. – С. 18-23.

440. *Сінкевич Є. Г.* Валеріан Калінка – сторінки життя та діяльність у ордені змертвихвстанців / Є. Сінкевич // Південний архів. Історичні науки: Зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2006. – Вип. 23. – С. 73-78.
441. *Сінкевич Є. Г.* Відображення діяльності чільних представників “краківської історичної школи” в польській історіографії та джерелах / Є. Сінкевич // Південний архів. Історичні науки: Зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2004. – Вип. 16. – С. 194-197.
442. *Сінкевич Є. Г.* Дослідження краківської історичної школи польськими істориками за часів другої Речі Посполитої / Є. Сінкевич // Південний архів. Історичні науки: Зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2007. – Вип. 25. – С. 237-242.
443. *Сінкевич Є. Г.* Зародження “краківської історичної школи” та діяльність визначних її представників у другій половині ХІХ ст. / Є. Сінкевич // Південний архів. Історичні науки: Зб. наук. праць. – Херсон : ХДПУ, 2002. – Вип. 7. – С. 134-140.
444. *Сінкевич Є. Г.* Історичні школи в польській історіографії другої половини ХІХ ст. (методологічні зауваження) / Є. Сінкевич // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. – Луцьк : ВДУ ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 13. – С. 33-36.
445. *Сінкевич Є. Г.* Історичні школи в польській історіографії другої половини ХІХ ст. / Є. Сінкевич // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наук. записки РДГУ. – Рівне, 2006. – Вип. 10. – С. 231-234.
446. *Сінкевич Є. Г.* Історія України та українсько-польські відносини у дослідженнях і діяльності преставників краківської історичної школи / Є. Сінкевич // ІІІ Міжнародний науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на шляху творчого поступу”. Луцьк, 17-19 травня 2006 р.: Доп. та пов.: у 3 т. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2008. – Т. 3. – С. 454-457.

447. *Сінкевич Є. Г.* Козацький і ягеллонський міфи в польській та українській історіографії / Є. Сінкевич // Наукові праці. Наук.-метод. журн. – Миколаїв : МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Вип. 83 : Іст. науки. – Спецвипуск. – Т. 96. – С. 240-242.
448. *Сінкевич Є. Г.* Краківська історична школа в дослідженнях польських істориків другої половини 1940-х – 1980-х рр. / Є. Сінкевич // Південний архів. Історичні науки: Зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2007. – Вип. 24. – С. 28-33.
449. *Сінкевич Є. Г.* Краківська історична школа в польській історіографії // Харківський історіографічний збірник / за ред. С. Посохова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. – Вип. 8. – С. 125-131.
450. *Сінкевич Є. Г.* Краківська історична школа та лояльний консерватизм у Західній Галичині другої половини ХІХ ст. / Є. Сінкевич // Південний архів. Історичні науки: Зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2003. – Вип. 13. – С. 96-102.
451. *Сінкевич Є. Г.* Краківська історична школа. Передумови виникнення / Є. Сінкевич // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Х., 2007. – Вип. 39. – Історія. № 762. – С. 345-353.
452. *Сінкевич Є. Г.* Львівське історичне середовище другої половини ХІХ століття. До проблеми порівняння з краківською і варшавською історичними школами / Є. Сінкевич // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки РДГУ. – Рівне, 2008. – Вип. 12. – С. 254-257.
453. *Сінкевич Є. Г.* Місце краківської історичної школи в польській історіографії другої половини ХІХ – ХХ ст. / Є. Сінкевич // Український історичний журнал. – 2008. – № 1 (478). – С. 194-201.
454. *Сінкевич Є. Г.* Міхал Бобжинський: життєвий шлях та наукова діяльність (1849-1935) / Є. Сінкевич // Сумська старовина: Наук.

- журн. з історії та культури України. – Суми : СДУ, 2006. – № 20. – С. 90-95.
455. *Сінкевич Є. Г.* Міхал Бобжинський: суспільно-політична діяльність / Є. Сінкевич // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. праць. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 5. – С. 60-63.
456. *Сінкевич Є. Г.* Позитивістська оптимістична варшавська історична школа в польській історіографії кінця ХІХ – початку ХХ століття / Є. Сінкевич // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – Вип. 20. На пошану професора Федора Григоровича Турченка з нагоди 60-річного ювілею. – С. 403-407.
457. *Сінкевич Є. Г.* Полеміка Івана Франка і представників краківської історичної школи / Є. Сінкевич // Іван Франко: дух, наука, думка, воля. Матеріали Міжнародного наук. конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : ЛНУ ім. І. Я. Франка, 2010. – Т. 2. – С. 872-877.
458. *Сінкевич Є. Г.* Постать Богдана Хмельницького в польській історіографії кінця ХІХ – ХХ століть // Біографістика в контексті сучасних історичних та історіографічних досліджень. Харківський історіографічний збірник / за ред. С. Посохова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2003. – Вип. 6. – С. 62-71.
459. *Сінкевич Є. Г.* Проблема наукової школи в польській історіографії кінця ХІХ – початку ХХ століть (на прикладі краківської історичної школи) / Є. Сінкевич // Науковий вісник ВДУ імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк, 2007. – Вип. 1. – Ювілейний випуск. – С. 131-136.
460. *Сінкевич Є. Г.* Проблема цивілізаційної місії Речі Посполитої в історіографічному доробку представників краківської історичної школи / Є. Сінкевич // Наукові праці. Наук.-метод. журн. –

- Миколаїв : МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Вип. 75: Іст. науки. – Т. 88. – С. 112-115.
461. *Сінкевич Є. Г.* Проблеми біографістики в польській історичній науці (на прикладі краківської історичної школи) // Харківський історіографічний збірник / за ред. С. Посохова. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – Вип. 9. – С. 136-141.
462. *Сінкевич Є. Г.* Роль краківської історичної школи у формуванні національної свідомості поляків у другій половині XIX століття // *Historia-mentalność-tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku / praca zbiorowa pod red. J. Pisulińskiej, P. Sierżęgi, L. Zaskilniaka.* – Rzeszów : Wyd. URz., 2008. – S. 195-202.
463. *Сінкевич Є. Г.* Станіслав Смолька. Життєвий шлях та наукова діяльність / Є. Сінкевич // Південний архів. Історичні науки. Зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2006. – Вип. 21. – С. 21-26.
464. *Сінкевич Є. Г.* Українська проблематика в дослідженнях і практичній діяльності краківської історичної школи / Є. Сінкевич // Південний архів. Історичні науки. Зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2007. – Вип. 26. – С. 117-122.
465. *Сінкевич Є. Г.* Юзеф Шуйський. Біля витоків краківської історичної школи / Є. Сінкевич // Південний архів. Історичні науки. Зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2006. – Вип. 22. – С. 72-76.
466. *Сінкевич Є. Г.* Ягеллонський і козацький міфи в українській і польській історіографії // *Historia-mentalność-tożsamość. Studia z historii, historii historiografii i metodologii historii / red.: K. Polasik-Wrzosek, W. Wrzosek, L. Zaskilniak.* – Poznań : Wyd. PU, 2010. – S. 129-135.
467. *Смирнов С. В.* О понятиях «научная школа» и «научное направление» в истории языкознания / С. Смирнов // Из истории славяноведения в России: Труды по русской и славянской

- філології. Учен. зап. Тарт. гос. ун-та. – Вып. 573. – Тарту, 1981. – С. 19-34.
468. *Смолій В. А., Степанков В. С.* Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) / гол. ред. В. Смолій. – К. : Альтернативи, 1999. – Україна крізь віки. – Т. 7. – 352 с.
469. *Сохань П. С.* М. С. Грушевський і Academia: Ідея, змагання, діяльність / В. І. Ульяновський, С. М. Кіржаєв, П. С. Сохань. – К. : Інст. укр. археогр. і джер. ім. М. С. Грушевського НАНУ, 1993. – 323 с.
470. *Стельмах С. П.* Історична наука в Україні епохи класичного історизму XIX – початок XX ст. / С. Стельмах. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2005. – 378 с.
471. *Стельмах С. П.* Історична думка і методологія історії в Україні (XIX – початок XX ст.): Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06 / С. Стельмах. – К. : Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2005. – 425 с.
472. *Таран Л. В.* Рівень наукового пошуку в XX столітті: французька школа “Анналів” / Л. Таран // Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наук. конф. (Харків, 15-17 листопада 1995 р.). – Харків : ХДУ, 1995. – С. 87-92.
473. *Тейлор А. Дж. П.* Габсбурзька монархія 1809-1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / А. Тейлор. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2002. – 268 с.
474. *Тельвак В.* “Kwartalnik Historyczny” – феномен інституції (кінець XIX – початок XX ст.) / В. Тельвак // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ, 2005 – Вип. 1. – С. 317-332.
475. *Тельвак В.* Михайло Грушевський – дослідник української історіографії : автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. Тельвак. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2004. – 20 с.

476. *Тельвак В.* Постать Михайла Грушевського в польській історіографії (кінець XIX – XX ст.) / В. Тельвак // Український історичний журнал. – 2006. – № 5. – С. 67-83.
477. *Тимочко І. Б.* Тенденції розвитку освіти в Галичині в контексті національного відродження українців (кін. XIX – поч. XX ст.) / І. Тимочко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки РДГУ. – Рівне, 2006. – Вип. 10. – С. 264-268.
478. *Троян С. С.* Серединна Європа Фрідріха Наумана: фантом минулого чи реалії сьогодення? / С. Троян // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки РДГУ. – Рівне, 2006. – Вип. 10. – С. 234-239.
479. *Тымковскій М.* История Польши / М. Тымковскій, Я. Кеневич, Е. Хольцер ; перевод с польск. В. Н. Ковалев, М. А. Корзо, М. В. Лескинен. – М. : Весь мир, 2004. – 544 с.
480. *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми : колективна монографія / за ред. Л. Зашкільняка.* – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 406 с.
481. *Франко І. Я.* Пан Бобжинський як поступовець // Франко І. Історичні праці (1883-1890): Зібр. тв. у 50 т. – Кн. 2. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 46. – С. 550-562.
482. *Франко І. Я.* Поляки і русини // Франко І. Історичні праці (1883-1890): Зібр. тв. у 50 т. – Кн. 2. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 46. – С. 317-330.
483. *Франко І. Я.* Причинок до історії 1848 року // Франко І. Історичні праці (1883-1890): Зібр. тв. у 50 т. – Кн. 1. – К.: Наук. думка, 1985. – Т. 46. – С. 454-455.
484. *Цамутали А. Н.* Борьба направлений в русской историографии в период империализма / А. Цамутали. – Л. : Наука, 1986. – 331 с.

485. *Чирков С. В.* Археография и школы в русской исторической науке конца XIX – начале XX вв. / С. Чирков // Археограф. ежегодник за 1989 г. – М., 1990. – С. 45-52.
486. *Чорновол І. П.* Мадейський Станіслав : лист Міхала Бобжинського / Stańczycy a Podolacy wobec ugody polsko-ukraińskiej w roku 1890 // Biuletyn Ukrainoznawczy. – 2001-2002. – Nr. 7. – S. 163-169.
487. *Чорновол І. П.* Польсько-українська угода 1890-1894 рр. / І. Чорновол. – Львів : Вид. Львів. академії мистецтв, 2000. – 248 с.
488. *Чорновол І. П.* Польсько-українська угода 1890-1894 рр.: генеза, перебіг подій, наслідки: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України. – Львів, 1995. – 203 с.
489. *Шеремет Л. М.* Юліан Романчук і проблеми шкільництва Галичини в умовах українсько-польської двомовності (за матеріалами галицької преси кінця XIX – початку XX ст.) / Л. Шеремет // Українська періодика: історія і сучасність. – Львів, 1997. – С. 283-285.
490. *Школи в науке: Сборн. стат. / под ред. С. Р. Микулинского.* – М. : Наука, 1977. – 523 с.
491. *Юрчук О. Ф.* Українське питання у польській консервативній суспільно-політичній думці міжвоєнного періоду (1918-1939) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / ЛДУ ім. Івана Франка. – Львів, 2005. – 19 с.
492. *Яковенко Н.* “Нічого не має бути дорожчого над вольность” / Н. Яковенко // Український гуманітарний огляд. – 2002. – Вип. 7. – С. 11-38.
493. *Яковенко Н.* Вступ до історії / Н. Яковенко. – К. : ЗАТ “ВІПОЛ”, 2007. – 375 с.
494. *Яковенко Н.* Приймаючи боронюсь... // Схід-Захід. Історико-культурологічний збірник / за ред. В. Кравченка. – Х. : Тов. “НТМТ”,

2009. – Вип. 13-14. Спец. видання. Історична пам'ять і тоталітаризм: досвід Центрально-Східної Європи. – С. 377-380.

495. *Яковенко Н.* Від редактора // Бовуа Даніель. Російська влада та польська шляхта в Україні. 1793-1830 / Н. Яковенко. – Л. : Кальварія, 2007. – С. 7-10.
496. *Ясь О. В.* Державницький напрям в українській історіографії першої третини ХХ ст.: становлення, формування, вплив / О. Ясь // Історія українського середньовіччя: козацька доба. Зб. наук. праць. (На пошану історика лауреата Державної премії ім. Т. Шевченка Олени Михайлівни Апанович): У 2 ч. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 1995. – Ч. 1. – С. 112-122.

* * *

497. *Abraham W.* Bolesław Ulanowski / W. Abraham // *Kwartalnik Historyczny.* – R. 33. – 1919. – S. 17-24.
498. *Abramowicz A.* Józef Szujski (1835-1883) o badaniach nad pierwostanem człowieka / A. Abraham // *Acta Univ. Lodziensis.* – *Folia Archaeol.* – 1992. – T. 16. – S. 29-36.
499. *Adamski Ł.* Naukowo-polityczna działalność Mychajła Hruszewskiego a konflikty narodowościowe na Uniwersytecie Lwowskim / Ł. Adamski // *Kwartalnik Historyczny.* – 2009. – R. 116. – Nr. 2. – S. 129-156.
500. *Adamus J.* Monarchizm i republikanizm w syntezach dziejów Polski / J. Adamus. – Łódź : Wyd. UŁ, 1961. – 139 s.
501. *Adamus J.* O kierunkach polskiej myśli historycznej / J. Adamus. – Łódź-Wrocław : Wyd. Tow. Naukowe, 1964. – 78 s.
502. *Adamus J.* O stanowisku Bobrzyńskiego w dziejopisarstwie polskiem / J. Adamus. – Lwów : Pierwsza związkowa drukarnia, 1937. – 16 s.
503. *Adamus J.* O suntezach historycznych J. Szujskiego / J. Adamus // *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby.* – Kraków : Wyd. UJ, 1938. – T. 2. – S. 1-27.

504. *Adamus J.* O syntezach historycznych J. Szujskiego. Szkic z dziejów polskiej myśli historycznej / J. Adamus. – Kraków : Wyd. UJ, 1938. – 27 s.
505. *Adamus J.* Problemy polskiego neoromantyzmu historycznego / J. Adamus // *Kwartalnik Historyczny*. – R. 65. – 1954. – Nr. 1. – S. 16-36.
506. *Ajnenkiel A.* Historia ustroju Polski (1764-1939) / A Ajnenkiel, B. Leśnodorski, W. Rostocki. – Warszawa : PWN, 1969. – 244 s.
507. *Askenazy S.* Pisma Włodzimierza Spasowicza / S. Askenazy // *Wczasy historyczne*. – Warszawa, 1902. – S. 366-386.
508. *Askenazy S.* Przegąd doby saskiej (1696-1763) / S. Askenazy // *Nowe wczasy*. – Warszawa, 1910. – S. 1-7.
509. *Askenazy S.* Tadeusz Korzon / S. Askenazy // *Tygodnik Ilustrowany*. – 1912. – Nr. 17-19. – S. 313-328.
510. *Askenazy S.* Tadeusz Korzon. 50-lecie pracy naukowej / S. Askenazy // *Szkice i portrety*. – Warszawa, 1937. – S. 313-327.
511. *Assorodobraj N.* Życie i dzieło Stefana Czarnowskiego / N. Assorodobraj // *Czarnowski S. Dzieła*. – Warszawa : Wyd. Naukowe, 1955. – T. 5. – S. 105-156.
512. *Bez aut., Bez nazwy.* – Krytyka. – 1912. – Nr. 1. – S. 1-60.
513. *Baczkowski K.* Czermak Wiktor // *Słownik historyków polskich / koncepcja i oprac. red. M. Prosińska*. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1994. – S. 95.
514. *Baczkowski K.* Smolka Stanisław // *Słownik historyków polskich / koncepcja i oprac. red. M. Prosińska*. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1994. – S. 481-482.
515. *Badeni S.* Episkopat i upadek Bobrzyńskiego / S. Badeni // *Wiadomości*. – 1947. – R. 2. – Nr. 39. – S. 1-12.

516. *Balaban M.* Profesor dr. Mojżesz Schorr / M. Bałaban // Księga jubileuszowa ku czci Prof. Dr. Mojżesza Schorra. – Warszawa : Wyd. UW, 1935. – S. 9-17.
517. *Balzer O.* Bobrzyński M. Prawo propinacyi w dawnej Polsce. Odb. z 23 t. Rozpraw i Spawozdanij wydz. filozof.-hist. AU. – Kraków : Wyd. AU, 1888. – 74 s. [Rec.:] / O. Balzer // Kwartalnik Historyczny. – 1889. – R. 3. – S. 299-307.
518. *Balzer O.* Kilka słów o “stańczykach” / O. Balzar. – Kraków : b.w., 1883. – 12 s.
519. *Balzer O.* Mowa miana w im. Towarzystwa Historycznego na pogrzebie W. Kalinki dn. 18.12.1886 r. / O. Balzer // Kwartalnik Historyczny. – 1887. – R. 1. – T. 1. – S. 143-147.
520. *Balzer O.* Przed tablicą pamiątkową Szujskiego. Przemówienie imieniem Uniwersytetu Lwowskiego przy uroczystości odsłonięcia tablicy pamiątkowej Józefa Szujskiego w Collegium Nowum Uniwersytetu Jagiellońskiego / O. Balzer // Kronika Uniwersytetu Lwowskiego. – Lwów, 1896. – T. 1. – S. 60-61.
521. *Balzer O.* Rec. z pracy K. Waliszewzkiego / O. Balzer // Kwartalnik Historyczny. – 1888. – R. 2. – S. 676-678.
522. *Balzer O.* Reformy społeczne i polityczne Konstytucji Trzeciego Maja / O. Balzer // Przegląd Polski. – 1891. – T. 100. – S. 222-260.
523. *Balzer O.* W obronie historiografii : Rzecz wypowiedziana na Zjeździe historyków polskich w dyskusyi nad referatem p. Tadeusza Korzona p.t. “Błędy historiografii naszej w budowaniu dziejów Polski” / O. Balzer. – Lwów : Nakład Księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1890. – 23 s.
524. *Balzer O.* W sprawie założenia Towarzystwa dla popierania nauki polskiej we Lwowie / O. Balzer. – Lwów : Nakład Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej, 1899. – IX s.

525. *Balzer O.* W obronie historiografii naszej / O. Balzer // Pamiętnik drugiego Zjazdu Historyków Polskich. – Lwów : Druk. W. Łozińskiego, 1891. – T. 2. – S. 143-152.
526. *Balzer O.* Z zagadnień ustrojowych Polski : Studya nad historią prawa polskiego / pod red. Oswalda Balzera. – Lwów : Nakład Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej, 1915. – T. 6. – Z. 2. – 75 s.
527. *Balzer O.* Z zagadnień ustrojowych Polski. Nowe spostrzeżenia i uwagi / O. Balzer. – Warszawa : b.w., 1914. – 150 s.
528. *Bańkowski P.* Kazimierz Bogdan Konarski / P. Bańkowski // Kwartalnik Historyczny. – 1973. – R. 80. – Nr. 3. – S. 771-775.
529. *Baran A.* Michał Bobrzyński (1848-1935) a mit Habsburgów / A. Baran, Z. Baran // Znak. – 1984. – R. 36. – Nr. 1. – S. 95-102.
530. *Bardach J.* O Michałe Bobrzyńskim nad Newa, Sekwaną i Weltawą // Ustrój i prawa w przeszłości dalszej i bliższej. Studia historyczne o prawie dedukowane prof. S. Grodziskiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej / pod red. J. Malca, W. Urszczaka. – Kraków : Wyd. UJ, 2001. – S. 239-254.
531. *Bardach J.* W stulecie krakoeskiej sykoły historycznej / J. Bardach // Kwartalnik Historyczny. – 1973. – R. 80. – Nr. 4. – S. 962-968.
532. *Barszczewska-Krupa A.* Słowo wstępne / Barszczewska-Krupa A., Grabski A. F. // Historia. Mity. Interpretacje / pod red. A. Barszczewskiej-Krupy. – Łódź : Wyd. UŁ, 1996. – S. 3-13.
533. *Bartel W.* Michał Bobrzyński (1849-1935) // Spór o historyczną szkołę krakowską: Stulecie katedry historii polski Uniwersytetu Jagellońskiego 1869-1969 / pod red. C. Bobińskiej. – Kraków : Wyd. Literackie, 1972. – S. 145-189.
534. *Barycz H.* Aleksander Brückner / H. Barycz // Kwartalnik Historyczny. – 1939-1945. – R. 53. – S. 661-686.
535. *Barycz H.* Do charakterystyki Stanisława Smolki / H. Barycz // Życie i myśl. – 1951. – R. 2. – Nr. 4. – S. 280-291.

536. *Barycz H.* Do charakterystyki Stanisława Smolki / *H. Barycz* // *Życie i Myśl*. – 1951. – R. 2. – Nr. 7-8. – S. 398-418.
537. *Barycz H.* Edmund Długopolski (wspomnienie pośmiertne) / *H. Barycz* // *Rocznik Sądecki*. – 1949. – T. 2. – S. 361-366.
538. *Barycz H.* Historyk gniewny i niepokorny. Rzecz o Wacławie Sobieskim / *H. Barycz*. – Kraków : Wyd. Literackie, 1955. – 488 s.
539. *Barycz H.* Stanisław Smolka / *H. Barycz*. – Kraków : Wyd. Literackie, 1975. – 410 s.
540. *Barycz H.* Stanisław Smolka jako organizator nauki, profesor i wychowawca // *Spór o historyczną szkołę krakowską: Stulecie katedry historii polski Uniwersytetu Jagellońskiego 1869-1969* / pod red. C. Bobińskiej. – Kraków : Wyd. Literackie, 1972. – S. 119-144.
541. *Barycz H.* Stanisław Smolka w życiu i w nauce / *H. Barycz*. – Kraków : Wyd. Literackie, 2000. – 411 s.
542. *Barycz H.* Stanisław Tyńc jako historyk wychowania i szkolnictwa (1889-1964) / *H. Barycz* // *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. – 1964. – R. 7. – Nr. 3. – S. 285-302.
543. *Barycz H.* Waleriana Kalinki starania o dyrekturę Biblioteki Jagiellońskiej / *H. Barycz* // *Rocznik Biblioteki Jagiellońskiego Uniwersytetu*. – 1967. – R. 11. – Z. 1-2. – S. 109-113.
544. *Barycz H.* Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych Galicyjskich. Studia i sylwety z życia umysłowego Galicji XIX w. / *H. Barycz*. – Kraków : Wyd. Literackie, 1963. – T. 1. – 422 s.
545. *Barycz H.* Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych Galicyjskich. Studia i sylwety z życia umysłowego Galicji XIX w. / *H. Barycz*. – Kraków : Wyd. Literackie, 1963. – T. 2. – 390 s.
546. *Barycz H.* Zygmunt Kukulski (1890-1944) / *H. Barycz* // *Kwartalnik Historyczny*. – 1939-1946. – R. 53. – S. 529-532.
547. *Bdziuch L.* Koło historyków studentów Uniwersytetu Jagellońskiego. 1892-1929 / *L. Bdziuch* // *Zeszyty naukowe Uniwersytetu*

- Jagellońskiego. – 1968. – Prace Historyczne – R. 194. – Z. 25. – S. 16-39.
548. *Beauvois D.* Mit “kresów wschodnich”, czyli jak mu polozyć kres // Polskie mity polityczne XIX i XX w. Polska myśl polityczna XIX i XX w. / pod red. W. Wrzesińskiego. – Wrocław : Wyd. UWr, 1994. – T. 9. – S. 93-105.
549. *Bidlo J.* Michał Bobrzyński / J. Bidlo. – Praga : Česke Akad., 1936. – 91 s.
550. *Bieliński J.* Królewski Uniwersytet Warszawski. 1816-1831 / J. Bieliński. – Warszawa : Wyd. UW, 1907. – T. 1. – 143 s.
551. *Bieniarzówna J.* Dzieje Krakowa. Kraków w latach 1796-1918 / J. Bieniarzówna, J. Małecki. – Kraków : Wyd. Literackie, 1979. – T. 3. – 432 s.
552. *Biernacki A.* Historia ośmiu zjazdów polonistycznych. Od Michała Bobrzyńskiego do Stefana Żółkiewskiego / pod red. A. Biernackiego. – Warszawa : PWN, 1997. – 276 s.
553. *Biliński L.* Wspomnienia i dokumenty. 1846-1922 / L. Biliński. – Warszawa, 1925. – 98 s.
554. *Biliński L.* Znamiona polityki narodowej i krajowej tak zwanych “stańczyków” / L. Biliński. – Kraków : b.w., 1882. – 23 s.
555. *Biliński P.* Nieznana korespondencja ks. Waleriana Kalinki z hr. Stanisławem Tarnowskim / P. Biliński // Arcana. – 2004. – Nr. 58-59. – S. 239-261.
556. *Bobińska C.* Marchlewski jako historyk // Julian Marchlewski. Materiały sesji naukowej z okazji 100 rocznicy urodzin / pod red. C. Bobińskiej. – Warszawa : Wyd. UW, 1968. – S. 38-64.
557. *Bobińska C.* Spór o miejsce pozytywizmu i historyków pozytywistów / C. Bobińska // Kwartalnik Historyczny. – 1954. – R. 61. – Z. 1-4. – S. 178-211.

558. *Bobińska C.* Wstęp // Spór o historyczna szkoła krakowska: Stulecie katedry historii polski Uniwersytetu Jagellońskiego. 1869-1969 / red. C. Bobińska. – Kraków : Wyd. Literackie, 1972. – S. 1-2.
559. *Bobińska C.* Wstęp // W. Smoleński. Wybór pism / red. C. Bobińska. – Warszawa: PWN, 1954. – S. V-LXIX.
560. *Bobrzyński* a sprawa ukraińska / Bez aut. // Biuletyn Polski-Ukraiński. – 1935. – S. 327-328.
561. *Bobrzyński* Michał (1849-1935) / Bez aut. // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków : Nakł. PAU, 1936. – T. 2. – S. 168.
562. *Bobrzyński* Michał / Bez aut. // Słownik historyków polskich. – Warszawa : Wyd. Wiedza Powszechna, 1994. – S. 47-48.
563. *Bobrzyński* Michał / Bez aut. // Wielka encyklopedia PWN. – Warszawa : Wyd. Naukowe PWN SA, 2001. – T. 4. – S. 200.
564. *Bocheński A.* W sprawie szkoły krakowskiej i Michała Bobrzyńskiego / A. Bocheński // Życie i Myśl. – 1970. – R. 20. – Nr. 11-12. – S. 222-223.
565. *Bodniak S.* Celikowski Zygmunt (1845-1923) / S. Bodniak // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków : Nakł. PAU, 1937. – T. 3. – S. 221-222.
566. *Boratyński L.* Wincenty Zakrzewski / L. Boratyński // Kwartalnik Historyczny. – R. 32. – 1918. – S. 393-407.
567. *Breisach E.* Historiography. Ancient, Medieval and Modern / E. Breisach. – Chicago-London : The University of Chicago Press, 1983. – 285 s.
568. *Brix E.* “Środowisko twórcze” jako przedmiot badań historycznych / E. Brix // Historyka. Studia metodologiczne. – 1995. – T. 25. – S. 43-53.
569. *Brynkus J.* Społeczeństwo ukraińskie Lwowa i wschodniej Galicji w piśmiennictwie politycznym i historycznym Michała Bobrzyńskiego // Lwów. Misto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów Lwowa / pod red. K. Karolczaka. – Kraków : Wyd. Naukowe AP, 2002. – T. 4. – S. 235-246.

570. *Bujak F.* Drogi mojego rozwoju umysłowego / F. Bujak // Nauka Polska. – 1927. – T. 6. – S. 98-110.
571. *Bujak F.* Zagadnienie historii / F. Bujak // Kwartalnik Historyczny. – 1923. – R. 37. – S. 1-23.
572. *Bujak F.* Życie i działalność Karola Potkańskiego (1861-1907) / F. Bujak // K. Potkański. Pisma pośmiertne. – Kraków, 1922. – T. 1. – S. 1-58.
573. *Bujnicki T.* Przedproże “Trylogii”. Od historyków “szkoly krakowskiej” do Kubali / T. Bujnicki // Przegląd Humanistyczny. – Warszawa, 1996. – R. 40. – Nr. 6. – S. 27-43.
574. *Bułachtin M.* Prokekt reformy wyborczej namiestnika Michała Bobrzyńskiego, a biskupstwo katolickie Galicji // Europa Środkowo-Wschodnia w XIX i XX wieku / pod red. E. Wiśniewskiego. – Łódź : Wyd. UŁ, 2005. – S. 55-60.
575. *Bułhak W.* Dmowski – Rosja a kwestia Polska u źródeł orientacji rosyjskiej obozu narodowego. 1886-1908 / W. Bułhak. – Warszawa : Wyd. PAN, 2000. – 223 s.
576. *Buszczyński S.* Akademia Umiejętności i polityczne stronnictwo krakowskie // Obrona spotwarzonego narodu / S. Buszczyński. – Wyd. 2. – Kraków : Nakładem komitetu, 1894. – Zesz. 3. – Cz. 1. – S. 18-24.
577. *Buszczyński S.* Czem byliśmy, czem jesteśmy, a czem być możemy? Przyczynek do historyozofii polskiej. – Część wstępna / S. Buszczyński. – Kraków : Druk. Koziańskiego, 1904. – S. I-XXII.
578. *Buszczyński S.* Kalinka W. Obraz Krakowa w roku 1850. Sejm czteroletni. Męczeństwo św. Stanisława // Obrona spotwarzonego narodu / S. Buszczyński. – Wyd. 2. – Kraków : Nakładem komitetu, 1894. – Zesz. 3. – Cz. 2. – S. 261-343.
579. *Buszczyński S.* Marzenia o pojednaniu się Polski z Moskwą / S. Buszczyński. – Lwów : “Gazeta narodowa”, 1872. – 32 s.

580. *Buszczyński S.* Namiętności rozbudzone przez historuczną Szkołę krakowską // Obrona spotwarzonego narodu / S. Buszczyński. – Wyd. 2. – Kraków : Nakładem komitetu, 1894. – Zes. 3. – Cz. 1. – S. 41-45.
581. *Buszczyński S.* Następstwa zasad historycznej szkoły krakowskiej. Ks. Waleriana Kalinki. Obraz Krakowa w 1850 r. Sejm Czteroletni. Męczeństwo św. Stanisława / S. Buszczyński. – Kraków : Nak. aut., 1890. – Zesz. 3. – Cz. 1. – 353 s.
582. *Buszczyński S.* Niektóre przestrogi wynikające z głosów opinii publicznej // Obrona spotwarzonego narodu / S. Buszczyński. – Wyd. 2. – Kraków : Nakładem komitetu, 1894. – Zesz. 3. – Cz. 1. – S. 33-40.
583. *Buszczyński S.* Nieuleczalni // Obrona spotwarzonego narodu / S. Buszczyński. – Wyd. 2. – Kraków : Nakładem komitetu, 1894. – Zesz. 3. – Cz. 1. – S. 26-32.
584. *Buszczyński S.* O pismach pana M. Bobrzyńskiego i krytyce pana Henryka Schmitta / S. Buszczyński. – Kraków : Druk. W. Anczyca, 1882. – 16 s.
585. *Buszczyński S.* Obrona spotwarzonego narodu / S. Buszczyński. – Kraków : Nakł. aut., 1888. – Zesz. 1. – 167 s.
586. *Buszczyński S.* Obrona spotwarzonego narodu. Zbiorowe wydanie pism Stefana Buszczyńskiego / S. Buszczyński. – Kraków : Nakładem komitetu, 1894. – Zes. 4. – Cz. 4. – 235 s.
587. *Buszczyński S.* Owoce historycznej Szkoły krakowskiej. Czasopismo wydawane przez młodzież // Obrona spotwarzonego narodu / S. Buszczyński. – Wyd. 2. – Kraków : Nakładem komitetu, 1894. – Zes. 3. – Cz. 1. – S. 45-48.
588. *Buszczyński S.* Rozbiór krytyczny historycznej szkoły krakowskiej // Obrona spotwarzonego narodu / S. Buszczyński. – Kraków : Nakł. aut., 1888. – Zesz. 2. – 318 s.

589. *Buszczyński S.* Rozbiór krytyczny historycznej szkoły krakowskiej // Obrona spotwarzonego narodu / S. Buszczyński. – Wyd. 2. – Kraków : Nakł. komitetu, 1894. – Zesz. 2. – Cz. 2. – 233 s.
590. *Buszczyński S.* Sąd cudzoziemca o historycznej szkole krakowskiej // Obrona spotwarzonego narodu / S. Buszczyński. – Wyd. 2. – Kraków : Nakładem komitetu, 1894. – Zesz. 3. – Cz. 1. – S. 80-86.
591. *Buszczyński S.* Sprawa rusińska // Obrona spotwarzonego narodu / S. Buszczyński. – Wyd. 2. – Kraków : Nakładem komitetu, 1894. – Zesz. 3. – Cz. 1. – S. 57-70.
592. *Buszczyński S.* Znaczenie dziejów Polski i walk o niepodległość / S. Buszczyński. – Poznań : Nakł. L. Rzepecki, 1882. – 378 s.
593. *Buszko J.* Historycy “szkoły krakowskiej” w życiu politycznym Galicji // Spór o historyczną szkołę krakowską. W stulecie katedry historii Polski Uniwersytetu Jagiellońskiego. 1869-1969 / pod red. C. Bobińskiej. – Kraków : Wyd. Literackie. – 1969. – S. 191-208.
594. *Buszko J.* Kryzys polityczny 1908 roku w Galicji / J. Buszko. – Kraków : Wyd. Literackie, 1971. – 67 s.
595. *Buszko J.* Polityka Michała Bobrzyńskiego w kwestii ukraińskiej (1906-1913) // Ukraińska myśl polityczna w XX wieku. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego i Fundację św. Włodzimierza Chrzcziciela Rusi Kijowskiej w Krakowie, 1990 / pod red. M. Pułaskiego. – Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Nr. 1088 – Prace Historyczne. – Z. 103. – Kraków, 1993. – S. 63-70.
596. *Buszko J.* Kronika naukowa środowiska krakowskiego / J. Buszko, W. Bartel // Kwartalnik Historyczny. – 1953. – R. 60. – Nr. 3. – S. 355-360.
597. *Buszko J.* Społeczno-polityczne oblicze Uniwersytetu Jagellońskiego u dobie autonomii galicyjskiej (1869-1914) / J. Buszko. – Kraków : PWN, 1963. – 105 s.

598. *Caban W.* Korespondencja Bronisława Zaleskiego z Józefem Szujkim. Ze zbiorów Biblioteki Akademii Nauk Ukrainy we Lwowie // *Znani i nieznani dziewiętnastowiecznego Lwowa. Studia i materiały* / pod red. M. Przeniosło, L. Michalskiej-Brachy. – Kielce : Wyd. Akademii Świętokrzyskiej im. J. Kochanowskiego, 2007. – S. 143-156.
599. *Cesarz E.* Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach historycznych szkoły krakowskiej // *Stosunki kulturowo-literackie polsko-wschodniosłowiańskie* / pod red. K. Prusa. – Rzeszów : Wyd. WSP, 1995. – S. 53-61.
600. *Cesarz-Maternicka E.* Chłopi i sprawa chłopska w “Dziejach Polski” Michała Bobrzyńskiego / Cesarz-Maternicka E. // *Historia. Społeczeństwo. Wychowanie* / pod red. J. Maternickiego. – Rzeszów : Wyd. URz., 2003. – S. 137-149.
601. *Chankowski S.* Materiały Janusza Iwaszkiewicza / S. Chankowski // *Biuletyn Archiwum PAN.* – 1964. – Nr. 7. – S. 33-53.
602. *Chmielowski P.* Twórczość dramatyczna Józefa Szujskiego / P. Chmielowski // *Ateneum.* – 1897. – T. 3. – S. 6-33.
603. *Chojnacki M.* Antoni Rybarski / M. Chojnacki // *Kwartalnik Historyczny.* – 1964. – R. 71. – Nr. 3. – S. 679-680.
604. *Chołoniewski A.* Duch dziejów Polski / A. Chołoniewski. – Wyd. 2. – Kraków : Nakł. Tow. im. St. Buszczyńskiego, 1918. – 195 s.
605. *Chwalba A.* Polska. 1989-2008 / A. Chwalba. – Kraków : Centrum pro studium demokracji a kultury, 2010. – 311 s.
606. *Ciechomski W.* Ostatni stańczyk / W. Ciechomski // *Ład.* – 1983. – R. 3. – Nr. 9. – S. 1-13.
607. *Czapliński W.* Czermak Wiktor (1863-1913), historyk, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie / W. Czapliński // *Polski słownik biograficzny.* – Kraków : Nakł. PAU, 1937. – T. 4/1. – Z. 16. – S. 330-338.

608. *Czapliński W.* Dorobek naukowy Adama Szelałowskiego / W. Czapliński, H. Wereszycki // *Kwartalnik Historyczny*. – 1962. – R. 69. – Nr. 3. – S. 615-636.
609. *Czermak W.* Jakim powinien być podręcznik naukowy dziejów polskich, przeznaczony dla szerszych kół czytelników? / W. Czermak // *Pamiętnik III Zjazdu historyków polskich w Krakowie. Urządzonego przez Towarzystwo Historyczne we Lwowie w dniach 4, 5 i 6 czerwca 1900: Referaty. Sekcja 1.* – Kraków : Nakł. uczestników zjazdu, 1900. – S. 24-31.
610. *Czermak W.* Przegląd dziejów Polski. Wiek XVII, część druga (1632-1696) / W. Czermak // *Pamiętnik III Zjazdu historyków polskich w Krakowie. Urządzonego przez Towarzystwo Historyczne we Lwowie w dniach 4, 5 i 6 czerwca 1900 : Referaty. Sekcja 1.* – Kraków : Nakł. uczestników zjazdu, 1900. – S. 1-4.
611. *Czermak W.* *Studia historyczne* / W. Czermak. – Kraków : SWP, 1901. – 341 s.
612. *Czołowski A.* Rzeczywistość historyczna d-ra Olgierda Górki // *Ilustrowany Kurjer Codzienny*. – Nr. 22. / dodatek: *Kurjer Literacko-Naukowy*. – 22.01.1934. – Nr. 4. – S. III-V.
613. *Czornowół I.* Ołeksandr Barwynski (1847-1926) // *Złota księga historiografii lwowskiej XIX – XX wieku* / pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka. – Rzeszów : URz., 2007. – S. 217-228.
614. *Czornowół I.* Stańcyzy a podolacy wobec ugody polsko-ukrańskiej w roku 1890 / I. Czornowół // *Biuletyn Ukrainoznawczy*. – 2001. – T. 7. – S. 163-169.
615. *Czyżewski A.* Destalinizacja polskiej nauki historycznej w drugiej połowie lat 50 XX wieku / A. Czyżewski. – Warszawa : Wyd. Naukowe PWN, 2007. – 119 s.
616. *Dąbkowski P.* Oswald Balzer. Życie i dzieła (1858-1933) / P. Dąbkowski. – Lwów : Tow. Naukowe, 1934. – 51 s.

617. *Dąbrowski J.* Ku czemu Polska pójdzie? / J. Dąbrowski. – Warszawa-Kraków : Wyd. Naukowe, 1919. – 24 s.
618. *Dąbrowski J.* Żywot historyka poczciwego przed 20 laty / J. Dąbrowski. – // Wspomnienia z życia i działalności Koła Historyków Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1892-1927. – Kraków : Wyd. UJ, 1928. – S. 24-37.
619. *Daszyk K.* Historiografia krakowska doby zaborów. Główne kierunki badań i interpretacji narodowej przeszłości // Historiografia Krakowa i jej twórcy / materiały sesji naukowej odbytej 25 czerwca 2005 roku dydukowanej pameci prof. Józefa Mitkowskiego w 25 rocznicę śmierci. – Kraków : Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 2005. – S. 29-62.
620. *Daszyk K.* Idea parlamentarna a kwestia “silnego rządu” w refleksji historycznej Michała Bobrzyńskiego // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne / pod red. K. Baczkowskiego. – Kraków, 1998. – Nr. 1219 – Zesz. 125. – S. 109-128.
621. *Daszyk K.* Stefan Buszczyński o Krakowie stańczyków / K. Daszyk // Kwartalnik Historyczny. – 1997. – R. 104. – S. 75-89.
622. *Dembicki L.* Walerian Kalinka / L. Dembicki // Biblioteka Warszawska. – 1887. – T. 1. – S. 105-115.
623. *Dembicki L.* Wspomnienia o Józefie Szujkiem / L. Dembicki // Przegląd Polski. – 1883. – T. 69. – S. 312-314.
624. *Dembiński B.* Józef Szujski i jego synteza dziejów / B. Dembiński // Przegląd Polski. – 1906. – T. 169. – S. 191-205.
625. *Dembiński B.* Michał Bobrzyński. Próba charakterystyki człowieka i działalności / B. Dembiński // Przegląd Historyczny. – 1936. – T. 33. – S. 333-340.
626. *Dembiński B.* Szujski i jego synteza dziejow / B. Dembiński // Rocznik Akademii Umiejętności. – 1907-1908. – S. 123-141.

627. *Dembiński B.* Szujski i jego synteza dziejów. Rzecz czytana na publicznem posiedzeniu Akademii Umiejętności w dniu 16 maja 1908 r. / B. Dembiński. – Kraków : Nakładem AU, 1908. – 21 s.
628. *Dembiński B.* Z dziejów i życia narodu / B. Dembiński. – Lwów : Nakład księgarni Gubrynowicza i syna, 1913. – 462 s.
629. *Dmowski R.* Upadek myśli konserwatywnej w Polsce / R. Dmowski. – Warszawa : Wyd. A. Sadzewicz, 1914. – 200 s.
630. *Dmowski R.* Upadek myśli konserwatywnej w Polsce / R. Dmowski. – Pisma. – Wyd. 2. – Cęstochowa : Spółka Wydawnicza, 1938. – T. 4. – 268 s.
631. *Domańska E.* Metafora – mit – mimesis (refleksje wokół koncepcji narracji historycznej Haydena Whitea) / E. Domańska // *Historyka. Studia metodologiczne.* – 1992. – T. 22. – S. 29-44.
632. *Drozdowicz Z.* O przedmiocie i zadaniach psychologii historycznej / Z. Drozdowicz // *Swoistości poznania historycznego.* – Poznań : UaM, 1990. – S. 52-135.
633. *Dutkiewicz J.* Henryk Mościcki jako uczeń Askenazego / J. Dutkiewicz // *Przegląd Historyczny.* – T. 49. – 1958. – S. 69-90.
634. *Dutkiewicz J.* Szymon Askenazy i jego szkoła / J. Dutkiewicz. – Warszawa : Wyd. PWN, 1958. – 250 s.
635. *Dutkiewicz J.* Zarys historii historiografii polskiej. – Cz. 3. – 1900-1939 / J. Dutkiewicz, K. Śreniowska. – Łódź : Wyd. PWN, 1959. – 278 s.
636. *Dyba M.* Historycy i popularyzatory dziejów wałk o Śląsk w latach 1918-1939 // *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej* / pod red. J. Maternickiego. – Warszawa : Universitas, 1990. – Cz. 5. – S. 219-230.
637. *Dybiec J.* Nie tylko szablą. Nauka i kultura polska w walce o utrzymanie tożsamości narodowej. 1795-1918 / J. Dybiec. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2004. – 354 s.

638. *Dybiec J.* Wstęp // Uniwersytet Jagielloński. Złota księga wydziału historycznego / pod red. J. Dybca. – Kraków : Cracovie anno MM, 2000. – S. 9-20.
639. *Dylałowa H.* Koniec Rzeczypospolitej. Granica wschodnia w świadomości Polaków XIX i XX w. Kilka refleksji historycznych / H. Dylałowa // *Przegąd Wschodni*. – 1992-1993. – T. 2. – Zesz. 4. – S. 915-919.
640. *Dymnicka H.* Materiał Włodzimierza Dzwonkowskiego / H. Dymnicka // *Biuletyn Archiwum PAN*. – 1972. – Nr. 15. – S. 72-100.
641. *Dziadzio A.* Kilka prawd o Józefie Szujkiem (na marginesie książki Michalak H. S. Józef Szujski. 1835-1883. Światopogląd i działanie. – Łódź, 1987) [Rec.:] / A. Dziadzio // *Studia Historyczne*. – 1988. – R. 32. – Z. 1. – S. 311-321.
642. *Dziadzio A.* Społeczne i polityczno-idejowe oblicze “Przeglądu polskiego” w latach 1866-1870 / A. Dziadzio // *Studia Historyczne*. – 1988. – R. 32. – Z. 2 (121). – S. 191-215.
643. *Edukacja historyczna społeczeństwa polskiego w XIX w.* / pod red. J. Maternickiego – Warszawa : Wyd. UW, 1981. – 327 s.
644. *Estreicher S.* Bobrzyński Michał (1849-1935) / S. Estreicher // *Polski Słownik Biograficzny*. – Kraków : Nakł. PAU, 1936. – T. 2. – S. 165-168.
645. *Estreicher S.* Droga do odrodzenia / S. Estreicher. – Warszawa : Odb. z Ogniska, 1905. – 8 s.
646. *Estreicher S.* Michał Bobrzyński / S. Estreicher. – Warszawa : Druk. Polska, 1936. – 93 s.
647. *Estreicher S.* Michał Bobrzyński / S. Estreicher // *Przegląd Współczesny*. – 1936. – R. 15. – Nr. 165-168. – S. 18-40.
648. *Estreicher S.* Znaczenie Krakowa dla życia narodowego polskiego w ciągu XIX w. / S. Estreicher. – Kraków : Druk. W. Anczyc i Sp-ka, 1931. – 79 s.

649. *F[inkel] L.* Przegląd literatury historii powszechnej / L. Finkel // Kwartalnik Historyczny. – 1897. – R. 11. – S. 206-209.
650. *Feldman J.* Dąbrowski Józef (1876-1926) / J. Feldman // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków : Nakł. PAU, 1939. – T. 5. – S. 12-14.
651. *Feldman J.* Nowa praca Michała Bobrzyńskiego / J. Feldman. – Kraków : Druk. Przeglądu Powszechnego, 1931. – S. 137-146.
652. *Feldman J.* Stanowisko Wacława Tokarza w historiografii polskiej / J. Feldman // Przegląd Współczesny. – 1938. – R. 17. – T. 65. – S. 208-228.
653. *Feldman J.* Stronictwa i programy / J. Feldman. – Kraków: Wyd. Anczyc i Sp., 1931. – T. 1. – 146 s.
654. *Feldman J.* Z powodu IV wydania Dziejów Polski Michała Bobrzyńskiego / J. Feldman. – Kraków : Odb. druk. W. Anczyc, 1928. – S. 227-245.
655. *Feldman W.* [Junius] Współcześni politycy. Dr. Michał Bobrzyński / W. Feldman // Krytyka. – 1909. – 9 s.
656. *Feldman W.* Dzieje polskiej myśli politycznej 1864-1914 / W. Feldman. – Warszawa : bez. wyd., 1933. – 250 s.
657. *Feldman W.* Stronictwa i programy polityczne w Galicji. 1846-1906. W 2 t. / W. Feldman. – Kraków : Książka, 1907. – T. 1. – 199 s.
658. *Feldman W.* Stronictwa i programy polityczne w Galicji. 1846-1906. W 2 t. / W. Feldman. – Kraków : Książka, 1907. – T. 2. – 371 s.
659. *Figaj-Nowak H.* Interpretacja dziejów narodowych dla średniej szkoły galicyjskiej w okresie dominacji “stańczyków” / Figaj-Nowak H. // Studia nad świadomością historyczną polaków / pod red. J. Topolskiego. – Poznań : Wyd. Poznańskie, 1994. – S. 241-254.
660. *Filipowicz M.* Wobec Rosji. Studia z dziejów historiografii polskiej od końca XIX wieku po II wojnę światową / M. Filipowicz. – Lublin : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000. – 213 s.

661. *Filipowicz S.* Ujarmienie rozumu politycznego. Polityczne horyzonty krakowskiej szkoły historycznej / S. Filipowicz. – Warszawa : Wyd. UW, 1984. – 214 s.
662. *Finkel L.* Ludwik Kubala / L. Finkel // *Kwartalnik Historyczny.* – 1918. – R. 32 – S. 518-524.
663. *Finkel L.* Władysław Łoziński / L. Finkel // *Kwartalnik Historyczny.* – 1913. – R. 27. – Z. 1-2. – S. 209-211.
664. *Finkel L.* Historia Uniwersytetu Lwowskiego / L. Finkel, S. Starzyński. – Lwów : Senat UL, 1894. – Cz. 1. – 351 s.
665. *Finkel L.* Historia Uniwersytetu Lwowskiego / L. Finkel, S. Starzyński. – Lwów : Senat UL, 1894. – Cz. 2. – 442 s.
666. *Frančić M.* “Szkoła historyczna” – zjawisko realne czy zwyczaj językowy / M. Frančić // *Historyka.* – 1985. – Kraków: UJ. – T. 15. – S. 121-133.
667. *Frančić M.* Józef Feldman (1899-1946) Uniwersytet Jagielloński. Złota księga wydziału historycznego / pod red. J. Dybca. – Kraków : Cracovie anno MM, 2000. – S. 377-385.
668. *Frančić M.* Kilka uwag o monografii Waldemara Łazugi poświęconej Michałowi Bobrzyńskiemu / M. Frančić // *Studia Historyczne.* – 1984. – R. 27. – Z. 4 (107). – S. 657-669.
669. *Fraś L.* Obrona Zbaraża w r. 1649 / L. Fraś. – Krakow : Druk. J. Gablankowskiego, 1932. – 71 s.
670. *Fraś Z.* Polskie ugrupowania polityczne wobec kwestii ruskiej w Galicji w latach 1860-1875 // *Studia Wschodnie. Prace Historyczne* / pod red. K. Matwijowskiego, R. Żerelika. – Wrocław : Instytut Historyczny UW r. ; Wrocławskie Tow. Miłośników Historii, 1993. – S. 69-75.
671. *Galos A.* Powstanie Towarzystwa Historycznego i jego organu naukowego / A. Galos // *Poskie Towarzystwo Historyczne. 1886-1986. Zbiór studiów i materiałów .* – Wrocław-Warszawa-Kraków : Wyd. PAN, 1990. – 343 s.

672. *Garbacik J.* Rozwój mediewistyki w Uniwersytecie Jagellońskim / J. Garbacik // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagellońskiego*. – 1967. – Prace Historyczne. – Z. 16. – R. 193. – S. 60-92.
673. *Gawroński-Rawita F.* Obszar, zaludnienie i tworzenie się Kozaczyzny / F. Gawroński-Rawita. – Kraków : Świat Słowiański, 1914. – 70 s.
674. *Gawroński-Rawita F.* Profesor Hruszewskij i jego Historia Ukrainy-Rusi / F. Gawroński-Rawita // *Świat Słowiański*. – Kraków, 1911. – R. 7. – Maj. – S. 337-356.
675. *Gierowski J.* Józef Szujski jako historyk czasów nowożytnych // *Spór o historyczna szkołę krakowską. W stulecie katedry historii Polski Uniwersytetu Jagellońskiego. 1869-1969* / pod red. C. Bobińskiej. – Kraków : Wyd. Literackie. – 1969. – S. 83-94.
676. *Gieysztor A.* Kolankowski Ludwik (1882-1956) / A. Gieysztor // *Polski Słownik Biograficzny*. – Wrocław-Kraków : Wyd. PAN, 1967. – T. 13. – S. 289-292.
677. *Gieysztor A.* Posłowie / A. Gieysztor // *Smolka S. Mieszko Stary i jego wiek*. – Warszawa : Wyd. PWN, 1959. – S. 645-661.
678. *Gieysztor A.* S. Kętrzyński / A. Gieysztor // *Polska X-XI wieku*. – Warszawa : Wyd. PWN, 1961. – S. 693-712.
679. *Gieysztor A.* Stanisław Smolka jako mediewista // *Spór o historyczna szkoła krakowska: Stulecie katedry historii polski Uniwersytetu Jagellońskiego. 1869-1969* / pod. red. C. Bobińskiej. – Kraków : Wyd. Literackie, 1972. – S. 95-118.
680. *Giller A.* O serwilizmie / A. Giller. – Warszawa : Druk. Polska, 1932. – 520 s.
681. *Glajcar R.* Transformacja systemowa w Polsce 1989-2009 / R. Glajcar, W. Wojtasik. – Katowice : INP UŚ, 2010. – 409 s.
682. *Glemma T.* Prace naukowe śp. Ks. Jana Fijałka / T. Glemma // *Kwartalnik Historyczny*. – 1936. – R. 50. – S. 416-426.

683. *Gochman K.* Obraz rządu i prawodawstwa dawnej Polski / K. Gochman // Przegląd Poznański. – 1847. – R. 5. – S. 11-18.
684. *Górecki P.* Stanisław Smolka (1854-1924) // Nation and history. Polish historians from the enlightenment to the second world war / ed Peter Brock, John D. Stanlej and Piotr J. Wróbel. – Toronto : Univ. of Toronto, 1990. – P. 180-196.
685. *Górka O.* “Ogniem i mieczem” a rzeczewistość historyczna / oprac., posł. i przypisami opatrzył W. Majewski. – Wyd. 2. – Warszawa : Wojskowy Instytut Historyczny im. Wandy Wasilewsskiej, 1986. – 263 s.
686. *Górka O.* “Ogniem i mieczem” a rzeczywistość historyczna / O. Górka. – Warszawa, 1934. – 213 s.
687. *Górka O.* Optymizm i pesymizm w historiografii polskiej. Odwrócenie pojęć / O. Górka // Pamiętnik VI powszechniego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie. – Lwów : Druk. Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1936. – T. 1. – S. 562-570.
688. *Grabowski T. S.* Feldman Wilhelm (1868-1919) / T. S. Grabowski // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków : Wyd. PAU, 1948. – T. 6. – S. 399-404.
689. *Grabski A. F.* Dzieje historiografii / wprowadzenie R. Stobiecki. – Poznań : Wyd. Poznańskie, 2003. – 866 s.
690. *Grabski A. F.* Historiografia i polityka. Dzieje konkursu historycznego im. Juliana Ursyna Niemcewicza. 1807-1922 / A. Grabski. – Warszawa : PIW, 1979. – 445 s.
691. *Grabski A. F.* Jeszcze o sporach wokół “Dziejów Polski w zarysie” A. Grabski // Perspektywy przeszłości. – Lublin : Wyd. UMCS, 1983. – S. 259-290.
692. *Grabski A. F.* Myśl historyczna polskiego oświecenia / A. Grabski. – Warszawa : PWN, 1976. – 485 s.
693. *Grabski A. F.* Orientacje polskiej myśli historycznej / A. Grabski. – Warszawa : PWN, 1972. – 429 s.

694. *Grabski A. F.* Poglądy Władysława Smoleńskiego na dzieje Polski / A. Grabski // *Przegląd Historyczny*. – 1974. – T. 65. – Zesz. 2. – S. 317-337.
695. *Grabski A. F.* Pojęcie szkoły w historii historiografii / A. Grabski // *Z dziejów humanistycznych i matematycznych szkół naukowych*. – Warszawa : KHNT PAN, 1993. – S. 13-34.
696. *Grabski A. F.* Szkoła historyczna krakowska // *Polska myśl filozoficzna i społeczna* / pod red. B. Skargi. – Warszawa : PWN, 1975. – T. 2. – S. 535-592.
697. *Grabski A. F.* Troski i nadzieje. Z dziejów polskiej myśli społecznej i politycznej XIX wieku / A. Grabski. – Łódź : Wyd. Łódzkie, 1981. – 387 s.
698. *Grabski A. F.* Warszawska szkoła historyczna. Problemy i kontrowersje // *Orientacje polskiej myśli historycznej* / pod red. B. Skargi. – Warszawa : PWN. – 1972. – T. 1. – S. 272-300.
699. *Grabski A. F.* Warszawska szkoła historyczna. Próba charakterystyki // *Polska myśl filozoficzna i społeczna* / pod red. B. Skargi. – T. 2. – Warszawa : PWN, 1975. – S. 456-534.
700. *Grabski A. F.* Z zagadnień metodologicznych tzw. krakowskiej szkoły historycznej / A. Grabski // *Studia Metodologiczne*. – 1969. – T. 6. – S. 49-86.
701. *Grabski A. F.* Zarys historii historiografii polskiej / A. Grabski. – Poznań : Wyd. Poznańskie, 2000. – 239 s.
702. *Grodziski S.* Sejm Krajowy galicyjski. 1861-1914. Źródła / S. Grodziski. – Warszawa : Wyd. Sejmowe, 1993. – 540 s.
703. *Grot Z.* Prof. Adam Skałkowski / Z. Grot // *Przegląd Zachodni*. – 1951. – R. 7. – T. 1. – S. 690-694.
704. *Grzybowski K.* Michał Bobrzyński (1849-1935) / K. Grzybowski // *Przegląd Kulturalny*. – 1963. – R. 12. – Nr. 17. – S. 1-2.

705. *Grzybowski K.* Szkoła historyczna krakowska // Polska myśl filozoficzna i społeczna / pod red. B. Skargi. – Warszawa : PWN, 1975. – T. 2. – S. 535-592.
706. *Grzybowski K.* Szkoła historyczna krakowska. Michał Bobrzyński (1849-1935) / K. Grzybowski // Studia z dziejów wydziału prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Kraków : Wyd. UJ, 1964. – S. 163-186.
707. *Hahn W.* Michał Janik / W. Hahn // Pamiętnik Literacki. – 1950. – R. 39. – S. 430-435.
708. *Halecki O.* Idea jagiellońska / O. Halecki // Kwartalnik Historyczny. – 1937. – R. 51. – Nr. 1-2. – S. 486-510.
709. *Halecki O.* Ludwik Finkel jako historyk ostatnich Jagiellonów / O. Halecki // Kwartalnik Historyczny. – 1931. – R. 45. – T. 1. – Z. 1. – S. 235-253.
710. *Halecki O.* O stanowisku szlachty litewsko-ruskiej wobec Unii Lubelskiej / O. Halecki // Kwartalnik Historyczny. – 1913. – R. 27. – S. 197-198.
711. *Halecki O.* Od Polski piastowskiej do jagiellońskiej / O. Halecki // Przegląd Historyczny. – 1925. – S. 222-238.
712. *Halecki O.* Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do Korony w roku 1569 / O. Halecki. – Kraków : Nakładem AU, 1915. – 245 s.
713. *Halecki O.* Wacław Sobieski / O. Halecki // Kwartalnik Historyczny. – 1935. – R. 49. – Z. 1-2. – S. 478-493.
714. *Handelsman M.* Bobrzyński jako uczyony / M. Handelsman // Przegląd Historyczny. – 1936. – T. 33. – S. 341-361.
715. *Handelsman M.* Bolesław Limanowski / M. Handelsman // Historycy. Portrety i profile. – Warszawa : Nakł. Księg. F. Hoesicka, 1937. – S. 32-40.
716. *Handelsman M.* Działalność naukowa Aleksandra Kraushara / M. Handelsman // Przegląd Historyczny. – 1932-1933. – T. 30. – S. 253-256.

717. *Handelsman M.* Historiografia polska 1886-1936. Czasy porozbiorowe / M. Handelsman // Kwartalnik Historyczny. – 1937. – R. 51. – S. 303-326.
718. *Handelsman M.* Historycy. Portrety i profile / M. Handelsman. – Warszawa : Nakł. Księg. F. Hoesicka, 1937. – 185 s.
719. *Handelsman M.* Historyka / M. Handelsman. – Wyd. 2. – Warszawa : Nakł. Księg. F. Hoesicka, 1928. – 332 s.
720. *Handelsman M.* Historyka. Zasady metodologii historii / M. Handelsman. – Zamość : Spółka, 1921. – Cz. 1. – 256 s.
721. *Handelsman M.* Mędzy Prusami a Rosją / M. Handelsman. – Warszawa : Wende i S-ka, 1922. – 248 s.
722. *Handelsman M.* Mędzy wschodem i zachodem / M. Handelsman. – Warszawa : Druk. Depart. Inf., 1939. – 63 s.
723. *Handelsman M.* Najnowsza tendencja nauki historycznej / M. Handelsman // Przegląd Warszawski. – 1925. – T. 5. – S. 27-35.
724. *Hayasaka M.* Conservative thoughts of Walerian Kalinka – Hotel Lambert and the question of Peasant Liberation (1852-1861) / Makoto Hayasaka // Slavic Studies. – 1978. – Nr. 22. – P. 191-216.
725. *Helcel A. Z.* Pism pozostałych wydanie pośmiertne / A. Helcel. – Kraków, 1874. – T. 1. – 233 s.
726. *Herbst S.* Dorobek naukowy Bronisława Pawłowskiego (1883-1962) / S. Herbst // Zapiski Historyczne. – 1963. – T. 28. – Z. 3. – S. 503-507.
727. *Hetnal A.* Bobrzyński – historian and statesman / A. Hetnal // The polish review. – New-York. – 1985. – № 1. – P. 99-103.
728. *Hilaire M.* Co to jest szkoła historyczna / M. Hilaire // Historyka. – 1986. – Kraków : UJ. – T. 16. – S. 99-103.
729. *Historia* ustroju Polski (1764-1939). – Wyd. 2 poprawione / pod red. B. Leśnodorskiego. – Warszawa : PWN, 1970. – 165 s.
730. *Historiografia* polska w dobie pozytywizmu (1865-1900). Kompendium dokumentacyjne / pod red. R. Prezelaskowskiego. – Warszawa : PWN, 1968. – S. 42-137.

731. *Historycy o historii. Od Adama Naruszewicza do Stanisława Kętrzyńskiego. 1775-1918* / oprac. M. H. Serejski. – Warszawa : Wyd. UW, 1963. – 341 s.
732. *Hoffman K. Historia reform politycznych w dawnej Polsce* / K. Hoffman. – Lipsk : b.w., 1867. – 269 s.
733. *Holzer J. Upadek komunizmu i historiographia* / Holzer J. // *Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku* / pod red. M. Smolenia. – Kraków : Universitas, 2000. – S. 6-8.
734. *Hoszowa M. “Polityka historyczna” stańczyków* / Hoszowa M. // *Historia-mentalność-tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku* / praca zbiorowa pod red. J. Pisulińskiej, P. Sierżęgi, L. Zaszkiłniaka. – Rzeszów : Wyd. URz., 2008. – S. 203-217.
735. *Hotel Lambert* / Bez aut. // *Wielka encyklopedia PWN*. – Warszawa : Wyd. Naukowe PWN SA, 2002. – T. 11. – S. 476.
736. *Hulewicz J. Seminarium historyczne Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1861-1918* / Hulewicz J. // *Spór o historyczną szkołę krakowską. W stulecie katedry historii Polski Uniwersytetu Jagiellońskiego. 1869-1969* / pod red. C. Bobińskiej. – Kraków : Wyd. Literackie. – 1969. – S. 47-70.
737. *Inglot S. Franciszek Bujak. Działalność naukowa i pedagogiczna* / S. Inglot. – Wrocław : UWr., 1955. – 37 s.
738. *Inglot S. Historiografia polska 1886-1936. Rozwój historii społecznej i gospodarczej* / S. Inglot // *Kwartalnik Historyczny*. – 1937. – R. 51. – S. 377-411.
739. *Jabłoński Z. Historia nowożytna i najnowsza w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1805-1909* / Jabłoński Z. // *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego UJ* / pod red. S. Mikuckiego. – Kraków : Wyd. UJ, 1967. – S. 60-75.

740. *Jadczyk R.* Wilenski okres Feliksa Konecznego / R. Jadczyk // *Studia historyczne.* – 1988. – Z. 3. – S. 400-409.
741. *Jagiello B.* Wykształcenie i stopnie naukowe historyków 1918-1939 / Jagiello B. // *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej* / pod red. J. Maternickiego. – Warszawa : Universitas, 1990. – Cz. 5. – S. 138-144.
742. *Janowski M.* Michał Bobrzyński i problem nowoczesnego państwa / M. Janowski // *Mówią wieki.* – 1995. – R. 38. – Nr. 10. – S. 33-35.
743. *Jasiński K.* Profesora doktora Mariana Gumowskiego działalność naukowa (z okazji 90-ej rocznicy urodzin i 70-ej rocznicy pracy) / K. Jasiński // *Wiadomości Numizmatyczne.* – 1972. – R. 16. – Nr. 1. – S. 1-6.
744. *Jasiński K.* Stanisław Kujot / K. Jasiński // *Działacze Towarzystwa Naukowego w Toruniu 1875-1975.* – Warszawa-Poznań-Toruń : Wyd. PWN, 1975. – S. 85-179.
745. *Jaskólski M.* Historia i mit historyczny w doktrynie politycznej / M. Jaskólski // *Historyka. Studia Metodologiczne.* – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź : Wyd. PAN, 1984. – T. 14. – S. 50-56.
746. *Jaskólski M.* Historia–Naród–Państwo. Zarys syntezy myśli politycznej konserwatystów krakowskich w latach 1866-1934 / M. Jaskólski // *Rozprawy habilitacyjne. Uniwersytet Jagielloński.* – Kraków : Wyd. UJ, 1981. – Nr. 49. – 230 s.
747. *Jaskólski M.* Konserwatyzm–Nacjonalizm. Studia nad konfrontacjami idejowymi konserwatyzmu krakowskiego i demokracji narodowej przed 1914 r. / M. Jaskólski. – // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego.* – *Prace z nauk politycznych.* – Kraków : Wyd. UJ, 1951. – Zesz. 36. – 153 s.
748. *Jaskólski M.* Naród w ujęciu J. Szujskiego (1835-1883) i jego rola w myśli politycznej konserwatystów krakowskich / M. Jaskólski // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego.* – *Prace Prawnicze.* – Kraków : Wyd. UJ, 1980. – Nr. 543. – Z. 86. – S. 79-93.

749. *Jaskólski M.* Stańczyk i “stańczycy” z dziejów symbolu / M. Jaskólski // *Historyka*. – Kraków, 1986. – T. 16. – S. 19-40.
750. *Jaskólski M.* Wokół Szujskiego / M. Jaskólski // *Historyka*. – Kraków : UJ, 1989. – T. 19. – S. 129-136.
751. *Jaskólski M.* Kaduceus polski. Myśl polityczna konserwatystów krakowskich. 1866-1934 / M. Jaskólski. – Warszawa-Kraków : PWN, 1990. – 234 s.
752. *Jaworski J.* Michał Bobrzyński / J. Jaworski // *Ateneum Wileńskie*. – 1936. – R. 11. – S. 902-904.
753. *Jaworski W.* Ideja konserwatywna / W. Jaworski // *Słowo*. – 1913. – 27 lipca.
754. *Jaworski W.* Listy z Sejmu r. 1910 / W. Jaworski. – Kraków : Wyd. C.K. UJ, 1911. – 125 s.
755. *Jubileusz* Tadeusza Korzona (odpowiedź Jubiliata!) / T. Korzon // *Przegląd Historyczny*. – 1912. – T. 15. – Z. 2. – S. 249-258.
756. *Julkowska W.* Refleksje historyków lwowskich, krakowskich i warszawskich drugiej połowy XIX w. na temat dziejów i aktualnego stanu historiografii polskiej / Julkowska W. // *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* / pod red. J. Maternickiego, L. Zaszkiłniaka. – Rzeszów : Wyd. URz., 2007. – T. 5. – S. 175-199.
757. *Julkowska W.* W kręgu naracji historycznej Józefa Szujskiego / Julkowska W. // *Świat historii. Prace z metodologii historii i historii historiografii dedukowane J. Topolskimu z okazji 70-lecia urodzin* / pod red. W. Wrzoska. – Poznań : UAM, 1998. – S. 229-233.
758. *K.K.* Bobrzyński Michał [Nekrolog] / K. K. // *Roczniki Historyczne*. – 1936. – R. 12. – Z. 1. – S. 356-357.
759. *Kalinka* Walerian. Życiorys. – *Polski Słownik Biograficzny* / S. Kieniewicz. – Warszawa : Wyd. PAN, 1969. – S. 450.

760. *Kalinka Walerian* / bez aut. // Słownik historyków polskich. – Warszawa : Wyd. “Wiedza Powszechna”, 1994. – S. 212.
761. *Kalinka Walerian* / bez aut. // Nowa encyklopedia powszechna PWN. – Warszawa : Wyd. Naukowe PWN, 1997. – T. 3. – S. 228-229.
762. *Kalinka Walerian* / bez aut. // Encyklopedia Krakowa. – Warszawa-Kraków : Wyd. PWN, 2000. – S. 354.
763. *Kalinka Walerian* / bez aut. // Wielka encyklopedia PWN. – Warszawa : Wyd. Naukowe PWN SA, 2003. – T. 13. – S. 143-144.
764. *Kalinka Walerian* / bez aut. // Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce. – Warszawa : Bibl. Narodowa, 2003. – T. 1. – S. 16, 504.
765. *Kamieniecki W.* Idea jagiellońska / W. Kamieniecki. – Warszawa : Wyd. Naukowe, 1929. – 47 s.
766. *Kamiński A.* Historia Rzeczypospolitej wielu narodów. 1505-1795. Obywatele, ich państwa, społeczeństwo, kultura / A. Kamiński. – Lublin : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000. – 264 s.
767. *Kaplinski J.* O głównych momentach rozwoju polskiej nauki historycznej / J. Kaplinski. – Ajalooline Ajakiri. – Tartu, 1936. – T. 15. – S. 83-90.
768. *Karpiński W.* Sylwetki polityczne XIX w. / W. Karpiński, M. Król. – Kraków : “Znak”, 1974. – 147 s.
769. *Karwasińska J.* Józef Siemieński (1882-1941) / J. Karwasińska, S. Kutrzeba // Kwartalnik Historyczny. – 1939-1946. – R. 53. – S. 600-605.
770. *Kasprzakowa J.* Natalia Gąsiorowska-Grabowska (1881-1964) / J. Kasprzakowa // Z pola walki. – 1965. – R. 8. – Nr. 2. – S. 133-142.
771. *Kaute W.* Joachim Lelewel – Michał Bobrzyński. Dwie wizje Rzeczypospolitej / W. Kaute // Dziedzictwo Andrzeja Frycza Modrzewskiego w myśli humanistycznej i politycznej. – Piotrków Trybunalski – Wolbórn. – Materiały z międzynarodowej konferencji / pod

- red. J. Kukulskiego. – Toruń : Wyd. Adam Marszałek, 2004. – S. 302-324.
772. *Kaute W.* Konserwatyzm wobec przeszłości i przyszłości Polski: casus Michał Bobrzyński / W. Kaute // Konserwatyzm. Historia i Współczesność / pod red. S. Stępnia. – Lublin : Wyd. UMCS, 2003. – S. 309-318.
773. *Kaute W.* Synteza dziejów Polski Michała Bobrzyńskiego / W. Kaute // Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. – Katowice : UŚ, 1993. – № 1275. – 146 s.
774. *Kaute W.* Synteza dziejów Polski Michała Bobrzyńskiego a synteza dziejów Polski Joachima Lelewela / W. Kaute // Człowiek w Kulturze. – 1995. – Nr. 67. – S. 363-385.
775. *Kaute W.* Synteza dziejów Polski Michała Bobrzyńskiego / W. Kaute. – Katowice : UŚ, 1993. – 267 s.
776. *Kersten A.* Wstęp / A. Kersten // Cermak W. Ostatnie lata Jana Kazimierza. – Warszawa : Wyd. Naukowe, 1972. – S. 5-22.
777. *Kieniewicz S.* Wstęp / S. Kieniewicz // Galicja w dobie autonomicznej. – Warszawa, 1932. – S. I-XI.
778. *Kieniewicz S.* Historyk a świadomość narodowa / S. Kieniewicz. – Warszawa : “Czytelnik”, 1982. – 357 s.
779. *Kieniewicz S.* Kalinka Walerian (1826-1886) / S. Kieniewicz // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław-Warszawa-Kraków : Wyd. PAN, 1964-1965. – T. 11. – S. 449-452.
780. *Kieniewicz S.* Miejsce i role historii w wychowaniu. Ogólnopolski Sejmik historyków / S. Kieniewicz. – Kraków : Wyd. UJ, 1978. – 101 s.
781. *Kieniewicz S.* O naszej historiografii w okresie międzywojennym / S. Kieniewicz // Tygodnik Powszechny. – 1947. – Nr. 24. – S. 1-11.
782. *Kieniewicz S.* Tło historyczne Dziejów Polski Bobrzyńskiego / S. Kieniewicz // Przegląd Historyczny. – 1947-1948. – T. 37. – S. 343-356.

783. *Kilka słów Pawła Popiela z powodu artykułu p. Józefa Szujskiego w felietonie dziennika "Hasło" z dnia 9 listopada zamieszczonego, Kraków 1866, dnia 10 lutego / P. Popiel // Szujski J. O fałszywej historii jako mistrzyni fałszywej polityki. Rozprawy i artykuły. – Warszawa : PIW, 1991. – S. 187-189.*
784. *Kochanowski J. Dziejopisarstwo polskie w latach 1903-1907 / J. Kochanowski // Przegląd Narodowy. – 1909. – R. 2. – T. 3. – S. 267-291, 421-441.*
785. *Kochanowski J. Szkice i drobiazgi historyczne / J. Kochanowski. – Warszawa : Bez wyd., 1908. – 45 s.*
786. *Kolankowski L. Historyk Jagiellonów / L. Kolankowski // Kwartalnik Historyczny. – 1936. – R. 50. – S. 611-621.*
787. *Kolbuszewska J. Mutacja modernistyczna w historiografii polskiej (prełomu XIX i XX wieku) / J. Kolbuszewska. – Łódź : Wyd. UŁ, 2005. – 253 s.*
788. *Kolbuszewska J. Problem źródła w klasycznej XIX – wiecznej historiografii / J. Kolbuszewska // Historyk wobec źródeł. Historiografia klasyczna i nowe propozycje metodologiczne / pod red. J. Kolbuszewskiej, R. Stobieckiego. – Łódź : Wyd. UŁ, 2010. – S. 13-21.*
789. *Kołodziejczyk R. Historyk i jego bohater. Wstęp poprzedni / R. Kołodziejczyk // Smolka S. Polityka Lubeckiego przed Powstaniem Listopadowym. – T. 1. – Warszawa : Wyd. PIW, 1983-1984. – C. 5-47.*
790. *Konarska B. W kręgu Hotelu Lambert / B. Konarska. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk : Wyd. PAN, 1971. – 233 s.*
791. *Kondracki T. Ksawery Liske i początki PTH / Kondracki T. // Polskie Towarzystwo Historyczne. 1886-1986 : zbiór studiów i materiałów. – Wrocław-Warszawa-Kraków : Wyd. PAN, 1990. – S. 77-84.*
792. *Koneczny F. Czy można dogodzić Rusiną / F. Koneczny // Świat słowiański. – 1907. – R. 3. – T. 2 – Nr. 36. – S. 403-407.*

793. *Koneczny F.* O wielości cywilizacyj / F. Koneczny. – Kraków, 1935. – 293 s.
794. *Koneczny F.* Polskie Logos a Etnos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski: W 2 t. / F. Koneczny – Poznań-Warszawa : Księgarnia św. Wojciecha, 1921. – T. 2. – 308 s.
795. *Koneczny F.* Święci w dziejach narodu polskiego / F. Koneczny. – Warszawa-Kraków : Wyd. Mihalineum, 1988. – 593 s.
796. *Konopczyński W.* Dzieje Polski nowożytnej / W. Konopczyński. – Warszawa : Druk. P. Mitręgi, 1936. – T. 1. – 437 s.
797. *Konopczyński W.* Dzieje Polski nowożytnej / W. Konopczyński. – Warszawa : Druk. P. Mitręgi, 1936. – T. 2. – 459 s.
798. *Konopczyński W.* Dziejopisarstwo zbiorowe u obcych i u nas / W. Konopczyński // Rok Polski. – 1916. – R. 1. – Nr. 6. – S. 16-21.
799. *Konopczyński W.* Fotomontaż historyczny / W. Konopczyński // W obronie “Ogniem i mieczem”. Polemiki z Olgierdem Górką. Wybór tekstów / wstęp i opracowanie H. Kosętka. – Kraków : Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2006. – S. 96-99.
800. *Konopczyński W.* Historiografia: Polska w kulturze powszechnej / W. Konopczyński ; red. F. Koneczny. – Kraków : Bez wyd., 1918. – T. 2. – S. 137-144.
801. *Konopczyński W.* Józef Szujski. 1835-1883 / W. Konopczyński. – Warszawa, 1933. – 53 s.
802. *Konopczyński W.* Kazimierz Marian Morawski (1884-1944) / W. Konopczyński // Kwartalnik Historyczny. – 1939-1946. – R. 53. – S. 552-553.
803. *Konopczyński W.* O wartości naszej spuścizny dziejowej. Wykład wstępny / W. Konopczyński // Głos Narodowy. – 1918. – Nr. 25-31.
804. *Konopczyński W.* O wartości naszej spuścizny dziejowej. Od Sobieskiego do Kościuszki / W. Konopczyński. – Kraków : Bez wyd., 1921. – 87 s.

805. *Konopczyński W.* Obrona kultury zachodniej / W. Konopczyński // Polska w kulturze powszechnej / pod red. F. Konecznego. – Kraków : Krakowska Ekspozytura Biura Patronatu dla spółek oszczęd. i pożyczek, 1918. – Cz. 1. – S. 32-51.
806. *Konopczyński W.* Pierwszy rozbiór // Przyczyny upadku Polski. Odczyty / red. W. Konopczyński. – Warszawa-Lublin-Łódź-Kraków-Poznań : Nakł. Gebethnera i Wolfa, 1918. – S. 209-232.
807. *Konopczyński W.* Zagadnienie dziejów Litwy od unii Lubelskiej do upadku Rzeczypospolitej / W. Konopczyński // Rok Polski. – 1916. – R. 1. – Nr. 10. – S. 26-37.
808. *Kopyciński A.* Mowa na obchodzie żałobnym odbytym dnia 15 02 1883 r. w Tarnowie za duszę J. Szujskiego prof. UJ / A. Kopyciński. – Tarnów : B.w., 1883. – 16 s.
809. *Korany K.* Przemysław Dąbkowski. 1877-1950 / K. Korany // Czasopismo Prawno-Historyczne. – 1951. – T. 3. – S. 474-476.
810. *Kormanowa Ż.* O nowej syntezie dziejów polskich II-iej poł. XIX w. / Ż. Kormanowa, J. Pietrzak-Pawłowska // Kwartalnik Historyczny. – 1961. – R. 68. – Nr. 2. – S. 381-401.
811. *Korolewicz G.* Lubelskie środowisko historyczne w II Rzeczypospolitej / Korolewicz G., Stępnik A. // Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej / pod red. J. Maternickiego. – Warszawa : Universitas, 1990. – Cz. 5. – S. 91-120.
812. *Korzon T.* Błędy historiografii nazsej w budowaniu dziejów Polski // Pamiętnik Drugiego Zjazdu Historyków Polskich we Lwowie / T. Korzon. – Lwów : Druk. W. Łozińskiego, 1890. – T. 1. – S. 1-15.
813. *Korzon T.* Historia Polski / oprac. B. Bator. – Kijów : Wyd. Rady Okręgowej, 1918. – 312 s.
814. *Korzon T.* Historyografia // Pisma Tadeusza Korzona. Listy otwarte. Mowy. Rozprawy. Rozbiory / T. Korzon : w 4 t. – Warszawa-Lublin-Łódź : Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1916. – T. 2. – 585 s.

815. *Korzon T.* Kościuszko. Biografia z dokumentów wysnuta / T. Korzon. – Kraków : Druk. W. Anczyca i Sp., 1894. – 691 s.
816. *Korzon T.* Ks. Walerian Kalinka jako historyk / T. Korzon // Dodatek literacki do “Kraju”. – 1887. – Nr. 3. – S. 1-6.
817. *Korzon T.* Listy otwarte, mowy, rozprawy, rozbiory / T. Korzon. – Warszawa : Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1916. – T. 2. – 482 s.
818. *Korzon T.* Listy otwarte, mowy, rozprawy, rozbiory / T. Korzon. – Warszawa : Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1916. – T. 3. – 367 s.
819. *Korzon T.* Mój pamiętnik przedhistoryczny / T. Korzon. – Kraków : Księgarnia G. Gebethnera i Spółki, 1912. – 177 s.
820. *Korzon T.* O nauczaniu historii. Z powodu zamierzonej reformy szkół średnich w Galicji / T. Korzon. – Warszawa : Bez wyd., 1882. – 56 s.
821. *Korzon T.* Odrodzenie w upadku. Wybór pism historycznych / oprow. M. H. Serejski, A. F. Grabski. – Warszawa : PIW, 1975. – 542 s.
822. *Korzon T.* Rec. // Ateneum. – 1881. – S. 131-134.
823. *Kościałkowski S.* Władysław Konopczyński jako historyk / S. Kościałkowski // Teki Historyczne. – 1953. – T. 6. – Nr. 1-2. – S. 1-29.
824. *Kozik J.* Kwestia włościańska w Galicji Ruskiej 1848-1849 / J. Kozik // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Kraków: UJ, 1974. – Z. 50. Prace historyczne. – S. 63-93.
825. *Koziński Z.* Katalog rozpraw kandydackich i doktorskich na Uniwersytecie Jagiellońskim 1956-1985 przechowywanych w Bibliotece Jagiellońskiej / Z. Koziński. – Kraków: Wyd. UJ, 1988. – 167 s.
826. *Kozłowska H.* Z problematyki przełomu pozytywistycznego w Galicji / H. Kozłowska // Kwartalnik Historyczny. – 1975. – R. 82. – Nr. 2. – S. 540-559.
827. *Kozłowska-Sabatowska H.* Ideologia pozytywizmu galicyjskiego. 1864-1881 / H. Kozłowska-Sabatowska. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk : Wyd. PAN, 1978. – 188 s.

828. *Kozłowska-Sabatowska H.* Mędzy konspiracją a pracą organiczną: młodość Nadeusza Romanowicza / H. Kozłowska-Sabatowska. – Kraków : Wyd. UJ, 1986. – 162 s.
829. *Kozłowska-Sabatowska H.* Pozytywizm galicyjski 1864-1881. : pr. Dokt. / H. Kozłowska-Sabatowska. – Kraków : Wyd. UJ, 1976. – 268 s.
830. *Koźmian S.* Józef Szujski / S. Koźmian // *Przegląd Polski.* – 1883. – T. 67. – S. 349-359.
831. *Koźmian S.* List otwarty do posła Bobrzyńskiego / S. Koźmian. – Kraków : Bez wyd., 1889. – 8 s.
832. *Koźmian S.* Stronictwo krakowskie o Styczniowym powstaniu 1863 r. / S. Koźmian. – Lwów : Bez wyd., 1895. – 49 s.
833. *Krass J.* Życie umysłowe w Krakowie w latach 1848-1870 / J. Krass. – Kraków : Wyd. UJ, 1977. – 201 s.
834. *Krasuski J.* Geneza świadomości konfliktu polsko-niemieckiego w historiografii polskiej (Kromer, Naruszewicz, Lelewel, Bobrzyński) / J. Krasuski // *Życie i Myśl.* – 1991. – R. 39. – Nr. 1-2. – S. 5-16.
835. *Kraszewski J. I.* Listy do Zmartwychwstańców / oprac. P. Chlebowski // *Zeszyty Naukowe KUL.* – 1994. – R. 37. – Nr. 3-4. – S. 154-172.
836. *Król M.* Przedmowa // *Stańczycy. Antologia myśli społecznej i politycznej konserwatystów krakowskich / wybór tekstów, przedmowa i przypisy M. Król.* – Warszawa : Instytut Wydawniczy Pax, 1985. – S. 5-37.
837. *Królikowska M.* Szkoła naruszewiczowska i jej miejsce w historiografii polskiej XIX wieku / M. Królikowska. – Warszawa : Centr. Ośrodek Metodycz. Studiów Nauk Polit., 1989. – 215 s.
838. *Krzemieńska-Surowiecka B.* Polemika wokół “Dziejów Polski w zarysie” Michała Bobrzyńskiego (w latach 1879-1890) / B. Krzemieńska-Surowiecka // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego.* – Seria 1. Nauki Humanistyczno-Społeczne. – 1956. – № 4. – S. 107-130.

839. *Książek J.* Miejsce historii w twórczości Z. Wasilewskiego // Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej / pod red. J. Maternickiego. – Warszawa : Universitas, 1990. – Cz. 5 – S. 187-218.
840. *Kuczyński S.* Program pierwszych Jagiellonów a tzw. idea jagiellońska / S. Kuczyński // Pamiętnik Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie. 14-17 września 1958 r. – Warszawa : Wyd. Naukowe, 1958. – Referaty 1. – Cz. 2. – S. 321-331.
841. *Kuczyński S.* Sienkiewicz a współczesna historiografia Polska / S. Kuczyński. – Warszawa : Instytut Badan Literackich PAN, 1966. – 24 s.
842. *Kukiel M.* “Ogniem i mieczem” a odwracana rzeczywistość dziejowa / M. Kukiel // W obronie “Ogniem i mieczem” Polemiki z Olgierdem Górką. Wybór tekstów / wstęp i opracowanie H. Kosętka. – Kraków : Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2006. – S. 90-94.
843. *Kukiel M.* Zarys historii wojskowości w Polsce / M. Kukiel. – Kraków : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1987. – 356 s. : mapy VIII.
844. *Kukiel M.* Zarys historii wojskowości w Polsce / M. Kukiel. – Poznań : Wyd. KURPISZ S. A., 2007. – 365 s.
845. *Kula M.* “Szkoła” – ideał – rzeczywistość / M. Kula // Historyka. – Kraków, 1983. – T. 13. – S. 139-140.
846. *Kurdybacha Ł.* Wspomnienie o Stanisławie Łempickim / Ł. Kurdybacha // Pamiętnik Literacki. – 1984. – R. 37. – S. 367-376.
847. *Kurowska K.* Feliksa Konecznego nauka o wielości cywilizacji / K. Kurowska // Przegląd Humanistyczny. – 1978. – R. 22. – Nr. 7/8. – S. 75-90.
848. *Kutrzeba S.* Rozwój nauki historii prawa polskiego / S. Kutrzeba // Kwartalnik Historyczny. – 1937. – R. 51. – S. 338-361.
849. *Kutrzeba S.* Społeczno-państwowa idea Polski / S. Kutrzeba // Polska w kulturze powszechnej. – Cz. 1. – Kraków: Sp. wyd., 1918.

850. *Kutrzeba S.* Unia Polski z Litwą / S. Kutrzeba // Polska i Litwa w dziejowym stosunku. – Warszawa-Lublin-Łódź-Kraków : Gebethner i Spółka, 1914. – S. 449-658.
851. *Kutrzeba S.* Przedmowa / S. Kutrzeba // Bobrzyński M. Szkice i studia historyczne. – Kraków : Sp. wyd., 1921. – T. 1. – 257 s.
852. *Labuda G.* Kazimierz Wachorski jako historyk Słowiańszczyzny zachodniej / G. Labuda // Wachowski K. Słowiańszczyzna Zachodnia. – Poznań : Wyd. UP. – 1950. – S. XIII-XXXI.
853. *Lasocki Z.* “Ogniem i mieczem” w świetle rewelacji d-ra Górki / Z. Lasocki. – Kraków : Nakł. autora, 1934. – 14 s.
854. *Łazuga W.* Bobrzyński uzupełniony / W. Łazuga // Ład. – 1983. – R. 3. – Nr. 15. – S. 1-14.
855. *Łazuga W.* Dwaj realiści polityczni. Michał Bobrzyński i Roman Dmowski / W. Łazuga // U źródeł polskiej nowoczesnej myśli politycznej w XIX i XX wieku / pod red. M. Baumgarta, J. Jekiela. – Szczecin : Wyd. Naukowe, 1996. – 232 s.
856. *Łazuga W.* Garby – nieznana karta z życia Michała Bobrzyńskiego (1849-1935) / W. Łazuga // Przegląd Humanistyczny. – 1989. – R. 33. – Nr. 11. – S. 161-166.
857. *Łazuga W.* Historia czasów nowożytnych (1815-1918). Podręcznik dla szkoły podstawowej / W. Łazuga. – Warszawa : “BGW”, 1997. – 205 s.
858. *Łazuga W.* Michał Bobrzyński. Myśl historyczna a działalność polityczna / W. Łazuga. – Warszawa : PWN, 1982. – 284 s.
859. *Łazuga W.* Organicznicy, stańczycy i społeczeństwo obywatelskie w Wielkopolsce / W. Łazuga // Śląski Kwartalnik Historyczny. Sobótka. – 2009. – R. 64. – Nr. 2-3. – S. 409-415.
860. *Łazuga W.* Ostani stańczuyk / W. Łazuga // Spór o historyczna szkołę krakowską. W stulecie katedry historii Polski Uniwersytetu Jagiellońskiego. 1869-1969 / pod red. C. Bobińkiej. – Kraków : Wyd. Literackie, 1969. – S. 47-69.

861. Łazuga W. Ostani stańczuyk. Michal Bobrzyński – portret konserwatysty / W. Łazuga. – Poznań : Bene rati, 1982. – 219 s.
862. Łazuga W. Poznańskie epizody w biografii Michała Bobrzyńskiego / W. Łazuga // Przegląd Humanistyczny. – 1983. – R. 27. – Nr. 6. – S. 149-158.
863. Łazuga W. Trzej historycy: Sobieski, Askenazy, Bobrzyński w 50 rocznicę śmierci / W. Łazuga // Środowiska Historyczne II Rzeczypospolitej. Materiały konf. nauk. w Krakowie i Lublinie 1984 i 1985 / pod red. J. Maternickiego. – T. 3. – Warszawa : Wyd. UW, 1986. – S. 189-195.
864. Łazuga W. Trzej historycy: W. Sobieski, S. Askenazy, M Bobrzyński // Eruditio et interpretatio. Studia historyczne / pod red. Z. Chwalby. – Wyd. 2. – Poznań : UAM, 2000. – S. 359-363.
865. Lechicki C. Michał Bobrzyński. Z moich pamiętników [Rec.:] / C. Lechicki // Małopolskie Studia Historyczne. – 1959. – R. 2. – Z. 1. – S. 113-117.
866. Lelewel J. Dzieła / J. Lelewel. – Warszawa : Wyd. N. Assorodobraj, 1964. – T. 2. – Cz. 2. – 856 s.
867. Lelewel J. Polska odradzająca się czyli dzieje Polskie od roku 1795 potocznie opowiedziane / J. Lelewel. – Bruxella : U. Jana Nepomucena Młodeckiego, 1843. – 216 s.
868. Lelewel J. Wybór pism historycznych / J. Lelewel. – Wrocław : Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1950. – 305 s.
869. Lepszy K. Ludwik Chmaj. 1888-1959 / K. Lepszy // Kwartalnik Historyczny. – 1960. – R. 67. – S. 597-600.
870. Leśnodorski B. Rzeczpospolita w drugiej połowie XVIII w. / B. Leśnodorski // Ajnenkiel A., Leśnodorski B., Rostocki W. Historia ustroju Polski (1764-1939). – Warszawa : PWN, 1969. – S. 29-37.
871. Lewicki A. Dzieje narodu polskiego w zarysie / A. Lewicki. – Warszawa : Nakł. Gebethnera i Wolffa, 1904. – 499 s.

872. *Lewicki A. Hruszewskij M. Wstępny wykład z dawnoji istoryi Rusy / A. Lewicki // Kwartalnik Historyczny. – 1895. – R. 9. – S. 565-567.*
873. *Lewicki A. Smolka S. Polska i Bradenburgia ze czasów Jaggiełły. – Warszawa: Odbitka z “Biblioteki warszawskiej”, 1896. – 17 s. [Rec.:] / A. Lewicki // Kwartalnik Historyczny. – 1897. – R. 11. – S. 601-603.*
874. *Lewicki A. Zarys historii Polski / A. Lewicki. – Warszawa-Kraków-Lublin-Łódź-Paryż-Poznań-Wilno-Zakopane : Nakł. Gebethnera i Wolfa, 1929. – T. 2. – 298 s.*
875. *Liske K. Prof. Bobrzyńskiego “Dzieje Polski” / K. Liske // Przegląd Polski. – 1879. – S. 48-50.*
876. *Liske K. Wyjaśnienie sprawy artykułu K. Waliszewskiego / K. Liske // Kwartalnik Historyczny. – 1889. – R. 3. – S. V-VIII.*
877. *Łowmiański H. Joachim Lelewel jako historyk Litwy i Rusi / H. Łowmiański // Lelewel J. Dzieła. Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polska. – Warszawa: UW, 1969. – T. 10. – S. 20-35.*
878. *Lubowski E. Kilka wspomnień o J. Szujkiem / E. Lubowski // Kłosa. – 1883. – T. 36. – S. 140-141.*
879. *Ludwikowski R. Konserwatyzm Królestwa Polskiego w okresie międzypowstaniowym / R. Ludwikowski. – Kraków : Wyd. Naukowe, 1976.*
880. *Ludwikowski R. Szkice na temat galicyjskich ruchów i myśli politycznej (1848-1892) / R. Ludwikowski // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Prace z nauk politycznych. – Warszawa-Kraków : PWN, 1980. – Z. 15. – S. 170-179.*
881. *Maciejowski J. Przedburzowcy. Z problematyki przełomu między romantyzmem a pozytywizmem / J. Maciejowski. – Kraków : Wyd. Literackie, 1971. – 174 s.*
882. *Madurowicz-Urbańska H. “Historia powszechna” w wykładach Karola Potkańskiego w Uniwersytecie Jagiellońskiego / H. Madurowicz-*

- Urbańska // *Prace Historyczne*. – Kraków : Wyd. UJ. – 1969. – Z. 26. – S. 91-101.
883. *Majorek Cz.* Historia uyliterna i erudycyjna. Szkolna edukacja historyczna w Galicji (1772-1918) / Cz. Majorek. – Warszawa : PWN, 1990. – 399 s.
884. *Maleczyński S.* Działalność naukowa śp. Antoniego Prochaski / S. Maleczyński, S. Zajączkowski // *Kwartalnik Historyczny*. – 1931. – R. 41. – S. 53-74.
885. *Manteuffel T.* Jan Korwin Kochanowski (1869-1949) / T. Manteuffel // *Rocznik Tow. Naukowego Warszawskiego*. – 1949. – R. 42. – S. 185-187.
886. *Manteuffowa M.* Marian Witold Łodyński / M. Manteuffowa, A. Gieysztor // *Kwartalnik Historyczny*. – 1974. – R. 81. – Nr. 3. – S. 718-722.
887. *Markiewicz G.* Pozytywizm / G. Markiewicz. – Warszawa : Wyd. naukowe PWN, 2004. – 610 s.
888. *Markiewicz G.* Rozważania wstępne nad pojęciem mitu historycznego / G. Markiewicz // *Polskie mity polityczne XIX i XX w. Polska myśl polityczna XIX i XX wieku* / pod red. W. Wrzeńskiego. – Wrocław : Wyd. UW, 1994. – T. 9. – S. 23-28.
889. *Markiewicz M.* “Jedyna i nieporównywalna?” – normalne państwo europejskie czy może państwo pogranicza? / Markiewicz M. // *Między Zachodem a Wschodem. Studia z dziejów Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej* / pod red. J. Staszewskiego, K. Mikulskiego, J. Dumonowskiego. – Toruń : Adam Marszałek, 2002. – S. 17-22.
890. *Marmon W.* Krakowskie środowisko historyczne w latach 1918-1939 / W. Marmon. – Kraków : Wyd. Naukowe WSP, 1995. – 162 s.
891. *Marylski A.* Autoportret Michała Bobrzyńskiego / A. Marylski // *Myśl Narodowa*. – 1931. – T. 22. – S. 276-278.

892. *Matejko J.* Poczet królów polskich. Zbiór ... portretów historycznych / tekstem objaśniającym zaopatrzył S. Smolka. – Wiedeń : Nakł. Maurycego Perlesa, 1890-1893. – 101 s.
893. *Maternicki J.* Program badawczy “Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.” // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka. – Rzeszów : Wyd. URz., 2004. – T. 1. – S. 15-28.
894. *Maternicki J.* Dydaktyka historii w Polsce. 1773-1918 / J. Maternicki. – Warszawa : Wyd. Szkolne i pedagogiczne, 1978. – 454 s.
895. *Maternicki J.* Dyskusja / J. Maternicki // Spór o historyczną szkołę krakowską. W stulecie katedry historii Polski Uniwersytetu Jagiellońskiego. 1869-1969 / pod red. C. Bobińskiej. – Kraków : Wyd. Literackie, 1969. – S. 315-318.
896. *Maternicki J.* Elita warszawskiego środowiska historycznego 1918-1939 // Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej / pod red. J. Maternickiego. – Warszawa : Universitas, 1990. – Cz. 5 – S. 36-90.
897. *Maternicki J.* Grunwald, Niemcy i świat Słowiański w syntezie dziejów Polski Michała Bobrzyńskiego // Tradycja grunwaldzka / praca zbiorowa pod red. J. Maternickiego – Warszawa : Centr. Ośrodek Metod. Studiów Nauk Politycznych, 1990. – Cz. 4. – S. 1-42.
898. *Maternicki J.* Historia i historycy. Studia i szkice historiograficzne / J. Maternicki. – Rzeszów : Wyd. URz., 2005. – 294 s.
899. *Maternicki J.* Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w. / J. Maternicki. – Rzeszów : Wyd. URz., 2009. – 490 s.
900. *Maternicki J.* Historia jako dialog. Studia i szkice historiograficzne / J. Maternicki. – Rzeszów : Wyd. WSP, 1996. – 298 s.
901. *Maternicki J.* Historia polityczna czy historia integralna? Dyskusja nad zagadnieniem przedmiotu syntezy dziejów narodowych w dziejopisarstwie polskim lat 1914-1939 / J. Maternicki // Zeszyty

- Historyczne Uniwersytetu Warszawskiego. Studia z zakresu historii Polski nowożytnej i najnowszej. – Warszawa : Wyd. UW, 1961. – S. 330-341.
902. *Maternicki J.* Historiografia i kultura historyczna. Studia i szkice / J. Maternicki. – Warszawa : Wyd. Com SNP UW, 1990. – T. 1. – 405 s.
903. *Maternicki J.* Historiografia i kultura historyczna. Studia i szkice / J. Maternicki. – Warszawa : Wyd. Com SNP UW, 1990. – T. 2. – 757 s.
904. *Maternicki J.* Historiografia polska XX wieku. Lata 1900-1918 / J. Maternicki. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź : Wyd. PAN, 1982. – Cz. 1. – 245 s.
905. *Maternicki J.* Idee i postawy. Historia i historycy Polscy. 1914-1918. Studium historiograficzne / J. Maternicki. – Warszawa : PWN, 1975. – 380 s.
906. *Maternicki J.* Józef Szujski wobec tzw. idei jagiellońskiej / J. Maternicki // Historia XIX i XX wieku. Studia i szkice / red. A. Garlicki, J. Szafalik, M. Wojciechowski. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979. – S. 67-78.
907. *Maternicki J.* Kilka uwag o prądach i przełomach w historiografii polskiej XIX i XX w. (Przyczynek do teorii rozwoju nauki historycznej) / J. Maternicki // Historyka. – Kraków : Wyd. UJ, 1974. – T. 4. – S. 51-67.
908. *Maternicki J.* Kontrowersje wokół idei jagiellońskiej w historiografii polskiej przełomu XIX i XX wieku / J. Maternicki // Przegląd Humanistyczny. – 1992. – R. 36. – Nr. 4. – S. 17-29.
909. *Maternicki J.* Kultura historyczna dawna i współczesna. Studia i szkice / J. Maternicki. – Warszawa : PWN, 1979. – 443 s.
910. *Maternicki J.* M. Bobrzyński wobec tzw. idei jagiellońskiej. Ewolucja poglądów i jej uwarunkowania / J. Maternicki // Przegląd Humanistyczny. – 1977. – № 12/147. – R. 21. – S. 131-142.
911. *Maternicki J.* Michał Bobrzyński wobec “idei zachodniej” / J. Maternicki // Przegląd Humanistyczny. – 1992. – R. 36. – Nr. 2. – S. 79-96.

912. *Maternicki J.* Początki mitu jagiellońskiego w historiografii polskiej XIX w. / J. Maternicki // Przegląd Humanistyczny. – 1988. – R. 32. – Nr. 11-12. – S. 30-45.
913. *Maternicki J.* Polskie badania nad środowiskami historycznymi. Założenia, organizacja, rezultaty / J. Maternicki // Przegląd Humanistyczny. – 1995. – Nr. 1. – T. 39. – S. 20-41.
914. *Maternicki J.* Polskie środowisko historyczne w latach 1900-1918 / J. Maternicki // Przegląd Humanistyczny. – 1980. – Nr. 4. – S. 11-29.
915. *Maternicki J.* Polskie środowisko historyczne w latach 1918-1939. Założenia metodologiczne badań, ich organizacja i dotychczasowe wyniki / J. Maternicki // Kwartalnik Historyczny. – 1986. – R. 93. – Nr. 1. – S. 165-179.
916. *Maternicki J.* Polskie szkoły historyczne we Lwowie w XIX w. / J. Maternicki // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. – Rzeszów : Wyd. URz., 2005. – T. 3. – S. 23-46.
917. *Maternicki J.* Problem, treść i funkcja syntezy dziejów ojczystych w historiografii polskiej w latach 1907-1914 / J. Maternicki // Zeszyty Historyczne Uniwersytetu Warszawskiego. – Warszawa : Wyd. UW, 1963. – T. 3. – S. 211-220.
918. *Maternicki J.* Rola historiografii w rozwoju polskiej myśli niepodległościowej na przełomie XIX i XX w. / J. Maternicki // Ideja niepodległości i suwerenności narodowej w polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku. – Warszawa : Wyd. UW, 1989. – S. 91-99.
919. *Maternicki J.* Rola historiografii w rozwoju polskiej myśli niepodległościowej na przełomie XIX i XX wieku / J. Maternicki // Przegląd Humanistyczny. – 1989. – R. 33. – Nr. 6. – S. 45-63.
920. *Maternicki J.* Stan i potrzeby badań nad historiografią polską XX w. (do 1939 r.) Metodologiczne problemy syntezy historii historiografii polskiej / red. J. Maternicki. – Rzeszów : Wyd. WSP, 1998. – S. 183-250.

921. *Maternicki J.* Stanisław Smolka i powrót historiografii polskiej do mitu Jagiellońskiego / J. Maternicki // *Przegląd Humanistyczny*. – 1989. – R. 33. – Nr. 1. – S. 83-101.
922. *Maternicki J.* Warszawskie środowisko historyczne 1832-1869 / J. Maternicki. – Warszawa : PWN, 1970. – 312 s.
923. *Maternicki J.* Warszawskie środowisko historyczne 1914-1918 / J. Maternicki // *Warszawa XIX – XX wieku*. – Warszawa : PWN, 1970. – S. 158-238.
924. *Maternicki J.* Warszawskie środowisko historyczne w okresie II Rzeczypospolitej / J. Maternicki. – Rzeszów : Wyd. URz., 1999. – 195 s.
925. *Maternicki J.* Warszawskie środowisko historyczne w okresie rewolucji 1905 i wzrostu dążeń niepodległościowych przed I wojną światową / J. Maternicki // *Przegląd Humanistyczny*. – 1980. – Nr. 6. – S. 1-30.
926. *Maternicki J.* Wielokształtność historii rozważania o kulturze historycznej i badaniach historiograficznych / J. Maternicki. – Warszawa : PWN, 1990. – 361 s.
927. *Maternicki J.* Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX w. – Koncepcja dzieła, jego kształt metodologiczny i wydawniczy // *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* / red. J. Maternicki, L. Zaskilniak. – Rzeszów : Wyd. URz., 2004. – T. 2. – S. 17-26.
928. *Maternicki J.* Zmierzch szkoły krakowskiej i opozycja historyków warszawskich / J. Maternicki // *Przegląd Humanistyczny*. – 1976. – R. 20. – Nr. 2. – S. 15-28; Nr. 3. – S. 17-42.
929. *Maternicki J.* Zmierzch szkoły krakowskiej i opozycja historyków warszawskich / J. Maternicki // *Kultura historyczna dawna i współczesna. Studia i szkice*. – Warszawa : PWN, 1979. – S. 161-218.
930. *Maternicki J.* Zainteresowania twórcze historyków warszawskich w latach 1918-1939 / Maternicki J., Cesarz E. // *Środowiska historyczne*

- II Rzeczypospolitej / pod red. J. Maternickiego. – Warszawa : Universitas, 1990. – Cz. 5 – S. 7-35.
931. *Metodologiczne problemy syntezy historii historiografii polskiej* / pod red. J. Maternicki. – Rzeszów : Wyd. WSP, 1998. – 308 s.
932. *Miasto J. Ludwik Krzywicki (Działalność i ideologia oświatowa)* / J. Miasto. – Warszawa : Wyd. Naukowe, 1964. – 186 s.
933. *Micewski B. 110 rocznica śmierci ks. Waleriana Kalinki* / Micewski B. // Na przełomie stuleci. Narod-Kościół-Państwo w XIX i XX wieku / pod red. M. Piotrowskiego. – Lublin : Klub inteligencji Katol., 1997. – S. 659-669.
934. *Mich W. Myśl polityczna polskiego ruchu konserwatywnego* / W. Mich. – Lublin : UMCS, 1994. – 66 s.
935. *Michalak H. Idea moralnego szlachectwa (Uwagi o ideologii Józefa Szujskiego (1835-1883) w latach 1860-1883)* / H. Michalak // Akta Univ. Lodziensis. – Historia nowożytna i najnowsza. – Folia Hist. – Łódź, 1981. – Z. 3. –S. 27-45.
936. *Michalak H. Józef Szujski 1835-1883. Światopogląd i działanie* / H. Michalak. – Łódź : Wyd. Łódzkie, 1987. – 304 s.
937. *Michalak H. Józefa Szujskiego koncepcja nowoczesnego narodu polskiego i jej uwarunkowanie historyczne (1835-1883)* / H. Michalak // Acta Univers. Lodziensis. – Ser.: Nauki Human. – 1978. – Nr. 40. – S. 55-70.
938. *Michalak H. Wstęp* / H. Michalak // Szujski J. O fałszywej historii jako mistrzyni fałszywej polityki. Rozprawy i artykuły. – Warszawa : PIW, 1991. – S. 2-15.
939. *Michalak H. Założenia ontologiczne i epistemologiczne w “Dziejach Polski” Józefa Szujskiego* / H. Michalak // Historyka. – Kraków, 1985. – T. 15. – S. 50-59.
940. *Michalewski K. Habilitacje w Uniwersytecie Jagiellońskim 1848-1918* / K. Michalewski // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. –

- Kraków : Wyd. UJ, 1963. – Z. 12. Prace Historyczne. – R. 71. – S. 79-134.
941. *Mitkowski J.* Józef Szujski jako badacz polskiego średniowiecza / Mitkowski J. // Spór o historyczna szkoła krakowska: Stulecie katedry historii polski Uniwersytetu Jagiellońskiego. 1869-1969 / pod red. C. Bobińskiej. – Kraków : Wyd. Literackie, 1972. – S. 71-82.
942. *Modelski T.* Naukowa działalność śp. Stanisława Zakrzewskiego / T. Modelski // Kwartalnik Historyczny. – 1936. – R. 50. – S. 193-221.
943. *Moklak J.* Stanowisko posłów ruskich (ukraińskich) w Sejmie Krajowym galicyjskim wobec projektu ustanowienia Rady Szkolnej Krajowej (1866 r.) / J. Moklak // Dzieje kształtowania się polskich instytucji oświatowych / pod red. E. A. Mierzwa. – Piotrków Trybunalski, 2002. – S. 79-89.
944. *Moklak J.* W walce o tożsamość ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach galicyjskiego Sejmu Krajowego. 1866-1892 / J. Moklak. – Kraków : Historia Jagellonica, 2004. – 318 s.
945. *Morawski K. M.* Dwie metody / K. Morawski // Zagadnienia historyczne. – Kraków : Bez wyd., 1914. – S. 7-15.
946. *Moszczeńska W.* Zadania badawcze a warsztat naukowy historii historiografii / W. Moszczeńska // Kwartalnik Historyczny. – 1960. – R. 67. – Nr. 1. – S. 58-94.
947. *Mrówczyński J.* Ks. Walerian Kalinka. Życie i działalność / J. Mrówczyński. – Poznań-Warszawa-Lublin : Księgarnia św. Wojciecha, 1969. – 694 s.
948. *N.* Prof. Kariejew i jego poglądy na “upadek Polski” / N. // Kwartalnik Historyczny. – 1889. – R. 3. – S. 687-204.
949. *Nadolski B.* Koncepcja odrodzenia Józefa Szujskiego / B. Nadolski // Księga pamiątkowa. Ku czci Konrada Górskiego. – Toruń : Wyd. Uniwersytetu im. Kopernika, 1967. – S. 335-342.

950. *Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa rusko-litewskiego. Rozbiór krytyczny / bez aut. // Pam. AU. Wydz. Filol. i Hist.-Filoz. – Kraków : Bez wyd., 1890. – 45 s.*
951. *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400 / wyd. Franciszek Piekosiński i Józef Szujski. Wstęp J. Szujski. – New York : Johnson Reprint Corp., 1965. – Cz. 1. – 247 s.*
952. *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400 / wyd. Franciszek Piekosiński i Józef Szujski. Wstęp J. Szujski. – New York : Johnson Reprint Corp., 1965. – Cz. 2. – 354 s.*
953. *Nałęcz-Dobrowolski M. Jabłonowski, zarys żywota i przegląd dzieł 1829-1913 / M. Nałęcz-Dobrowolski // Przegląd Historyczny. – 1913. – T. 17. – S. 239-253.*
954. *Nowak A. Między carem a rewolucją / A. Nowak. – Warszawa : Instytut Historii PAN, 1994. – 370 s.*
955. *Nowak J. Józef Szujski. 1835-1883 / J. Nowak, B. Paluch. – Tarnów : Oficyna Tarnowska, 1988. – 8 s.*
956. *Nowak S. Z moich wspomnień. – Cz. 1. Lata szkolne. 1884-1902 / S. Nowak. – Częstochowa : Księgarnia W. Święcki, 1933. – 149 s.*
957. *Olszewski H. Rozważania o szkołach historycznych / H. Olszewski // Historyka. – Kraków, 1984. – T. 14. – S. 129-140.*
958. *Oparny J. Biblioteka miejska im. J. Szujskiego w Nowym Sączu / J. Oparny // Przewodnik Bibliograficzny. – 1912. – T. 35. – S. 251-253.*
959. *Ożóg K. Koncepcja dziejów w “Dziejach Polski w zarysie” Michała Bobrzyńskiego / Ożóg K. // Syntezy dziejów Polski. Księga referatów studenckiej sesji naukowej / red. J. Gierowski. – Kraków : Wyd. UJ, 1979. – S. 80-88.*
960. *Pajakowski P. Michał Bobrzyński (1849-1935) / Pajakowski P. // Nation and history. Polish historians from the enlightenment to the second world / war ed Peter Brock, John D. Stanley and Piotr J. Wróbel. – Toronto : Univ. of Toronto, 1990. – P. 141-164.*

961. *Pajewski J.* Oskar Halecki / J. Pajawski // *Kwartalnik Historyczny.* – 1975. – R. 82. – Nr. 4. – S. 915-916.
962. *Papée F.* Towarzystwo Historyczne 1886-1900 / F. Papee // *Kwartalnik Historyczny.* – 1937. – R. 51. – S. 3-18.
963. *Pawelec T.* Szkoła czy środowisko? (Lwów i lwowscy historycy – uwagi metodologiczne) / Pawelec T. // *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka.* – Rzeszów : Wyd. URz., 2005. – T. 3. – S. 46-60.
964. *Pawelec T.* Trzy wizje dziejów – F. Bujak, M. Handelsman, J. Rutkowski / Pawelec T. // *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej / pod red. J. Maternickiego.* – Warszawa : Universitas, 1990. – Cz. 5. – S. 166-186.
965. *Pawiński A.* Józef Szujski / Pawiński A. // *Tygodnik.* – 1883. – Nr. 2. – S. 4.
966. *Pawlak M.* Podstawy badań historycznych / M. Pawlak, J. Serczyk. – Bydgoszcz : Wyd. UWSP, 1999. – 150 s.
967. *Pelczar J.* Mowa na nabożeństwie żałobnym 1883, staraniem Uniwersytetu Jagiellońskiego za duszę Józefa Szujskiego / J. Pelczar. – Kraków : C.K. UJ, 1883. – 12 s.
968. *Perdenia J.* Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII – XVIII w. / J. Perdenia. – Wrocław-Warszawa-Kraków : Wyd. PAN, 1963. – 283 s.
969. *Perkowska U.* Józef Szujski (1835-1883) / Perkowska U. // *Złota księga Wydziału Historycznego / pod red. J. Dybca.* – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2000. – S. 51-62.
970. *Perkowska U.* Profesor Józef Szujski i jego uczniowie / Perkowska U. // *Rocznik Krakowski / pod red. J. M. Małeckiego, J. Purchla.* – Kraków : Wyd. Naukowe, 1994. – T. 60. – S. 95-105.
971. *Piekosiński F.* Ludność wieśniacza w Polsce w dobie Piastowskiej / F. Piekosiński. – Kraków : Nakł. autora, 1896. – 151 s. – tabl.1.

972. *Pieradzka K.* Jan Dąbrowski / K. Pieradzka // *Małopolskie Studia Historyczne.* – 1966. – R. 9. – Z. 1-2. – S. 154-159.
973. *Pijaj S.* Między Polskim patriotyzmem a Habsburskim lojalizmem. Polacy wobec przemian ustrojowych monarchii habsburskiej (1866-1871) / S. Pijaj. – Kraków : Historia Jagellonica, 2003. – 418 s.
974. *Pijaj S.* Polacy wobec przemian ustrojowych w monarchii habsburskiej (Polityka polska w Wiedniu w latach 1866-1869) : pr. Dokt. / S. Pijaj. – Kraków : UJ, 2000. – 398 s.
975. *Piotrowicz K.* Z powodu IV wydania *Dziejów Polski* Michała Bobrzyńskiego / K. Piotrowicz, J. Feldman. – Kraków : Odb. druk. W. Anczyc, 1928. – S. 227-235.
976. *Pirożyński J.* Wacław Sobieski / Pirożyński J. // Uniwersytet Jagielloński. *Złota księga wydziału historycznego* / pod red. J. Dybca. – Kraków : Cracovie anno MM, 2000. – S. 181-189.
977. *PiwarSKI K.* Górka Olgierd (1887-1955) / K. PiwarSKI // *Polski Słownik Biograficzny.* – Wrocław-Kraków : Wyd. PAN, 1959-1960. – T. 8. – S. 414-416.
978. *Pixa V.* Ueber Reformblatt, Impfung, Medizin, Naturheilkunde und Vegetarismus – Michael Bobrzyński / V. Pixa. – Grossschönau, 1911. – 76 s.
979. *Plezia M.* Życie i prace śp. prof. Władysława Semkowicza / M. Plezia // *Rocznik Humanistyczne.* – 1950. – T. 2-3. – S. 367-379.
980. *Po zgonie Mariana Kukiela* / bez aut. // *Kwartalnik Historyczny.* – 1974. – R. 81. – Nr. 2. – S. 462-465.
981. *Podraza A.* Badania nad dziejami Polski w Instytucie Historii UJ w latach 1945-1969 / Podraza A. // *Spór o historyczna szkoła krakowska: Stulecie katedry historii polski Uniwersytetu Jagiellońskiego. 1869-1969* / pod red. C. Bobińskiej. – Kraków : Wyd. Literackie, 1972. – S. 237-267.

982. *Pokrewska K.* Inna "Szujskiego młodość" (1853-1863) / K. Pokrewska // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego*. – Ser. 1: Nauki Humanist.-Społ. – Historia. – Łódź, 1964. – Z. 34. – S. 63-79.
983. *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku. Twórcy polskiej myśli politycznej*. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk : Wyd. PAN, 1978. – T. 2. – 293 s.
984. *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku. Między Polską etniczną a historyczną*. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź : Wyd. PAN, 1988. – T. 6. – 284 s.
985. *Polskie Towarzystwo Historyczne. 1886-1986. Zbiór studiów i materiałów*. – Wrocław-Warszawa-Kraków : Wyd. PAN, 1990. – 343 s.
986. *Pomorski J.* *Historyk i metodologia* / J. Pomorski. – Lublin : Wyd. UMCS, 1991. – 175 s.
987. *Popiel P.* *Józef Szujski* / P. Popiel // *Przegląd Polski*. – 1883. – luty.
988. *Popiel P.* *Kilka słów z powodu odezwy ks. Adama Sapiehy* / P. Popiel. – Kraków : Druk. W. Anczyc, 1864. – 17 s.
989. *Popiel P.* *Księża Waleriana Sejm 4-letni*. – Kraków, 1880. – T. 1 [Rec.:] / P. Popiel // "Czas" – 1880. – S. 1-19.
990. *Potkaniowski M.* *Stanisław Estrejcher (1869-1939)* / M. Potkaniowski // *Kwartalnik Historyczny*. – 1939-1945. – R. 53. – S. 485-497.
991. *Prochaska A.* *Dwa objaśnienia do dziejów Litwy* / A. Prochaska // *Kwartalnik Historyczny*. – 1906. – R. 20 – S. 58-73.
992. *Prochaska A.* *Przekład ruskiego latopisca ks. Litewskich na język łaciński* / A. Prochaska // *Kwartalnik Historyczny*. – 1887. – R. 1 – S. 196-201.
993. *Prochaska A.* *Smolka S. Kiejstut i Jagiełło*. – Kraków, 1888 [Rec.:] / A. Prochaska // *Kwartalnik Historyczny*. – 1890. – R. 4. – S. 176-179.
994. *Prochaska A.* *Smolka S. Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa rusko-litewskiego* [Rec.:] / A. Prochaska // *Kwartalnik Historyczny*. – 1890. – R. 4. – S. 574-577.

995. *Prochaska A.* Smolka S. Rok 1386. – Kraków, 1886 [Rec.:] / A. Prochaska // *Kwartalnik Historyczny.* – 1887. – R. 1. – S. 101-105.
996. *Pułarski F.* Biblioteka Polska w Paryżu w latach 1893-1948 / F. Pułarski. – Paryż : Druk. K. Gronkowskiego, 1948. – 241 s.
997. *Rederowa D.* Starania Stanisława Smolki o ustanowienie Stacji Akademii Umiejętności w Rzymi. Sprawozdanie z posiedzeń Komisji PAN. Oddz. w Krakowie / D. Rederowa. – Kraków : Wyd. PAN, 1960. – S. 187-191.
998. *Rederowa D.* Założenie Polskiej Stacji Naukowej w Paryżu / D. Rederowa // *Kultura i Społeczeństwo.* – 1972. – T. 16. – Nr. 1. – S. 70-76.
999. *Rederowa D.* Ośrodek naukowy krakowski w świetle materiałów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (1841-1871) / D. Rederowa, K. Stachowska // *Rocznik biblioteki PAN w Krakowie.* – Kraków, 1956. – T. 2. – S. 149-158.
1000. *Rembowski A.* Historycy sejmu 4-letniego / A. Rembowski // *Biblioteka Warszawska.* – 1897. – S. 1-7.
1001. *Remond R.* Czym jest francuska szkoła historyczna? / R. Remond // *Historyka.* – 1986. – T. 16. – S. 105-111.
1002. *Romanowicz T.* Polityka stańczyków / T. Romanowicz. – Kraków : Nakł. autora, 1882. – 19 s.
1003. *Romek Z.* Olgerd Górka. Historyk w służbie myśli propaństwowej (1908-1955) / Z. Romek. – Warszawa : Semper, 1997. – 138 s.
1004. *Rostworowski E.* Władysław Konopczyński jako historyk / Rostworowski E. // *Spór o historyczną szkołę krakowską. W stulecie katedry historii Polski Uniwersytetu Jagiellońskiego. 1869-1969* / pod red. C. Bobińskiej. – Kraków : Wyd. Literackie. – 1969. – S. 209-236.
1005. *Rusiński W.* Jan Rutkowski. Wspomnienie pośmirtne / W. Rusiński // *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych.* – 1949. – T. 11. – S. 1-21.

1006. *Rutkowski J.* Zarys gospodarczych dziejów Polski w czasach przedrozbiorowych / J. Rutkowski. – Poznań : Wyd. Nauk. M.W.R., 1923. – 270 s.
1007. *Rychlikowa I.* Arystokracja Galicji w końcu XIX wieku. Zróżnicowanie społeczne / I. Rychlikowa // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagellońskiego. – Prace historyczne. – 1986. – R. 212. – Z. 78. – S. 151-175.
1008. *Sadzewicz A.* Dążności ugodowe wśród Ukraińców galicyjskich / A. Sadzewicz // Przegląd Narodowy. – 1908. – Nr. 8.
1009. *Samsonowicz H.* Wokół idei i koncepcji Polskiego Towarzystwa Historycznego / H. Samsonowicz // Poskie Towarzystwo Historyczne 1886-1986. Zbiór studiów i materiałów. – Wrocław-Warszawa-Kraków : Wyd. PAN, 1990. – S. 9-21.
1010. *Sarnicki A.* Ksiądz Walerian Kalinka (1826-1886) jako historyk Sejmu Czteroletniego i jego związki z Jarosławiem / A. Sarnicki // Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia. – 2004. – T. 15. – S. 137-150.
1011. *Sawicki J.* Władysław Abraham (1860-1941) / J. Sawicki // Kwartalnik Historyczny. – 1939-1945. – R. 53. – S. 407-413.
1012. *Schmitt H.* Dzieje narodu polskiego od najdawniejszych do najnowszych czasów potocznie opowiedziane / H. Schmitt. – Lwów : Druk. Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1863. – T. 1. – 1028 s.
1013. *Schmitt H.* Pogląd na rozwój, ducha i kierunek dziejopisarstwa polskiego w wieku XIX / H. Schmitt // Dziennik Literacki. – Lwów, 1859. – Nr. 47. – S. 526-790.
1014. *Schmitt H.* Unia Polski z Litwą / H. Schmitt. – Lwów : Druk. Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1869. – 211 s.
1015. *Semków J.* Polityka szkolna władz w poglądach społeczeństwa polskiego Galicji (Szkoły ludowe w okresie wiceprezydentury Michała Bobrzyńskiego) / J. Semków. – Wrocław : PWN, 1973. – 117 s.

1016. *Semków J.* Problem bazy lokalowej galicyjskiego szkolnictwa ludowego w okresie wiceprezydentury Michała Bobrzyńskiego / *J. Semków* // *Acta Univ. Wratislaviens.* – *Prace Pedagogiczne.* – 1973. – Nr. 199. – T. 2. – S. 153-164.
1017. *Semkowicz W.* Działalność śp. Krzyżanowskiego na polu paleografii i dyplomatyki oraz historii Polski / *W. Semkowicz* // *Kwartalnik Historyczny.* – 1917. – R. 31. – S. 108-121.
1018. *Semkowicz W.* Wojciech Kętrzyński / *W. Semkowicz* // *Kwartalnik Historyczny.* – 1918. – R. 32. – S. 160-166.
1019. *Sepkowski A.* Utopie polskiego romantyzmu. Światopoglądy a działanie / *A. Sepkowski.* – Piotrków Trybunalski : Wyd. Filii WSP w Kielcach, 1997. – 217 s.
1020. *Serczyk J.* 25 wieków historii. Historycy i ich dzieła / *J. Serczyk.* – Toruń : Wyd. Uniwersytetu M. Kopernika, 1994. – 448 s.
1021. *Serczyk J.* Miejsce historii historiografii w uniwersyteckim studium historii / *J. Serczyk* // *Pamiętnik XII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich. 17-20 września 1978 r.* – Katowice : Wyd. USz., 1979. – Cz. 2. – S. 310-317.
1022. *Serczyk J.* Nowożytna historiografia europejska. Przegląd najważniejszych kierunków i awtorów. – Cz. 2. Wiek XIX. Romantyzm, liberalizm, pozytywizm, nacjonalizm / pod red. *J. Serczyka.* – Toruń : Wyd. Uniwersytetu M. Kopernika, 1973. – 458 s.
1023. *Serczyk J.* Poczet historyków polskich / *J. Serczyk* // *Tygodnik Katolików.* – 1977. – R. 26. – Nr. 17. – S. 1-4.
1024. *Serczyk J.* Wokół pojęcia szkoły historycznej / *J. Serczyk* // *Historyka.* – 1983. – T. 13. – S. 133-137.
1025. *Serczyk W.* Na płonącej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny. 1648-1651 / *W. Serczyk.* – Warszawa : Wyd. Literackie, 1998. – 370 s.
1026. *Serejski M. H.* Dyskusja / *M. Serejski* // *Spór o historyczną szkołę krakowską. W stulecie katedry historii Polski Uniwersytetu*

- Jagiellońskiego. 1869-1969 / pod red. C. Bobińskiej. – Kraków : Wyd. Literackie, 1969. – S. 325.
1027. *Serejski M. H.* Historycy o historii. Od Adama Naruszewicza do Stanisława Kętrzyńskiego. 1775-1918 / M. Serejski. – Warszawa : PWN, 1963. – 665 s.
1028. *Serejski M. H.* Koncepcja historii powszechnej Joachima Lelewela / M. Serejski. – Warszawa : PWN, 1958. – 429 s.
1029. *Serejski M. H.* Krakowska szkoła historyczna a historiografia europejska / M. Serejski // Spór o historyczna szkoła krakowska: Stulecie katedry historii polski Uniwersytetu Jagiellońskiego. 1869-1969 / pod red. C. Bobińskiej. – Kraków : Wyd. Literackie, 1972. – S. 11-43.
1030. *Serejski M. H.* Mijscie pozytywistycznej szkoły warszawskiej w historiografii polskiej XIX stulecia / M. Serejski // Kwartalnik Historyczny. – 1955. – R. 62. – Nr. 3. – S. 66-98.
1031. *Serejski M. H.* Naród a państwo w polskiej myśli historycznej / M. Serejski. – Warszawa : PIW, 1977. – 328 s.
1032. *Serejski M. H.* Przeszłość a terażniejszość. Studia i szkice historiograficzne / M. Serejski. – Wrocław-Warszawa-Kraków : Wyd. Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1965. – 266 s.
1033. *Serejski M. H.* M. Bobrzyński i jego “Dzieje Polski w zarysie” / M. Serejski, A. Grabski // M. Bobrzyński “Dzieje Polski w zarysie”. – Warszawa : Wyd. Naukowe, 1974. – S. 5-34.
1034. *Siadkowski M.* Dyskurs o (nie)łojalności polskich elit politycznych w Wiedniu w latach 1880-1910 / M. Siadkowski // Przegląd Historyczny. – 2008. – Z. 4. – T. 99. – S. 553-581.
1035. *Sienkiewicz K.* Szlachta polska / K. Sienkiewicz. – Pisma. – Paryż : Bibl. Pol., 1862. – T. 1. – S. 128-130.
1036. *Sieradzki J.* Ruchy społeczne i ludzkości / J. Sieradzki. – Warszawa : Wyd. Ludowe, 1949. – 195 s.

1037. *Skalkowski A.* Bronisław Dembiński (1858-1939) / A. Skalkowski // Kwartalnik Historyczny. – 1939-1945. – R. 53. – S. 469-477.
1038. *Skarbek J.* Koncepcja nauki w pozytywizmie polskim / J. Skarbek. – Wrocław-Warszawa : Wyd. Naukowe, 1968. – 197 s.
1039. *Skrypek A.* Michał Bobrzyński jako organizator nauki i wydawca źródeł / A. Skrypek // Kwartalnik Historyczny. – 1978. – R. 85. – Z. 3. – S. 642-656.
1040. *Skwara J.* Konserwatyści wschodniogaliccyjscy – podolacy wobec kwestii ukraińskiej w okresie namiestnictwa Michała Bobrzyńskiego. 1908-1913 / J. Skwara // Rocznik Hist.-Archiw. – 1996. – T. 11. – S. 13-38.
1041. *Słoczyński H. M.* Konserwatywna historiografia a prawdziwe źródła stalinizmu, czyli argumenty i medale / H. Słoczyński // Kwartalnik Historyczny. – 1999. – R. 106. – Z. 2. – S. 33-55.
1042. *Słoczyński H. M.* Między demonizacją a zмовą milczania (Józef Szujski i tzw. historyczna szkoła krakowska w ocenach historiografii PRL) / H. Słoczyński // Arcana. – 1998. – R. 4. – Nr. 5. – S. 70-87.
1043. *Słoczyński H. M.* Młodość historyka. Wizja przeszłości Polski i przekonania polityczne we wczesnym piśarstwie Józefa Szujskiego / H. Słoczyński // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagellońskiego. – Kraków: Wyd. UJ, 2000. – Z. 127. Prace Historyczne. – R. 226. – S. 89-106.
1044. *Słoczyński H. M.* Poglądy Józefa Szujskiego na dzieje Polski / Wyd. Hist. – pr. Dokt. – Kraków : Wyd. UJ, 1998. – T. 1-2. – 215 s., 112 s.
1045. *Słoczyński H. M.* Z dziejów czarnej legendy krakowskiej historiografii konserwatywnej. Józef Szujski w opiniach współczesnych i potomnych / H. Słoczyński // Kwartalnik Historyczny. – 1995. – R. 102. – Nr. 3-4. – S. 113-118, 209-255.
1046. *Słownik historyków polskich / koncepcja i oprac. red. M. Prosińska-Jacka; aut. biogramów K. Baczkowski.* – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1994. – S. 47-49.

1047. *Smoleński W.* Dzeje narodu polskiego / W. Smoleński. – Wyd. 2. – Warszawa : Nakł. Gebethnera i Wolffa, 1904. – 484 s.
1048. *Smoleński W.* Nowa encyklopedia powszechna PWN / bez aut. – Warszawa : Wyd. Naukowe PWN, 1997. – T. 5. – S. 67.
1049. *Smoleński W.* Stanowisko W. Kalinki w historiografii polskiej. Studium / W. Smoleński // *Pisma Historyczne.* – Kraków, 1901. – T. 3. – S. 333-377.
1050. *Smoleński W.* Stanowisko Waleriana Kalinki w historiografii polskiej / W. Smoleński. – Warszawa : NK Teodora Paprockiego, 1887. – 44 s.
1051. *Smoleński W.* Szkoły historyczne w Polsce. Główne kierunki poglądów na przeszłość / W. Smoleński. – Warszawa : Druk. K. Kowalewskiego, 1887. – 86 s.
1052. *Smoleński W.* Szkoły historyczne w Polsce. Główne kierunki poglądów na przeszłość / wyd. M. H. Serejski. – Wrocław : UWr., 1952. – 155 s.
1053. *Smolka Stanisław.* Nowa encyklopedia powszechna PWN / bez aut. – Warszawa : Wyd. Naukowe PWN, 1997. – T. 5.
1054. *Sobieski W.* Dzieje Polski / W. Sobieski. – Kraków : Wyd. Zorza, 1923. – T. 1. – 156 s.
1055. *Sobieski W.* Pesymizm a optymizm w historiografii polskiej / W. Sobieski // *Ateneum.* – 1909. – T. 2. – S. 150-175.
1056. *Sobieski W.* Pesymizm a optymizm w historiografii polskiej / W. Sobieski // *Studia historyczne.* – Lwów : Dr. piersza, 1912. – 18 s.
1057. *Sobieski W.* Słowo wstępne / W. Sobieski // *Przegląd Historyczny.* – 1905. – T. 1. – Z. 1. – S. 1-5.
1058. *Sobieski W.* Szkice historyczne / W. Sobieski. – Warszawa : Nakł. Gebethnera i Wolffa ; Kraków : G. Gebethner i Spółka, 1904. – S. 266-273.
1059. *Sochaniewicz S.* Zapowiedź zwrotu w historiografii polskiej a szkoła krakowska / S. Sochaniewicz // *Kurjer Lwowski.* – 1916. – S. 3-18.

1060. *Sokolnicki M.* Polska myśl historyczna od Naruszewicza do Lelewela / M. Sokolnicki // Biblioteka Warszawska. – 1905. – T. 3. – C. 213-231.
1061. *Sokolnicki M.* Porozbiorowe dzieje Polski: w świetle nowych badań / M. Sokolnicki // Krytyka. – 1910. – R. 12. – S. 188-194.
1062. *Sokolnicki M.* Upadek polskiej myśli historycznej / M. Sokolnicki // Krytyka. – 1905. – T. 1. – S. 13-19.
1063. *Sokołowski A.* O nowych poglądach na historię polską: Krytyki Historii Polski M. Bobrzyńskiego / A. Sokołowski // Nowa Reforma. – Kraków, 1888. – Nr. 68. – S. 75-78.
1064. *Spór* o historyczną szkołę krakowską. W stulecie katedry historii Polski Uniwersytetu Jagiellońskiego. 1869-1969 / pod red. C. Bobińskiej. – Kraków : Wyd. Literackie, 1969. – 372 s.
1065. *Spór* o historyczną szkołę krakowską: Stulecie katedry historii polski Uniwersytetu Jagiellońskiego. 1869-1969 / pod red. C. Bobińskiej. – Kraków : Wyd. Literackie, 1972. – 374 s.
1066. *Śreniowska K.* Co to jest szkoła historyczna? / K. Śreniowska // Historyka. – 1983. – T. 13. – S. 127-131.
1067. *Śreniowska K.* Młodzi historycy w walce z krakowską szkołą historyczną w r. 1896 / K. Śreniowska // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. – Seria 1. Nauki Humanistyczno-Społeczne. – Łódź, 1956. – Zesz. 4. – S. 161-178.
1068. *Śreniowska K.* Stanisław Zakrzewski. Pryczynek do charakterystyki prądów ideologicznych w historiografii polskiej. 1893-1936 / K. Śreniowska. – Łódź: PWN, 1956. – 137 s.
1069. *Śreniowska K.* Uwagi o nauce historycznej polskiej w latach 1887-1900 w świetle “Kwartalnika Historycznego” / K. Śreniowska // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. – Seria 1: Nauki Humanistyczno-społeczne. – Historia. – Łódź : UŁ, 1960. – Zesz. 15. – S. 153-163.

1070. *Śreniowska K.* W sprawie kryteriów podziału szkół historycznych doby pozytywizmu na ziemiach polskich / *K. Śreniowska* // *Historyka. Studia Metodologiczne.* – Wrocław : Wyd. PAN, 1977. – T. 7. – S. 93-98.
1071. *Śreniowska K.* Przyczynek do charakterystyki prądów ideologicznych w historiografii polskiej. 1893-1936 / *K. Śreniowska, S. Zakrsewski.* – Łódź : UŁ, 1956. – 190 s.
1072. *Śreniowski S.* O szkołach historycznych w Polsce / *S. Śreniowski* // *Kwartalnik Historyczny.* – 1949. – R. 57. – Z. 1-4. – S. 43-72.
1073. *Śródka A.* Uczeń Polscy XIX – XX stulecia / *A. Śródka.* – Warszawa : ARIES, 1998. – T. 4. – S. 285-288.
1074. *Stachowska K.* Ze studiów nad organizacją nauki na polu historii w latach 1860-1886 / *K. Stachowska* // *Rocznik biblioteki PAN w Krakowie.* – 1958. – T. 4. – S. 150-161.
1075. *Stamirski H.* Józef Szujski i jego kontakty z Sądeczyną / *H. Stamirski* // *Rocznik Sądecki.* – 1949. – T. 2. – S. 220-262.
1076. *Stańczycy.* Antologia myśli społecznej i politycznej konserwatystów krakowskich / wybór tekstów, przedmowa i przypisy *M. Król.* – Warszawa : Instytut Wydawniczy Pax, 1985. – 268 s.
1077. *Stańczyk.* Postać Michała Bobrzyńskiego na tle epoki / bez aut. // *Nasza Przyszłość.* – 1935. – T. 45. – S. 12-36.
1078. *Staszic S.* O nauce, jej znaczeniu i organizacji. Wybór pism / *S. Staszic.* – Warszawa : PWN, 1952. – 379 s.
1079. *Stępnik A.* Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręczniach ojczyźtych okresu porozbiorowego. 1795-1918 / *A. Stępnik.* – Lublin : Wyd. UMCS, 1998. – 223 s.
1080. *Stobecki R.* Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii w Polsce (Druga połowa lat czterdziestych – początek lat pięćdziesiątych) / *R. Stobecki* – Łódź : Wyd. UŁ, 1993. – 146 s.

1081. *Stobecki R.* Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna ... ale skomplikowana. *Studia i szkice / R. Stobecki.* – Warszawa : TRIO, 2007. – 362 s.
1082. *Stobecki R.* Klio na wygnaniu. Miejsce refleksji metodologicznej w twórczości polskich historyków na uchodźstwie po 1945 roku / R. Stobecki // *Klio polska. Studia i materiały z dziejów historiografii polskiej po Drugiej wojnie światowej / red. A. Wierzbicki.* – Warszawa : Neriton, 2004. – S. 9-48.
1083. *Stobecki R.* Między kontynuacją a Dyskontynuacją. Kilka uwag na temat powojennych dziejów nauki historycznej Metodologiczne problemy syntezy historii historiografii polskiej / red. J. Maternicki. – Rzeszów : Wyd. WSP, 1998. – S. 265-286.
1084. *Studia z dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego.* – Kraków : Wyd. UJ, 1964. – 239 s.
1085. *Studnicki W.* Jan Kucharzewski, historyk i socjolog / W. Studnicki // *Droga.* – 1935. – R. 14. – S. 925-935.
1086. *Suleja W.* Spory o narodową i społeczną funkcję historyków polskich. – S. 147-169 / W. Suleja, W. Wrzesiński // *Poskie Towarzystwo Historyczne 1886-1986. Zbiór studiów i materiałów.* – Wrocław-Warszawa-Kraków : Wyd. PAN, 1987. – 343 s.
1087. *Suligowski A.* Józef Szeliga Bieliński. Jego działalność i jego prace / A. Suligowski. – Warszawa : Druk. Polska, 1931. – 23 s.
1088. *Święcicki J.* Z problematyki polskiej historiografii / J. Święcicki // *Marchołat.* – 1937-1938. – T. 4. – S. 297-322.
1089. *Szajnocha K.* Jadwiga i Jagiełło. 1374-1413. Opowiadanie historyczne / K. Szajnocha. – Lwów : Druk. K. Wild, 1861. – T. 1. – 346 s.
1090. *Szermentowski E.* Pamiętnik wicekróla Galicji / E. Szermentowski // *Problemy.* – 1959. – R. 15. – Nr. 1. – S. 78-80.

1091. *Szocki J.* Czasopisma i ich miejsce w księgozbiornie domowym Józefa Szujskiego (1835-1883) / J. Szocki // Kwartalnik Historyczny prasy polskiej. – 1992. – R. 31. – Nr. 1. – S. 71-88.
1092. *Szocki J.* Czasopisma w księgozbiornie domowym Józefa Szujskiego (1835-1883) / J. Szocki // Kraków-Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku / pod red. J. Jorowieckiego. – Kraków : Wyd. Naukowe AP, 2001. – T. 5. – S. 519-529.
1093. *Szocki J.* Książka historyczna w księgozbiornie domowym Józefa Szujskiego (1835-1883) / J. Szocki // Rocznik Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Kraków : Wyd. UJ, 1990. – R. 34. – Z. 1-2. – S. 101-113.
1094. *Szocki J.* Księgozbiór domowy Józefa Szujskiego (w świetle sporządzonych jego ręką katalogów) / J. Szocki // Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej. – Kraków : Wyd. UJ, 1989. – R. 39. – Nr. 1-2. – S. 101-119.
1095. *Szocki J.* Księgozbiór domowy Józefa Szujskiego (w świetle sporządzonych jego ręką katalogów) / J. Szocki // Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej. – Kraków : Wyd. UJ, 1990. – R. 40. – Nr. 1-2. – S. 35-124.
1096. *Szwarc A.* Historycy polscy. Józef Szujski (1835-1883) / A. Szwarc // Kultura. – 1980. – R. 18. – Nr. 20. – S. 6.
1097. *Taborski R.* Polacy w Wiedniu / R. Taborski. – Wyd. 2. – Kraków : Universitas, 2001. – 127 s.
1098. *Tarnowski S.* Ksiądz Walerian Kalinka / S. Tarnowski. – Kraków : SWP, 1902. – 216 s.
1099. *Tarnowski S.* Michał Bobrzyński w Radzie Szkolnej Krajowej / S. Tarnowski. – Kraków : Druk. "Czasu", 1901. – 67 s.
1100. *Tarnowski S.* Szkolne lata dziejopisa / S. Tarnowski // Kronika Rodzinna. – 1886. – S. 257-265, 292-303.

1101. *Tarnowski S.* Szujski jako poeta / S. Tarnowski // Biblioteka Warszawska. – 1900. – T. 1. – S. 18-56; T. 2. – S. 197-232; T. 3. – S. 68-94.
1102. *Tarnowski S.* Szujskiego lata szkolne / S. Tarnowski // Przegląd Polski. – 1885. – T. 75. – S. 461-480.
1103. *Tarnowski S.* Szujskiego młodość / S. Tarnowski. – Kraków : SWP, 1892. – 23 s.
1104. *Tarnowski S.* Szyjskiego lata szkolne / S. Tarnowski. – Kraków: Druk. “Czasu”, 1885. – 99 s.
1105. *Tarnowski S.* Walerian Kalinka / S. Tarnowski. – Kraków : SWP, 1888. – 17 s.
1106. *Tatarkiewicz W.* Witold Kamieniecki / W. Tatarkiewicz // Kwartalnik Historyczny. – 1965. – R. 72. – Nr. 3. – S. 777-778.
1107. *Tazbir J.* Stanisław Kot / J. Tazbir // Kwartalnik Historyczny. – 1976. – R. 83. – Nr. 3. – S. 752-755.
1108. *Tokarz W.* Dwa ostatnie rozbiory / W. Tokarz // Przyczyny upadku Polski. Odczyty. – Warszawa-Lublin-Łódź-Kraków-Poznań : Nakł. Gebethnera i Wolffa, 1918. – S. 235-257.
1109. *Tokarz W.* W. Kalinka / W. Tokarz // Wielka Encyklopedia Powszechna. Ilustr. – T. 33. – S. 429.
1110. *Tomkiewicz W.* Wartości historyczne “Ogniem i mieczem” / Tomkiewicz W. // W obronie “Ogniem i mieczem”. Polemiki z Olgerdem Górką. Wybór tekstów / wstęp i opracowanie H. Kosętka. – Kraków : Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2006. – S. 141-168.
1111. *Topolski J.* Badania historycznogospodarcze w Polsce / J. Topolski // Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych. – 1963. – T. 25. – S. 9-17.
1112. *Topolski J.* Historiografia jako tworzenie mitów i walka z nimi // Ideologie, poglądy, mity w dziejach Polski i Europy XIX i XX wieku. Studia historyczne. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. dr. Lechowi

- Trzeciakowskiemu w 60 rocznicę urodzin / pod red. J. Topolskiego, W. Molika, K. Makowskiego. – Poznań : Wyd. Naukowe im. Adama Mickiewicza, 1991. – S. 243-254.
1113. *Topolski J.* Historycy i wyjaśnienie / J. Topolski // *Historyka. Studia metodologiczne.* – 1991. – T. 21. – S. 33-43.
1114. *Topolski J.* Jak się pisze i rozumie historię / J. Topolski // *Tajemnice narracji historycznej.* – Warszawa : Wyd. Naukowe, 1996. – S. 335-348.
1115. *Trawkowski S.* Kazimierz Tymieniecki / S. Trawkowski // *Kwartalnik Historyczny.* – 1969. – R. 35. – Nr. 3. – S. 801-807.
1116. *Trzeciakowski L.* Idea państwa w historiografii polskiej XIX w. Na przykładzie Joachima Lelewela, Michała Bobrzyńskiego i Bolesława Limanowskiego / Trzeciakowski L. // *Państwo w polskiej myśli politycznej / pod red. W. Wrzesińskiego.* – Wrocław : Wyd. PAN, 1988 – 298 s.
1117. *Turowicz M.* Teki W. Kalinki nie spłonęły. Sprostowanie na marginesie rozprawy: Zienkiewicz Wacław Manewr i bitwa pod Rocławicami (4 kwietnia 1794 roku) / M. Turowicz // *Nauka i Sztuka.* – 1946. – R. 2. – T. 3. – S. 1-17.
1118. *Tymieniecki K.* Baranowski Ignacy Tadeusz / K. Tymieniecki // *Polski Słownik Biograficzny.* – Kraków : Nakł. PAU, 1935. – T. 1. – S. 279-280.
1119. *Tymieniecki K.* Charakterystyka naukowej działalności Stanisława Smolki (1854-1924) / K. Tymieniecki // *Życie i Myśl.* – 1950. – R. 1. – Nr. 5/6. – S. 476-509; Nr. 7/8. – S. 727-766.
1120. *Tymieniecki K.* Historia ustroju państwowego i społecznego Polski / K. Tymieniecki // *Wiedza o Polsce.* – Warszawa : Druk. Polska. – 1930. – T. 1. – Cz. 2. – S. 640-651.
1121. *Tymieniecki K.* Okresz w dziejach ludności wieśniaczej w Polsce średniowiecznej / K. Tymieniecki // *Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego.* – Lwów : Piersza drukarnia, 1936. – S. 308-309.

1122. *Tymieniecki K.* Zarys dziejów historiografii polskiej / K. Tymieniecki. – Kraków : PAU. – 1948. – S. 57-80.
1123. *Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918-1989)* / pod red. R. Drozda. – Słupsk-Warszawa : PWN, 2000. – T. 1. – 237 s.
1124. *Velychenko S.* National history as cultural process. A survey of the interpretations of Ukraine's past in Polish, Russian, and Ukrainian historical writing from the earliest times to 1914 / S. Velychenko. – Canada : Edmonton, 1992. – P. XXXV. – 283 p.
1125. *Vetulani A.* Dyskusia / A. Vetulani // Spór o historyczną szkołę krakowską. W stulecie katedry historii Polski Uniwersytetu Jagiellońskiego. 1869-1969 / pod red. C. Bobińskiej. – Kraków : Wyd. Literackie, 1969. – S. 328.
1126. *Vetulani A.* Na przełomie dwóch wieków. Bolesław Ulanowski (1860-1919) – Stanisław Kutrzeba (1876-1946) / A. Vetulani // Studia z dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Kraków : Wyd. UJ, 1964. – S. 187-204.
1127. *Vetulani A.* Stanisław Kutrzeba – historyk prawa / A. Vetulani // Kwartalnik Historyczny. – 1947. – R. 54. – S. 12-48.
1128. *Walasek S.* Działalność Waleriana Kalinki / S. Walasek. – Wrocław : Wyd. UWr., 1993. – 110 s.
1129. *Walendowska M.* Pozytywizm polski i spór o pojmowanie dziejów narodowych / M. Walendowska // Życie i Myśl. – 1970. – R. 2. – Nr. 10. – S. 18-41.
1130. *Waliszewski K.* Historiografia polska. Przed krytyką rosyjską (N. Karejew). Praca wygłoszona na posiedzeniu publicznym Tow. Hist.-Liter. w Paryżu 3 maja 1888 r. / K. Waliszewski // Kwartalnik historyczny. – R. 2. – Zesz. 4. – 1888. – S. 555-570.
1131. *Wapiński R.* Dyskusia / R. Wapiński // Spór o historyczną szkołę krakowską. W stulecie katedry historii Polski Uniwersytetu

- Jagiellońskiego. 1869-1969 / pod red. C. Bobińskiej. – Kraków : Wyd. Literackie, 1969. – S. 327.
1132. *Wapiński R.* Mit dawniej Rzeczypospolitej w epoce porzobiorowej / R. Wapiński // Polskie mity polityczne XIX i XX w. Polska myśl polityczna XIX i XX w. / pod red. W. Wrzesińskiego. – Wrocław : Wyd. UW r., 1994. – T. 9. – S. 77-92.
1133. *Wasylewski S.* Z papierów po Józefie Szujkiemu / S. Wasylewski // Czas. – 1933. – Nr. 71.
1134. *Wcześny W.* Księgozbiór Józefa Szujkiego w zbiorach Wojewódzkiej biblioteki publicznej w Nowym Sączu / W. Wcześny // Almanach Sądecki. – 1995. – R. 4. – Nr. 2. – S. 45-63.
1135. *Wereszycki H.* Historia polityczna Polski 1864-1918 / H. Wereszycki. – Wrocław-Kraków-Gdańsk-Łódź : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990. – 310 s.
1136. *Wereszycki H.* Tadeusz Turkowski (1883-1957) / H. Wereszycki // Kwartalnik Historyczny. – 1958. – R. 65. – Nr. 2. – S. 688-689.
1137. *Wielhorski W.* Ziemie Ukrainne Rzeczypospolitej. Zarys dziejow / W. Wielhorski. – Londyn, 1959. – 95 s.
1138. *Wierzbicka M.* Dawne syntezy dziejów Polski : Monografie z dziejów nauki i techniki / M. Wierzbicka. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk : Wyd. Naukowe, 1974. – T. 95. – 154 s.
1139. *Wierzbicka M.* Władysław Smoleński / M. Wierzbicka. – Warszawa : PWN, 1980. – 169 s.
1140. *Wierzbicki A.* Historiografia polska doby romantyzmu / A. Wierzbicki. – Wrocław : FUNNA, 1999. – 499 s.
1141. *Wierzbicki A.* Józef Szujski (1835-1883) / A. Wierzbicki // Nation and history. Polish historians from the enlightenment to the second world war ed Peter Brock, John D. Stanlej and Piotr J. Wróbel. – Toronto : Univ. of Toronto, 1990. – P. 85-100.

1142. *Wierzbicki A.* Spory o polską anomalię w historiografii nowoczesnej (od końca XVIII do początku XX w.) / *A. Wierzbicki* // *Historyka. Studia metodologiczne.* – Kraków, 1984. – T. 14. – S. 3-16.
1143. *Wierzbicki A.* Spory o polską duszę. Z zagadnień charakterologii narodowej w historiografii polskiej XIX i XX w. / *A. Wierzbicki.* – Warszawa : IH PAN, 1993. – 289 s.
1144. *Wierzbicki A.* Warszawska szkoła historyczna wobec problemu historyczno-kulturowej przynależności Polski / *A. Wierzbicki* // *Warszawskie środowisko historyczne w XX wieku. Dziewięćdziesięciolecie Towarzystwa Miłośników Historii.* – Warszawa : Wyd. PAN, 1997. – S. 93-104.
1145. *Wierzbicki A.* Wokół “czarnej legendy” historiografii krakowskich konserwatystów / *A. Wierzbicki* // *Kwartalnik Historyczny.* – 1997. – R. 104. – Nr. 1. – S. 75-89; Nr. 2. – S. 63-87.
1146. *Wierzbicki A.* Wschód-Zachód w koncepcjach dziejów Polski: z dziejów polskiej myśli historycznej w dobie porozbiorowej / *A. Wierzbicki.* – Warszawa : PIW, 1984. – 346 s.
1147. *Willaume J.* Szymon Askenazy historyk dwu stuleci / *J. Willaume* // *Księga pamiątkowa dziesięciolecia Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. 1944-1954.* – Lublin : Wyd. UMCS, 1955. – S. 229-250.
1148. *Winnicka H.* Lwowskie środowisko historyczne 1918-1939 // *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej / pod red. J. Maternickiego.* – Warszawa : Universitas, 1990. – Cz. 5 – S. 121-137.
1149. *Witkiewicz S.* Matejka / *S. Witkiewicz* // *Krytyka.* – 1908. – Nr. 2. – S. 40.
1150. *Władyka W.* Historyk i polityk Michał Bobrzyński (1849-1935) / *W. Władyka* // *Mówią Wieki.* – 1982. – R. 25. – Nr. 5. – S. 14-18.
1151. *Włodarczyk J.* Korzon T. Główne koncepcje historyczne i historiozoficzne / *J. Włodarczyk.* – Łódź : Wyd. UŁ, 1958. – 168 s.

1152. *Włodarski B.* Hartleb Kazimierz (1886-1951) / B. Włodarski // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław-Warszawa : Wyd. PAN, 1960-1961. – T. 9. – S. 295-297.
1153. *Wojciechowski M.* Odpowiedz na ankietę “Klio” / M. Wojciechowski // Klio. – 2001. – Nr. 1. – S. 153-157.
1154. *Wojciechowski Z.* Oswald Balzer / Z. Wojciechowski // Kwartalnik Historyczny. – 1933. – R. 47. – Z. 4. – T. 1. – S. 321-446.
1155. *Wójcik-Łagan H.* Udział nauczycieli w badaniach historycznych w latach 1918-1939 // Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej / pod red. J. Maternickiego. – Warszawa : Universitas, 1990. – Cz. 5. – S. 145-165.
1156. *Woliński J.* Marceli Handelsman (1882-1945) / J. Woliński // Kwartalnik Historyczny. – 1939-1945. – R. 53. – S. 503-511.
1157. *Wolski J.* Ludwik Piotrowicz / J. Wolski // Kwartalnik Historyczny. – 1957. – R. 64. – Nr. 1. – S. 270-273.
1158. *Woźniak M.* Mit historyczny jako przedmiot i narzędzie badań / M. Woźniak // Historyka. Studia metodologiczne. – 2003. – T. 33. – S. 53-72.
1159. *Wrzosek A.* Bieliński Józef (1848-1926) / A. Wrzosek // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków : Nakł. PAU, 1936. – T. 2. – S. 51-52.
1160. *Wrzosek St.* Historia jako tragedia. Józef Szujski w odczytaniu literackim i w świetle twórczości literackiej / St. Wrzosek // Historyka. Studia metodologiczne. – 1998. – T. 28. – S. 121-137.
1161. *Wrzosek W.* Metamorfozy metafor. Historiografia nieklasyczna w kręgu epistemologii historii / W. Wrzosek // Historyka. Studia metodologiczne. – 1994. – T. 24. – S. 3-24.
1162. *Wybitni Polacy XIX wieku: leksykon biograficzny* / red. naukowa T. Gąsowski ; aut.: W. Bernacki. – Kraków : Wyd. Literackie, 1998. – S. 26-36.
1163. *Wyka K.* Teka Stańczyka na tle historii Galicji w latach 1849-1869 / K. Wyka. – Wrocław : Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1951. – 226 s.

1164. *Wyka K.* Teka Stańczyka / K. Wyka. – Kraków, 1932. – 189 s.
1165. *Wyrobisz A.* PTH i polska regionalistyka / Wyrobisz A. // Poskie Towarzystwo Historyczne. 1886-1986 : zbiór studiów i materiałów. – Wrocław-Warszawa-Kraków : Wyd. PAN, 1990. – S. 35-55.
1166. *Wyrozumski J.* Roman Grodecki (1889-1964) / J. Wyrozumski // Uniwersytet Jagielloński / pod red. J. Dybca. – Kraków : Cracovie anno MM, 2000. – S. 303-309.
1167. *Wyrozumski J.* Roman Grodecki / J. Wyrozumski // Kwartalnik Historyczny. – 1964. – R. 71. – Nr. 4. – S. 1133-1135.
1168. *Wyrozumski J.* Smolka Stanisław, krypt.: S.A.S., SS, St. Sm. (1854-1924), historyk i publicysta, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego / J. Wyrozumski // Polski słownik biograficzny. – Warszawa-Kraków : Wyd. PAN, 1999-2000. – T. 39. – Z. 162/3. – S. 320-325.
1169. *Wyrozumski J.* Stanisław Smolka (1854-1924) / J. Wyrozumski // Złota księga wydziału historycznego / pod red. J. Dybca. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2000. – S. 87-95.
1170. *Wysocki R.* Narodziny nowoczesnego narodu. Ukraińska idea narodowa w latach. 1775-1914 / R. Wysocki // Res historica. – 2006. – T. 22. – S. 19-50.
1171. *Z. T.* Pan Bobrzyński w opalach / Z. T. // Przegląd Tygodnyj. – 1888. – T. 23. – S. 300-303.
1172. *Zabiełło S.* Pamiętniki Bobrzyńskiego [Rec.:] / S. Zabiełło // Kierunki. – 1957. – R. 2. – Nr. 38. – S. 1-5.
1173. *Żabko-Potopowicz A.* Władysław Grabski jako naukowiec i działacz społeczny / A. Żabko-Potopowicz // Przegląd Ekonomiczny. – 1936. – T. 16. – S. 1-23.
1174. *Zakrzewski S.* “Ogniem i mieczem” Sienkiewicza w świetle krytyki historycznej / S. Zakrzewski // W obronie “Ogniem i mieczem”. Polemiki z Olgerdem Górką. Wybór tekstów / wstęp i opracowanie H. Kosętka. – Kraków : Wyd. Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2006. – S. 63-87.

1175. *Zakrzewski S.* Charakterystyka naukowej działalności Tadeusza Wojciechowskiego / *S. Zakrzewski // Zagadnienia Historyczne.* – Lwów, 1936. – T. 1. – S. 277-321.
1176. *Zakrzewski S.* Historiografia polska wobec wskreszenia państwa / *S. Zakrzewski // Kwartalnik Historyczny.* – 1923. – T. 37. – S. 289-325.
1177. *Zakrzewski S.* Ideologia ustrojowa / *S. Zakrzewski // Kwartalnik Historyczny.* – 1918. – R. 32 – Z. 3. – S. 1-40.
1178. *Zakrzewski S.* Michał Bobrzyński. Próba charakterystyki historyka / *S. Zakrzewski // Kwartalnik Historyczny.* – 1935. – R. 49. – Z. 4 – S. 515-539.
1179. *Zakrzewski S.* Stanisław Smolka / *S. Zakrzewski // Kwartalnik Historyczny.* – 1924. – R. 38. – Z. 1-2. – S. I-XXVI.
1180. *Zakrzewski S.* Stanisław Smolka / *S. Zakrzewski // Zagadnienia Historyczne.* – Lwów, 1936. – T. 1. – S. 259-267.
1181. *Zakrzewski S.* Tadeusz Korzon. Wspomnienie pośmiertne / *S. Zakrzewski // Zagadnienia Historyczne.* – Lwów, 1936. – T. 1. – S. 247-248.
1182. *Zakrzewski S.* Wspomnienia z życia i działalności Koła Historyków Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1892-1927 / *S. Zakrzewski // Zagadnienia Historyczne.* – Kraków : Wyd. Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1928. – T. 1. – S. 98-99.
1183. *Zakrzewski S.* Zagadnienia ustroju państwa i rządu w dziejach Polski (z powodu 4 wydania *Dziejów Polski Michała Bobrzyńskiego*) / *S. Zakrzewski.* – Warszawa: Odb. z miesięcznika “Droga”, 1929. – 15 s.
1184. *Zakrzewski W.* *Historia nowożytna w zarysie* / *W. Zakrzewski.* – Peterburg : Nakł. Księgarni K. Grendyszyńskiego, 1899. – 158 s.
1185. *Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce.* – Warszawa : Bibl. Narodowa, 2003. – T. 1. – 562 s.
1186. *Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce. Indeks.* – Warszawa : Bibl. Narodowa, 2003. – T. 1. – 264 s.

1187. *Zdrada J.* Działalność polityczna Hôtelu Lambert w latach 1865-1873 : pr. Dokt. / J. Zdrada. – Kraków: UJ, 1965. – 269 s.
1188. *Zdrada J.* Zmierch Czartoryskich / J. Zdrada. – Warszawa : PWN, 1969. – 469 s.
1189. *Zieliński H.* Historia polski 1864-1939 / H. Zieliński. – Warszawa : PWN, 1969. – 283 s.
1190. *Zimand R.* Proces historyczny w literaturze i sztuce / R. Zimand // Materiały konferencji naukowej. – Maj 1965. – Warszawa : Wyd. Naukowe. – 1967. – S. 200-207.
1191. *Złota* księga historiografii lwowskiej XIX – XX wieku / pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka. – Rzeszów : Wyd. URz., 2007. – 618 s.
1192. *Zoll F.* Spis prac naukowych, literackich i politycznych Józefa Szujskiego, ogłoszonych drukiem bądź osobno, bądź w pismach czasowych / F. Zoll. – Kraków : Odbitka z “Czasu”, 1884. – 8 s.
1193. *Zwierzchowski E.* Recepcja syntezy Bobrzyńskiego a niektóre elementy sanacyjnej koncepcji ustrojowej / E. Zwierzchowski // Zeszyty Naukowe UJ. – Prace Prawnicze. – Kraków : Wyd. UJ. – 1967. – Z. 31. – S. 76-84.
1194. *Zwoliński Ł.* Jeden ze “stańczyków” / Ł. Zwoliński // Dziś. Przegląd Społeczny. – Warszawa. – 2005. – R. 16. – Nr. 10. – Październik. – S. 137-140.
1195. *Żywczyński M.* Maciej Loret / M. Żywczyński // Kwartalnik Historyczny. – 1949. – R. 57. – S. 332-334.